

«GÜN GƏLƏCƏK AZƏRBAYCAN DÜNYAYA
GÜNƏŞ KİMİ DOĞACAQ».

HEYDƏR ƏLİYEV

HÜQUQI MÜSTƏVİ

**ELMİ-NƏZƏRİ, TƏCRÜBİ JURNALI REDAKSIYA
ŞURASININ TƏRKİBİ:**

Zaur ƏLİYEV – Redaksiya Şurasının sədri, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;

Əli HÜSEYNLİ – Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının sədri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Milli Məclisin Sədrinin birinci müavini;

Fərhad ABDULLAYEV – Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsinin sədri, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Eminə YAZIÇIOĞLU – İstanbul Universiteti Hüquq fakültəsinin professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru;

İrina SOPİLKO – Ukrayna Milli Aviasiya Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Leonid TİMÇENKO – Ukrayna Dövlət Vergi Xidməti Akademiyası Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin rəisi, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Revol VALEVEY – Kazan Dövlət Universitetinin professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Əmir ƏLİYEV – Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Lətif HÜSEYNOV – İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hakimi, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Oktay ƏFƏNDİYEV – Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi” kafedrası, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

İsaxan VƏLİYEV – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası “Hüquq” kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Arif QULİYEV – Kiyev əqli mülkiyyət və hüquq institutu, akademik, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Yaroslav LAZUR – Ujgorod Milli Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Yelena BAQREYEVƏ – Rusiya Federasiyası Hökumətinin yanında Maliyyə Universiteti, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Yesberqen ALAUXANOV – “Qazaxıstanın Elm və Həyatı” beynəlxalq elmi-kütləvi jurnalın baş redaktoru, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Qulu NOVRUZOV – Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının rəisi, gömrük xidməti general-mayoru, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;

Etibar ƏLİYEV – Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrası, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru.

№4(12)

**2020-ci ilin yanvar
ayından çıxır.**

*Təsisçi və
baş redaktor:*

Əliyev Etibar Əli oğlu,
hüquq üzrə elmlər
doktoru.

Fəxri təsisçi təşkilat:

Azərbaycan
Hüquqşünasları
Konfederasiyası (AHK)

*Müəlliflə redaksiyanın
mövqeyi uyğun olmaya
bilər.*

**Göndərilən əlyazmalar,
fotolar geri qaytarılmır.**

Redaksiyanın ünvanı:

**AZ1070 Bakı şəhəri,
Yasamal rayonu,
Yeni Yasamal y/sahəsi,
Ş.Bünyadzadə küçəsi, 12.**

Tel.: +99412 533 97 90
mob.: +99450 220-24-42;
+99455 230-24-42

vebsayt: law-plane.az

Elektron poçt:
e-mail: a-etibar@rambler.ru

Nəşrin elektron variantının
internet saytı:
www.law-plane.az
URL: <http://www.law-plane.az>
<http://www.hmj.az/index.php/hmj>

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ:

Elmi redaktor – MƏMMƏDOV R.F. – Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “Beynəlxalq ümumi hüquq” kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

Elmi məsləhətçi – MƏMMƏDOV Ə.Q. – BDU Hüquq fakültəsi “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ” kafedrasının müdiri, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

Məsul redaktor — HÜSEYNOVA F.E. – BDU Hüquq fakültəsinin “BXH və Avropa hüququ” kafedrası, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

İnzibatçı redaktor — HƏSƏNZADƏ S.B. – Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, dosent, hüquq üzrə elmlər doktoru.

Böyük redaktor: — Zümrüd TURABXANQIZI.

Redaktorlar:

— **ABBASOV A.Q.** — BDU-nun «İngilis dili» kafedrasının müdiri, Əməkdar müəllim, professor, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

— **AĞAKIŞIYEV Ə.Y.** — BDU-nun dosenti, Əməkdar müəllim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

— **HÜSEYNOV M.H.** — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, əməkdaş, hüquqşünas.

— **ƏLİYEV E.E.** — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, əməkdaş, hüquqşünas.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Milli Gəlirlər Baş İdarəsinin Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı İdarəsində 06.11.2019-cu il tarixdə dövlət qeydiyyatına alınmışdır (dövlət qeydiyyat №-si 1306401681).

06 fevral 2023-cü il tarixdə 212
səhifə həcmində çap olunmuşdur.
Tirajı 300 ədəd.

2022

IV RÜB

YENİ AZƏRBAYCAN PARTİYASI: HEYDƏR ƏLİYEV DƏN İLHAM ƏLİYEV DƏ

Azərbaycanda 18 oktyabr 1991-ci il tarixdə dövlət müstəqilliyinin elan olunması ilə ölkəmizdə sovet hakimiyyəti illərindəki təkpartiyalılıq şəraitində fəaliyyətdən çoxpartiyalı sistemə keçidin əsası qoyulmuşdur. Bununla Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründəki çoxpartiyalı demokratik dövlət quruluşu yenidən bərpa olunmuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının seçdiyi bazar iqtisadiyyatına əsaslanan hüquqi-demokratik dövlət quruluşu ölkədə müxtəlif ictimai-siyasi baxışlara malik olan siyasi partiyaların təsis edilməsinə geniş meydan açmışdır.

XX əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərində, dövlət müstəqilliyinin başlanğıc mərhələsində milli azadlıq hərəkatı dalğasında yaradılmış Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası yeni quruluşla əlaqədar xalqa çox şeylər vəd etsə də, az keçməmiş təcrübəsiz və səriştəsiz adamların təmsil olunduğu üçün özünü doğrulda bilməmişdir. Həmin məsuliyyətli dövrdə Azərbaycan ziyalıları və yeni nəsil siyasi qüvvələr xalqımızın mütləq əksəriyyətinin fikirlərini ifadə edərək gənc müstəqil Azərbaycan dövlətini cəmiyyət həyatının, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etməkdə davam edən mürəkkəb və dərin böhrandan xilas etməyin yeganə çıxış yolunu dünyamiqyaslı görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə yeni bir siyasi partiyanın yaradılmasında görmüşlər. Buna görə də XX əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərində Azərbaycanın tanınmış ziyalıları, el ağsaqqalları Naxçıvana gedərək Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində çalışan Heydər Əliyevlə görüşür və onun razılığını almaq üçün iş aparırdılar.

Lakin Azərbaycan Respublikasında heç bir vəzifə tutmaq niyyətində olmadığı üçün Heydər Əliyev buna razılıq verməmişdir. Bununla belə, həm Azərbaycan ziyalılarının təkidli tələbləri və ən əsası isə Azərbaycan xalqının düşdüyü ağır vəziyyət, yeni qurulmuş respublikanın müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalması doğma xalqına və ölkəsinə ürəkdən bağlı olan, onun bu günü və gələcəyi üçün məsuliyyət daşdığını yaxşı bilən Heydər

Əliyev belə çətin və mürəkkəb şəraitdə üzünə düşən tarixi missiyanı yerinə yetirmək üçün Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasında iştirak etmək üçün razılıq vermişdir.

Bütün bunlardan sonra 91 nəfərdən ibarət Azərbaycan ziyalıları 16 oktyabr 1992-ci il tarixdə "Səs" qəzetində "Azərbaycan Sizin sözlünüzü gözləyir" adlı müraciət məktubu ilə çıxış edərək, hazırkı çətin və mürəkkəb siyasi-iqtisadi və mənəvi böhran mərhələsində müstəqil dövlətin və xalqın xilas edilməsi naminə "Yeni Azərbaycan" adlandırılacaq siyasi partiyanın yaradılmasını və Heydər Əliyevin həmin partiya rəhbərlik etməsini xahiş etmişlər. "Azərbaycan Sizin sözlünüzü gözləyir" müraciət-məktubunda yeni müstəqillik əldə etmiş gənc respublikanın itirilmə təhlükəsi və çıxış yolları aşağıdakı kimi öz əksini tapmışdır: "Bir sözlə, mövcud iqtidar ictimai-siyasi gedişatlara tam nəzarət edə bilmir. Cəmiyyət obyektiv qanunauyğunluqlardan daha çox subyektiv mülahizələrə əsasən idarə olunur. Ən dəhşətli isə odur

ki, siyasi və iqtisadi sistemdə islahatlar aparılmır... Dünənə kimi küçə və meydanlarda demokratiyadan danışanlar demokratiyanın nə olduğunu dərk etmirlər... Rəhbərliyin siyasi naşılığından, idarəetmə səriştəsizliyindən, hakimiyyət hərisliyindən həm daxildən, həm də xaricdən müəyyən qüvvələr öz mənafeləri üçün istifadə edirlər. Əgər dünənə qədər Azərbaycanın sərvətləri bir istiqamətə daşınıb aparılırdısa, indi var-dövlətimiz bir neçə səmtə axılıdır. Respublikanın olan-qalan iqtisadi potensialı dağılır, təbii sərvətlərimiz talan olunur... Gələcəyə ümitsizlikdən yüz-lərlə ziyalı, yüksəkixtisaslı kadrlar ölkəni tərk edirlər... Siyasi partiyaların arasında, sözün əsl mənasında, geniş xalq kütləsinin dərin inam və etimadını qazanmış, öz ətrafında müxtəlif zümrələrdən olan adamları birləşdirə biləcək beynəlxalq nüfuzlu və respublika həyatının bütün sahələrindən tam və geniş məlumatı olan güclü lider yoxdur."

Heç şübhəsiz, "Azərbaycan Sizin sözünüzü gözləyir" müraciətindəki "Sözün əsl mənasında, geniş xalq kütləsinin inam və etibarını qazanmış, öz ətrafında müxtəlif zümrələrdən olan adamları birləşdirə biləcək, beynəlxalq nüfuzlu və respublika həyatının bütün sahələrindən tam və geniş məlumatı olan güclü lider" sözləri bu mühüm siyasi və mənəvi dəyərlərin hamısını özündə yaksək səviyyədə birləşdirən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin obrazını ümumiləşdirilmiş şəkildə ifadə edirdi. Bununla belə, müraciətdə yaradılmasına qərar verilən "Yeni Azərbaycan" adlı siyasi partiya rəhbərlik etmək üçün "yeganə mütləq lider" kimi açıq şəkildə yalnız görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin olduğu bəyan edilmişdir. Müraciəti imzalayanlar "Azərbaycanın bütün bölgələ-

rində aparılan ictimai rəy sorğularının nəticələrinə və təşkilat komitəsinə daxil olan minlərlə şifahi və yazılı vətəndaş təkliflərinə" əsaslanmışlar. Çünki hər kəs çox yaxşı bilirdi ki, Heydər Əliyev Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə respublikaya rəhbərlik sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərə, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü olaraq beynəlxalq aləmdəki nüfuzuna və nəhayət, ən çətin şəraitdə blokada vəziyyətinə salınmış Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri kimi Azərbaycanın bu ayrılmaz parçasını erməni təcavüzündən xilas etdiyinə görə xalqımızın sarsılmaz inamını qazanmışdır. Ona görə də müraciəti imzalayan tanınmış ziyalılar böyük inamla bu fikirdə idilər ki, "indiki vəziyyətdə belə çətin, məsuliyyətli işi (siyasi partiya yaratmaq işini-İ.H) respublikada öz üzərinə götürməyə qadir olan yeganə şəxs yalnız Heydər Əliyev ola bilər." Müraciətin axırındakı çağırış yalnız bu sənədə imza atan adlı-sanlı ziyalıların deyil, əslində, geniş mənada Azərbaycan xalqının fikrini ifadə edirdi: "Biz həm öz, həm də on minlərlə respublika əhalisi adından Sizdən xahiş edirik ki, yaradılmaqda olan Yeni Azərbaycan Partiyasına rəhbərlik etməyə razılıq verəsiniz. Azərbaycan Sizin sözünüzü və qəti qərarınızı gözləyir."

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev 24 oktyabr 1992-ci il tarixdə imzaladığı və "Səs" qəzetində çap etdirdiyi "Yeni müstəqil Azərbaycan uğrunda" adlı cavab məktubu ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasına müsbət münasibətini bildirmişdir. Beş bənddən ibarət olan bu konsepsiyada müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün hə-

min tarixi dövrdə həll edilməsi zəruri olan aşağıdakı vacib ictimai-siyasi və dövlətçilik məsələləri öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycanın müharibə vəziyyətindən çıxarılması və Qarabağ probleminin tezliklə həll olunması;

2. Azərbaycanda mövcud sosial-iqtisadi böhranın aradan qaldırılması və iqtisadi inkişafa nail olunması;

3. Ölkədə məqsədyönlü kadr siyasətinin həyata keçirilməsi;

4. Qanunun aliliyi prinsipinin təmin edilməsi, demokratik azadlıqların təmin olunması;

5. Ölkənin parçalanmasının qarşısının alınması, respublikada yaşayan bütün xalqların iştirakı ilə vahid, bütöv Azərbaycanın qorunub saxlanması və inkişaf etdirilərək möhkəmləndirilməsi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransının Bakı şəhərində keçirilməsinə razılıq verilməmişdir. Ona görə də qısa müddətdə zəruri hazırlıq işləri aparıldıqdan sonra 21 noyabr 1992-ci il tarixdə Naxçıvan şəhərindəki Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Dram Teatrının binasında görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı keçirilmişdir. Təsis konfransında Bakı şəhərindən və Azərbaycanın müxtəlif regionlarından gəlmiş 500 nəfərdən çox nümayəndə iştirak etmişdir. Təsis konfransı Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması haqqında yekdilliklə qərar qəbul etmişdir. Görkəmli dövlət xadimi və böyük siyasətçi Heydər Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının Sədri vəzifəsinə seçilmişdir. Təsis konfransı Yeni Azərbaycan Partiyasının Proqramı və Nizamnaməsinin qəbul olunması, Siyasi Şüaranın və İdarə Heyətinin tərkibinin təsdiq edilməsi,

Yeni Azərbaycan Partiyası Sədrinin müavinlərinin seçilməsi haqqında mühüm qərarlar qəbul etmişdir.

Yeni Azərbaycan Partiyası 18 dekabr 1992-ci il tarixdə Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən rəsmi şəkildə qeydiyyatda alınmışdır. Bu, Yeni Azərbaycan Partiyasının qeydiyyatdan keçmiş rəsmi bir siyasi qurum kimi fəaliyyətə başlamasını təmin etmişdir. Bununla Azərbaycanda Heydər Əliyev kimi dünya miqyasında xüsusi nüfuza malik olan görkəmli dövlət xadiminin rəhbərlik etdiyi ən böyük siyasi gücün meydana çıxmasına imza atılmışdır.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin və xalqımızın taleyində mühüm, həlledici rola və böyük əhəmiyyətə malik olan Yeni Azərbaycan Partiyası tarixə Heydər Əliyev Partiyası kimi daxil olmuşdur. Bunu şərtləndirən əsas faktorlar aşağıdakılardır:

1. Görkəmli dövlət xadimi, Ümummillə Liderimiz Heydər Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının banisi və yaradıcısıdır.

2. Heydər Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının Proqramı və Nizamnaməsinin əsas müəllifidir. Partiyamızın proqramı və nizamnaməsinin başlıca prinsipləri və əsas tezisləri, ana müddəaları Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən olunmuşdur. Ekspertlərin rəylərinə görə, Yeni Azərbaycan Partiyasının Proqramı və Nizamnaməsi nəinki Azərbaycanda, hətta Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrindəki yeni siyasi partiyaların hamısının proqram sənədlərindən daha təkmil və üstündür.

3. Qüdrətli dövlət xadimi Heydər Əliyev 1992-ci ildən ömrünün sonunadək Yeni Azərbaycan Partiyasına böyük bacarıqla rəhbərlik etmişdir. Dövlət başçısının yüksək təşkilatçılıq

qabiliyyəti, zəngin dövlətçilik təcrübəsi, qeyri-adi səfərbərlik bacarığı Yeni Azərbaycan Partiyasının böyük sürətlə inkişaf etdirilməsinə ciddi təkan vermişdir.

4. Azərbaycanın əsas ziyalı potensialı, aparıcı siyasi qüvvələri və yeni nəslin nümayəndələri məhz böyük sınaqlardan bacarıqla çıxmış, beynəlxalq miqyasda özünü görkəmli dövlət xadimi kimi təsdiq etmiş Heydər Əliyevə görə bu nəhəng siyasətçiyə böyük inam bəsləyərək Yeni Azərbaycan Partiyasının sıralarına qoşulmuşlar.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvlərinin sayı 300 min nəfəri keçmişdir. Bu göstərici Azərbaycanda mövcud olan çoxsaylı siyasi partiyaların birlikdə hamısının üzvlərindən qat-qat çoxdur.

5. Məlum olduğu kimi, Yeni Azərbaycan Partiyasının birinci və ikinci qurultayları görkəmli dövlət xadimi, mahir siyasətçi Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə keçirilmişdir. Heydər Əliyevin Yeni Azərbaycan Partiyasının qurultaylarındakı parlaq məruzələri və yekun sözü bu partiyanın inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir.

6. Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyi dövründə vaxtilə 24 oktyabr 1992-ci ildə "Səs" qəzetində çap olunmuş "Yeni müstəqil Azərbaycan uğrunda" adlı "91-lər"ə cavab məktubunda ölkənin inkişafı üçün bəyan etdiyi müddəaların hamısını dönmədən və ən yüksək səviyyədə həyata keçirmişdi.

7. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev ölkəmizə həm geniş mənada müstəqil Azərbaycan dövlətinin, Azərbaycan xalqının və həm də Yeni Azərbaycan Partiyasının gələcək inkişafı üçün Prezident İlham Əliyev kimi əsl lider bəxş etmişdir.

Bütün bunlara görə Yeni Azərbaycan Partiyası Heydər Əliyev partiyası kimi tanınmış və şöhrət qazanmışdır. Doğrudur, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə yalnız bir partiyanın dəstəyi ilə gəlməmişdir. O, geniş mənada xalqın bütün təbəqələri tərəfindən 1993-cü ildə ən ali dövlət vəzifəsinə – ölkə Prezidenti vəzifəsinə seçilmişdir. Bununla yanaşı, Azərbaycanda siyasi tarazlığın qorunub saxlanılmasında, bütövlükdə ictimai-siyasi proseslərin istiqamətləndirilməsində, prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərində, müstəqil dövlətin ümummilliyet ideologiyasının formalaşdırılması və təbliğində Yeni Azərbaycan Partiyasının xüsusi rolu vardır. Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi azərbaycançılıq ideologiyası Yeni Azərbaycan Partiyasının siyasətinin əsasını təşkil edir.

Yeni Azərbaycan Partiyası təsis edildiyi 21 noyabr 1992-ci il tarixdən yaradıcısı Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildiyi 3 oktyabr 1993-cü ilə qədər müxalifət partiyası olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Müxalifətdə olduğu dövrdə yeni azərbaycançılar öz işlərini sivil və demokratik prinsiplər əsasında qurmuş, təmsil etdikləri partiyanın proqramı və nizamnaməsinin müddəalarına və çağırışlarına məsuliyyətlə əməl etmişlər. Yeni Azərbaycan Partiyasının fəalları cəmiyyət hadisələrini kortəbii çağırışlara, kütlə psixologiyasına istinad etmək və qarşıdurma yaratmaqla deyil, mövcud prosesləri ölkə realılıqları və dünya təcrübəsi vasitəsi ilə qiymətləndirib, addım atmağa üstünlük verdiklərini nümayiş etdirmişlər. Beləliklə, Yeni Azərbaycan Partiyası ölkəmizdə əsl siyasi müxalifət partiyası

kimi fəaliyyət göstərmək mədəniyyəti nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə 12 noyabr 1995-ci il tarixdə keçirilən seçkilərdə Yeni Azərbaycançuların mütləq üstünlük qazanmaları Heydər Əliyev siyasi kursunun həyatiliyini, müstəqil Azərbaycan dövlətinin maraqlarına layiqincə cavab verdiyini bir daha təsdiqləmişdir. Bələdiyyə seçkilərində də xalq tərəfindən Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvlərinə daha çox etimad göstərilməsi bu partiyanın artıq çətin sınaqlardan uğurla çıxdığını, ümumxalq etimadı qazandığını göstərir.

Müstəqil dövlətçilik üçün ən zəruri faktorlardan biri olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hazırlanması və 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə qəbul edilməsi ölkə Prezidenti Heydər Əliyevin və onun başçılıq etdiyi Yeni Azərbaycan Partiyasının nüfuzunu və cəmiyyətdəki rolunu daha da qüvvətləndirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının ana müddəaları, əsas prinsipləri ölkə rəhbəri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən olunmuşdur. Heydər Əliyev Konstitusiya yaradılması prosesinə rəhbərlik etmişdir. Bütün bunlara görə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası həm də "Heydər Əliyev Konstitusiyası" adlandırılmaqdadır. Konstitusiyanın hazırlanması və müzakirəsi prosesində yaxından iştirak etmiş yeni azərbaycançılar bu dövlət qanunvericilik külliyyatının təbliği işlərində fəallıq göstərmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev ölkə rəhbəri olaraq respublikanı düşar edilmiş dərin hərbi-siyasi və iqtisadi-mənəvi böhrandan xilas etməklə bərabər,

ardıcıl olaraq həmişə partiya quruculuğu məsələləri ilə də məşğul olmuşdur. Bu baxımdan 19 noyabr 1994-cü il Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının ikiilliyi ilə əlaqədar olaraq ilk dəfə partiya fəallarının ümumrespublika müşavirəsinin keçirilməsi və həmin müşavirədə ölkə Prezidenti Heydər Əliyevin proqram xarakterli geniş nitqi, aparılmış işgüzar müzakirələr iqtidar partiyasının yeni tarixi şəraitdəki vəzifələrinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynamışdır. Az sonra Yeni Azərbaycan Partiyasında Qadınlar Şurasının və Gənclər Birliyinin təsis edilməsi, Heydər Əliyev tərəfindən bu qurumların fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən olunması iqtidar partiyasının cəmiyyətin ən aparıcı və mütəşəkkil siyasi qurumu kimi fəaliyyətini genişləndirdiyini və müasirləşdirdiyini nümayiş etdirmişdir. Heç şübhə yoxdur ki, 12 noyabr 1995-ci il parlament seçkilərində Yeni Azərbaycan Partiyasının qələbə qazanması artıq Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi bu siyasi qurumun cəmiyyətin inkişafında xüsusi rola malik olmasının özünü təsdiqlədiyi demək idi. Dünyaşöhrətli dövlət xadimi Heydər Əliyevin 11 noyabr 1998-ci il tarixdə ikinci dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi, əslində, bu dahi siyasətçinin qələbəsi olsa da, həm də onun rəhbərlik etdiyi partiyanın da böyük uğuru idi. 21 noyabr 1998-ci il tarixdə keçirilmiş Yeni Azərbaycan Partiyasının 6 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hesabat xarakterli məsələlərlə yanaşı, gələcək vəzifələrə də gur işıq salınması bu mütəşəkkil siyasi qurumun sabahına daha böyük inamla baxmağa imkan yaratmışdır. Xüsusən 21-22 dekabr 1999-cu il tarixdə keçirilmiş Yeni

Azərbaycan Partiyasının I Qurultayında yeni tarixi dövrün mühüm vəzifələrinin müəyyən edilməsi ilə yeni azərbaycançılıq siyasi-ideoloji hərəkata çevrilmişdir. Partiyanın I Qurultayında ölkəmizin yeni nəsil siyasətçilərinin önündə gedən Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin Yeni Azərbaycan Partiyası Sədrinin müavini seçilməsi partiyada yeniləşmələrə və gənclərin axınına böyük təkan vermişdir. Bundan sonra 21 dekabr 2001-ci ildə keçirilmiş Yeni Azərbaycan Partiyasının II Qurultayında İlham Əliyevin partiya Sədrinin birinci müavini seçilməsi ölkənin siyasi həyatında və partiya quruculuğunda xüsusi canlanmaya, novatorluğa və inkişafa səbəb olmuşdur.

Yeni Azərbaycan Partiyasının çoxcəhətli və səmərəli fəaliyyəti, beynəlxalq nüfuzə malik siyasi təşkilat kimi böyük uğurla öz yolunu davam etdirməsi, daim yeniləşməsi və inkişafı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti ilə üzvi surətdə əlaqədardır. Doğrudur, İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyası sıralarına gələndək özünəməxsus ciddi siyasi mübarizə yolu keçmiş, diqqətəlayiq səviyyədə yetkin və mükəmməl təcrübə qazanmışdı. Heydər Əliyevin çətin, keşməkeşli, dərin mənalı həyatı və mübarizəsi görkəmli dövlət xadimi, qətiyyətli və müdrik bir siyasətçi kimi İlham Əliyev üçün böyük məktəb olmuşdur. Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə və Moskvada siyasət olimpinin zirvəsində təmsil olduğu zaman Heydər Əliyevin yaşadığı məsuliyyətli, keşməkeşli və mənalı həyatın, apardığı dönməz mübarizənin görünən və görünməyən tərəflərinin dərsləri İlham Əliyevin gələcək böyük siyasət naminə atdığı

taleyüklü addımlarda qiymətli təcrübə kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Heç şübhə yoxdur ki, İlham Əliyevin Moskva Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu kimi nüfuzlu bir ali məktəbdə mükəmməl ali təhsil alması, tarixçi-diplomat ixtisasına və xarici dillərə dərindən yiyələnməsi də onun siyasi dünyagörüşünün formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ona görə də İlham Əliyevin Yeni Azərbaycan Partiyası sıralarına qoşulması, hər şeydən əvvəl, bu partiyanın aydın mövqeyə malik kamil bir siyasətçi ilə daha da möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasına ölkəmizin yeni nəsil siyasi gəncliyinin lideri kimi daxil olmuşdur. Bununla həm də Yeni Azərbaycan Partiyası Sədrinin müavini, birinci müavini kimi keçdiyi mənalı yol da onun siyasi təcrübəsinin daha da zənginləşməsinə, fəaliyyət dairəsinin üfüqlərinin genişlənməsinə geniş meydan açmışdır. Nəhayət, 15 oktyabr 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş İlham Əliyevin Yeni Azərbaycan Partiyasının 26 mart 2005-ci il tarixdə keçirilmiş III Qurultayında iqtidar partiyasının Sədri seçilməsi ilə həm ölkəmizin həyatında, həm də partiyanın inkişafında yeni bir tarixi dövr başlamışdır.

Hazırda ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının Sədri kimi özünəməxsus şərəfli inkişaf yoluna və ənənələrə malik olan bu partiyanın daha da inkişaf etdirilməsinə, fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə, beynəlxalq əlaqələrinin genişləndirilməsinə və müasirləşdirilməsinə ciddi əhəmiyyət verir. İndiki mərhələdə Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycan ictimai-siyasi mühitinin ən mütəşəkkil, aparıcı qüvvəsi ki-

mi çıxış edir. Buna görədir ki, Yeni Azərbaycan Partiyası daim yeniləşən Azərbaycanın böyük ənənələrə malik olan yeni tipli, yetkin və dialektik inkişafda olan siyasi partiyası kimi nüfuzunu və şöhrətini nəinki qoruyub saxlayır, getdikcə daha da artırır, genişləndirir və möhkəmləndirir. Son illərdə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Yeni Azərbaycan Partiyasında aparılan geniş islahatlar ölkəmizdə partiya quruculuğu sahəsində əldə edilmiş mühüm nailiyyətdir. Bu gün nəinki Azərbaycanda, hətta dünya miqyasında beynəlxalq əlaqələr baxımından Yeni Azərbaycan Partiyası ilə müqayisə edilə biləcək ikinci bir partiya göstərmək çətinidir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında bütün sahələr üzrə qazanılmış nailiyyətlərdə Yeni Azərbaycan Partiyasının özünəməxsus böyük payı, rolu və xidmətləri vardır. Vaxtilə XX əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərində ölkəmizdə müxalifət partiyası olmağın nümunəsini göstərən Yeni Azərbaycan Partiyası bu gün İlham Əliyevin liderliyi ilə Azərbaycan cəmiyyətində iqtidar partiyası kimi nümunəvi fəaliyyət göstərməyin məsuliyyətini və şərəfini uca tutmağın canlı və parlaq örnəyinə çevrilmişdir. Yeni Azərbaycan Partiyasında ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın partiya sədrinin birinci müavini kimi çoxcəhətli səmərəli fəaliyyəti geniş mənada respublikamızda bütün sahələr üzrə müasir inkişafın, o cümlədən partiyamızın siyasi fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə və gücləndirilməsinə uğurla xidmət edir və böyük töhfələr verir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının siyasi-ideoloji həyatında xüsusi əhəmiyyətə malik olan Yeni Azərbaycan Parti-

yasının keçdiyi çətin və məsuliyyətli yol ölkəmizdə tənəzzüldən böyük tərəqqiyə, böhrandan hərtərəfli müasir inkişafa və müasirləşməyə doğru gedişatın real mənzərəsini bütün gerçəklikləri ilə dolğun şəkildə əks etdirir. Əslində, Yeni Azərbaycan Partiyasının keçdiyi 30 illik çətin və şərəfli yol müstəqil Azərbaycan dövlətinin və xalqımızın müstəqil dövlətçilik ideallarına, Prezident İlham Əliyevin məqsədyönlü rəhbərliyi ilə ölkəmizin daha böyük sabahlarına dərin inam yoludur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyasının Sədri İlham Əliyevin "dəmir yumruğu"u ilə II Qarabağ-Vətən müharibəsində qazanılmış tarixi Zəfər qüdrətli lider faktorunun xalqın və dövlətin həyatında misilsiz rol oynadığını əyani surətdə sübut etmişdir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin başçısı, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bütün istiqamətlər üzrə böyük sürətlə inkişaf edən respublikamızda Yeni Azərbaycan Partiyasının ideoloji əsasını təşkil edən azərbaycançılıq ideyasının daha da genişləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları ilə əlaqələrin gücləndirilməsi, ölkədə siyasi mədəniyyətin və vətəndaş həmrəyliyinin möhkəmləndirilməsi, böyük quruculuq proseslərinə geniş meydan açılması, xalqımızın gələcək xoşbəxt həyatına gur işıq salır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası bu gün özünün yüksək inkişaf və əsl intibah yolunu böyük uğurla davam etdirir.

İsa HƏBİBBƏYLİ,
AMEA-nın prezidenti,
Milli Məclisin deputatı, akademik.
"İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir"

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN TARİXİNİN İLK ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Azərbaycanın qədimdən-qədim tarixində ölkəmizə rəhbərlik etmiş dövlət başçıları, hökmdarlar müxtəlif adlar və titullar daşınıblar: şah, padşah, atabəy, əmir, sultan və s. Lakin həmin çoxsaylı dövlət başçılarından heç birinə daha yüksək titul sayılan və ümumxalq qiymətinin ifadəsi olan ümummilli lider adına layiq görülmək şərfi nəsb olmayıb. XX əsrin görkəmli siyasətçiləri sırasında xüsusi yeri və layiqli nüfuzu olan Heydər Əliyev bu yüksək ada sovet imperiyası daxilində Azərbaycanı suverenlik epoxasına hazırlaması, dövlət müstəqilliyinin ilk addımında gerçəkləşdirdiyi nadir xilaskarlıq missiyası və qazanılmış bu tarixi nailiyyəti möhkəmləndirib dönməz prosesə çevirməsi ilə layiq görülüb.

Müstəqil Azərbaycan dövləti, haqlı olaraq, həm də ulu öndər deyə xüsusi məhəbbətlə anılan Heydər Əliyevin şah əsəri və indiki nəsillərə ən böyük yadigarı sayılır. Çağdaş dünya müstəqil dövlətimizi Heydər Əliyevin Azərbaycanı kimi qəbul edib dəyərləndirir. Ulu öndərin ideya və əməlləri daim bizimlədir və Azərbaycanı yeni-yeni uğurlara qovuşdurur.

Bütün bunlar qədərbilən xalqımızın qəlbində bu misilsiz tarixi şəxsiyyətin xatirəsinə sonsuz əbədi sevgi və davamlı ehtiram duyğuları doğurur. Unudulmaz rəhbərin ölməz xatirəsi nəinki hər il doğum və anım günlərində, eləcə də hər gün hər uğurumuza nəzər salanda qədərincə yad edilir. Hər istəkdə, hər addımda onun tükənməz irsinin əlamət və nişanələrini görürük.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusunun anadan olmasının 100 illiyinin ulu öndərin nəhəng şəxsiyyətinə, titanik fəaliyyətinə, milli tariximizdə tutduğu misilsiz mövqeyə layiq qeyd edilməsi üçün Prezident İlham Əliyevin xüsusi sərəncamla 2023-cü ili

“Heydər Əliyev İli” elan etməsi xalqımızın öz ümummilli liderinə məhəbbətini yüksək səviyyədə təcəssüm etdirir. Sərəncamda göstəriləndiyi kimi: “Dövlətçilik salnaməmizdə silinməz izlər qoymuş, azərbaycanlı olması ilə ömrü boyu fəxr etmiş, milli qürur və iftixar mənbəyimiz olan Heydər Əliyev bütün dünyada Azərbaycanın rəmzi kimi qəbul edilir. Xalqımız onun əziz xatirəsinə həmişə uca tutur və minnətdarlıqla anır, yenidən hakimiyyətə gəldiyi günü Azərbaycan Respublikasının dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edir”.

2023-cü ilin Azərbaycanda “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi xəbəri nəinki ölkəmizdə, eləcə də bu böyük türk oğlunun sağlığında öz lideri kimi dəyərləndirmiş Türk dünyasında da məmnunluqla qarşılanıb. Bu günlərdə Türkiyənin Ərzincan şəhərində keçirilən beynəlxalq türkoloji simpoziuma türkdilli ölkələrdən və toplumlardan gəlmiş yaxın dostlarımız, görkəmli alimlər bizi gələn ilin ölkəmizdə “Heydər Əliyev İli” elan olunması münasibətilə təbrik edir, keçiriləcək tədbirlərə dəvət gözlədiklərini, özlərinin də bu şanlı yubileyi geniş qeyd edəcəklərini söyləyirdilər.

Bu yerdə Türkiyə Cümhuriyyətinin sabiq Prezidenti, mərhum Süleyman Dəmirəlin “dostum-qardaşım” dediyi Heydər Əliyevə müraciətlə söylədiyi məşhur sözlər yada düşür: “Azərbaycanı çox çətin şəraitdə idarə etməyə və hamımızın yaxşı bildiyimiz, mənim də yaxından bildiyim məhrumiyyətlərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının əhval-ruhiyyəsini yüksək tutmağa və Azərbaycanın ən qısa bir zamanda

bütün qurumları ilə öz milli dövlətini yaratmağa nail olması və onun Qafqazın ən zəngin dövlətlərindən birinə çevrilməsi, dünyaya bu nəzərlə baxa bilməsi üçün göstərdiyi səylərə görə əziz qardaşım Heydər Əliyevi alqışlayıram". Bu sözlər bu gün təkəcə qardaş və dost Türkiyə rəhbərliyinin deyil, bütün Türk dünyasının Azərbaycan liderinə verdiyi böyük qiyməti ifadə edir.

Ümumiyyətlə, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı üçün misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Haqlı olaraq, biz Heydər Əliyevi müasir Azərbaycanın qurucusu hesab edirik. Böyük öndərimiz azərbaycançılıq ideyasının müəllifi kimi Azərbaycan tarixində yaşayır. Dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında misilsiz xidmətləri onun fiziki yoxluğundan sonrakı dövrdə daha dərinə və hərtərəfli dərk olunur.

Zaman keçdikcə, biz ümummillə liderimizin fəaliyyətinin məntiqini, mahiyyətini daha yaxşı dərk etməyə başlayırıq. "Heydər Əliyev İli" çərçivəsində keçiriləcək çoxsaylı tədbirlər, ümumxalq şənlikləri ulu öndərin xatirəsinə əbədi ehtiramı bir daha təsdiqləməklə yanaşı, həm də onun zaman keçdikcə daha aydın və parlaq obrazına günümüzün geniş əhatəli baxışı olacaq. Bununla Heydər Əliyevin zəngin, həmişəyaşar dövlətçilik irsi yeni uğurlarımıza növbəti töhfələrini verəcək.

Böyük öndərimiz azərbaycançılıq məfkurəsini milli dövlət ideologiyası səviyyəsinə qaldırmış lider kimi Azərbaycan tarixində əbədiyaşarlıq qazanıb. Bu, çoxminillik dövlətçilik tariximizdə xüsusi bir hadisədir. Heydər Əliyev həm də siyasi idarəetmədə öz üslubunu yaratmış yenilikçi rəhbər idi. Onun bu istedad və qabiliyyəti Azərbaycana rəhbərliyinin hər iki dövründə, eləcə də nəhəng sovet dövlətinin ali rəhbərlərindən biri olduğu illərdə həmişə özünü parlaq şəkildə göstərirdi. Ulu öndər

Azərbaycana rəhbərliyinin hər iki dövründə ölkəmizin inkişaf və tərəqqisi istiqamətində olduqca böyük işlər görüb.

Azərbaycana rəhbərliyi dövründə onu öz əlləri ilə qurub-yaratmış, iqtisadiyyatını və mədəniyyətini əsaslı surətdə inkişaf etdirmiş qurucu lider, bununla yanaşı, sovet dövlətinin ali rəhbərliyindəki seçilən fəaliyyəti ilə dünya şöhrətli siyasətçi kimi tanınmış, xarizmatik şəxsiyyəti və misilsiz xidmətləri ilə dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə ümummillə lider məqamına yüksəlmiş Heydər Əliyev 1993-cü ilin böhranlı günlərində, xilaskarlıq missiyası ilə yenidən respublikanın ali idarəçiliyinin sükanı arxasına qayıtdı.

Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışı dünyanın diqqətini Azərbaycana cəlb edə bildi və bu mənada qısa zamanda ölkəmiz beynəlxalq iqtisadi sistemə daxil oldu. Azərbaycanın Avropa dəyərlərinə inteqrasiyası prosesinə və dünyanın qabaqcıl strukturları ilə əlaqələrin qurulmasına start verildi. Bütün bunlar sonrakı illərdə davamlı surətdə bir-birini əvəzləyən uğurların təminatçısı və müjdəçisi oldu.

Bu gün Heydər Əliyevin müstəqil dövlət quruculuğu siyasətini Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam və inkişaf etdirir. Qazanılan bu uğurlar bütün sahələrdə özünü göstərir. Ən böyük uğurlarımızdan biri də ulu öndərin yaratdığı möhtəşəm əsaslar üzərində onun Qarabağın xilas edilməsi arzusunun gerçəkləşməsi, Vətən müharibəsində qazanılmış tarixi Zəfərdir. Təbii ki, bütün bu uğurlar və sonrakı dövrlərdə qazanacağımız böyük qələbələr ulu öndər Heydər Əliyevin qoymuş olduğu möhkəm bünövrəyə söykənir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin ideyaları isə həmişə bu inkişafın önündə gedəcək.

Nizami CƏFƏROV,
Milli Məclisin deputatı, akademik.

LİDERLİK QÜDRƏTİ

Heydər Əliyev!..

Dünyanın ən böyük azərbaycanlısı!..

Heç təsadüfi deyil ki, bu iki ad hər zaman qoşa çəkilir, Azərbaycan Heydər Əliyevlə, Heydər Əliyev də Azərbaycanla birlikdə anılır...

Deyirlər, xoşbəxt o xalqlardır ki, çətin, ağır günlərində tale onlara xilaskar göndərir. Demək, Azərbaycan xalqı da Tanrının böyük lütfü ilə üzleşib ki, ən dar məqamlarında, ən ağır sınaqlarla üz-üzə olduğu anlarda ona qurtuluş üçün bu ulu şəxsiyyəti – Heydər Əliyevi xilaskar kimi yetirib.

Vətəninə, millətinə, dövlətinə ən ali hisslərlə bağlı olan, ömrünü bu xalqın, ölkənin inkişafı, rifahı, tərəqqisi yolunda şam kimi əridən Heydər Əliyev bütün azərbaycanlıların Ulu Öndəri, Ümummilli Lideri sayılır.

Azərbaycan elə bir həssas coğrafiyada yerləşir ki, tarixboyu, eləcə də müasiri olduğumuz hazırkı dövrlərə qədər dövlətçiliyimizə qarşı təhdidlər olub və bundan sonra da olacağı danılmaz həqiqətdir. Amma Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci və 1993-2003-cü illəri əhatə edən hər iki zaman dilimində dövlətçiliyimizin təməllərini elə möhkəmlətməmiş, elə mükəmməl formalaşdırmışdır ki, bu, uzun onilliklər, hətta yüzilliklər boyu Azərbaycanın uğurlu inkişafını təmin edəcək, xarici təhdidlərdən etibarlı şəkildə qoruyacaq.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xalqı, ölkəsi qarşısında misilsiz tarixi xidmətləri bu gün Şuşadan bütün dünyaya nur saçan parlaq zəfərin işığında daha aydın görünür.

Azərbaycanın inkişafında tarixi missiya

Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və xalqı qarşısında əvəzedilməz xidmətləri hələ ötən əsrin ikinci yarısından, konkret olaraq 1969-cu il iyulun 14-dən Ulu Öndərin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlişi ilə uğurlu başlanğıcını götürüb.

Sovet rejiminin sərt qanunlarının işlədiyi həmin illərdə məhz Heydər Əliyevin heç bir təhlükəyə boyun əyməyən milli təəssübkeşliyi, çəkinməzliyi sayəsində Azərbaycan özünün milli dövlətçilik, müstəqillik ənənələrinin bərpasına başladı. Böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbərliyə gəlməsi respublikamızda demək olar ki, bütün sahələrdə böyük inkişafa yol açdı, iqtisadi, elmi, ədəbi-mədəni inkişafda sözün əsl mənasında sıçrayış oldu. Heydər Əliyevin tükənməz səyləri nəticəsində Azərbaycanda müstəqil düşüncəyə yol açıldı və bu, illərdir sovet boyunduruğu altında inləyən xalqımızın istiqlalə gedən yolunda atılan əvəzsiz addım oldu.

Ulu Öndər 1969-cu ildə Azərbaycanda hakimiyyətə gələndə odövrkü bütün statistik sənədlərdə də əks olunduğu kimi, faktiki olaraq ölkəmiz iqtisadi göstəricilərinə görə keçmiş SSRİ-də sonuncu yerlərdə idi. Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə malik və istehsal potensialı yüksək olan ölkə olmasına baxmayaraq, milli gəlirin inkişaf tempinə, sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının həcminə, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsalatda tətbiqinə, ictimai əməyin məhsuldarlığına görə ümumittifaq göstəricilə-

rindən çox-çox geridə qalırdı. Eyni zamanda respublikada iqtisadi-siyasi böhran hökm sürürdü və getdikcə daha da dərinləşirdi.

Bunu sonradan zaman da, məkan da bir daha təsdiq etdi ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin o vaxt Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsi həm xalqımızın milli ideyalarının bərpası, həm də ölkəmizin hərtərəfli inkişafında müstəsna və tarixi rol oynadı.

O zaman böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının həyatındakı mühüm tarixi missiyalarından biri isə respublikada ilk növbədə milli-mənəvi ruhun yüksəldilməsi istiqamətində gördüyü işlər oldu. Ulu Öndərin azərbaycanlıların tarixi ənənələrinə, köklərinə bağlılığını sürətləndirməyə yönəlik addımları xalqın müstəqillik arzularını yenidən alovlandırdı, bu zəmin üzərində inkişaf edən hüriyyət amalları sonradan müstəqilliyimizə aparan milli dalğaya, hərəkata çevrildi.

Bir məqamı da xüsusi vurğulayaq ki, Ulu Öndər hələ birinci dəfə Azərbaycanda hakimiyyətdə olduğu illərdən etibarən Qarabağda, Şuşada milli ruhun yüksəlməsinə olduqca böyük diqqət yetirir, daim erməni milliyətçiləri ilə mübarizə aparırdı. Eyni zamanda Ümummilli Lider Azərbaycanın tarixi bölgəsi Qarabağın, Şuşanın hərtərəfli inkişafına dair böyük işlər gerçəkləşdirirdi. Hələ 1970-ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə qədim şəhərimiz Şuşanın inkişaf etdirilməsinə dair xüsusi qərarlar qəbul edilmişdi.

Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə xalqımızın milli mənlük şüurunun, mədəniyyətinin və ana dilinin inkişafında da güclü inkişaf baş verdi, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış sürətləndi. Qatı sovet ideologiyasının mütləq hakim olduğu həmin dövrdə Heydər Əliyev xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin itib-

batmaması üçün mühüm işlər gördü, məqsədyönlü siyasəti sayəsində Azərbaycanda milli oyanışın əsaslarını qoydu.

Müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsindən qurtuluşa uzanan yol

Bu da danılmaz reallıqdır ki, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə çox qısa zaman içərisində respublikanı hərtərəfli inkişaf mərkəzinə çevirən Ulu Öndərin bu nailiyyətləri, başda ermənilər olmaqla, Azərbaycanın tərəqqisini, o cümlədən Heydər Əliyevin uğurlarını gözü götürməyən şəxslərin diqqətindən yayınmamışdı və yayına da bilməzdi. Buna görə də anti-Azərbaycan qüvvələr həmin vaxt Heydər Əliyevə qarşı bir cəbhədə birləşərək hər fürsətdə Ulu Öndərin fəaliyyətinə mane olmağa çalışırdılar.

Haqsızlıqlarla heç zaman barışmayan, zülmə boyun əyməyən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev buna görə də 1987-ci il oktyabr plenumunda Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvlüyündən və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsindən istefa vermişdi.

Bu da etiraf edilməlidir ki, birinci dəfə hakimiyyətdə olduğu illər ərzində Heydər Əliyevin şəxsi səyləri sayəsində Azərbaycanda əldə edilmiş hərtərəfli inkişaf, Ulu Öndərin iqtidarda olmadığı müddətdə - 1987-1993-cü illər ərzində sürətlə tənəzzülə uğradı, qazanılan nailiyyətlər itirildi. Naşı, antimilli mərkəzlərin oyuncağına çevrilmiş rəhbərlərin məkrli fəaliyyətləri nəticəsində Azərbaycan uçuruma sürükləndi.

Sözügedən 6 il, "Heydər Əliyevsizlik illəri" Azərbaycanın ölüm-qalım sınağında çapaladığı illər oldu. 1988-ci ildən daha da ağırlaşan vəziyyət tezliklə Qarabağ müharibəsinə çevrildi, sonradan isə respublikamız

faktiki olaraq müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qaldı, ölkə vətəndaş müharibəsi, siyasi böhran, sosial səfalət içərisində çalxalanmağa başladı. Hakimiyyət hərisliyi gözlərini bürümüş antimillə qüvvələrin vətənə xəyanət etmələri sayəsində torpaqlarımız ard-arda işğal edildi və bir milyondan çox soydaşımız yurd-yuvasından didərgin düşdü. Onsuz da uçurumun kənarında olan Azərbaycanın çıxılmaz vəziyyəti daha da ağırlaşdı.

Azərbaycanın belə ağır və mürəkkəb dövəründə xalqımız öz xilas, qurtuluş yolunu yalnız vətənin taleyini hər şeydən üstün bilən Heydər Əliyevdə gördü. Azərbaycan xalqı əmin idi ki, ölkəni düşdüyü bu acınacaqlı durumdan yalnız bu dahi şəxsiyyət qurtara bilər. Buna görə də təkidlə özünün Ümummilli Lideri, Ulu Öndəri saydığı Heydər Əliyevi Bakıya dəvət etdi. 1993-cü ildə yenidən Azərbaycanda hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqilliyimizi məhv olmaqdan xilas etmək kimi çox çətin və həm də şərəfli missiyanı öz üzərinə götürdü.

O zaman ömrünün müdrik çağında olan və çoxsaylı təhdidlərə məruz qalan Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdaraq ölkənin taleyüklü məsələlərini həll etmək üçün üzərinə böyük siyasi missiya götürməsi sözün əsl mənasında həm xalqı yolunda fədakarlıq, həm də böyük şəxsiyyətin tükənməz iradəsinin, əzminin gücünü göstərirdi.

Heydər Əliyevin taleyin hökmü və zamanın çağırışı ilə Ali Sovetin Sədri seçilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin və müstəqilliyinin xilasına açılan uğurlu bir yol, Milli Qurtuluş Günümüz oldu. 1993-cü ilin 15 iyununda bütün dünya "xalq-Heydər" birliyinin gücünü gördü, bu sarsılmaz gücün xalqın üzleşdiyi bütün təlatümlərə, faciələrə qalib gəldiyinin şahidi oldu.

Əgər bu gün biz müstəqil, demokratik, hüquqi dövlətdə yaşayırsaq, bütün bu ali məqamlara bizi Ulu Öndər Heydər Əliyev ucaldıb.

Siyasət nəhəngi

Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gələn Ulu Öndər çox qısa zaman ərzində ölkəni hərtərəfli inkişaf məkanına çevirdi. İlk növbədə ölkədə vətəndaş müharibəsinin qarşısını alaraq, faktiki olaraq respublikanı parçalanma təhlükəsindən xilas etdi. Mükəmməl idarəçilik qabiliyyəti sayəsində ictimai-siyasi sabitliyi bərpa edən Ulu Öndər əsl demokratik, vətəndaş cəmiyyətinin əsasını qoydu.

Fenomen şəxsiyyətin Azərbaycana yenidən qayıdışından sonra ölkəmizdə ən mühüm işlərdən biri də ictimai-siyasi qurumların inkişafı və fəallaşması oldu. Azərbaycan həmkarlar ittifaqlarının müxtəlif siyasi qüvvələrin təsirindən qorunmasında, cəmiyyətdəki missiyasını yerinə yetirməsində Ümummilli Liderin əvəzsiz rolu oldu. Bunların sayəsində həmkarlar ittifaqlarının uzun illər ərzində formalaşmış maddi-texniki bazasının dağıdılmasının qarşısı alındı, vətəndaş cəmiyyətinə yad olan inzibati-amirlik metodlarından imtina edildi, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının demokratik idarəçilik prinsiplərinə əsaslanan fəaliyyətinə dəstək verildi. Ulu Öndər dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması işində, dövlət başçısı kimi fəaliyyətinin sonuna qədər həmkarlar ittifaqına güvəndi.

Milli həmrəyliyəmizin banisi Heydər Əliyev "Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!" deyərək, xalqımızın xoşbəxt gələcəyinin məhz azərbaycançılıq ideologiyası ilə bağlı oldu-

ğunu hər zaman qürurla bəyan edirdi. Ulu Öndər bu istiqamətdə apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində millətimizin həmrəyliyinə nail olaraq Yer üzündəki bütün azərbaycanlıları vahid ideya ətrafında birləşdirdi.

Qarabağ probleminin həlli isə Ulu Öndər Heydər Əliyevin gündəliyində duran bir nömrəli məsələ idi. Bu istiqamətdə dahi şəxsiyyətin ən böyük tarixi və həyati əhəmiyyətli nailiyyəti Ermənistanla Azərbaycan arasında 1994-cü ildə atəşkəslə bağlı razılığın əldə edilməsi oldu. Eyni zamanda Ulu Öndər bütün beynəlxalq tribunalarda Qarabağ məsələsini qaldırdı və onun siyasi gündəmdən silinməsinə imkan vermədi.

Ölkədəki qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması da Ümummilli Liderin prioriteti idi. Heç təsadüfi deyildi ki, 1994-cü ildə bağlanan nəhəng "Əsrin müqaviləsi"ndən gələn ilk gəlirləri də bu vətəndaşlarımızın mənzil-məişət şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdi, ölkəmizdə çadır şəhərciklərinin ləğvinə başlanılmışdı. Ulu Öndər Heydər Əliyev bütün əlamətdar günlərdə, tədbirlərdə qaçqın və məcburi köçkün ailələri ilə görüşür, hər dəfəsində də əminliklə bəyan edirdi ki, onlar tezliklə öz yurdlarına qayıdacaqlar. Heydər Əliyevin Ali Baş Komandanlığında gerçəkləşdirilən uğurlu Horadiz əməliyyatı sayəsində isə Böyük qayıdışın təməli atılmışdı.

Ümumiyyətlə, müstəqil dövlətimizə rəhbərlik etdiyi illər ərzində Ümummilli Lider respublikamızda bütün sferalarda böyük inkişafı, ictimai-siyasi sabitliyi, güclü iqtisadiyyatı, qüdrətli ordu quruculuğunu təmin edən mühüm siyasət yürütdü. Ən əsası, Azərbaycanı regionda lider mövqeyə yüksəldərək, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu dövlətə çevirdi. Şəxsi nüfuzu və siyasi qabiliyyəti

sayəsində Azərbaycanı bütün dünyada tanıtdı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasət nəhəngi olduğunu, onun Azərbaycan üçün gördüyü müstəsna işləri müasiri olduğu dünya liderləri, siyasətçilər, elm, ictimaiyyət xadimləri də dilə gətirir, etiraf edirdilər.

Təkcə ABŞ-nin sabiq prezidenti Corc Buşun Heydər Əliyev haqqında dediyi bir fikri sitat gətirək: "Dünyada tanınmış, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin şəxsiz liderliyinə, cəsarətinə, misilsiz dünyagörüşünə və nadir natiqlik istedadına valehəm".

Bəli, bütün bunlar Heydər Əliyev dühasının yaratdığı Azərbaycan həqiqətləridir!

Heydər Əliyev amallarının zirvəsi

"Mən ona özüm qədər inanıram" deyərək, Azərbaycanı öz layiqli siyasi varisinə etibar edən Ulu Öndər cənab İlham Əliyevin timsalında ölkəmizi Heydər Əliyev ideyalarının, amallarının zirvəsinə ucaldan, tarixindəki ən qüdrətli məqama yetirən şəxsiyyətə həvalə etdi.

Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü müstəqil siyasətlə Azərbaycan dünyada etibarlı tərəfdaşa, söz sahibinə çevrildi. Son 19 ildə Azərbaycan bütün istiqamətlər üzrə konseptual yanaşma və proqramlar əsasında çox böyük tarixi uğurlara imza atıb. Bu illər ərzində iqtisadi islahatlar baxımından Azərbaycan qədər sürətli inkişaf yolu ilə gedən ikinci ölkə olmayıb. Eləcə də ordu quruculuğunda mühüm nailiyyətlər qazanılıb. Bu gün Azərbaycan Ordusu döyüş qabiliyyətinin yüksək olması, şəxsi heyəti, maddi-texniki təminatı və digər parametrlərə yüksək səviyyədə cavab verməsinə görə dünyanın ən güclüləri sırasındadır. Cənubi Qafqazda isə şəriksiz liderdir.

Biz Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin qüdrətinə 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan və cəmi 44 gün sürərək

8 Noyabr Şuşa zəfəri ilə sonlandırılan müharibədə Ermənistanın kapitulyasiyaya, məğlubiyyət aktına imza atmasının fonunda əyani şahid olduq. Rəşadətli Azərbaycan Ordusunun adı belə gələndə tir-tir titrəyən düşmən məhvə məhkum olacağını əvvəlcədən bildiyi üçün həmin vaxt Ağdamı, Kəlbəcəri, Laçını döyüşsüz təhvil verməyə məcbur oldu.

Vətən müharibəsi ərzində dövlət başçımız cənab İlham Əliyev informasiya cəbhəsində də layiqli mübarizə apardı, məkrli qüvvələrin xain planlarını darmadağın etdi. Eləcə də bugün ermənipərəst qüvvələrin Azərbaycana qarşı başladığı çirkin kampaniyalara qarşı bütün beynəlxalq platformalarda cavab verir, Azərbaycanın haqlı mövqeyini qətiyyətlə müdafiə edir.

Dünyanın politik mənzərəsinin qarmaqarışığı olduğu bu mürəkkəb dövrdə müstəqil siyasət yürüdən İlham Əliyev hər zaman sülhü təşviq edir, global böhranlardan çıxış yolları təklif edir. Qarabağ zəfəri ilə bütün türk dünyasını qürurlandıran, onları həm də geosiyasi coğrafiyada birləşdirən İlham Əliyev bu yaxınlara qədər sadəcə arzu kimi görünən güclü türk birliyini də gerçəkləşdirməyi bacarıb.

Prezident İlham Əliyev harada yaşamasından asılı olmayaraq bütün soydaşlarımızla qol açır, üzləşdikləri problemlərin aradan qaldırılması üçün kömək göstərəcəyini bildirir. Bu yaxınlarda cənab İlham Əliyevin İranda yaşayan azərbaycanlı soydaşlarımızla bağlı dediyi fikirdə olduğu kimi: "Biz öz həyat tərzimizi, dünyəvi inkişafımızı, Azərbaycanın

və azərbaycanlıların, o cümlədən İrandakı azərbaycanlıların müdafiəsini təmin etmək üçün hər şeyi edəcəyik. Onlar bizim millətin bir parçasıdır".

Azərbaycan torpaqlarını "dəmir yumruq" əməliyyatı ilə çox qısa zamanda işğaldan azad edən Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev bununla həm də ikiəsrlik münaqişəni, 30 illik müharibəni, yüzminlərlə keçmiş məcburi köçkünün yurd həsrətini sonlandırdı.

Bu böyük zəfər də vaxtilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin yürütdüyü siyasətin cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uğurlu bəhrəsi idi. Buna görə idi ki, cənab Prezident müharibənin başa çatdığı gün Fəxri xiyabana gəlib Ulu Öndərin məzarını ziyarət edərək müqəddəs ata vəsiyyətini yerinə yetirdiyi üçün özünü xoşbəxt hiss etdiyini söyləmişdi.

Vaxtilə Heydər Əliyevin "gün o gün olacaq ki, Novruz bayramını bir dəfə gələcəyəm Şuşada, o biri il Laçında, o biri il Kəlbəcərdə, Ağdamda, Füzulidə, Cəbrayıldə, Zəngilanda, Qubadlıda keçirəcəyik. Əminəm ki, belə də olacaqdır. Mən buna inanıram və bu inamla yaşayıram, bu inamla işləyirəm və bu inamla da Azərbaycan xalqına rəhbərlik edirəm", - deyərək əminliklə ifadə etdiyi inamı gerçəkləşmişdi.

Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyəti, əzmi, gücü sayəsində qazandığımız bu zəfər min illərdən sonra da xatırlanacaq şərəf salnaməsidir.

Qalib sərkərdə İlham Əliyevin başçılığı altında Azərbaycanın əldə etdiyi bu qələbə Ulu Öndərin də arzularında olduğu kimi, bir gün mütləq Azərbaycanın digər tarixi torpaqlarına da qovuşacağıma olan inamı daha da artırır.

Heydər Əliyev Fondu Ulu Öndər irsini ləyaqətlə yaşadır

İndi qurucu Lider İlham Əliyev Qarabağda və Şərqi Zəngəzürda dünyamiqyaslı layihələr gerçəkləşdirir, Böyük qayıdışa hazırlıq görür. Bu iki il ərzində dəfələrlə işğaldan azad edilən bölgələrimizə səfərə gedən cənab Prezident o yerlərdə çoxsaylı obyektlərin açılışını edib, yenilərinin təməlini qoyub. Cəmi iki il ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi bölgələrində – Füzulidə və Zəngilanda dövlət başçımızın iştirakı ilə iki beynəlxalq hava limanının açılması, Zəngilan rayonunun "ağıllı kənd" konsepsiyasında yenidən qurulmuş Ağalı kəndinə sakinlərin qayıdışının gerçəkləşdirilməsi isə tarixi nailiyyət kimi dəyərləndirilməlidir.

Bütün bunlar həm də möhtərəm Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanı yüksəltdiyi iqtisadi gücün təzahürüdür. Dövlət başçımızın özünün də ifadə etdiyi kimi, biz Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru heç bir ölkədən maliyyə dəstəyi almadan, öz gücümüzə tikib, qururuq.

Xüsusilə vurğulayaq ki, Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi altında Heydər Əliyev Fondu Ulu Öndər siyasətini uğurla gerçəkləşdirir, bu irsi ləyaqətlə yaşadır. Qafqazın ən böyük qeyri-hökumət təşkilatı olan Heydər Əliyev Fondu dünyanın ən nüfuzlu mərhəmət ünvanına çevrilib. Dünyanın müxtəlif ölkələrində həyata keçirdiyi xoşməramlı missiyaların, müxtəlif layihələrin hamısı Ulu Öndərin təbliğatının tanıtılmasına yönəlib.

Bu gün isə Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətinin ən parlaq təzahürünü Qarabağ və Şərqi Zəngəzürda görürük. Fond Mehriban xanım Əliyevanın birbaşa şəxsi nəzarəti və diqqəti altında işğaldan azad edilən bölgələrimizdə aparılan bərpa-quruculuq prosesində

ön sıralardadır. Heydər Əliyev Fondu Qarabağda və Şərqi Zəngəzürda vandal düşmənin dağıtdığı tarixi, mədəni, dini irsimizin bərpası istiqamətində mühüm işlər görməkdədir.

"Dəmir yumruğ"unun gücü ilə Qarabağ münaqişəsini tarixin arxivinə göndərən Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev Azərbaycanın həyatında yeni səhifə açıb, bölgədə yeni reallıqların yaranmasının əsasını qoyub. Cənubi Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin təminatı üçün yeni əməkdaşlıq platformalarının yaradılması təklifini irəli sürən Azərbaycan Prezidenti həm də Azərbaycanı Avrasiyanın ən mühüm nəqliyyat-logistika ünvanına çevirib.

Bütün bunlar isə Heydər Əliyev düşüncəsinin xalqımızın rifahı və xoşbəxtliyi naminə cızdığı mükəmməl yol xəritəsinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən gerçəkləşdirilən uğurlu davamıdır və gələcək nəsillərimiz də bu iki şəxsiyyətin qurub-yaratdığı mükəmməl dövlətçilik zəmini üzərində əmin addımlarla irəliləyəcəklər.

Möhtərəm Prezidentin sərəncamı ilə gələn il "Heydər Əliyev İli" elan edilib və dahi şəxsiyyətin 100 illik yubileyi həm ölkəmizdə, həm də Azərbaycanın hüduqlarından kənarında böyük təntənə ilə qeyd ediləcək.

Bütün bunlar isə qədərbilən xalqımızın azərbaycanlı olması ilə həmişə qürur duyan, "Ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram" deyərək siyasət meydanına atılaraq xalqı və dövlətinin xilasını, onun gələcəyi üçün misilsiz işlər həyata keçirən Ulu Öndər Heydər Əliyev şəxsiyyətinə dərin ehtiramı, minnətdarlığıdır.

Səttar MÖHBALİYEV,
Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları
Konfederasiyasının sədri,
Milli Məclisin deputatı.

PROKURORLUQ UĞURLU İNKİŞAF YOLUNDADIR

Qüdrətli dövlət, davamlı sabitlik, yüksək rifah

Müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusu, müstəqil dövlətçiliyimizin banisi, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu rəşadətli siyasətin möhtərəm Prezident, Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı, tarixi zəfərimizin böyük memarı cənab İlham Əliyev tərəfindən milli maraqlara, dünyanın geosiyasi reallıqlarına adekvat olaraq inamla davam etdirilməsi uğurlu bayrağımızın ən yüksək zirvələrdə qürurla dalğalanmasını təmin etmişdir.

Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə sürətli və hərtərəfli yüksəliş dövrünə qədəm qoyan Azərbaycan dövləti və cəmiyyəti tarixinin ən qüdrətli çağlarını yaşayır. İctimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının bütün sahələrində əldə edilən böyük tərəqqi respublikamızın güclənməsinə, xalqımızın rifah halının daha da yaxşılaşmasına zəmin yaratmışdır.

Sevindirici haldır ki, ölkənin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində, həmçinin sosial, humanitar və iqtisadi layihələrin gerçəkləşməsində Azərbaycan Respublikasının Birinci-vitse prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın çoxşaxəli, ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti qarşıya qoyulan bir çox hədəflərə nail olunmaqla strateji nailiyyətlərin əldə edilməsini təmin edən mühüm faktorlardandır.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, mürəkkəb geosiyasi şəraitdə və kəşif strateji maraqların fonunda tarixi ədalət bərpa olunmaqla torpaqlarımızın əsarətdən xilas edilməsi Ulu Öndər tərəfindən müstəqillik illərində əsas qoyulmuş, cənab Prezident tərəfindən yeni müstəvidə uğurla davam etdirilən milli ma-

raqlara və müasir global çağırışlara müvafiq strateji kursun məntiqi nəticəsidir.

Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə hücum diplomatiyasının uğurla həyata keçirilməsi, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün dəstəkləndiyi qərar və qətnamələrin qəbuluna nail olunması münaqişənin həlli istiqamətində ölkəmizin mövqeyinin möhkəmlənməsini şərtləndirmiş, mötəbər beynəlxalq təşkilatların qərar və qətnamələrində münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsi öz əksini tapmaqla zəruri və fundamental hüquqi baza formalaşdırılmışdır.

Əminliklə demək olar ki, milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət kursunun, güclü iqtisadiyyat və ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi, xalq-lider birliyinin, həmrəyliyin təmini, ölkəmizin imkanlarının milli hədəflər uğrunda məqsədyönlü şəkildə səfərbər olunması nəticəsində qazanılan böyük qələbə Heydər Əliyev siyasətinin və ideyalarının təntənəsidir.

Dövlətçilik salnaməmizə qızıl hərflərlə həkk olunmuş, tarixi ədaləti bərpa edən böyük zəfər regionda etibarlı təhlükəsizlik mühitinin, dayanıqlı sülhün və çoxşaxəli əməkdaşlığın təmin olunmasına zəmin yaratmaqla dövlət başçısının bilavasitə rəhbərliyi, Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın yaxından iştirakı ilə gerçəkləşən dünyanı heyretləndirən quruculuq və bərpa işləri əbədi azadlığına qovuşmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzura Böyük qayıdışın yüksək səviyyədə icrasına rəvac vermişdir.

Nəticə etibarilə, Azərbaycan xalqının xoşbəxt firavan gələcəyinə istiqamətlənmiş böyükmiqyaslı və uzaq məqsədli hədəflər uğurla gerçəkləşib çevrilmiş, ölkəmiz postpan-

demiya və postkonflikt dövründə inkişafının keyfiyyətə yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Prokurorluq hüquqi dövlətin əsas sütunlarından biridir

Bu gün Azərbaycanda milli prokurorluq orqanlarının yaranmasının 104-cü ili tamam olur. Əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycan Prokurorluğunun qanunun aliliyinin təmin olunmasına, cinayətkarlıqla mübarizəyə xidmət edən bir qurum kimi formalaşması, onun fəaliyyətinin hərtərəfli təminatı üçün qanunvericilik və maddi-sosial bazanın yaradılması ölkəmizdə həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatlarının memarı kimi yalnız xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasəti, yüksək qayğısı və dəstəyi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Prokurorluq orqanlarının ölkədə bərqərar olmuş ictimai-siyasi sabitliyin qorunması, qanunçuluğun təmini, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyətini daim yüksək qiymətləndirən Ulu Öndərin "Respublika prokurorluğu və baş prokuroru Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas sütunlarından biridir" sözləri prokurorluğa ali səviyyədə olan diqqət və önəmin bariz nümunəsi hesab edilmişdir.

Təsadüfi deyil ki, Ümummilli Liderin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 12 noyabr 1995-ci il tarixdə keçirilmiş referendumla qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasında prokurorluğa xüsusi maddə həsr edilərək dövlət idarəetmə sistemində bu təsisatın yeri məhkəmə hakimiyyəti orqanları sırasında müəyyənləşdirilməklə quruma ilk dəfə olaraq konstitusion status verilmişdir.

Məhz Ulu Öndərin tarixi həqiqəti əbədiləşdirərək prokurorluğa və prokurorluq işçilərinə xüsusi diqqət göstəricisi olan 17 iyul 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə milli prokurorluq orqanlarının yarandığı gün - oktyabr ayının 1-i Prokurorluq İşçilərinin Peşə Bayramı Günü kimi təsis edilməklə qeyd olunmağa başlanmışdır.

Bu gün də prokurorluğun kollektivi Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qeyd etdiyi "Azərbaycan Prezidenti kimi, mən Azərbaycan Prokurorluğuna inanıram, güvənirəm və arxalanıram" sözlərini dərin ehtiramla və böyük məsuliyyət hissi ilə dərk edərək üzərinə düşən vəzifələri layiqincə və şərəflə yerinə yetirmək üçün bütün qüvvələrini səfərbər edir.

Sevindirici haldır ki, Ulu Öndərin layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən də prokurorluq orqanlarına yüksək etimad göstərilməklə cinayətkarlığa, korrupsiyaya və kriminal xarakterli bütün mənfi təzahürlərə qarşı mübarizənin yeni müstəviyə qaldırılması, qurumun fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması, maddi-texniki təminatın yaxşılaşdırılması və əməkdaşların hərtərəfli dövlət qayğısı ilə əhatə olunması üçün məqsədyönlü addımlar atılmışdır.

Prokurorluq orqanlarında beynəlxalq standartlara və milli dövlətçilik maraqlarına əsaslanmaqla müasir məzmunlu islahatların əsasını qoymuş dövlət başçısı tərəfindən 2020-ci il mayın 1-də Baş prokuror vəzifəsinə təyinatla əlaqədar qəbul edilərkən səsləndirilən "Biz islahatlar aparmaqla ölkəmizi gücləndiririk və ölkəmizin gələcək dayanıqlı inkişafını şərtləndiririk. Ümid edirəm ki, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu bu islahatların aparılmasında uğurlar qazanacaq" sözləri və həmin qəbul zamanı verilən tapşırıq və tövsiyələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində

qısa müddət ərzində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin edilmiş, islahatlar sistemli xarakter almışdır.

Qürurla qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən "Dəmir yumruq" hərbi əməliyyatları zamanı cəmiyyətimizlə bərabər səfərbər olan prokurorluq orqanları aidiyyəti dövlət qurumları ilə əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərərək üzərlərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirmişlər.

Bu gün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi, prokuror təsir tədbirlərindən istifadə etməklə aidiyyəti dövlət qurumları ilə birlikdə aparılan quruculuq işlərinə səlahiyyətləri daxilində dəstək göstərilməsi istiqamətində prokurorluq əməkdaşlarının xidmətlərinin daha səmərəli və peşəkar təşkil edilməsi məqsədilə yüksək şərait yaradılmış, növbətçilik əsasında fəaliyyət göstərilməsi üçün ayrılmış inzibati binalarda müasir maddi-texniki təchizat təmin edilmişdir.

Prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri üzrə görülmüş işlər

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə. Azərbaycan Prokurorluğu tərəfindən cinayətlərin müəyyən edilməklə qarşısının alınması, onu törədənələrə qarşı qanunla müəyyən edilmiş təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi üzrə effektiv fəaliyyətin təşkili qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri hesab edilməklə, daxili işlər, dövlət təhlükəsizliyi və digər hüquqmühafizə orqanları ilə əlaqəli şəkildə ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin qorunması və cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi sahəsində zəruri tədbirlər görülmüşdür.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, ötən bir il ərzində həyata keçirilmiş səmərəli birgə təd-

birlərin nəticəsi olaraq cinayətkarlığın dinamikaşında və xarakterində müsbət cəhətlər davam etmiş, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin böyük əksəriyyətinin açılması təmin edilməklə iqtisadi fəaliyyət sahəsində, ədalət mühakiməsi və idarəetmə qaydası əleyhinə olan, həmçinin qəsdən adam öldürməyə cəhd, qaçaqmalçılıq, vergidən yayınma cinayətləri azalmış, eləcə də ölkə ictimaiyyətini narahat edən intihar hallarının azalmasında da müsbət tendensiya müşahidə edilmişdir.

Prosessual rəhbərlik. Daxili işlər, dövlət təhlükəsizliyi, ədliyyə, gömrük, vergi, dövlət sərhəd və fəvqəladə hallar orqanlarının fəaliyyətində məhkəməyədək aparılan təhqiqat, istintaq və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə Konstitusiyaya ilə nəzərdə tutulmuş qaydada prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorluq orqanları dövlətin və cəmiyyətin qanunla qorunan mənafələrinin müdafiə edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

1 oktyabr 2021-ci il tarixdən bugünədək prokurorluq orqanları tərəfindən daxili işlər orqanları üzrə 30732, vergi orqanları üzrə 1375, ədliyyə orqanları üzrə 988, sərhəd xidməti üzrə 321, gömrük orqanları üzrə 245, dövlət təhlükəsizliyi orqanları üzrə 82, fəvqəladə hallar orqanları üzrə 47 cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik həyata keçirilmişdir.

Həmin işlərdən daxili işlər orqanları üzrə 12279, ədliyyə orqanları üzrə 402, gömrük orqanları üzrə 93, vergi orqanları üzrə 74, sərhəd xidməti üzrə 69, dövlət təhlükəsizliyi orqanları üzrə 22, fəvqəladə hallar orqanları üzrə 2 cinayət işi prokurorluq tərəfindən ittiham aktı təsdiq edilərək baxılması üçün müvafiq məhkəmələrə göndərilmişdir.

Eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik sahəsində ötən dövr ərzində daxili işlər orqanları üzrə 2054, vergi orqanları

üzrə 33, gömrük orqanları üzrə 12, sərhəd xidməti üzrə 12, fəvqəladə hallar orqanları üzrə 2, dövlət təhlükəsizliyi orqanları üzrə 1 prosessual qərar ləğv edilmiş, həmçinin daxili işlər orqanları üzrə 896, sərhəd xidməti üzrə 138, vergi orqanları üzrə 18, gömrük orqanları üzrə 5, fəvqəladə hallar orqanları üzrə 4, dövlət təhlükəsizliyi orqanları üzrə 1 cinayət işi üzrə yazılı göstəriş verilmişdir.

İstintaq fəaliyyəti. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi tərəqqisində əldə olunan misilsiz nailiyyətlərin qorunmaqla davamlı uğurların əldə edilməsi hüquq-mühafizə, o cümlədən prokurorluq orqanları tərəfindən fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq yeni neqativ tendensiyalarla, mütəşəkkil, transmilli cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə aparılmasını şərtləndirmişdir.

Son bir il ərzində İstintaq idarəsi tərəfindən 12, Kriminalistika və informasiya texnologiyaları idarəsi tərəfindən 2 və tabe rayon prokurorluqları tərəfindən 5 olmaqla, əvvəlki illərdən bağlı qalmış qeyri-aşkar şəraitdə törədilmiş, ümumilikdə, 19 qəsdən adam öldürmə cinayətinin daxili işlər və dövlət təhlükəsizliyi orqanları ilə birgə keçirilmiş peşəkar istintaq-əməliyyat tədbirləri ilə açılması təmin edilməklə, onlardan 11-i üzrə ibtidai istintaqın yekunlaşdırılaraq baxılması üçün aidiyyəti üzrə məhkəmələrə göndərilməsi həyata keçirilmiş tədbirlərin bariz nümunəsidir.

Ümumilikdə, bu dövr ərzində ölkə üzrə cəmi 17205 cinayət işinin istintaqı tamamlanmışdır ki, bunlardan 1411-i prokurorluq orqanlarında istintaq edilmiş, tabe rayon prokurorluqları tərəfindən korrupsiya cinayətləri və qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlər üzrə 93 cinayət işinin istintaqı aparılmaqla qanunamüvafiq tədbirlərin görülməsi təmin edilmişdir.

Əlavə olaraq vurğulanmalıdır ki, Baş Prokurorluğun İstintaq idarəsi tərəfindən Vətən müharibəsi gedişində qanunsuz erməni birləşmələrinin törətdikləri hər bir cinayət faktı üzrə döyüş əməliyyatlarının aparıldığı şəraitdə mümkün istintaq hərəkətləri həyata keçirilməklə zəruri tədbirlər görülmüşdür.

Eyni zamanda erməni qəsbkarları tərəfindən dağıdılmış yaşayış məntəqələrinə, tarixi, dini-mədəni abidələrə və digər əmlaklara, həmçinin ekologiya və yerin təkinə dəymiş ziyanın, eləcə də işğal dövründə əldən çıxmış faydanın məbləğinin müəyyən edilməklə beynəlxalq məhkəmələrə müraciət olunması istiqamətində digər qurumlarla, o cümlədən Xarici İşlər Nazirliyi ilə əlaqəli şəkildə müvafiq işlər davam etdirilir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə diqqət mərkəzindədir. Qalibiyyət şərafini daşıyan respublikamızın gələcək dövr üçün müəyyən edilən əsas strateji hədəflərinə çatmaqda korrupsiya hüquqpozmalarına qarşı mübarizə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 aprel 2022-ci il tarixli sərəncamı ilə yeni inkişaf mərhələsinin doğurduğu zərurətdən irəli gələn növbəti konseptual sənədin - "Korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsinə dair 2022-2026-cı illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın qəbul edilməsi bu sahədə dövlət başçısının siyasi iradəsinin və qətiyyətli mövqeyinin növbəti əyani təsdiqi olmuşdur.

Bununla əlaqədar, 29 aprel tarixində Baş Prokurorluqda keçirilmiş əməliyyat müşavirəsində Milli Fəaliyyət Planının icrası ilə əlaqədar Tədbirlər Planı təsdiq edilmişdir.

Ötən bir il ərzində baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi tərəfindən 291 şəxs barəsində 202 cinayət işinin istintaqı tamamlanaraq baxılması üçün

aidiyyəti məhkəmələrə göndərilmiş, həmçinin 34 əməliyyat tədbiri ilə 36 şəxs cinayət bəşində yaxalanmış, 13 nəfər axtarışda olan şəxs saxlanılmış, əməliyyat üsul və vasitələrindən istifadə etməklə korrupsiya hüquq-pozmaları barədə əldə edilmiş məlumatlar əsasında 177 cinayət işi başlanmışdır.

Bu müddətdə 161 sayılı "Qaynar xətt" əlaqə mərkəzinə daxil olmuş müraciətlərdən 116-sı üzrə Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə cinayət işləri başlanmış, habelə aşkar edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq təşkilatlara təqdimatlar göndərilmiş, nəticədə 83 vəzifəli şəxs intizam məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, korrupsiyaya qarşı daha effektiv mübarizənin təşkili istiqamətində müvafiq dövlət orqanları ilə qurulmuş səmərəli və işgüzar əməkdaşlıq əlaqələri intensivləşmişdir.

Belə ki, qeyd edilən dövrdə Baş İdarəyə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən 18, Ədliyyə Nazirliyindən 12, Məliyyə Nazirliyindən 11 və Mədəniyyət Nazirliyindən daxil olmuş 6 material, eləcə də digər 262 cinayət xarakterli məlumat və müraciət əsasında araşdırma aparılmaqla ümumilikdə, 309 cinayət işi başlanmışdır.

Ədalət mühakiməsində dövlət ittihamının rolu

Ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması, hüquq institutlarının möhkəmləndirilməsi məqsədilə məhkəmə-hüquq islahatlarının dərinləşdirilməsi, məhkəmələrin və prokurorluq orqanlarının işinin müasir dövrün tələblərinə və beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməsi prosesi sistemli olaraq davam etdirilir.

Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ədalət mühakiməsində iştirak edən prokurorlar tərəfindən insanların hüquq və azadlıqlarının, ictimai maraqların qorunması məqsədilə dövlət ittihamının qanunla verilmiş bütün səlahiyyətlərdən istifadə etməklə yüksək peşəkarlıqla müdafiəsi təmin edilmişdir.

1 oktyabr 2021-ci ildən bu günədək birinci instansiya məhkəmələrində 15932 şəxs barəsində 13903 cinayət işi və məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarına baxılaraq yekun qərarlar qəbul edilmiş, hökm və qərarlardan 1081 apellyasiya protesti verilmiş, onlardan 594-ü təmin edilmişdir. Eyni zamanda apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin qərar və hökmlərindən isə 615 kassasiya protesti verilmişdir ki, həmin protestlərin 162-si təmin edilmişdir.

İctimai maraqların qorunması sahəsində fəaliyyət

Dövlət başçısının tapşırıq və tövsiyələrinə uyğun olaraq prokurorluğun qarşısında müəyyən edilmiş vəzifələrin hərtərəfli icrası qurumun cinayət təqibindən kənar sferada da roluna və funksionallığına yenidən baxılması zərurətini doğurmuşdur.

Bununla əlaqədar prokurorluq orqanlarının fəaliyyət istiqamətləri, o cümlədən

– məhkəmələr tərəfindən təyin edilmiş cəzaların məqsədinə nail olunmasında iştirakın həyata keçirilməsi,

– məhkəmədə iddia qaldırmaqla mülki və kommərsiya mübahisələrinə dair işlərə baxılmasında iddiaçı kimi iştirak edilməsi,

– xarici dövlətlərin məhkəmələrinin hökmlərinin və ya digər yekun qərarlarının tanınması,

– amnistiyanın tətbiq edilməsi məsələsinə məhkəmədə baxılmasında prokurorluğun iştirakının həyata keçirilməsi,

– ekoloji təhlükəsizliyin və ətraf mühitin mühafizəsinin hüquqi vasitələrlə təmini,

– azyaşlıların hüquqlarının müdafiəsi,

– inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması,

– ictimai və dövlət maraqlarının, milli təhlükəsizliyin müdafiəsi üçün prokuror təsir tədbirlərinin tətbiqi və digər səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi istiqamətində Baş Prokurorluğun yeni strukturunda yaradılmış Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsi tərəfindən çoxsaylı tədbirlər görülmüşdür.

Belə ki, ötən bir il ərzində 331 şəxs barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması haqqında qərar qəbul edilmiş, həmçinin mülki mühakimə icraatı qaydasında və yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmələrdə baxılmış işlər üzrə 13 valideynin valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına dair məhkəmələrdə iddialar qaldırılmış, qanunsuz rəftara, əzab və işgəncələrə məruz qalmaları ilə əlaqədar 8 uşaq sığınacaq və körpələr evinə yerləşdirilmişdir.

Bununla yanaşı, ekoloji təhlükəsizliyin və ətraf mühitin mühafizəsinin hüquqi vasitələrlə təmin olunması diqqət mərkəzində saxlanılmış, bu sahədə əsasən, ağacların qanunsuz kəsilməsi və yerin təkindən istifadə qaydalarının pozulması faktları ilə əlaqədar 182 cinayət işi başlanmışdır.

Qeyd edilən sahələrdə, eləcə də əmək hüquqlarının, idarəçilik qaydalarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yol verilmiş nöqsan və pozuntuların baş verməsi səbəblərinin aradan qaldırılmasına dair müvafiq dövlət orqanlarına təqdimatlar göndərilmiş, dövlətin və cəmiyyətin maraqlarının qorunması üçün

97 halda fiziki və vəzifəli şəxslərə prokuror təsir tədbiri olan xəbərdarlıq edilmişdir.

Dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə böyük qələbənin ilk ildönümü ərəfəsində humanizm ənənələrinə sadiqliyin növbəti əyani təcəssümü olmuş Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 5 noyabr 2021-ci il tarixdə qəbul edilmiş "8 Noyabr Zəfər Günü münasibətilə amnistiya elan edilməsi haqqında" qərarın icrası ilə əlaqədar Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsinin prokurorlarının iştirakı ilə məhkəmələrdə baxılmış təqdimatlar üzrə 2720 məhkum azadlıqdan məhrum etmə cəzasından azad olunmuş, 3282 məhkumun cəzasının çəkilməmiş hissəsi azaldılmış, həmçinin azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzalara məhkum edilmiş 5839 şəxs cəzadan azad edilmiş, 2956 məhkumun cəzası azaldılmışdır.

Xüsusi müsadirənin önəmi

Prokurorluq orqanları tərəfindən cinayət nəticəsində vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsi və xüsusi müsadirənin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar əmlakların bərpa olunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə qurumun yeni strukturunda yaradılmış Xüsusi müsadirə məsələlərinin əlaqələndirilməsi idarəsi tərəfindən cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın aşkar edilməsi, izlənməsi və bərpasında istintaq qurumlarına kömək göstərilməsi ilə əlaqədar zəruri tədbirlər görülmüşdür.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin 7 may 2021-ci il tarixli fərmanı ilə cinayət nəticəsində dövlətə vurulmuş ziyanın ödənilməsi və şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün dövlət büdcəsinə edilmiş ödənişdən, həmçinin pro-

kuror tərəfindən başlanılmaqla baxılması üçün məhkəməyə göndərilmiş inzibati xətalara dair işlər üzrə tətbiq edilən cərimələrdən daxil olan vəsaitin prokurorluğun xəzinə hesabına köçürülməsinə dair tələblərin müəyyən edilməsi prokurorluğun maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılmasına və əməkdaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə mühüm töhfə vermişdir.

Son bir il ərzində prokurorluq orqanlarında aparılmış istintaq tədbirləri ilə istintaqı tamamlanmış cinayət işləri üzrə 117 milyon 974 min manat məbləğində vurulmuş maddi ziyandan 84 milyon 178 min manat, həmçinin qanunvericiliyin tələblərinə əsasən, cinayət məsuliyyətindən azad olunmuş şəxslər tərəfindən dövlət büdcəsinə əlavə olaraq 20 milyon 242 min manat vəsaitin ödənilməsinə nail olunmuş, eləcə də 27 milyon 85 min manat dəyərində qiymətləndirilən əmlak üzərinə həbs qoyulmuşdur.

Qanunvericiliyə dəyişikliklər və Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğular

Prokurorluq orqanlarında normayaratma və hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə ötən bir il ərzində səmərəli işlər görülmüş, Baş Prokurorluq tərəfindən Konstitusiyaya Məhkəməsinə 10 sorğunun hazırlanaraq göndərilməsi, habelə Konstitusiyaya Məhkəməsində baxılan işlər üzrə 9 yazılı rəyin verilməsi təmin edilməklə konstitusiyaya icraatında iştirak edilmişdir.

Qeyd edilən dövrdə prokurorluğun fəaliyyət sahələrinə aid müxtəlif qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilməsini nəzərdə tutan 26 normativ hüquqi akt layihəsinin hazırlanaraq normayaratma təşəbbüsü qaydasında verilməsi təmin edilmiş, həmçinin

3 qanuna dəyişiklik edilməsinə dair təkliflər Nazirlər Kabinetinə göndərilmişdir.

Bundan başqa, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiya, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ, insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsinə dair Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq müqavilələr, elmi-metodiki və digər beynəlxalq təcrübə, nəzəri məsələləri əhatə edən İnsan Hüquqları üzrə Sənədlərin Axtarış Portalı yaradılmaqla, 2359 sayda materialın yerləşdirilməsi təmin edilmişdir.

Kadr korpusunun gücləndirilməsi

Bacarıqlı və savadlı gənclərin seçilərək dövlətin layiqli qulluqçuları kimi dövlət idarəetməsində iştirakının təmin edilməsi məqsədilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin 19 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı ilə "Prokurorluğa işə qəbul olunmaq üçün namizədlərlə müsabiqə keçirilməsi qaydaları haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi nəticəsində digər dövlət qurumları arasında ilk dəfə olaraq məhz prokurorluq orqanlarında müsabiqə yolu ilə işə qəbulun həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

2002-ci ildən başlayaraq Dövlət İmtahan Mərkəzi ilə əlaqəli şəkildə keçirilmiş 23 müsabiqə üzrə uğur qazanmış 1094, o cümlədən ötən il ərzində keçirilmiş 2 müsabiqə əsasında 183 gənc hüquqşünas prokurorluq orqanlarına qulluğa qəbul edilmişlər.

Diqqətəlayiq haldır ki, 2002-ci ilədək prokurorluq orqanlarında qulluq keçən 30 yaşınadək işçilərin sayı prokurorluq əməkdaşlarının ümumi sayının 3 faizinə bərabər olduğu halda, hazırda kadr korpusunun 84 faizini həmin dövrdən qəbul edilmiş əməkdaşlar təşkil edir.

Eyni zamanda həyata keçirilən kadr siyasətində gender bərabərliyinə diqqət yetirilməklə aparılan son islahatlar çərçivəsində prokurorluqda gənc qadın əməkdaşlara ilk dəfə olaraq ibtidai araşdırmaya prosessual nəzarətin həyata keçirilməsi kimi mühüm vəzifələr həvalə edilmiş, bəziləri Baş Prokurorluğun idarə və şöbə rəisləri, həmçinin rayon prokuroru vəzifələrinə təyin edilmişlər.

Diqqətə çatdırılmalıdır ki, gənc hüquqşünasların prokurorluq orqanlarında işləmək arzusunu reallaşdırmaq məqsədilə cari ilin 22 aprel tarixində 50 ştat vahidi üzrə növbəti müsabiqə elan edilməklə yaxın günlərdə müsabiqənin ilkin mərhələsi olan test imtahanının keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda "kəndüllülük hərəkatının" davamlılığının təmin olunması, eləcə də hüquqşünaslıq ixtisası üzrə ali təhsil müəssisələrində təhsil alan gənclərə qurumun fəaliyyətinin məzmunu və iş şəraiti ilə tanışlıq imkanının yaradılması, onların bilik və bacarıqlarının artırılması, asudə vaxtının səmərəli təşkili məqsədilə hazırda prokurorluq orqanlarında 20 tələbənin ictimai köməkçi qismində fəaliyyətə cəlb olunması təmin edilmişdir.

Ümumilikdə son bir il ərzində xidməti fəaliyyətlərində fərqlənmiş 210 prokurorluq işçisi və 32 dövlət qulluqçusu Baş Prokurorluq üzrə əmrlərlə həvəsləndirilmişlər.

Vətəndaş məmnunluğunun təmin olunması

Dövlət başçısının vətəndaşların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunması, onların tələbləri və problemlərinin obyektiv həlli ilə bağlı tövsiyələrinə uyğun olaraq prokurorluq orqanlarında vətəndaş müraciətlərinə baxılması işinin düzgün təşkili diqqətdə saxlanılmışdır.

Vətəndaşların müraciət imkanlarının artırılmasında mühüm önəmə malik fasiləsiz və ödənişsiz fəaliyyət göstərən 961 sayılı "Çağrı Mərkəzi" vasitəsilə vətəndaşların müraciətləri üzrə müvafiq hüquqi izahlar verilmiş, bir neçə halda aparılmış araşdırma nəticəsində cinayət işləri başlanmışdır.

Ötən bir il ərzində vətəndaş məmnunluğunun təmini istiqamətində Baş Prokurorluqda 1903, o cümlədən tərəfimdən 151 vətəndaş qəbul edilərək bir sıra məsələlərlə bağlı edilən müraciətlər yerində həll olunmuşdur.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırığına və bölgələrdə vətəndaşların qəbulu cədvəlinə uyğun olaraq tərəfimdən cari il ərzində respublikanın 18 rayonunda, ümumilikdə, 56 bölgədən 900-dən artıq vətəndaş qəbul edilməklə müraciətlərdə qaldırılan və bilavasitə prokurorluq orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərin qanunauyğun həlli barədə Baş Prokurorluğun əlaqədar struktur qurumlarının rəhbərlərinə və tabe prokurorlara müvafiq göstərişlər verilmişdir.

Bu sahədə sosial şəbəkələr vasitəsilə 319, elektron poçtla daxil olmuş 9674 müraciətə baxılmış, həmçinin şəxsiyyəti müəyyən olunan sosial media istifadəçilərinin cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərar və ya hərəkətlərindən narazılıq ifadə olunan müraciət, şərh və ya paylaşmaları üzrə əlavə araşdırma tələb edilməyən 384 halda müvafiq qaydada cavablar verilmişdir.

Xüsusi vurğulanmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olmuş və itkin düşmüş şəxslərin ailə üzvlərinin, yaxın qohumlarının, o cümlədən sağlamlığını itirmiş vətəndaşlarımızın müraciətlərinə təxirəsalınmadan baxılmaqla on-

ların dərhal qəbul edilmələri, bu kateqoriyadan olan şəxslərə diqqət göstərilməsi bütün prokurorluq işçilərindən tələb edilməkdədir.

Prokurorluğa ictimai etimadın artması, şəffaflığın və hesabatlılığın təmini diqqət mərkəzində saxlanılmaqla, son bir il ərzində 1330 məlumat hazırlanaraq Baş Prokurorluğun veb-saytında və sosial media səhifələrində yerləşdirilmişdir.

Qanunçuluğun və şəffaflığın qorunması

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin "Sağlam mənəviyyət hər bir prokurorluq işçisi üçün, qanun keşiyində duran bizim hər bir məmurumuz üçün əsas meyar olmalıdır" sözləri, həmçinin dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin məmur-vətəndaş münasibətlərinə, nümunəvi dövlət məmuruna dair tələb və tövsiyələri qurumun müasir çağırışlara uyğun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin əsas meyarına çevrilmişdir.

Son bir il ərzində prokurorluq işçilərinin xidməti fəallığının və məsuliyyət hissəsinin artırılması istiqamətində ad hoc qurumlar olan Etik Davranış Komissiyası və İntizam Komissiyasının fəaliyyəti mühüm önəm daşımaqla intizam xətasına yol vermiş işçilərin məsuliyyətə cəlb olunmalarının kollegial surətdə müzakirə olunaraq müvafiq qərarların qəbulu zamanı obyektivlik və ədalətlik təmin edilmişdir.

Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, ötən ilin 1 oktyabr tarixindən keçən dövrdə prokurorluq işçisinə yaraşmayan hərəkətlərə, xidməti intizamın kobud pozuntusuna yol verən 47 əməkdaş intizam məsuliyyətinə cəlb olunmuş, onlardan 6-sı tutduğu vəzifədən azad edilmiş, 4-ü isə prokurorluq orqanlarından xaric olunmuşdur.

İntizam məsuliyyətinə cəlb edilmiş prokurorluq əməkdaşları barəsində Xidməti araşdırmalar idarəsində toplanmış xidməti yoxlama materiallarının 23-nə Baş Prokurorluğun İntizam Komissiyasında, 11-nə isə Etik Davranış Komissiyasında baxılmışdır.

Yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi və elektron prokurorluq

Prokurorluqda aparılan müasir məzmunlu islahat tədbirlərinin davamı kimi qurumun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə etməklə fəaliyyətdə səmərəliliyin artırılması işində müstəsna önəmə malik cənab Prezidentin 7 may 2021-ci il tarixli fərmanında əksini tapmış "Elektron prokurorluq" informasiya sisteminin yaradılması istiqamətində intensiv surətdə işlər yerinə yetirilmiş, sistemin 3 modulu istifadəyə verilməklə Ədliyyə Nazirliyinin "Elektron məhkəmə" İnformasiya Sisteminə inteqrasiya edilməsi üçün zəruri işlər görülmüşdür.

"Elektron prokurorluq" informasiya sistemindən tam şəkildə istifadənin həyata keçirilməsi prokurorluq orqanlarının funksional vəzifələrinin müasir dövrün elmi-texniki nailiyyətləri tətbiq edilməklə yerinə yetirilməsinə, görülən işləri tam elektronlaşdırılmaqla informasiya ehtiyatlarının analitik təhlilini aparmağa və son nəticədə gündəlik işimizdə effektivliyin artmasına rəvac verəcəkdir.

Maddi-texniki təminat

Son bir il ərzində prokurorluq orqanlarında mərkəzləşmiş optik telefon rabitəsinə keçid təmin olunmaqla qurumun avtomobil parkı əhəmiyyətli şəkildə yenilənmiş, bir sıra rayon

prokurorluqlarının əsaslı təmiri aparılmış və bir neçə rayon prokurorluğu üçün yeni inzibati binaların tikintisi nəzərdə tutulmuşdur.

Xüsusilə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə növbətçilik əsasında fəaliyyət göstərən rayon prokurorluqları üçün müəyyənləşdirilmiş inzibati binalarda cari təmir işlərinin aparılması təşkil edilməklə binalar müasir qurğu, avadanlıq, informasiya-kommunikasiya xətləri, mebel və kompüter avadanlıqları ilə təchiz edilmişlər.

Qeyd edilməlidir ki, prokurorluqda aparılan islahatlarla qurumun fəaliyyəti yüksək şəffaflyq və hesabatlılyq standartlarına əsasən qurulmuş, Baş Prokurorluğun Əmək Məsələləri Komissiyasının fəaliyyəti də bu sahədə lüzumsuz xərclərin qarşısının alınmasında mühüm tənzimləmə elementi olmuşdur.

Elm-Tədris Mərkəzi və Elmi-Məsləhət Şurasının fəaliyyəti

Son bir il ərzində prokurorluq işçilərinin nəzəri və praktiki biliklərinin artırılması üçün təlimlər keçirilmiş, zəruri tədris-metodiki vəsaitlər hazırlanmışdır.

Prokurorluq orqanlarında tədrisin təşkili fəaliyyətinin uğurlu praktikalar əsasında müasirləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə bu ilin may ayında "ADA" Universiteti, sentyabr ayında isə Naxçıvan Dövlət Universiteti ilə Baş Prokurorluğun Elm-Tədris Mərkəzi arasında geniş və səmərəli əməkdaşlığı əhatə edən memorandumlar imzalanmışdır.

Ötən ilin 1 oktyabr tarixindən Baş Prokurorluğun Elm-Tədris Mərkəzi tərəfindən 1041 dinləyici, o cümlədən:

- 921 prokurorluq işçisi üçün 7 təlim, kurs və seminar;
- Daxili işlər orqanlarının istintaq qurumlarının 40 əməkdaşı;

- Dövlət Gömrük Komitəsinin 45 işçisi;
- İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin 35 işçisi üçün təlimlər təşkil edilmişdir.

Prokurorluq orqanlarına həvalə edilmiş vəzifələrin həyata keçirilməsinə elmi-metodiki kömək göstərilməsi məqsədilə yaradılmış prokurorluq işçiləri ilə yanaşı, hüquqşünas alimlər, dövlət qurumlarının əməkdaşları və digər hüquq-mühafizə orqanlarının təcrübəli işçilərindən ibarət Baş prokuror yanında Elmi-Məsləhət Şurası ibtidai araşdırmanın aparılması və dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə vahid təcrübənin formalaşdırılmasını, qanunların icra və tətbiq olunmasına prokuror nəzarətinin, hüquqyaradıcı və hüquqtətbiq edici fəaliyyətin elmi-nəzəri əsaslarının müəyyən edilməsini təmin edir.

Beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı davamlı xarakter kəsb edir

Dövlət başçısının 1 may 2020-ci il tarixdə baş prokuror vəzifəsinə yeni təyinatla əlaqədar qəbul edərəkən verdiyi xüsusi tapşırıq və tövsiyələrinə müvafiq olaraq beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə işlər görülmüşdür.

Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq

– Dünya prokurorlarının yeganə təşkilatı olan Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının ötən ilin oktyabr ayında keçirilmiş 26-cı ümumi yığıncağında Azərbaycanın baş prokuroru yekdilliklə növbəti dəfə 3 illik müddətə qurumun vitse-prezidenti vəzifəsinə seçilmişdir.

Təşkilatın ümumi yığıncağında keçirilmiş səsvermə ilə 2024-cü ildə baş tutacaq assosiasiyanın 29-cu illik konfransı və ümumi

yığıncağına ölkəmizin evsahibliyi etməsi qərara alınmaqla, təşkilatla birgə zəruri tədbirlərin görülməsi təmin edilmişdir.

– Ötən dövrdə ölkəmizin dövlət idarəçiliyində şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsi (UNODC), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD), Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupu (GRECO), MON-EYVAL Komitəsi və digər ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

– Türkdilli dövlətlərin prokurorluq orqanları arasında əməkdaşlığın daha da inkişafı istiqamətində ötən ilin noyabrında Bakıda keçirilmiş Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasına üzv Dövlətlərin Baş Prokurorları Şurasının təsis edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

– Dövlət ittihamının müdafiəsi sahəsində qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi məqsədilə 2022-ci il və sonrakı müddət üçün həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan Avropa İttifaqının TAİEX proqramı çərçivəsində əməkdaşlığa başlanılmaqla may ayında ilk ekspert missiyası təşkil edilmişdir.

– Xüsusi müsadirə sahəsində qanunvericilik və institusional bazanın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində 1 fevral 2022-ci il tarixdən "Azərbaycanda əmlakların bərpası və idarə edilməsi sistemində islahatlara dəstək" adlı Tvinning layihəsinin icrasına başlanılmışdır.

Xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə ikitərəfli münasibətlər

– Son bir il ərzində rəhbərlik etdiyim nümayəndə heyəti Almaniya, İtaliya, Fransa,

Rusiya Federasiyası, İran, Ukrayna, Belarus, Gürcüstan və Özbəkistanda işgüzar səfərlərdə olmuş, həmin səfərlər çərçivəsində xarici ölkələrin baş prokurorları, həmçinin nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların rəhbər şəxsləri ilə çoxsaylı görüşlər keçirərək mövcud əlaqələr və gələcək əməkdaşlığın perspektivləri müzakirə edilmişdir.

– Bu dövrdə Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının baş prokuroru Şeyx Səud bin Abdullah Əl Müacib və Qətər Dövlətinin baş prokuroru İssa bin Səad Əl-Nuaiminin rəhbərlik etdikləri nümayəndə heyətlərinin ölkəmizə səfərləri baş tutmuş, Qətər Dövlətinin Baş Prokurorluğu ilə ölkələrimiz arasında hüquqi əməkdaşlığın gücləndirilməsi məqsədilə Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır.

– Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının 27-ci illik konfransı və ümumi yığıncağı çərçivəsində Türkiyə, Böyük Britaniya, Sinqapur, Monqolustan, Litva və Gürcüstanın prokurorluq orqanlarının rəhbərləri, həmçinin Avropa Birliyinin Cinayət Ədliyyəsi üzrə Əməkdaşlıq Agentliyinin (Eurojust) prezidenti ilə ikitərəfli görüşlər keçirilməklə tərəfləri maraqlandıran məsələlər müzakirə edilmişdir.

Cinayət işləri üzrə qarşılıqlı əməkdaşlıq

– Ötən bir il ərzində cinayət törətməklə istintaqdan gizlənmiş 28 nəfər təqsirləndirilən şəxsin ölkə xaricindən ekstradisiyası təmin edilmişdir.

– Eyni zamanda cinayət işləri üzrə xarici dövlətlərdən daxil olan hüquqi yardım haqqında 104 sorğu müvəffəqiyyətlə icra edilmişdir.

– Xarici dövlətlərə göndərilən 228 hüquqi yardım haqqında sorğudan 68-i icra edilmiş, 157-nə hazırda baxılmaqla 3 sorğunun icrasından imtina edilmişdir.

Gənc kadrların beynəlxalq sahədə təcrübə qazanmaları

– Cari il ərzində Avropa Şurasının İnsan hüquqları və qanunun aliliyi Baş Direktoratlığı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının hər birinə 1 prokurorluq işçisi ezam olunmuş, həmçinin 3 nəfər hazırda Beynəlxalq Antikorupsiya Akademiyasında magistr pilləsi üzrə qiyabi təhsil almaqla 2 nəfər isə həmin təhsil ocağının yay kurslarında iştirak etmişlər.

– Bununla yanaşı, prokurorluq əməkdaşları GRECO və OECD kimi mötəbər beynəlxalq təsisatlar tərəfindən digər ölkələrin korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi prosesinə ekspert qismində cəlb edilmişlər.

Hərbi prokurorluq orqanlarının fəaliyyəti

Silahlı Qüvvələrdə nizam-intizamın, qanunçuluq və hüquq qaydasının daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində Hərbi prokurorluq orqanları ilə Müdafiə Nazirliyi, Dövlət Sərhəd Xidməti, Daxili Qoşunlar və digər dövlət qurumları arasında sağlam və işgüzar əlaqələrin qurulması nəticəsində son illər ölkədə hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərin və hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən digər cinayətlərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalması, fərarilik cinayətinin isə demək olar ki, ümumiyyətlə qeydə alınmaması müşahidə edilməkdədir.

Ermənistan silahlı qüvvələri və qanunsuz erməni silahlı birləşmələri tərəfindən xalqımıza qarşı törədilən sülh və insanlıq əleyhinə olan, müharibə, terrorçuluq, qəsdən adam öldürmə və digər cinayət faktları ilə bağlı Hərbi Prokurorluqda Cinayət Məcəlləsinin

müvafiq maddələri ilə istintaq olunan cinayət işi üzrə istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 1 aprel 2021-ci il tarixli "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni hərbi prokurorluqların yaradılması haqqında" sərəncamı ilə Qubadlı, Kəlbəcər Hərbi Prokurorluğu və Qarabağ Hərbi Prokurorluğunun əsasında Ağdam Hərbi Prokurorluğunun yaradılması, o cümlədən qısa zaman kəsiyində müasir tələblərə cavab verən Qubadlı və Kəlbəcər hərbi prokurorluqlarının inzibati binalarının istifadəyə verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Bu gün yaranmasının 104-cü ilini qeyd etdiyimiz Azərbaycan Prokurorluğu hər bir dövlət təsisatı kimi ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsində, irimiqyaslı və qlobal əhəmiyyətə malik hədəflərin həyata keçirilməsi istiqamətində böyük məsuliyyət və peşəkarlıqla fəaliyyətini qurmaq üçün bütün qüvvələrini səfərbər edir.

Prokurorluq işçiləri vətəninə və xalqına sədaqətlə xidmət etməyə, respublikamızda məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsində fəal iştirak etməklə prokurorluğun fəaliyyətinin daha da müasirləşdirilməsinə, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin səmərəliliyinin artırılmasına, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində, ictimai-siyasi sabitliyin və dövlətçiliyimizin qorunmasında yeni uğurlar əldə edilməsinə çalışacaqlar.

Kamran ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru, I dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri, Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyasının vitse-prezidenti, hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ ЖЕНЩИН

Замула Алина Юрьевна,
кандидат юридических наук, доцент
кафедры международного права и
сравнительного правоведения Фа-
культета международных отношений
Национального авиационного уни-
верситета Киев, Украина.
e-mail: [arifgulyiyev@ukr.net]

Статья посвящена исследованию международных стандартов в области защиты прав женщин. Разработка теории прав человека является одним из существенных достижений в правовой мысли. Их реализация является основой формирования демократического общества и правового государства. Современные страны признают ценность и необходимость закрепления и соблюдения прав и свобод человека и гражданина. Однако в настоящее время в юридической науке нет единодушия относительно определения прав человека, что негативно сказывается на практике их реализации. В подавляющем большинстве случаев права человека определяются как требования, направленные государству. При этом фундаментальными ценностями являются жизнь и свобода человека. Ключевой категорией, положенной в основу исследования, есть категория прав женщин. Права женщины представляют собой возможности, имеющие определенную специфику, в том числе относительно воплощения принципов равенства и справедливости в понимании и гендерно-чувствительного подхода в реализации таких

прав. Эти возможности необходимы для существования и развития женщин и гендерного равенства с учетом особого обеспечения и защиты со стороны государства, поддержанного международными стандартами. Международная защита прав женщин – это совокупность договорных норм международного права, регулирующих сотрудничество государств с целью всеобщего уважения и соблюдения, а также обеспечения и защиты прав женщин во всех сферах жизни. Институт международной защиты прав женщин имеет задачу содействовать обеспечению прав женщин в разных государствах, способствовать осуществлению обязательств, закрепленных в соглашениях о правах женщин. В международном праве созданы механизмы защиты прав женщин: универсальные, региональные и внутригосударственные. Специальными принципами института являются: а) принцип равноправия мужчин и женщин; б) принцип международно-правовой ответственности; в) принцип социального развития. Сегодня в международном праве закреплено право мужчин и женщин на справедливую и равную оплату за равноценный труд, создание благоприятных и безопасных условий для трудовой деятельности с учетом физиологических особенностей и репродуктивной функции женского организма, а также экономических и социальных гарантий для успешного сочетания профессиональных и семейных обязанностей. Тем не менее, деятельность мирового сообщества выражена, в том числе,

в принятии соответствующих международных актов, не должна прекращаться, поскольку вышеперечисленные проблемы полностью не решены.

Ключевые слова: права человека, права женщин, дискриминация, международные стандарты, международная защита прав женщин, сотрудничество государств, международный институциональный механизм.

Постановка проблемы. В данном научном исследовании поставлена задача изучения проблемы защиты прав женщин, ведь самой главной целью любого правопорядка, особенно международного права, является защита прав человека, а особенно наименее защищенных и уязвимых категорий лиц, как люди с особыми потребностями, малолетние дети и женщины. Гармонизация стандартов в этих категориях должна быть на повестке дня всех без исключения государств, поскольку именно так мировое сообщество может достичь высокого уровня развития гуманизма и осознания человечности как таковой. А культурный релятивизм и отказ от выделенных систем культурных ценностей являются следующим шагом на этом пути.

Анализ последних исследований и публикаций. Защите прав женщин посвятили свои труды такие зарубежные ученые-правоведы, как: Х. Чарльсворт, В. Брайтон, Э. Брэдни, М. Дженис, Д. Кроуфорд, Х. Крюгер. Особое место занимают труды канадской исследовательницы Р. Кук, выделяющей международное право прав женщин в отдельную отрасль, обосновывая это тем, что права женщин не подпадают под традиционное пони-

мание прав человека и потому не могут быть обеспечены в рамках существующей доктрины международной защиты прав человека. Проблемам обеспечения и международной защиты прав женщин посвящены работы украинских ученых: М. Баймуратова, М. Буроменского, Л. Заблоцкой, Т. Заворотченко, В. Иваненко, К. Левченко, Н. Онищенко, Л. Пастуховой, А. Рудневой, Р. Смирнова, А. Федоровой, К. Чижмарь, Т. Шинкаренко и других.

Таким образом, целью исследования является анализ основных этапов развития международно-правовой защиты прав женщин. Следуя целям исследования, необходимо решение таких задач: исследовать права женщин через призму международных стандартов прав человека; проанализировать международно-правовые акты в области защиты прав женщин; рассмотреть институциональные механизмы защиты прав женщин.

Изложение основного материала. Решающее влияние на развитие института международной защиты прав женщин оказало международное сотрудничество по защите прав человека. В целом лишь в середине XX века начали происходить определенные изменения правового положения женщин. Они увенчались принятием ряда международно-правовых документов, представляющих интерес, прежде всего потому, что закрепляют принцип равенства женщин и мужчин. Международное регулирование, направленное на защиту прав женщин, играет сегодня роль основных стандартов, к которым должны стремиться государства в своей правовой деятельности. Под международными стандартами принято понимать конкретные международно-правовые предписания в

области обеспечения гендерного равенства.

Женщины во всем мире сталкиваются с проявлениями дискриминации разной степени и до сих пор нуждаются в защите своих прав, несмотря на закрепление во многих международных актах положений относительно прав женщин и механизмов их реализации и защиты.

Вопрос о необходимости создания специального механизма защиты прав женщин впервые был задан на международном уровне в начале XX века. В 1919–1923 гг. Международной организацией труда (далее – МОТ) был принят ряд Рекомендаций и Конвенций, направленных на защиту прав женщин. Среди них, в частности, можно отметить:

– Рекомендация по защите женщин и детей от сатурнизма, была принята 29 октября 1919 г., в которой предоставлялись рекомендации членам Международной организации труда по недопущению женщин и подростков младше 18 лет к работе на определенных видах производств с учетом их опасности для функций материнства и для физического развития детей и подростков [1, с. 5-15];

– Конвенция о работе женщин в ночное время, была принята также 29 октября 1919 г., в которой закреплялись положения, согласно которым женщины, независимо от возраста, не могут работать в ночное время на государственных или частных промышленных предприятиях или в каких-либо филиалах таких предприятий, за исключением предприятий, на которых работают только члены одной семьи;

– Рекомендация по труду женщин в ночное время в сельском хозяйстве, была принята 25 октября 1921 г., рекомендовала

членам МОТ обеспечить женщинам достаточный период для отдыха, который составлял бы не менее 9 часов;

– Рекомендация по общим принципам организации систем инспекции для обеспечения воплощения в жизнь законов и правил защиты работников, принята 22 октября 1923 года. Она устанавливала, что каждое государство должно предусмотреть систему инспекции, в которой должны участвовать женщины для того, чтобы обеспечить введение в жизнь законов и правил защиты работников и т.д. [1, с. 5-15].

В середине XX века наступает новый этап повышения внимания со стороны международного сообщества к проблеме защиты прав женщин. В это время принимается ряд международно-правовых документов, закрепляющих принцип равенства женщин и мужчин и основанных на признании равенства прав и возможностей женщин и мужчин [2].

Основа международно-правового механизма защиты прав женщин заложена в ст. 1 Устава ООН, возлагающего на государство обязанность уважать всех людей независимо от пола [3]. В системе ООН основное место среди мер, направленных на обеспечение равенства прав женщин, занимают мероприятия, разработанные Комиссией по положению женщин – функциональной комиссией Экономического и Социального совета ООН. Органами системы ООН принят ряд международно-правовых документов, касающихся конкретных прав женщин. Равноправие женщин нашло признание, закрепление и усовершенствование в многочисленных международных документах: Всеобщей декларации прав человека 1948 г.; Меж-

дународном пакте об экономических, социальных и культурных правах 1966 г.; Международном пакте о гражданских и политических правах 1966 г.; Конвенции о политических правах женщин 1952 г.; Конвенции о гражданстве замужней женщины 1957 г.; Конвенции о согласии на вступление в брак, минимальный брачный возраст и регистрацию браков 1962 г. и Рекомендации к ней 1965 г.; Декларации о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов 1974 г.; Конвенции МОТ о равном вознаграждении мужчин и женщин за труд равной ценности № 100 1951 г.; Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 г.

В 1967 г. была принята Декларация о ликвидации дискриминации в отношении женщин, текст которой был подготовлен Комиссией по положению женщин. Значение этого международно-правового документа заключалось в том, что это был первый специальный международный акт, направленный на ликвидацию дискриминации в отношении женщин. В связи с тем, что Декларация о ликвидации дискриминации в отношении женщин носила исключительно рекомендательный характер, имела лишь моральную и политическую силу, не обязывая государства выполнять ее положения, в 1972 г. Комиссия ООН по положению женщин обсудила возможность разработки международного акта, который предоставил Декларации 1967 года реальную силу, обеспечил выполнение ее положений и предусматривал бы эффективную процедуру ее выполнения. Таким актом стала Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в от-

ношении женщин, которая была принята Генеральной Ассамблеей ООН в 1979 г. [4].

Указанная Конвенция стала новым этапом в развитии принципа равенства прав женщин и мужчин с учетом гендерного подхода к его реализации, развившего положения международных пактов о правах человека и превратившего их в международные стандарты. Последние предусматривают необходимость особых дополнительных мер по обеспечению равноправия и защиты прав женщин, развитие социального положения женщин, чтобы они могли реализовать свое равноправие [5, с. 59-63].

В преамбуле Конвенции говорится, что по-прежнему имеет место значительная дискриминация в отношении женщин, которая нарушает принципы равноправия и уважения человеческого достоинства, препятствует участию женщин наравне с мужчинами в политической, социальной, экономической сфере и культурной жизни своей страны, мешает росту благосостояния общества и семьи, и еще больше усложняет полное раскрытие возможностей женщин во благо своих стран и человечества [6].

В Конвенции, состоящей из 30 статей, в международно-правовой форме определены принципы и меры, направленные на обеспечение равных прав для всех женщин. Всеобъемлющая Конвенция охватывает самые разные проявления исключений и ограничений, применяемых в отношении женщин исключительно по признаку пола, призывая к обеспечению равноправия женщин, независимо от их семейного положения, во всех сферах: политической, экономической, социальной,

культурной и гражданской. Она призывает государства принять национальные законодательные меры, запрещающие дискриминацию женщин, а также рекомендует им принять временные специальные меры, направленные на ускорение установления фактического равенства между мужчинами и женщинами, а также меры по изменению социальных и культурных моделей, способствующих сохранению дискриминации. Во всем мире Конвенция использовалась для определения конституционных гарантий прав женщин, для интерпретации законов, для активной деятельности в области разработки политики защиты прав женщин, и для борьбы с дискриминацией [7, с. 99-124].

И, наконец, Конвенция является ориентиром, надежным инструментом для анализа действий по улучшению положения женщин в той или иной стране в соответствии с международно признанными документами. Она задает уровень правового статуса женщин, который отвечает современным международным требованиям. Таким образом, Конвенция в юридической форме сформировала комплекс основных прав, составляющий современное содержание принципа равноправия. Он состоит как из прав, которые должны быть предоставлены женщинам наравне с мужчинами в политической и общественной жизни (ст. 7, 8), в отношении гражданства (ст. 9), в области образования (ст. 10), трудовых отношений (ст. 11, 13), здравоохранения (ст. 12), в области гражданско-правовых и семейно-брачных отношений (ст. 15, 16), так и специальных прав, связанных с рождением детей. Кроме того, по сравнению с Всеобщей декларацией прав человека, «Женская конвенция»

внесла много новых положений. Она расширила список специальных прав женщин (включено право женщин на особую защиту здоровья в период беременности). Конвенция конкретизировала содержание провозглашенных в Декларации прав и предоставила их более четкие формулировки, чем Декларация, которая, например, очень размыто установила право женщин на «предотвращение их освобождения от работы при вступлении в брак или беременности» (п. 2 ст. 10). Конвенция провозгласила и определила содержание комплекса прав женщин и закрепила обязательства государств по принятию конкретных мер по их осуществлению. Предусмотренный Конвенцией механизм ее реализации и ответственности за ее осуществление способствует действительному улучшению положения женщин. Таким образом, в международном праве прав человека закреплен и постоянно развивается принцип равноправия женщин и мужчин, свидетельствующий о проблемности положения женщин в обществе, о необходимости решения данного комплекса проблем. Данный принцип не только провозглашает равенство полов, но и закрепляет гарантии его осуществления: в управлении государством, в сфере труда и занятости, в семейном праве и, кроме того, предусматривает ответственность государств за реализацию данного принципа [8].

Столь подробно рассмотренный принцип равноправия полов, наряду с основным принципом уважения прав и свобод человека, является основополагающим в институте международной защиты прав женщин. Однако для эффективной реализации международных и внутригосу-

дарственных документов в области прав женщин государства обязаны руководствоваться всеми основными принципами международного права и особенно принципом добросовестности выполнения взятых на себя обязательств. В последнее время ООН разработала новую концепцию социального развития, согласно которой все люди (и женщины, в частности) имеют право на развитие. Данное право означает прежде всего признание, что предоставление людям, особенно женщинам, возможности развивать свои способности является основной целью развития общества и его главным ресурсом. Обеспечение такой возможности предполагает всестороннее участие людей в разработке, реализации и оценке решений, определяющих функционирование и благополучие государств. Кроме того, право на развитие утверждает универсальность социального развития всех людей и предполагает разработку государствами нового и более эффективного подхода к социальному развитию с целью придания нового импульса международному сотрудничеству и партнерству. В отношении женщин данное право конкретизируется: государствам необходимо «укреплять политику и программы, обеспечивающие и расширяющие участие женщин как равноправных партнеров и расширять их доступ ко всем ресурсам, необходимым для полного осуществления их основных прав» [8].

Закрепление в Уставе ООН принципа равноправия полов положило начало становлению, точнее, выделению вопросов, относящихся к правам женщин, в самостоятельный предмет международного сотрудничества государств в рамках меж-

дународного права прав человека, что позволило выделить проблемы прав женщин в отдельный комплекс, включающий: 1) констатацию того, что в результате целого ряда исторических условий женщины имеют меньшие социальные возможности по сравнению с мужчинами. Поэтому международная защита должна быть направлена на обеспечение женщинам таких же прав и возможностей, которые есть у мужчин; 2) необходимость учета физиологических особенностей женского организма при реализации общих прав. Выделив вопрос о правах женщин, международное сообщество прежде всего в рамках ООН не стремилось решать конкретные задачи. Поскольку защита прав человека и женщин в частности связана непосредственно с возможностями конкретных государств обеспечивать тот или иной комплекс прав человека. Кроме того, движение за права женщин развивалось в рамках более широкого явления – борьбы за мир. Так, принимая решение о проведении Международного года женщины, Генеральная Ассамблея, а затем Комиссия ООН по положению женщин, подчеркнули тесную связь между соблюдением и развитием прав женщин и сохранением и соблюдением общего мира [9].

На наш взгляд, связь между обеспечением прав женщин и их реализацией с исключительной борьбой за мир ошибочна, поскольку в результате такой борьбы теряется непосредственно сам человек, его права и возможности, способность их защиты, а тем более ответственность государств за нарушение и несоблюдение прав женщин. Тем не менее сегодня обеспечение прав женщин все еще остается

одним из показателей глобализации мира. Похоже, что международное сотрудничество в области прав женщин прошло в своем развитии две стадии. С конца XIX века можно говорить о международном сотрудничестве, касающемся прав женщин, осуществлявшемся в трех направлениях: борьба с преступностью (главным образом борьба с проституцией); разрешение коллизий внутреннего права государств по разным вопросам (например, по вопросам гражданства); международное регулирование труда (например, особая охрана женского труда).

Нельзя обойти вниманием первую Всемирную конференцию по положению женщин, прошедшую в 1975 г. (Мехико, Мексика). Всемирная конференция ООН приняла ряд важных актов, в частности, Декларацию о равноправии женщин и их вклад в развитие мира и Всемирный план действий, призывающих все правительства, все специализированные учреждения ООН, все мировое сообщество для создания справедливого общества, в котором женщины, мужчины и дети смогут жить в условиях уважения, свободы и процветания. В 1980 г. и 1985 г. были проведены еще две Всемирные конференции в Копенгагене (Дания) и Найроби (Кения). Также в 1995 г. была проведена Пекинская конференция, ставшая четвертой конференцией по положению женщин. На ней были приняты Пекинская декларация и платформа действий.

Всемирные конференции по положению женщин, созданные Организацией Объединенных Наций за последнюю четверть века, помогли поставить проблему гендерного равенства в центр внимания

мирового сообщества. Решения конференций объединили людей со всего мира для достижения ряда общих целей, выработав эффективный план действий по улучшению положения женщин во всех сферах общественной и частной жизни. Конференции явились началом новой эры в улучшении положения женщин путем всемирного диалога [5, с. 59-63].

Существенное значение для совершенствования правового положения женщин и детей, повышения уровня их международно-правовой защиты в общем механизме международно-правовой защиты прав человека имела IV Всемирная конференция в Пекине (Китай) в 1995 г., принявшая Платформу действий и Пекинскую декларацию [10, с. 41].

Важным достижением современного международного права является создание международного институционального механизма имплементации международно-правовых норм в сфере защиты прав и свобод человека, включая обеспечение равенства прав женщин и мужчин; специальных структур, призванных обеспечить их реализацию. К таким структурам относятся Верховный комиссар ООН по правам человека; Комиссия по правам человека, действующая в рамках ООН; Комитет по правам человека, созданный в соответствии с положениями Международного пакта о гражданских и политических правах 1966 г.; Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин (Конвенция 1979 г.); Комитет по правам ребенка (Конвенция 1989 г.) и т.д.

Как видим, создание правовой основы в сфере защиты прав женщин – кропотливая работа, к которой приобщаются

постоянно действующие органы, специально созданные институты международных межгосударственных организаций, должностные лица этих структур. Конвенция ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин прямо закрепляет право женщин на здравоохранение и безопасные условия труда, включая защиту репродуктивной функции, хотя бы на одном уровне с мужчинами. Акты МОТ, разработанные в том числе с участием других международных организаций, в частности Всемирной организации здравоохранения, обеспечивают особые условия труда женщин в ночное время, на тяжелых работах, в особых сферах занятости [11; 12; 13].

Мы можем констатировать, что сегодня в международном праве закреплено право мужчин и женщин на справедливую и равную оплату за равноценный труд, создание благоприятных и безопасных условий для трудовой деятельности с учетом физиологических особенностей и репродуктивной функции женского организма, а также экономических и социальных гарантий для успешного сочетания профессиональных и семейных обязанностей. Однако деятельность мирового сообщества в этом направлении не должна прекращаться. Это касается, в первую очередь, принятия соответствующих международных актов, поскольку вышеперечисленные проблемы полностью не решены [14; 15]. Многие вопросы по-прежнему остаются дискуссионными, в частности, относительно возможности для феминистических социальных изменений в Комиссии ООН по статусу женщин, достижений в соблюдении прав женщин, новых инстру-

ментов защиты прав человека в условиях глобализации и т.д. [16; 17].

Выводы. Права женщин и сегодня представляют собой сложный, многогранный институт, сталкивающийся со значительным количеством трудностей и барьеров. В современном мире, когда женщины реализуют себя не только через свои семейные функции, но и занимают важное место в процессе постоянных государственных преобразований, особое значение приобретают вопросы защиты трудовых прав женщин и защита их от любых видов дискриминации.

Мы не можем пока говорить, что институт защиты прав женщин полностью сформирован и единообразно закреплён на международном уровне. Права женщин до сих пор являются вопросом разногласий во многих странах. Поэтому особое значение приобретает региональное измерение защиты прав женщин. Поскольку, достигая гармонизации внутри региона, появляются реальные возможности применения правовых норм по защите прав женщин. Нарботанный массив правовых норм должен соответствовать современным реалиям и являться образцом мирового уровня.

Список использованных источников

1. Международная организация труда. Конвенции и советы. 1919–1964. – Том I – Женева: Международное Бюро Труда, 2001. – 778 с.
2. Сергеева С.М. Международно-правовая защита прав женщин: история и современность [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/284.pdf.

3. Устав Организации Объединенных Наций: Международный документ от 26.06.1945 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
4. Конвенция Организации Объединенных Наций о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
5. Лищинская А.С. Четвертая всемирная конференция по положению женщин: по пути в XXI век / А.С. Лищинская // Наука. Религия. Общество: сб. ст. / Гл. ред. А. И. Шевченко. - Донецк: Изд-во ИПШИ, 2009. - № 3. - С. 59-63.
6. Буроменский М. Шаги в Европу: рецензия на сборник: «Практика Европейского суда по правам человека. Решения. Исследование. Нормативные акты». Вып.1, 2, 3 / М. Буроменский // Право Украины.- 1999. - №8.
7. Gerards J. The Discrimination Grounds of Article 14 of the European Convention on Human Rights / J. Gerards // Human Rights Law Review.—2013.—Vol. 13:1.—P. 99–124.
8. Заблоцкая Л.Г. Политико-правовые аспекты деятельности Совета Европы. Учебное пособие / Л.Г. Заблоцкая, А.Л. Федорова, Т.И. Шинкаренко. – Киев: «Феникс», 2007. – 224 с.
9. Международная организация труда. Конвенции и советы. 1957-1990. – Том II. – Женева: Международное Бюро Труда, 2001. – 678 с.
10. Руднева О.М., Христова Г.А. Процедура контроля за исполнением государством обязательств согласно Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин / Вестник Верховного суда Украины. 2006. — № 5. — С. 41.
11. Lee, S.H. (2019), "Opportunities for Feminist Social Change at the United Nations Commission on the Status of Women", Segal, M.T., Kelly, K. and Demos, V. (Ed.) Gender and Practice: Knowledge, Policy, Organizations (Advances in Gender Research, Vol. 28), Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 201-218. Access mode: <https://doi.org/10.1108/S1529-212620190000028011>.
12. Ochman, M. and Ortega-Díaz, A. (2020), "Advances in Women's Empowerment: An Overview", Ochman, M. and Ortega-Díaz, A. (Ed.) Advances in Women's Empowerment: Critical Insight from Asia, Africa and Latin America (Advances in Gender Research, Vol. 29), Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 1-12. Access mode: <https://doi.org/10.1108/S1529-212620200000029009>.
13. O.Puente, (2020). New Instruments for Human Rights Protection in Globalization. The Age of Human Rights Journal, (14), 211–243. Access mode: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5484>.
14. Fernández Liesa, C.R. (2020). Questions on Theory of Law in International Human Rights Law. The Age of Human Rights Journal, (15), 1–25. Access mode: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v15.5838>.
15. Barcons Campmajó, M. (2020). Forced Marriages in Europe: A Form of Gender-Based Violence and Violation of Human Rights. The Age of Human Rights Journal, (14), 1–18. Access mode: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5474>.
16. González Hidalgo, E. (2019). Testimonies of Victims of Human Rights Violations as Primary Sources in the Reports by United Nations Bodies. The Age of Human Rights Journal, (13), 44–62. Access mode: <https://doi.org/10.17561/tahrj.n13.3>.
17. La Spina, E. (2019). Tools, Gaps and False Myths in Comparative Legal Research on Human Rights. The Age of Human Rights Journal, (13), 21–43. Access mode: <https://doi.org/10.17561/tahrj.n13.2>.

INTERNATIONAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF WOMEN

Zamula Alina Yurievna

The article is devoted to the study of international standards in the field of women's rights. The development of human rights theory is one of the significant achievements in legal thought. Their implementation is the main formation of a democratic society and the rule of law. Modern states recognize the value and necessity of consolidating and respecting the rights and freedoms of man and citizen. However, currently in legal science there is no unanimity in the definition of human rights, which negatively affects the practice of their implementation. In the vast majority of cases, human rights are defined as requirements addressed to the state. At the same time, the fundamental values are human life and freedom. The key category underlying the study is the category of women's rights. Women's rights are opportunities that have a specific character, including the implementation of the principles of equality and justice in understanding and a gender-sensitive approach to the realization of such rights. These opportunities are necessary for the existence and development of women and gender equality, taking into account the special provision and protection of the state, supported by international standards. International protection of women's rights is a set of treaty norms of international law that regulate the cooperation of states for the purpose of universal respect and observance, as well as the provision and protection of women's rights in all spheres of life. The Institute for International Protection of Women's Rights has the task of promoting women's rights in various countries, promoting the implementation of obligations under women's rights agreements. Mechanisms for the protection of women's rights are created in international law: universal, regional and domestic. The special principles of the institute are: a) the principle of equality of men and women; b) the principle of international legal responsibility; c) the principle of social development. Today, international law enshrines the right of men and women to fair and equal pay for equal work, the creation of favorable and safe working conditions, taking into account the physiological characteristics and reproductive function of the female body, and economic and social guarantees for a successful combination of professional and family responsibilities. However, the activities of the world community expressed, including in the adoption of relevant international acts, should not stop, because the above problems are not fully resolved.

Key words: human rights, women's rights, discrimination, international standards, international protection of women's rights, cooperation of states, international institutional mechanism.

QADIN HÜQUQLARININ BEYNƏLXALQ MÜDAFİƏSİ

Zamula Alina Yuriyevna

Məqalə qadın hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq standartların tədqiq edilməsinə həsr olunmuşdur. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinin inkişaf problemləri hüquqi düşüncə baxımından, mühüm nailiyyətlərdən biri kimi dəyərləndirilir. Onların həyata keçirilməsi demokratik cəmiyyətin və hüquqi dövlətin formalaşması üçün əsasdır. Müasir dövrdə ölkələr insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və onlara riayət edilməsinin dəyərini və zəruriliyini qəbul edirlər. Lakin hazırda hüquq elmində insan hüquqları anlayışının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı yekdil fikir yoxdur ki, bu da, onların həyata keçirilməsi praktikasına mənfi təsir göstərir. Əksər hallarda insan hüquqları dövlətə yönəlmiş tələblər kimi müəyyən edilir. Eyni zamanda, insan həyatı və azadlığı təməl dəyərlərdir. Araşdırmanın əsasını təşkil edən əsas aspekt qadın hüquqları kateqoriyasıdır. Qadın hüquqları müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malik olan imkanlardır, o cümlədən bərabərlik və ədalət prinsiplərinin başa düşülməsi və bu hüquqların həyata keçirilməsində gender-həssas yanaşma ilə bağlı. Bu imkanlar beynəlxalq standartlarla dəstəklənən xüsusi təminat və dövlət tərəfindən qorunma

nəzərə alınmaqla, qadınların mövcudluğu və inkişafı, eləcə də gender bərabərliyi üçün zəruridir. Qadın hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi ümumbəşəri hörmət və riayət məqsədi ilə dövlətlərin əməkdaşlığını tənzimləyən, habelə həyatın bütün sahələrində qadınların hüquqlarının təmin edilməsi və qorunmasını nizamlayan beynəlxalq- müqavilə hüquq normalarının məcmusudur. Qadın hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi institutu müxtəlif dövlətlərdə qadınların hüquqlarını təşviq etmək, qadın hüquqlarına dair müqavilələrdə təsbit olunmuş öhdəliklərin həyata keçirilməsinə töhfə vermək vəzifəsini daşıyır. Beynəlxalq hüquqda qadın hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri də müəyyən edilmişdir: universal, regional və dövlətdaxili. İnstitutun xüsusi prinsipləri aşağıdakılardır: a) kişi və qadınların hüquq bərabərliyi prinsipi; b) beynəlxalq hüquqi məsuliyyət prinsipi; c) sosial inkişaf prinsipi. Bu gün beynəlxalq hüquq qadın orqanizminin fizioloji xüsusiyyətləri və reproduktiv funksiyası, habelə iqtisadi və sosial təminat aspektləri nəzərə alınmaqla kişi və qadınların bərabər dəyərli iş üçün ədalətli və bərabər əmək haqqı almaq, əlverişli və təhlükəsiz iş şəraitinin yaradılması hüququnu təsbit etmişdir. Buna baxmayaraq, yuxarıda qeyd olunan problemlər tam həll olunmadığından dünya birliyinin fəaliyyəti bu istiqamətdə daha da aktivləşməli, o cümlədən müvafiq beynəlxalq hüquqi aktların davamlı şəkildə qəbul edilməsi olduqca aktual görünür.

Açar sözlər: insan hüquqları, qadın hüquqları, ayrı-seçkilik, beynəlxalq standartlar, qadın hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi, dövlətlərarası əməkdaşlıq, beynəlxalq institusional mexanizm.

KADIN HAKLARININ ULUSLARARASI KORUNMASI

Zamula Alina Yurievna

Makale, qadın haklarının korunması alanındaki uluslararası standartların incelenmesine ayrılmıştır. İnsan hakları teorisinin gelişimi, hukuk düşüncesindeki önemli başarılarından biridir. Bunların uygulanması, demokratik bir toplumun ve hukukun üstünlüğünün oluşumunun temelidir. Modern ülkeler, insan ve vatandaşın hak ve özgürlüklerini güvence altına almanın ve bunlara uymanın değerini ve gerekliliğini kabul eder. Ancak şu anda hukuk biliminde insan haklarının tanımı konusunda bir fikir birliği yoktur ve bu da uygulama pratiğini olumsuz etkiler. Vakaların büyük çoğunluğunda insan hakları, devlete yönelik talepler olarak tanımlanır. Aynı zamanda insan yaşamı ve özgürlüğü temel değerlerdir. Çalışmanın altında yatan anahtar kategori kadın hakları kategorisidir. Kadın hakları, eşitlik ve adalet ilkelerinin anlaşılmasını uygulamaya ve bu hakların uygulanmasında cinsiyete duyarlı bir yaklaşım da dahil olmak üzere belirli özellikleri olan fırsatlardır. Bu fırsatlar, uluslararası standartlarla desteklenen, devletten özel hüküm ve koruma dikkate alınarak, kadın ve cinsiyet eşitliğinin varlığı ve gelişimi için gereklidir. Kadın haklarının uluslararası korunması, evrensel saygı ve riayet amacıyla devletlerin işbirliğini düzenleyen ve aynı zamanda hayatın her alanında kadın haklarını güvence altına alan ve koruyan uluslararası hukukun bir dizi anlaşma normudur. Kadın Haklarının Uluslararası Korunması Enstitüsü'nün görevi, farklı eyaletlerde kadınların haklarını geliştirmek ve kadın haklarına ilişkin anlaşmalarda yer alan yükümlülüklerin yerine getirilmesine katkıda bulunmaktır. Uluslararası hukuk, kadın haklarının korunması için mekanizmalar kurmuştur: evrensel, bölgesel ve yerel. Enstitünün özel ilkeleri şunlardır: a) kadın erkek eşitliği ilkesi; b) uluslararası hukuki sorumluluk ilkesi; c) sosyal gelişme ilkesi. Bugün uluslararası hukuk, kadın ve erkeğin eşit değerdeki iş için adil ve eşit ücret alma, uygun ve güvenli çalışma koşulları yaratma, kadın bedeninin fizyolojik özellikleri ve üreme işlevinin yanı sıra ekonomik ve sosyal güvenlik konuları açısından da dikkate alma hakkını tesis etmektedir. Bununla birlikte, yukarıdaki sorunlar tamamen çözümlenmediği için, ilgili uluslararası eylemlerin kabul edilmesi de dahil olmak üzere dünya topluluğunun faaliyetleri durmamalıdır.

Anahtar kelimeler: insan hakları, kadın hakları, ayrımcılık, uluslararası standartlar, kadın haklarının uluslararası korunması, devletler arası işbirliği, uluslararası kurumsal mekanizma.

BEYNƏLXALQ HƏRBİ TİBB KOMİTƏSİ HÖKUMƏTLƏRARASI TƏŞKİLAT KİMİ: HÜQUQİ STATUSU VƏ FUNKSİYALARI

Aynurə Əliyeva,

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Tibb Xidməti İdarəsinin Mərkəzi Hospitalı, həkim-oftalmoloq, tibb elmləri üzrə fəlsəfə doktoru.

e-mail: draynura@hotmail.com,
telefon:+99412 404 08 08

Fatimə Hüseynova,

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ kafedrası”nın dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

e-mail: lawyer.fatima85@gmail.com,
telefon:+99450 206 24 42

Elvin Əzizov,

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Tibb Xidməti İdarəsinin Mərkəzi Hospitalı, həkim-otolarinqoloq, tibb elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, tibb xidməti baş leytenantı.

e-mail: elvin26.84@mail.ru,
telefon:+99450 395 03 43

Məqalədə müəlliflər tərəfindən Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi hökumətlərarası təşkilat kimi nəzərdən keçirilir, onun hüquqi statusu və funksiyaları barədə məsələlərə elmi cəhətdən aydınlıq gətirilir. Qeyd edilir ki, adıçəkilən Komitə hüquqi statusuna görə hərbi tibb üzrə hökumətlərarası beynəlxalq təşkilatdır. Bütün dövlətlərin silahlı qüvvələrinin tibb xidmətlərinin üzvləri arasında peşəkar əməkdaşlıq əlaqələrini qoruyub saxlamaq və gücləndirmək Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin əsas funksiyası sayılır. Azərbaycan Respublikası da 2017-ci ildən bu Komitənin tamhüquqlü üzvüdür. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikası 27 iyun 2019-

cu il 1613-VQ nömrəli qanunla 2013-cü il 9 dekabr tarixində düzəliş edilmiş “Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin Nizamnaməsi”nə qoşulmuşdur. Müasir dövrdə silahlı qüvvələr sektorunda hərbi tibb və təbabət fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, eləcə də bu istiqamətdə dövlətlərarası beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsində Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi özünəməxsus əhəmiyyətli rol oynayır.

Açar sözlər: silahlı qüvvələr, hərbi tibb, insanların sağlamlığı, tibb xidmətləri, hərbiçilər, mülki əhali, təhlükəli xəstəliklər, tibbi müayinə, tibbi yardım.

İlk növbədə, qeyd etməliyik ki, hər bir ölkənin Əsas Qanununda əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması məqsədilə müvafiq göstərişlər təsbit edilmişdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (1995-ci il) göstərilir ki, hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır. Dövlət həm publik, həm də xüsusi mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyə-tibb sahəsində bütün xidmət növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, əhalinin sanitariya-epidemiologiya salamatlığına və sosial hüquqlarının effektiv şəkildə realizasiyasına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır və s. (Maddə 38. Sosial təminat hüququ. Maddə 39. Sağlam ətraf mühitdə ya-

şamaq hüququ. Maddə 41. Sağlamlığın qorunması hüququ).

Bildiyimiz kimi, bəşəriyyətdə insanların sağlamlığının qorunması, təhlükəli xəstəliklərə qarşı mübarizə aparılması və səhiyyə-tibb xidmətləri sferasında müvafiq istiqamətlər üzrə fəaliyyət universal səviyyədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış təsisatlarından biri olan Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən həyata keçirilir. ÜST-nin fundamental məqsədləri kontekstində müvafiq tədbirlər ictimai həyatın müxtəlif sferalarında aparılır. Müasir dövrdə silahlı qüvvələr sektorunda hərbi tibb və təbabət fəaliyyətinin realizasiyasında digər qurumlarla yanaşı, Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi (BHTK) əhəmiyyətli rol oynayır.

BHTK-nın yaranma tarixi ilə bağlı qeyd etməliyik ki, ilk dəfə, 1921-ci il iyul ayının 21-də Brüsseldə Beynəlxalq Hərbi Tibb və Əczaçılıq Konqreslərinin Daimi Komitəsinin əsası qoyulmuşdur. Təsisçi ölkələr isə aşağıdakılardan ibarət idi: Belçika, Braziliya, Fransa, Böyük Britaniya, İtaliya, İspaniya, İsveçrə və Amerika Birləşmiş Ştatları. Daimi Komitə öz məqsədini Cenevrə Konvensiyalarına müvafiq olaraq, “missiyası sülh və ya münaqişə zamanı silahlı qüvvələrin xəstə və yaralı heyətinin qayğısına qalmaq, onların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və ağrılarını azaltmaq yollarını araşdırmaqdan ibarət olan dünya üzrə şəxslər arasında davamlı peşəkar əməkdaşlıq əlaqələrini qoruyub saxlamaq və gücləndirmək” kimi müəyyən etmişdir. Bu məqsəd Beynəlxalq Hərbi Tibb və Əczaçılıq Konqresinin Daimi Komitəsinin inkişaf etdiyi dövrdən bugünədək eyni olaraq qalmaqda davam edir.

Zaman keçdikcə, 1938-ci ildə Daimi Komitənin adı hər bir dövlətin milli nümayəndəsi tərəfindən təmsil edilməklə, bütün dünya

ölkələrinin qoşula biləcəyi Beynəlxalq Hərbi Tibb və Əczaçılıq Komitəsinə çevrildi. Beynəlxalq Hərbi Tibb və Əczaçılıq Komitəsi İkinci Dünya müharibəsinin (1941 - 1945-ci illər) yaratdığı real çətinliklərə baxmayaraq, effektiv fəaliyyət göstərdi. Komitənin Lyejdə yerləşən Baş Katibliyi müharibə başa çatan kimi öz fəaliyyətini bərpa etdi.

Qeyd etməliyik ki, sonralar, yəni 1952-ci il 21 may tarixində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı Beynəlxalq Hərbi Tibb və Əczaçılıq Komitəsinə hərbi-tibbi məsələlər üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurum kimi tanıdı və 1990-cı il 28 aprel tarixində Beynəlxalq Hərbi Tibb və Əczaçılıq Komitəsinin adı dəyişdirilərək, Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi (BHTK) adlandırıldı. Hazırda 112 dövlətin üzv olduğu Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin əsas funksiyası hərbi tibb sahəsində texnoloji və elmi təcrübə mübadilələrini təşviq etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikası da Hindistanın paytaxtı Nyu-Dehliyə keçirilən Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin 42-ci Ümumdünya Konqresində BHTK-nın tamhüquqlü üzvü seçilmişdir (2017-ci il). Bununla bağlı olaraq, Azərbaycan Respublikası 27 iyun 2019-cu il 1613-VQ nömrəli qanunla 2013-cü il 9 dekabr tarixində düzəliş edilmiş “Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin Nizamnaməsi”nə qoşulmuşdur.

Eyni zamanda, XX əsrin sonlarında beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən dəyişikliklərə səbəb olan hadisələrin gedişatı prosesində BHTK 1990-cı il 28 aprel tarixində keçirilən Baş Assambleya zamanı Nizamnaməsini yenidən nəzərdən keçirdi və hazırda 9 dekabr 2013-cü ildə edilmiş düzəlişlər redaksiyasında qüvvədədir. Yeni Nizamnamə, əsasən, 1921-ci ildə Daimi Komitə təsis edilərkən təməlini təşkil edən və hələ bugünədək Beynəlxalq Komitənin bütün fəaliyyətlərini

tənzimləyən fundamental prinsiplərə əsaslanır. Hüquqi təbiətinə görə, BHTK hərbi tibb üzrə hökumətlərarası beynəlxalq təşkilat statusuna malikdir (Nizamnamə, maddə 1); onun Baş Katibliyi Belçikada yerləşir.

Hökumətlərarası beynəlxalq təşkilat kimi BHTK-nın yerinə yetirdiyi funksional vəzifələr onun Nizamnaməsinin 2-ci maddəsində təsbit olunmuşdur və mahiyyətə, aşağıdakılardan ibarətdir:

– bütün dövlətlərin silahlı qüvvələrinin tibb xidmətlərinin üzvləri arasında peşəkar əməkdaşlıq əlaqələrini qoruyub saxlamaq və gücləndirmək ;

– mütəmadi olaraq Beynəlxalq Hərbi Tibb Konqreslərini təşkil etmək, eləcə də hərbi tibb üzrə maraqlı mövzularda beynəlxalq elmi sessiyalar, xüsusilə, tibb xidmətlərinin gənc zabitləri üçün beynəlxalq təkmilləşdirmə kursları təşkil etmək;

– xüsusilə, silahlı münaqişələrə tətbiq edilən, silahlı qüvvələrin tibb xidmətlərinin üzvləri üçün nəzərdə tutulan beynəlxalq humanitar hüquq üzrə kurslar təşkil etmək və ya dəstəkləməklə öz imkanları daxilində və fəaliyyəti çərçivəsində beynəlxalq humanitar hüquqa hörməti və onun tətbiqini təşviq etmək;

– hərbi tibb və ya tibbi-hüquq sahəsində aparılan innovativ xarakterli işləri əks etdirən aparıcı kitablar, məqalələr və ya hesabatlarla görə mütəmadi olaraq, mükafatlarla, xüsusilə də, “Jules Voncken” mükafatı ilə təltif etmək;

– silahlı qüvvələrin yaralı və xəstə üzvlərinin taleyi və mühafizəsi ilə məşğul olan müxtəlif beynəlxalq qurumlarla əlaqəni təmin etmək;

– həm hərbcilər, həm də mülki əhali arasında çoxsaylı yaralı və xəstə olduğu zaman tibbi yardıma tətbiq olunan tibbi doktrinaların yayılmasını təşviq etmək və milli suverenliyə

hörmət göstərməklə müxtəlif milli səhiyyə xidmətləri arasında əməkdaşlığa yardım etmək;

– silahlı qüvvələrin genişmiqyaslı fəlakətlərdə humanitar müdaxiləsi zamanı əlaqə və koordinasiya qurulmasına kömək göstərmək;

– tibbi biliyin azad mübadiləsi və beynəlxalq tibbi əməkdaşlıq üçün sülhün fəal təşviqi ilə geniş qarşılıqlı anlaşmanı, tolerantlığı və birgə mövcudluğu gücləndirmək və s.

Adıçəkilən BHTK Nizamnaməsində “hərbi tibb” anlayışı formulə olunmuşdur (maddə 3). Belə ki, hərbi tibb həm müharibə şəraitində, həm də sülh dövründə həyata keçirilən, aşağıda sadalanan fəaliyyətlər kimi başa düşülməlidir:

– hərbi heyətə aid olan fərdlərin və ya qrupların faydası üçün bütün ixtisaslar üzrə həyata keçirilən diaqnostik, müalicəvi tibbi və cərrahi fəaliyyətlər;

– hərbi mühitdə profilaktik tibb, gigiyena və peşə tibbi;

– müxtəlif hərbi fəaliyyətlər üçün tələb olunan fiziki və zehni bacarığın qiymətləndirilməsi üsulları;

– bütün hərbi məsələlərlə bağlı tibbi müayinə;

– kütləvi tibbin spesifik formaları;

– hərbi mühitdə odontostomatologiya;

– hərbi mühitdə əczaçılıq;

– yuxarıda sadalanan insana aid tibbin formalarına təsir edən, xüsusilə, hərbi mühitdə qidanın gigiyenası, zoonozun qarşısının alınması və ya heyvan fiziopatologiyası üzrə baytarlıq elmi ilə bağlı fəaliyyətlər;

– hərbi tibbin müxtəlif sahələrinə aid olan tapşırıqlarla əlaqədar inzibati, təşkilati və logistik fəaliyyətlər;

– yuxarıda sadalanan fəaliyyətlərlə bağlı tədqiqat və araşdırma tədbirləri.

Praktiki cəhətdən sadalanan bu fəaliyyət növlərinin bəziləri, təbii ki, cəmiyyətdə mülki əhali üçün də daha faydalı ola bilər.

BHTK Nizamnaməsinin 4-cü maddəsi “Beynəlxalq Konqreslər”, 5-ci maddə isə “Qaydalar” adlanır. Beynəlxalq Konqres, adətən, hər iki ildən bir BHTK-ya üzv-dövlətdə keçirilir.

Sözügedən Nizamnamənin 6-cı maddəsi “Üzv dövlətlər. Qəbuletmə və xaricətmə” münasibətlərinə həsr edilmişdir. Belə ki, BHTK Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv olan və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatında müşahidəçi statusuna malik, yaxud Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatına üzv olan dövlətlərdən ibarətdir. BHTK-ya üzv-dövlət kimi qəbul edilmək üçün iddiaçı dövlətlər: a) hazırkı Nizamnaməyə qoşulmalı; b) onların qəbulu Baş Assambleyada Komitə iclasında elan olunan lehinə səsvermə ilə təsdiq edilə bilər (bu məqsədlə adi səs çoxluğu tələb olunur).

BHTK çərçivəsində hər hansı üzv-dövlətin təyin edilməsi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən istifadə olunan qaydaların eynisidir. Fəal üzvlük qəbul ediləndən və ya ödəməməyə icazə verilmə sertifikatlaşdırıldıqdan sonra mütəmadi maliyyə töhfəsinin ödənilməsi tələb olunur.

BHTK-da hər bir üzv-dövlət öz hökuməti tərəfindən rəsmi olaraq təyin edilmiş milli nümayəndə ilə təmsil olunur. Üzv-dövlət BHTK ilə öz milli nümayəndəsi vasitəsilə, hökuməti maraqlandıran məsələlərlə bağlı isə Belçika Xarici İşlər Nazirliyi vasitəsilə əlaqə saxlaya bilər.

Əgər birdən artıq hökumət eyni dövləti təmsil etməyi iddia edərsə, Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi və tanıdığı qurumu bu dövlətin qanuni hökuməti və Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsində təmsil edilməyə uyğun yeganə

qurum hesab edir. Bu dövləti təmsil etməyi iddia edən hər hansı digər hökumət BHTK-da bu dövlətin nümayəndəsi üçün ayrılmış yeri tutmaq hüququnu bununla itirmiş olur.

BHTK Nizamnaməsinə müvafiq olaraq, qeyd etməliyik ki, üzv-dövlətlər aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

a) Baş Assambleyanın görüşlərində iştirak etmək, çıxış etmək və səs vermək hüququna malik milli nümayəndə ilə təmsil olunmaq;

b) beynəlxalq konqreslər, hərbi tibb günləri, seminarlar və ya silahlı qüvvələrin tibbi xidmətlərinin gənc zabıtləri üçün təkmilləşdirmə kurslarını təşkil etmək.

Eyni zamanda, üzv-dövlətin səlahiyyət verilmiş hökumət qurumu tərəfindən Baş Katibliyə istefası ilə əlaqədar təqdim etdiyi sənədə uyğun olaraq, həmin dövlət BHTK-dan çıxıb bilər. İstefa sənədi Baş Assambleyadakı Komitənin iclasında baxılmağa göndərilir və sonuncusu sözügedən istefanı qeydiyyata alır. Nizamnaməyə riayət olunmadığı təqdirdə, üzv-dövlət BHTK-dan xaric edilə bilər. Xaricedilmə ilə bağlı hər hansı təklif BHTK-nın Baş Assambleyasının gündəliyinə əvvəlcədən daxil edilir. Bu məsələ ilə bağlı müzakirədən, ehtiyac olarsa, vəziyyətə uyğun yaradılan “ad hoc” komissiyanın məsləhəti alındıqdan sonra üzv-dövlətin xaric edilməsinə dair qərar Baş Assambleyada təmsil olunan üzv-dövlətlərin ən azı yarısının səsverməsi və bu məqsəd üçün tələb olunan üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

BHTK-ya münasibətdə maliyyə töhfəsi ilə bağlı öhdəliyini yerinə yetirə bilməyən üzv-dövlətə Qaydaların xüsusi müddəaları şamil edilir. Hər hansı tutarlı səbəb olmadan üzv-dövlətin öz maliyyə töhfəsini verə bilməməsi aşağıdakılara səbəb ola bilər:

– onun Baş Assambleyada və ya plenar sessiyalarda çıxış etmə və səsvermə hüququnun dayandırılması;

– BHTK adından Beynəlxalq Hərbi Tibb Konqresi və ya tibb günləri, yaxud seminarlar və ya silahlı qüvvələrin tibb xidmətlərinin gənc zabıtləri üçün təkmilləşdirmə kurslarını təşkil etmək hüququnun itirilməsi.

Təşkilata üzv-dövlət dörd il ərzində ardıcıl olaraq, BHTK qarşısındakı maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədiyi təqdirdə, Komitə bu dövləti müvafiq hesab etdiyi şərtlərə uyğun olaraq, xaric etmək qərarını qəbul edə bilər. BHTK qarşısındakı öhdəliklərini tam yerinə yetirən hər hansı dövlətin üzvlüyü Baş Assambleyanın səsverməsi ilə BHTK-nın üzv-dövləti kimi müvafiq imtiyazlarla birlikdə Komitə tərəfindən bərpa edilə bilər.

Həmçinin BHTK-nın Nizamnaməsində təşkilata üzv olmayan dövlətlərin nümayəndələri, müşahidəçilər və əlaqələndiricilər bərdə müvafiq tənzimləyici hüquq normaları yer almışdır. Belə ki, Nizamnamənin 13-cü maddəsi BHTK-ya üzv olmayan dövlətlərin nümayəndələri, 14-cü maddə beynəlxalq təşkilatların və ixtisaslaşmış institutların nümayəndələri, 15-ci maddə üzv-dövlətlərin rəsmi nümayəndə heyətlərinin tərkib hissəsi olmayan tibb xidmətlərinin hərbi və mülki üzvləri və 16-cı maddə əlaqələndirici üzvlərin təşkilat çərçivəsində fəaliyyətlərinə dair münasibətlərin nizama salınmasına həsr edilmişdir.

Nizamnamədə BHTK-nın rəsmi orqanlarına dair müvafiq müddəalar da əsaslı şəkildə təsbit olunmuşdur: Komitənin tərkibi (maddə 17), Məşvərət Şurası (maddə 18), Elmi Şura (maddə 19), Texniki Komissiyalar (maddə 20), Komitənin Bürosu (maddə 21), Planlaşdırma və proqramlaşdırma üzrə “ad hoc” işçi qruplar - beynəlxalq və regional işçi qruplar (maddə 22), BHTK-nın Baş Kətibliyi (maddə 23).

BHTK-nın ali məşvərətçi orqanı Komissiya sayılır və o, tərkibcə, aşağıdakılardan ibarətdir:

a. Komitənin görüşləri zamanı çıxış etmək və səs vermək hüququna malik olan BHTK-nın Sədri və BHTK-nın iki sədr müavini;

b. Komitənin görüşləri zamanı çıxış etmək və səs vermək hüququna malik olan hər bir üzv-dövlətin milli nümayəndəsi;

c. Komitənin görüşləri zamanı çıxış etmək və səs vermək hüququna malik olan Elmi Şuranın Sədri;

d. Komitənin görüşlərinə məsləhətçi qismində qatılan fəxri sədrilər (keçmiş sədrilər) və fəxri üzvlər;

e. məsləhətçi qismində qatılan BHTK-nın Baş Kətibli;

f. məsləhətçi qismində qatılan BHTK-nın Baş Kətibinin müavini;

g. məsləhətçi qismində qatılan texniki komissiyaların sədriləri;

h. məsləhətçi qismində qatılan Fəxri Baş kətiblər;

i. məsləhətçi qismində qatılan və fəaliyyət müddəti Konqresin açılışı ilə başlayan və növbəti Konqresin açılışı ilə başa çatan Beynəlxalq Konqresin Baş direktoru.

Məşvərət Şurası BHTK-nın Sədri və ya Baş Kətib tərəfindən qaldırılan məsələlərə məsləhət vermək səlahiyyətinə malikdir. Aşağıda qeyd olunan məsələlər Məşvərət Şurasının səlahiyyətlərinə daxildir:

– Nizamnamənin müddələrinin təfsiri və düzəlişlə bağlı təkliflər də daxil olmaqla, Nizamnamə və Qaydalarla bağlı məsələlər üzrə rəylər, Nizamnamədə qeyd olunmayan hallarla, yaxud Nizamnamə və ya Qaydalarla bağlı hüquqi məsələlərə dair qərarlar;

– BHTK-nın üzvlərinin qərarverici orqanları arasında və ya qurumları ilə bu orqanların düzgün fəaliyyətinə zərər vura

biləcək fikir ayrılığına səbəb olan məsələlərə dair rəylər və ya arbitraj və s.

Məşvərət Şurasının tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir: BHTK-nın bütün fəxri sədrleri, bütün fəxri Baş katiblər, BHTK-nın Baş Katibinin müavini. Həm də, qeyd etməliyik ki, Məşvərət Şurasının debat və müzakirələri məxfidir. Bu cür debatların yalnız yekunları yazılı şəkildə formalaşdırıla və ictimaiyyətə açıqlana bilər. Poçt vasitəsilə və ya etibarnamə əsasında səs verməyə icazə verilir.

Elmi Şura Baş Katibin sədrliyi ilə BHTK-nın bütün elmi və texniki fəaliyyətlərinə cavabdehdir. Elmi Şura öz məsləhət və təklifləri ilə gələcək konqreslərin və digər elmi sessiyaların elmi proqramlarının hazırlanmasında və davam etdirilməsində, beynəlxalq təkmilləşdirmə kursları üçün proqramların hazırlanmasında və BHTK-nın elmi siyasi kursunda iştirak edir. Elmi Şura texniki komissiyaların elmi fəaliyyətlərini əlaqələndirir. O, texniki komissiyaların təkliflərini alır və onları öz texniki məsləhətləri ilə birlikdə Baş Katibə göndərir.

Baş Assambleyada Komitə iclası, Elmi Şura Sədrinin təklifi və cavabdehliyi çərçivəsində və Baş Katibin razılığı ilə tibbin xüsusi texniki aspektlərinin nəzərdən keçirilməsi məqsədilə texniki komissiyaların yaradılmasına icazə verilir. Sözügedən texniki komissiyaların sayı tələblərə və büdcə vəsaitinə uyğun olaraq Elmi Şuranın Sədri tərəfindən müəyyən olunur. Bu komissiyaların iş fəaliyyəti Elmi Şura tərəfindən əlaqələndirilir.

Komitənin Bürosu Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin Sədrindən, Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin sədrinin iki müavinindən, Elmi Şuranın Sədrindən, Baş Katibdən və Baş Katibin müavinindən ibarətdir. Komitənin Bürosu Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin

Sədrinin çağırışı ilə toplanır. Komitə Bürosunun fəaliyyəti aşağıdakı tədbirlərdən ibarətdir:

- Komitənin iclaslarının gündəliklərini hazırlamaq;
- Komitənin iclaslarını həyata keçirmək;
- adətən, xaric edilmiş şəxslərin Komitənin bütün iclaslarına və ya iclasların bir hissəsinə qatılmaqla bağlı ərizələrini təsdiq etmək və ya etməmək;
- Komitə tərəfindən qəbul edilmiş qərarların Nizamnaməyə uyğun olduğuna əmin olmaq.

Baş Katib öz cavabdehliyi çərçivəsində aşağıdakı məsələlərlə bağlı əlavə məsləhət almaq üçün zəruri hesab etdiyi zaman “ad hoc” işçi qruplar yarada bilər:

- öz cavabdehliyi çərçivəsinə daxil olan tədbirlərin planlaşdırılması və proqramlaşdırılması ilə bağlı məsələlər;
- Baş Katibin qərar qəbul etməsi baxımından çox spesifik texniki mürəkkəbliyə malik və ya təcili məsələlər.

“Ad hoc” işçi qrup yalnız müraciət ediləcək məsələlər üzrə bilik və bacarığa malik olan və hazırda maliyyə töhfəsi verən üzv-dövlətə məxsus Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin hazırkı və / və ya keçmiş üzvlərindən ibarətdir. “Ad hoc” işçi qrup öz sədrini, iş metodunu və iş yerini seçir. “Ad hoc” işçi qrupun fəaliyyət müddəti təsis edildiyi zaman ona Baş Katib tərəfindən verilmiş xüsusi tapşırığın başa çatdırılması ilə məhdudlaşır. Prinsip etibarilə, bu müddət bir sessiyalararası toplantının keçirilmə müddətindən artıq olmamalıdır. Buna baxmayaraq, Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi ilə razılaşdırılaraq, əgər tapşırığın yerinə yetirilməsi başa çatmayıbsa, o zaman onun fəaliyyət müddəti növbəti sessiyalararası müddətə qədər uzadıla bilər.

BHTK-nın hər bir konqres sessiyası arasındakı fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün

Baş Katibə yardım etmək məqsədilə Beynəlxalq işçi qrup (BİQ) yaradılır. BİQ Baş Katiblə üzv-dövlətlərin nümayəndələri arasında əlaqələndirici rol oynayır. O, Baş Katib və ya Baş Assambleya üzvlərindən biri tərəfindən təqdim edilən hər hansı layihəni və ya məsələni araşdırır və fikir irəli sürür. BİQ yalnız məsləhətçi roluna malikdir və onun təklifləri əsasında üzv-dövlətlər siyasi məsələlərə cəlb olunmur.

Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin fəaliyyət istiqamətlərini regional ehtiyacları uyğunlaşdırmaq məqsədilə, coğrafi cəhətdən yaxın olan müəyyən sayda üzv-dövlət könüllü şəkildə xahiş etdiyi zaman, Baş Katibin cavabdehliyi ilə regional işçi qrupları (RİQ) yaradıla bilər. Bir dövlət birdən artıq RİQ-ə qoşula bilər. Hər bir ölkənin regional qrupa qoşulmaq və ya qoşulmamaq seçimi vardır. Baş Katib bu qrupları onların yaradılmasından sonra ilk Baş Assambleya zamanı təqdim edir. RİQ elmi və texniki istiqamətlərə yönəlməlidir. RİQ BHTK-nın Elmi Şurası ilə birlikdə istənilən regional tədbirləri (konqresləri, kursları və ya simpoziumları) keçirə bilər. İkitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr digər üzv-dövlətlərlə təkmilləşdirilmiş əlaqələrin inkişaf etdirilməsində faydalıdır.

BHTK-nın Baş Katibliyi Baş Katibdən, Baş Katibin müavinindən və sayı fəaliyyətlərin funksiyasından asılı olan daimi heyətdən ibarətdir. Baş Katibliyin təcili ehtiyacları olduqda, Baş Katib tərəfindən ixtisaslaşdırılmış heyətin müvəqqəti yardımı tələb edilə bilər. Baş Katibliyin funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir:

– Baş Katibliyin cavabdehliyində olan inzibati və idarəçiliklə bağlı tapşırıqları həyata keçirmək;

– hərbi-tibbi məlumatı mərkəzləşdirmək və dövr etdirmək;

– “Silahlı Qüvvələrin Tibb Xidmətlərinin Beynəlxalq İcmalı”na nəzarət və onu nəşr etdirmək;

– tibb günlərinin, seminarların, beynəlxalq təhsil sessiyalarının və Silahlı Qüvvələrin tibb xidmətlərinin gənc zabidləri üçün beynəlxalq təkmilləşdirmə kurslarının təşkilini təşviq etmək və s.

BHTK-nın fəaliyyəti ilə bağlı qeyd etməliyik ki, Komitə Baş Katibin çağırışı əsasında, Komitə Bürosu ilə məsləhətləşdikdən və onun icazəsindən sonra Baş Assambleya və ya Plenar, yaxud Növbədənənar Sessiya formatında toplanır. Toplantı ilə bağlı qeydlər bu toplantıların təyin olunmuş tarixindən ən azı üç ay əvvəl təqdim edilməlidir (maddə 24). Komitə mütəmadi olaraq, hər bir Beynəlxalq Hərbi Tibb Konqresi münasibətilə Baş Assambleya formatında toplanır. Baş Assambleya Komitənin Bürosu tərəfindən ona yönəldilən məsələlərə baxır. Baş Assambleyanın səlahiyyəti çərçivəsində olan məsələlər Nizamnamədə müəyyənləşdirilmişdir (maddə 2).

Komitə Baş Assambleya keçirilmədiyi illər ərzində və ya BHTK-nın icazəsi və dəstəyi ilə üzv-dövlət tərəfindən təşkil edilən hərbi tibb üzrə elmi günlər, seminarlar və ya simpoziumlar münasibətilə Plenar Sessiya formatında toplanı bilər.

Komitə Bürosunun müvafiq hesab etdiyi zaman Komitə Növbədənənar Sessiya formatında da toplanı bilər. Toplantı ilə bağlı üzv-dövlətlərin milli nümayəndələrinə göndərilən bildirişlərə Növbədənənar Sessiya zamanı nəzərdən keçiriləcək bütün məsələlərin gündəliyi daxil edilməlidir.

Xüsusilə qüvvədə olan müddəalar və ya tələb olunan çoxluq və kvorum üzrə qaydalarla bağlı məsələlər istisna olmaqla, Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi iştirak edən

üzlərin sayından asılı olmayaraq, sadə səs çoxluğu əsasında qərar qəbul edir. Yeni üzvlərin qəbul edilməsi üçün iştirak edən nümayəndələrin sadə səs çoxluğu tələb olunur. Üzvlükdən çıxarma və Nizamnaməyə düzəlişlər etmək üçün üçdə iki səs çoxluğu və 50% kворum tələb olunur. Səslər eyni sayda olduğu halda, Sədr həlledici səsə malikdir.

Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin rəsmi dili fransız və ingilis dilləridir. Sessiya zamanı BHTK-nın üzvlərinin iclasına təsdiq üçün təqdim edilməli Nizamnamə, daxili qaydalar və mütəmadi olmayan düzəlişlər ən azı iki dildə, fransız və ingilis dillərində hazırlanır. Fransız dilində olan mətn üstün versiya hesab edilir. Müvəqqəti və ya daimi əsasda, fransız və ingilis dillərindən başqa, hər hansı digər dilin istifadəsi BHTK adından Baş Katib, dövlətin nümayəndəsi və ya aidiyyəti dövlətlər qrupu tərəfindən imzalanmış və qəbul edilən protokolun predmeti sayılır. Baş Katib sözügedən protokolun məzmunu ilə bağlı Komitə üzvlərinə Baş Assambleyanın və ya Plenar Sessiyanın iclasında müvafiq məlumat verir.

Sərh olunanları nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, silahlı qüvvələr sektorunda hərbi tibb və təbabət fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, eləcə də bu istiqamətdə dövlətlər arasında beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsində və daha da dərinləşdirilməsində Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi özünəməxsus mühüm və əhəmiyyətli rola malikdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «N» nəşriyyatı, 2015, 52 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild / Ağamusa Axundovun redaktəsi ilə. Bakı, "ÇİRAQ" nəşriyyatı, 1999, 412 s.

3. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, II cild, xüsusi hissə, 704 s.
4. Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsinin Nizamnaməsi – 2013-cü il redaksiyasında (<https://e-qanun.az/framework/42976>).
5. Əliyev Ə. İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı, 2019, 352 s.
6. Əzizov E.H. Fotohemoterapiyanın tətbiqi ilə ağırlaşmış sinusitli xəstələrin cərrahi müalicəsinin optimallaşdırılması // Tibb elmləri namizədi elmi dərəcəsinin alınması üzrə dissertasiyanın avtoreferatı. Kiyev, 2014, 19 s.
7. Fatimə Etibar qızı Höseynova. Sağlamlığın qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi və milli qanunvericilik. Bakı, "Kooperasiya" nəşriyyatı, 2016, 232 s.
8. Mustafazadə A.İ., Aslanov Z.N. Tibb hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, "ELM" nəşriyyatı, 2017, 204 s.
9. "Hüquqi müstəvi" elmi-nəzəri, təcrübi jurnal. Bakı, 2022, № 3(11), s.60-70.
10. Алиева Айнура Этибаровна. Синдром сухого глаза. Монография (на русском языке). Баку, изд-во "Кооперация", 2016, 154 с.
11. Ахмедбейли Р.М. Профилактика кариеса зубов: простое решение сложной проблемы фторид-йоддефицита в Азербайджане. Монография (на русском языке). Баку, «Шарп-Гарб», 2022, 288 с.
12. Elektron informasiya resursları (URL – Uniform Resource Locator):
  - 12.1. www.e-qanun.az;
  - 12.2. www.president.az;
  - 12.3. https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_Beynəlxalq_Hərbi_Tibb_Komitəsinin_tam_hüquqlu_uzvu_sechilib-1117753;
  - 12.4. <https://www.medicina.az/azerbaycan-beynəlxalq-herbi-tibb-komitesinin-uzvu-sechilib>.

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ВОЕННО-МЕДИЦИНСКИЙ КОМИТЕТ КАК
МЕЖПРАВИТЕЛЬСТВЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ:
ПРАВОВОЙ СТАТУС И ФУНКЦИИ**

Айнура Алиева,

Центральный госпиталь Управления медицинской службы Государственного таможенного комитета Азербайджанской Республики, врач-офтальмолог, доктор философии медицинских наук.

электронная почта: draynura@hotmail.com, телефон: +99412 404 08 08 ;

Фатима Гусейнова,

Бакинский государственный университет, Юридический факультет, Кафедра международного частного права и европейского права, доцент, доктор философии по праву.

э-почта: lawyer.fatima85@gmail.com ,тел. +99450 206 24 42;

Эльвин Азизов,

Центральный госпиталь Управления медицинской службы Государственного таможенного комитета Азербайджанской Республики, врач-оториноларинголог, доктор философии медицинских наук, старший лейтенант медицинской службы.

э-почта: elvin26.84@mail.ru, телефон: +99450 395 03 43

В статье авторы рассматривают Международный военно-врачебный комитет как межправительственную организацию, научно разъясняют вопросы его правового статуса и функций. Основной функцией Международного военно-врачебного комитета является поддержание и укрепление профессионального сотрудничества между представителями медицинских служб вооруженных сил всех государств. Азербайджанская Республика является полноправным членом этого Комитета с 2017 года. В связи с этим Азербайджанская Республика присоединилась к «Уставу Международного военно-врачебного комитета», измененному 9 декабря 2013 года Законом № 1613-VQ от 27 июня 2019 года. В современное время особо важную роль в осуществлении военной медицины и врачебной деятельности на участке вооруженных сил, а также в укреплении межгосударственного международного сотрудничества в этом направлении играет Международный военно-врачебный комитет.

Ключевые слова: вооруженные силы, военная медицина, здоровье населения, медицинское обслуживание, военнослужащие, гражданское население, опасные заболевания, медицинское обследование, медицинская помощь.

**INTERNATIONAL MILITARY MEDICAL COMMITTEE AS AN
INTERGOVERNMENTAL ORGANIZATION: LEGAL STATUS AND FUNCTIONS**

Aynura Aliyeva,

Central Hospital of the Medical Service Department of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan, doctor-ophthalmologist, doctor of philosophy in medical sciences.

e-mail: draynura@hotmail.com, phone: +99412 404 08 08;

Fatima Huseynova,

Baku State University, Faculty of Law Department of International Private Law and European Law, Associate Professor, doctor of philosophy in the field of law.

e-mail: lawyer.fatima85@gmail.com , phone: +99450 206 24 42;

Elvin Azizov,

Central Hospital of the Medical Service Department of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan, doctor-otolaryngologist, doctor of philosophy in medical sciences, chief lieutenant of medical service.

e-mail: elvin26.84@mail.ru, phone: +99450 395 03 43.

In the article, the authors consider the International Military Medical Committee as an inter-governmental organization, the issues of its legal status and functions are scientifically clarified. The main function of the International Military Medical Committee is to maintain and strengthen professional cooperation between members of the medical services of the armed forces of all nations. The Republic of Azerbaijan has been a full member of this Committee since 2017. In this regard, the Republic of Azerbaijan joined the "Charter of the International Military Medical Committee" amended on December 9, 2013 by Law No. 1613-VQ of June 27, 2019. In modern times, the International Military Medical Committee plays a particularly important role in the implementation of military medicine and medical activities in the sector of the armed forces, as well as in the strengthening of interstate international cooperation in this direction.

Key words: armed forces, military medicine, people's health, medical services, military personnel, civilian population, dangerous diseases, medical examination, medical assistance.

HÜKÜMETLER ARASI BİR ÖRGÜT OLARAK ULUSLARARASI ASKERİ TIP KOMİTESİ: yasal statü ve işlevler

Aynura Aliyeva,

Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi Tıbbi Hizmet Bölümü Merkez Hastanesi, doktor-oftalmolog, tıp bilimlerinde felsefe doktoru.

e-posta: draynura@hotmail.com, telefon: +99412 404 08 08;

Fatima Hüseynova,

Bakü Devlet Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Uluslararası Özel Hukuk ve Avrupa Hukuku Anabilim Dalı, doçent, hukuk alanında felsefe doktoru.

e-posta: lawyer.fatima85@gmail.com , telefon: +99450206 24 42;

Elvin Azizov,

Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi Tıbbi Hizmet Bölümü Merkez Hastanesi, doktor-kulak burun boğaz uzmanı, tıp bilimlerinde felsefe doktoru, tibbi hizmet baş teğmeni.

e-posta: elvin26.84@mail.ru, telefon: +99450 395 03 43.

Makalede, yazarlar Uluslararası Askeri Tıp Komitesi'ni hükümetler arası bir kuruluş olarak ele almakta, yasal statüsü ve işlevleri ile ilgili konular bilimsel olarak açıklığa kavuşturulmaktadır. Uluslararası Askeri Tıp Komitesi'nin temel işlevi, tüm ulusların silahlı kuvvetlerinin tıbbi hizmetlerinin üyeleri arasında profesyonel işbirliğini sürdürmek ve güçlendirmektir. Azərbaycan Cumhuriyeti, 2017 yılından bu yana bu Komitenin tam üyesidir. Bu bağlamda, Azərbaycan Cumhuriyeti 9 Aralık 2013 tarihinde 27 Haziran 2019 tarih ve 1613-VQ sayılı Kanunla değiştirilen "Uluslararası Askeri Tıp Komitesi Şartı"na katılmıştır. Modern zamanlarda, Uluslararası Askeri Tıp Komitesi, silahlı kuvvetler sektöründe askeri tıp ve tıbbi faaliyetlerin uygulanmasında ve ayrıca bu yönde devletlerarası uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesinde özellikle önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: silahlı kuvvetler, askeri tıp, halk sağlığı, sağlık hizmetleri, askeri personel, sivil nüfus, tehlikeli hastalıklar, tibbi muayene, tibbi yardım.

HEALTH INSURANCE SYSTEM IN AZERBAIJAN

Anara Hajibayli,
Doctor researcher, Baku State University, Faculty of Law, Teacher of the UNESCO Chair on Human Rights and Information Law.
 e-mail: novruzova_anara@yahoo.com

Improving the health of the population is a composition of political, economic, legal, scientific, medical, sanitary and hygienic measures directed at the protection of the physical and mental health of every person, increasing his active longevity and providing proper medical care. Social insurance, being an integral part of social security, is one of its forms in Azerbaijan. Social insurance is an inseparable part of the state's social policy. In the Republic of Azerbaijan, this kind of insurance is concentrated in the hands of the state. With the purpose of proper organization of the state work in this field, a new governmental agency - the State Social Protection Fund of the Population was established. It is mainly created by deductions from the salary fund of enterprises and organizations. One of the forms of social insurance is medical insurance. Medical insurance is a form of social protection of the interests of the population in case of health loss due to certain reasons. Medical insurance is related to compensation of medical expenses of citizens, which is carried out in the form of receiving medical aid.

Key words: social insurance, right to health, compulsory medical insurance, social protection.

Today, certain groups of patients are provided free of charge medicines by the state. Thus, according to the

order of the Ministry of Health dated 01.12.2005 on the provision of guaranteed medical aid to the population of the Republic of Azerbaijan, all in-patients are provided with 188 free of charge medicaments. Besides this, the medicines are distributed free of charge to patients from various privileged groups (persons suffering from diabetes, those with I, II group of disabilities, Karabakh and Great Patriotic War invalids). As well as starting from 2005, the state programs on health priority areas have been adopted and their implementation is still going on. Legislation. All the legal bases for the application of mandatory medical insurance in Azerbaijan are still reflected in the Law of the Republic of Azerbaijan about Medical Insurance, adopted in 1999, that entrusted the State Agency for Mandatory Medical Insurance to improve the health financing system, to educate and enlighten, monitor and evaluate.

According to the Law about Medical Insurance [4], mandatory health insurance, being an integral part of the state social insurance, ensures that the population receives medical and pharmaceutical support at a rate in compliance with the mandatory health insurance program.

Also, according to Article 7 of the Law

[3], citizens who are insured in the system of medical insurance have the right to receive medical aid at a rate not less than the mandatory health insurance program throughout the Republic of Azerbaijan. The mandatory health insurance program defines the conditions, forms and volumes of benefit package of medical services to be rendered to citizens and it is approved by the relevant executive authority. The program envisages citizens to receive a fixed amount and quality medical care. [6]

According to Article 8 of the Law of the Republic of Azerbaijan About Medical Insurance persons without citizenship permanently residing in the Republic of Azerbaijan have the same rights and duties as the citizens of the Republic of Azerbaijan in the health insurance system. Also in the Republic of Azerbaijan foreigners have the same rights and duties as the citizens of the Republic of Azerbaijan in the field of health insurance, if no other rules are stipulated in intergovernmental agreements which the Republic of Azerbaijan is a party to.

Generally, everyone's right for social protection is enshrined in Article 38 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan of 1995.[11] The state creates opportunities for the development of voluntary social insurance and other types of social security. At the same time in Article 41 of this document it is enshrined that everyone has the right to health and to receive medical care. The State takes the necessary measures for the development of all forms of healthcare based on different types of ownership, provides opportunities for different types of

health insurance.

The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted by the UN General Assembly on December 16, 1966, sets out mandatory commitments and standards for States in the field of human rights. In Article 9 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights it is stated that "The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to social security, including social insurance." [10] Furthermore, in the second part of Article 12, paragraph "d" it is enshrined that the steps to be taken shall include those necessary for "the creation of conditions which would assure to all medical service and medical attention in the event of sickness." In 2013, the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, which monitors implementation of ICESCR, highlighted its ongoing concern with limited access to sexual and reproductive health services in Azerbaijan, in particular in rural and remote areas, and recommended that the State party take measures to guarantee access to sexual and reproductive health services, in particular in rural and remote areas, including to refugees, asylum seekers, IDPs and stateless persons" (para 16). [1]

The UN General Assembly set the Sustainable Development Goals by 2030 in the world in September 2015. Goal 3 in this list is "Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages".[7]

The European Social Charter is the next significant document signed in terms of healthcare and ensuring the right to health. Thus, the two articles enshrined in it [2] -

Articles 11 and 13 are very important from this point of view. Thus, Article 11 calls for carrying out the following measures:

1. To remove as far as possible the causes of ill health;

2. To provide advisory and educational facilities for the promotion of health and the encouragement of individual responsibility in matters of health;

3. To prevent as far as possible epidemic, endemic and other diseases. [8]

Article 13 of the European Social Charter provides for the effectiveness of the realization of social and medical assistance:

1. To ensure that any person who is without adequate resources and who is unable to secure such resources either by his own efforts or from other sources, in particular by benefits under a social security scheme, be granted adequate assistance, and, in case of sickness, the care necessitated by his condition;

2. To ensure that persons receiving such assistance shall not, for that reason, suffer from a diminution of their political or social rights;

3. To provide that everyone may receive by appropriate public or private services such advice and personal help as may be required to prevent, to remove, or to alleviate personal or family want.

Improving the quality of medical services as guarantee of protection of the health of the population. One of the prior directions of social policy is the protection of the health of the population through further improving the quality of medical services based on healthcare-related reforms. Thus, the

main objective is to improve the living conditions of the population, reduce social inequality, acquisition of social benefits by everyone, provision of qualified education, healthcare and social services. [9]

With the purpose of ensuring the application of mandatory health insurance in the country, a public legal entity – Management Union of Medical Territorial Units (“TABIB”) was established under the auspices of the State Agency on Mandatory Health Insurance in December 2018.

Since January 1, 2020, the maintenance and the activity of TABIB are planned to be financed from the state budget, revenues received from services rendered in accordance with the direction of activity, donations, grants and funds from other sources determined by its charter.

We are of the opinion that for the realization of goals put forward, it would be expedient to improve the financial provision of the mandatory health insurance system for our country. For this, it is recommended that:

- To direct financial funds to the budget of the State Agency for Mandatory Medical Insurance, ceasing execution of state programs adopted at different times.

- To include diseases that are intended to be treated into the basic program and the benefit package of health insurance.

- Increased excise duty on imported tobacco products, as well as alcoholic beverages, importing to the country and the allocation of financial resources to the Agency’s budget would help to provide 100% of the country’s mandatory health insurance coverage.

List of literature

1. Concluding observations on the third periodic report of Azerbaijan, adopted by the Committee at its fiftieth session (29 April - 17 May 2013) E/C.12/AZE/CO/3.
2. European Social Charter, available from <https://rm.coe.int/168007cf93> .
3. Law of the Republic of Azerbaijan About Medical Insurance (1999)
4. <http://e-qanun.az/framework/80> .
5. <<http://www.kanal24.az/?m=xeber&id=11075>>.
6. Parvin Aliyeva. "Legal Regulation of Mandatory Medical Insurance" (Elm ve Tehsil Publishing House, 2014), pp. 82-83.
7. Sustainable Development Goals, Goal 3 available from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
8. Social state and protection of human rights/under the edition of Elena Andreeva Lukasheva (Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences, Moscow, 1994), pp.120-147.
9. Timofeyeva Galina Vladimirovna, "State Social Policy in the Russian Federation in a modern stage: Market transformation experience and development perspectives" (Science Journal of Volgograd State University. vol 7 Philosophy. Sociology and Social Technologies. No. 1 (16), Volgograd, "ВолГу" Publishing House, 2012), pp. 75-83.
10. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly Resolution 2200 A (XXI) of 16 December 1966, art 9.
11. The Constitution of the Republic of Azerbaijan, art 38, available from: <https://static2. president.az/media/W1siZiIsIjIwMTgvMDMvMDkvNHQzMWNrcGppYV9Lb25zdGI0dXNpeWFfRU5HLnBkZiJdXQ?sha=c440b7c5f80d645b> .

AZƏRBAYCANDA SƏHIYYƏ SİĞORTA SİSTEMİ

Anara Hacıbəyli,

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi

"İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESKO kafedrasının müəllimi.

e-mail: novruzova_anara@yahoo.com

Əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılması hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığının qorunmasına, onun fəal uzunömürlülüyünün artırılmasına və lazımı tibbi yardımın göstərilməsinə yönəldilmiş siyasi, iqtisadi, hüquqi, elmi, tibbi, sanitar-gigiyenik tədbirlərin məcmusudur. Azərbaycanda sosial sığorta sosial təminatın tərkib hissəsi olmaqla onun formalarından biridir. Sosial sığorta dövlətin sosial siyasətinin ayrılmaz hissəsidir. Azərbaycan Respublikasında sığortanın bu növü dövlətin əlində cəmləşmişdir. Bu sahədə dövlət işinin düzgün təşkili məqsədilə yeni dövlət qurumu - Əhalinin Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaradılmışdır. Əsasən, müəssisə və təşkilatların əmək haqqı fondundan ayırmalar hesabına yaradılır. Sosial sığortanın formalarından biri də tibbi sığortadır. Tibbi sığorta müəyyən səbəblərdən sağlamlığını itirdikdə əhalinin maraqlarının sosial müdafiəsi formasıdır. Tibbi sığorta vətəndaşların tibbi yardım almaq formasında həyata keçirilən tibbi xərclərinin ödənilməsi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: sosial sığorta, sağlamlıq hüququ, icbari tibbi sığorta, sosial müdafiə.

SISTEMA MEDİCİNSKOGO STRAHOVANİYA V AZERBAJDŽANE

Анара Гаджибейли,
Бакинский Государственный Университет, Юридический факультет, преподаватель кафедры ЮНЕСКО по правам человека и информационное право.
e-mail: novruzova_anara@yahoo.com

Улучшение здоровья населения - это комплекс политических, экономических, правовых, научных, медицинских, санитарно-гигиенических мер, направленных на охрану физического и психического здоровья каждого человека, увеличение его активного долголетия и оказание надлежащей медицинской помощи. Социальное страхование, являясь неотъемлемой частью социального обеспечения, является одной из его форм в Азербайджане. Социальное страхование - неотъемлемая часть социальной политики государства. В Азербайджанской Республике этот вид страхования сосредоточен в руках государства. С целью правильной организации работы государства в этой сфере создан новый государственный орган - Государственный фонд социальной защиты населения. В основном он создается за счет отчислений из фонда оплаты труда предприятий и организаций. Одна из форм социального страхования - медицинское страхование. Медицинское страхование - это форма социальной защиты интересов населения в случае потери здоровья по определенным причинам. Медицинское страхование связано с компенсацией медицинских расходов граждан, которая осуществляется в виде получения медицинской помощи.

Ключевые слова: социальное страхование, медицинское право, обязательное медицинское страхование, социальная защита.

AZERBAYCAN'DA SAĞLIK SİGORTASI SİSTEMİ

Anara Hacıbəyli,
Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi
"İnsan hakları ve bilgi edinme hakkı" UNESCO bölümü öğretmeni.
e-posta: novruzova_anara@yahoo.com

Nüfusun sağlığını iyileştirmek, her bireyin fiziksel ve zihinsel sağlığını korumayı, aktif ömrünü uzatmayı ve gerekli tıbbi yardımı sağlamayı amaçlayan bir dizi siyasi, ekonomik, yasal, bilimsel, tıbbi, sıhhi-hijyenik önlemdir. Azerbaycan'da sosyal sigorta, sosyal güvenliğin bir bileşeni ve biçimlerinden biridir. Sosyal sigorta, devletin sosyal politikasının ayrılmaz bir parçasıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bu tür sigortalar devletin elinde yoğunlaşmıştır. Bu alandaki devlet çalışmalarını düzgün bir şekilde organize etmek için yeni bir devlet kurumu - Nüfusun Devlet Sosyal Koruma Fonu oluşturuldu. Temel olarak, işletme ve kuruluşların ücret fonlarından yapılan kesintiler nedeniyle yaratılır. Sosyal sigorta türlerinden biri de sağlık sigortasıdır. Sağlık sigortası, belirli nedenlerle sağlıklarını kaybeden kişilerin menfaatlerinin bir sosyal koruma şeklidir. Sağlık sigortası, vatandaşların tıbbi yardım alma şeklinde yaptıkları sağlık harcamalarının ödenmesi ile ilgilidir.

Anahtar kelimeler: sosyal sigorta, sağlık hakkı, zorunlu sağlık sigortası, sosyal koruma.

AZƏRBAYCANDA İNSAN HÜQUQLARININ TƏMİNAT MEXANİZMLƏRİ

“10 dekabr – Beynəlxalq İnsan Hüquqları Günü”nə ithaf olunur

**Mirzəyeva Leyla Eytibar qızı,
Sumqayıt İnzibati Məhkəməsinin
hakimi.**

E-mail: leylamirzayeva88@mail.ru

Məqalədə müəllif tərəfindən Azərbaycanda insan hüquqlarının təminat mexanizmlərinə dair məsələ elmi cəhətdən araşdırılır. İlk növbədə, Yer kürəsində ən ali və bəşəri dəyərlərdən biri olan insan hüquqlarına doktrinal kontekstdə yanaşılmasına təşəbbüs göstərilir. Qeyd edilir ki, dünyada insan uçuşlarının qorunması, müdafiəsi və təmin olunması universal, regional və milli (dövlətdaxili) səviyyələrdə yaradılmış hüquqi mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sahədə mövcud olan beynəlxalq hüquqi aktlara xüsusi diqqət yetirilir. Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması sahəsində milli hüquqi təminatlar mexanizmi aşağıdakı kimi fərqləndirilir: Konstitusiyada təsbit edilən təminatlar; qanunlarda və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilən təminatlar; məhkəmə müdafiəsi təminatı və digər siyasi-iqtisadi, sosial-hüquqi təminatlar.

Açar sözlər: insan hüquqları, təminat mexanizmi, normativ hüquqi aktlar, məhkəmə müdafiəsi, sosial-hüquqi təminatlar.

Dünyada ən ali dəyərlərdən biri insan hüquqları sayılır. İlk növbədə, insan hüquqları anlayışının məna yükünə aydınlıq gətirək. Qeyd etməliyik ki, insan hüquqları terminoloji baxımdan, “insan” və “hüquqlar” sözlərindən yaranmaqla, onların vahid halda

birləşməsindən özünün həqiqi mənasını ifadə edir. Belə ki, insan hüquqları şəxsiyyət varlığının azadlığını ehtiva edərək, şəxsiyyətin cəmiyyət, dövlət və fərdlərlə qarşılıqlı münasibətləri kontekstində zəruri va-

sitə kimi vacib rol oynayır. Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində haqlı olaraq göstəriləndiyi kimi, insan hüquqları fundamental imtiyazlardır, cəmiyyətə qarşı irəli sürülən tələblərdir (8, s.8-9). İnsan hüquqları konstruksiyasının aktual komponentləri qismində demokratiya, azadlıq, humanizm, bərabərlik, ədalətlik və s. elementlər çıxış edir. Cəmiyyətdə hüquqi düşüncənin (legal awareness) təşəkkül tapması fəlsəfi-hüquqi kateqoriya kimi hüquqi ideologiya və hüquqi psixologiya elementlərinin formalaşmasını şərtləndirir (13, s.679). Eyni zamanda, beynəlxalq hüquq doktrinasında, bə-

zən, insan hüquqları anlayışı əvəzinə “insan haqları” termini işlədilir (7, s.233-235). Hüquqşünas alimlərdən professor İ.İ.Lukaşuk hesab edir ki, “beynəlxalq insan haqları hüququ” kimi terminindən (ingiliscə – “international law of human rights”) istifadə olunması məqsədəuyğun və münasibdir (12, s.33). Burada işlədilən «insan haqları» ingiliscə tərcümədə «insan hüquqları» ilə eynimənalı (sinonim) anlayış olub, ona bərabər tutulur (4, s.203). Belə ki, “haqlar”

və “hüquqlar” insanın malik olduğu eyni potensial hüquqi imkanlardır. “İnsan haqları” anlayışı müasir dövrdə elmi dövriyyədə, kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi sənədlərdə və praktikada işlədilər. Belə ki, Avropa İttifaqının təməl dəyərlərindən biri kimi “insan haqları” ifadəsi işlədilir; Avropa Təhlükəsizliyi Xartiyasında da bu ifadənin işlədilməsinə rast gəlinir; Demokratiya və İnsan haqları üzrə Avropa Təşəbbüsü – EİDHR qurumu yaradılmışdır, Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi mövcuddur; həmçinin Azərbaycanda Hüquq və İnsan Haqları institutu fəaliyyət göstərir və s. Qeyd etməliyik ki, hüquq elmində insan haqları iki mənada işlədilir: məhdud mənada, geniş mənada. Məhdud mənada insan haqları dedikdə vətəndaşlığından və hansı dövlətə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir fiziki şəxsin malik olduğu insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar) başa düşülür. Məsələn, azadlıq hüququ, yaşamaq hüququ, mülkiyyət hüququ və s. hüquqi imkanlar məhdud mənada insan haqlarına aid olunur.

Geniş mənada insan haqları dedikdə həm insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar), həm də vətəndaş hüquq və azadlıqları (süni hüquqlar) blokundan ibarət olan hüquqi imkanlar sistemi başa düşülür. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında fiziki şəxslərin malik olduqları hüquqlar iki növə bölünür: insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar), vətəndaş hüquq və azadlıqları (süni hüquqlar).

İnsan hüquq və azadlıqları hər bir fiziki şəxsin, öz vətəndaşlığından asılı olmayaraq, malik olduğu hüquqi imkanlardır. Doğulan

kimi hər kəs insan hüquq və azadlıqlarına malik olur; bu baxımdan, insan hüquq və azadlıqları təbii hüquqlardır.

Vətəndaş hüquq və azadlıqlarına gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, belə hüquqi imkanları fiziki şəxslərə onların vətəndaşlığından asılı olaraq, mənsub olduğu dövlət verir, necə deyərlər, “bəxş edir”. Bu baxımdan, vətəndaş hüquq və azadlıqları süni hüquqlardır. Məsələn, seçki hüququ, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, siyasi partiyalarda birləşmək hüququ, sərbəst toplaşmaq azadlığı və s. hüquqi imkanlar vətəndaş hüquq və azadlıqları (süni hüquqlar) kateqoriyasına aiddir.

Göründüyü kimi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məcmusu bütövlükdə insan haqlarının sistemini yaradır. Bu sistem iki blok hüquqi imkanlardan ibarətdir: birinci blok insan hüquq və azadlıqlarını, ikinci blok isə vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ehtiva edir.

Fiziki şəxslər, necə deyərlər, doğulduğu andan “avtomatik surətdə” insan hüquqlarına malik olurlar. Bu baxımdan, onlar təbii və anadangəlmə hüquqlar sayılır. İnsan hüquqları arasında elə hüquqlar (məsələn, azadlıq hüququ, yaşamaq hüququ) vardır ki, onları nə başqa şəxslərə vermək, nə də özgəninkiləşdirmək olar. Bu nöqteyi-nəzərdən, insan hüquqları özgəninkiləşdirilməz hüquqlardır.

İnsan haqlarının hüquqi cəhətdən qorunmasına və müdafiəsinə dünyada mövcud olan bütün hüquq sistemləri prioritet əhəmiyyət verir (8, 352s.). Bu, aydın məsələdir. Hüquq sistemlərindən biri olan beynəlxalq hüquq bir sıra vacib məsələni özünün nizamasalma predmetinə daxil edir ki, insan haqlarının qorunması və müdafiəsi həmin

məsələlərdən biridir; onun vasitəsi ilə insan haqlarının (hüquq və azadlıqların) beynəlxalq səviyyədə qorunması və müdafiəsi həyata keçirilir. Başqa cür ifadə etsək, sözügedən hüquq sistemi beynəlxalq səviyyədə insan haqlarını qoruyur və müdafiə edir. Hər hansı bir dövlət öz vətəndaşlarına seçki hüququ, siyasi partiyalarda birləşmək hüququ və s. vətəndaş hüquqları (süni hüquqlar) verir, digər dövlət isə öz vətəndaşlarını belə hüquqlarla təmin etmir.

Beynəlxalq hüquqda insan haqları geniş mənada başa düşülür və anlaşılır. Başqa sözlə, dünyada mövcud olan beynəlxalq hüquq sistemi “insan haqları” anlayışını geniş mənada işlədir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, xüsusi xarakterli və ayrıca hüquq sistemi olan Avropa hüququ da “insan hüquqları” anlayışını geniş mənada işlədir (6, s.581).

İnsan hüquqları məzmunca müxtəlifdir. Belə ki, məzmun kimi əlamətə görə insan hüquqlarının üç növü fərqləndirilir (7, s.238):

1) şəxsi hüquqlar (məsələn, nigah hüququ, azadlıq hüququ, yaşamaq hüququ və s.);

2) ictimai-siyasi hüquqlar (məsələn, seçki hüququ, cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ, siyasi partiyalarda birləşmək hüququ, sərbəst toplaşmaq azadlığı, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ və s.);

3) sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar (məsələn, mülkiyyət hüququ, əmək hüququ, azad sahibkarlıq hüququ, mənzil hüququ, mədəniyyət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, yaradıcılıq azadlığı və s.).

Məhz buna görə də, müasir dövrdə demokratik inteqrasiya proseslərinin və milli

inkışafın mühüm şərti kimi dəyərləndirilən fenomen – insan hüquqlarına hörmət, onların müdafiəsi və təminatı hər bir dövlətin ali məqsədinə çevrilmişdir. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin hərtərəfli tərəqqisi üçün insan hüquqları sahəsinin inkışafı olduqca önəmli faktorlardan biridir. Azərbaycan Respublikası öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ümum-milli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dünya birliyinin tamhüquqlu üzvünə çevrilmiş, əsas qanun olan Konstitusiya referendum yolu ilə qəbul edilmiş (1995-ci il), beynəlxalq əlaqələr sferası genişlənmiş, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində silsilə qanunvericilik aktları qəbul edilərək, insanların azad, təhlükəsiz və fiziki cəhətdən sağlam mühitdə yaşaması və insan hüquqları sektorunun inkışafı istiqamətində bir çox əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Xüsusilə, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında müxtəlif mülkiyyət formalarının tanınması (maddə 13), insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi (maddə 26), insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlət təminatı (maddə 26, II hissə), hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ (maddə 26, I hissə), yaşamaq hüququ (maddə 27), əqli mülkiyyət hüququnun mühafizəsi (maddə 30), sosial təminat hüququ (maddə 38), sağlamlığın qorunması hüququ (maddə 41), vətəndaşlıq hüququnun təminatı (maddə 53), müraciət etmək hüququ (maddə 57), azad sahibkarlıq hüququ (maddə 59), hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı (maddə 60), hüquqi yardım almaq hüququ (maddə 61), insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı (maddə 71) və s.

barədə çoxsaylı müvafiq normalar təsbit olunmuşdur. Belə ki, hər kəsin konstitusion hüquqları vardır və belə hüquqlar qanunla qorunur (9).

Müdrük ulu öndərin elmi əsaslara söykənən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və insan hüquqlarının effektiv şəkildə təmin edilməsi kursunu dövrün tələblərinə uyğun yeni pragmatik çalarlarla zənginləşdirərək uğurla və düşünülmüş addımlarla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən bu sahəyə daim xüsusi diqqət yetirilir. Qeyd etməliyik ki, insan hüquqlarının müdafiəsi və təmin edilməsi işi hər bir dövlətin müstəqilliyinin əsas atributlarından biridir. Bu gün Azərbaycanda müşahidə olunan dinamik sosial-iqtisadi inkişaf və beynəlxalq təsisatlar sistemində inteqrasiya prosesləri insan hüquqlarını təmin etmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini, müvafiq hüquqi bazanın daim modernləşdirilməsini və bu işin beynəlxalq standartlara tam uyğun aparılmasını zəruri edir.

Eyni zamanda, Heydər Əliyev Fondu sözügedən sahənin inkişafını öz fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdir və insan hüquqları sferasına aid proqram və layihələrin həyata keçirilməsində fəal iştirak edir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban Əliyeva tərəfindən ölkədə insan hüquqlarının təminatı istiqamətində gənc kadrlar nəslinin formalaşmasına göstərilən diqqət və qayğı, eləcə də verilən real töhfələr təqdirəlayiqdir.

Dünyada insan hüquqlarının qorunması, müdafiəsi və təmin olunması universal, regional və milli (dövlətdaxili) səviyyələrdə

yaradılmış hüquqi mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilir. Təsadüfi deyil ki, insan hüquqlarının universal səviyyədə müdafiəsi ideyası ilk dəfə BMT Nizamnaməsində (1945-ci il) öz əksini tapmışdır. Nizamnamədə irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsi və həvəsləndirilməsi BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi bəyan edilmişdir. İnsanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və buna riayət edilməsinə dəstək verilməsi (55-ci maddə) və bundan ötrü BMT ilə birgə və ya müstəqil tədbirlər görülməsi (56-cı maddə) üzv dövlətlərin üzərinə vəzifə kimi qoyulmuşdur. Bu kontekstdə 10 dekabr 1948-ci il tarixdə BMT Baş Assambleyasının 217(III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin adını, xüsusilə, çəkməliyik. 30 maddədən ibarət olan bu sənəddə vətəndaş və siyasi hüquqlardan başqa, bir sıra iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar da təsbit olunmuşdur. Əlamətdar haldir ki, hər il dekabr ayının 10-u "Beynəlxalq insan hüquqları günü" kimi qeyd edilir. Beynəlxalq hüquqda insan haqlarının təminatı ilə bağlı həm universal, həm də regional səviyyədə yeni normaların qəbul edilməsini təqdirəlayiq hal kimi qeyd etməliyik. Belə ki, "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" və "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktlar qəbul edildi; 1976-cı ildə "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Pakta dair Birinci Fakültativ Protokol, 1989-cu ildə isə ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci Fakültativ Protokol qəbul olundu. Həmin fundamental sənədlər "İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill" adlanaraq, bu sahədə beynəlxalq standartların əsasını təşkil

etdi. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (1950-ci il), Avropa Mədəniyyət Konvensiyasında (1954-cü il), Terrorizmin qarşısının alınması haqqında Konvensiyada (1977-ci il), Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasında (1995-ci il), Avropa Sosial Xartiyasında (1996-cı il), 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında, 1990-cı il Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında və digər beynəlxalq sənədlərdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiə mexanizmləri inkişaf etdirilərək daha da təkmilləşdirildi (10, s.15-16).

Göründüyü kimi, beynəlxalq hüquq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində beynəlxalq standartlar müəyyənləşdirir. O, həm də insan haqlarını təmin etməyin beynəlxalq mexanizmlərini formalaşdırır. Bunlardan əlavə, beynəlxalq hüququn nizamlaşdırılması predmetinə beynəlxalq təşkilatların insan hüquqlarının müdafiəsinə yönələn fəaliyyəti də daxildir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, insan hüquqlarının müdafiəsi və təmin olunması milli (dövlətdaxili) səviyyədə də həyata keçirilir. Bu məqsədlə, hər bir ayrıca götürülmüş dövlətdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da zəruri kompleks normativ hüquqi baza yaradılmış və səmərəli fəaliyyət göstərir. Bu sırada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsas və aparıcı yer tutur. Bununla yanaşı aşağıdakı aktların da mühüm rol oynamasını vurğulamalıyıq. Nümunə qismində göstərək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18.06.1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı” insan hüquqlarının təminatı ilə bağlı yeni mexanizmlərin hazırlanması istiqamətində fundamental bir sənəd olmaqla aşağıdakı məsələlərin: qanunvericilik və institusional

islahatların aparılmasını, demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni məhkəmə sisteminin, konstitusiya nəzarətinin, insan hüquqları üzrə müvəkkil təsisatının yaradılmasını, hüquq mühafizə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini, qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin genişlənməsini və digər məsələlərin həllini qarşıya məqsəd olaraq qoymuşdu. İnsan hüquqlarının təmin olunmasının dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edildiyi nəzərə alınaraq, Dövlət Proqramının qəbul olunduğu gün – iyunun 18-i ölkə başçısının 2007-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, Azərbaycanda insan hüquqları günü elan edilmişdir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanununun da xüsusi əhəmiyyəti vardır. Qanun Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğunlaşdırılması məqsədi ilə qəbul edilmişdir. Qanunun müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, burada məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqlarının dairəsi dəqiqləşdirilmiş və qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci (yaşamaq hüququ) maddəsində (müharibənin hüquqa uyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci (azadlıq hüququ) maddəsinin I hissəsində, 46-cı (şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ) maddəsinin III hissəsində, 63-cü (təqsirsizlik prezumpsiyası), 64-cü (bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi) maddələrində və 71-ci

(insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı) maddəsinin VIII hissəsində nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

Adıçəkilən Qanunun digər üstün cəhətlərindən biri odur ki, burada, ilk dəfə olaraq, şəxsin hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələdiyyə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermə hüququ nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, məhkəmələrin insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ təsbit edilmişdir (10, s.17-18).

İnsan hüquqları sahəsində aparılan islahatların uğurlu davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28.12.2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı” təsdiq edilmişdir. Bu akt, faktiki olaraq, insan hüquqlarına yeni bir baxış sərgiləyərək, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət edir. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı” (2011-ci il) da xüsusi maraq doğurur. Burada əhalinin müxtəlif, o cümlədən həssas qruplarına aid olan şəxslərin (məsələn, məhkumlar, hərbi qulluqçular, qadınlar, uşaqlar, ahıllar, əlillər və b.) hüquqlarının təmin edilməsində səmərəliliyin artırılması məqsədi ilə fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir. İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatı mexanizminin təkmilləş-

dirilməsi kontekstində Dövlət Başçısı tərəfindən verilmiş “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosesual məcburiyyət tədbirlərinin genişləndirilməsi barədə” Sərəncam (2017-ci il), xüsusilə, diqqəti cəlb edir. Bu sənədin əsas məqsədi cinayət-hüquq siyasətinin liberallaşdırılması, böyük ictimai təhlükə törətməyən az ağır cinayətlərə görə həbs və azadlıqdan məhrum etmə tədbirlərinin tətbiqinin məhdudlaşdırılmasından ibarətdir. Həmçinin, vətəndaş cəmiyyətində milli hüquq sisteminə yeni daxil edilmiş “mediasiya institutu” insan hüquqlarının fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən könüllülük, hüquq bərabərliyi və qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində özlərinin istəyi əsasında təmin edilməsi prosedurlarını ehtiva edir. Belə ki, mübahisələrin məhkəmədən-kənar alternativ həll üsullarından biri kimi mediasiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlər “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 mart 2019-cu il tarixli 1555-VQ nömrəli Qanunu ilə tənzimlənir (11). Belə bir məqamı da, xüsusilə, qeyd etməliyik ki, həyata keçirilən hüquqi islahatların qayəsini, ilk növbədə, insan hüquqlarının etibarlı təminat, vətəndaşlara qayğılı münasibət, onlara yüksək keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsi təşkil edir, bu da, təbiidir, çünki “Dövlət siyasətinin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır” – deyən ölkə prezidenti mütəmadi olaraq ictimaiyyətlə görüşərək, vətəndaşların qayğıları ilə maraqlanır, onların müraciətlərinə həssaslıqla yanaşılmasını daim diqqət mərkəzində saxlayır, humanizm siyasətini uğurla davam etdirir (4). Göründüyü kimi, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı problemi Azərbaycan

dövlətinin yeritdiyi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biridir və onun daim təkmilləşməsi istiqamətində zəruri işlərin aparılması davam etdirilir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması sahəsində milli (dövlətdaxili) hüquqi təminatlar mexanizmini təsbit üsulundan və subyekt tərkibindən asılı olaraq, aşağıdakı kimi fərqləndirə bilərik: Konstitusiyada təsbit edilən təminatlar, qanunlarda və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit edilən təminatlar, məhkəmə müdafiəsi təminatı və digər siyasi-iqtisadi, sosial-hüquqi təminatlar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: «PG» nəşriyyatı, 2014, 52 s.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1 – 46 kitab / Buraxılışa məsul: R.Ə.Mehdiyev. Bakı: Azərənşr, 1997-2013.
3. İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. 1 – 119 kitab. Bakı: Azərənşr, 2003-2022.
4. Azərbaycan Respublikasının ədliyyə naziri Fikirət Məmədovun məqaləsi // “Azərbaycan” qəzeti, 22 noyabr 2017-ci il, nömrə 257 (7693).
5. Azərbaycan Respublikasının məhkəmə ha-

- kimiyəti. Normativ aktlar toplusu / Buraxılışa məsul: Ə.H.Hüseynov. Bakı: «Digesta» nəşriyyatı, 2008, 392 s. 4. Abbasov A.Q. İngiliscə-Azərbaycanca hüquq terminləri lüğəti. Bakı, 2007, s.203.
6. Avropa hüququ. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, 2016, s. 581.
  7. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, II cild, xüsusi hissə, 704 s.
  8. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: «Nurlar» nəşriyyatı, 2019, 352 s.
  9. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəş., 2006, 698 s.
  10. İsaخان Vəliyev. İnsan hüquqlarının müdafiəsi Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi // Nəqliyyat hüququ. Bakı, 2017, №3, s.15-21.
  11. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Buraxılışa məsul: B.C.Kərimli. Bakı, “Hüquq Yayın Evi”, 2019, 36 s.
  12. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник. М., 1998, с.33.
  13. Юридическая энциклопедия. Издание 5-е, дополненное и переработанное / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М.: Юринформ-центр, 2005, 972 с.

МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Мирзаева Лейла Эйтибар кызы,
судья Сумгайтского административного суда.
Электронная почта: leylamirzayeva88@mail.ru

В статье автор с научной точки зрения рассматривает вопрос о механизмах защиты прав человека в Азербайджане. Прежде всего, в доктринальном контексте рассматриваются права человека, являющиеся одной из высших и общечеловеческих ценностей на Земле. Отмечается, что защита и обеспечение прав человека в мире осуществляется через правовые механизмы, созданные на универсальном, региональном и национальном (внутригосударственном) уровнях. Особое внимание уделено действующим международно-правовым актам в данной сфере. Механизм национальных правовых гарантий

в области защиты прав человека в Азербайджанской Республике различают следующим образом: гарантии, установленные Конституцией, гарантии, установленные законами и иными нормативными правовыми актами, гарантии судебной защиты и другие политико-экономические, социально-правовые гарантии.

Ключевые слова: права человека, гарантийный механизм, нормативно-правовые акты, судебная защита, социально-правовые гарантии.

HUMAN RIGHTS ENSUREMENT MECHANISMS IN AZERBAIJAN

Mirzayeva Leyla Eytibar gizi,
judge of Sumgayit Administrative Court.
E-mail: leylamirzayeva88@mail.ru

In the article, the author scientifically examines the issue of human rights protection mechanisms in Azerbaijan. First of all, human rights, which are one of the highest and human values on Earth, are approached in a doctrinal context. It is noted that the protection and provision of human rights in the world is carried out through legal mechanisms created at the universal, regional and national (intrastate) levels. Special attention is paid to existing international legal acts in this field. The mechanism of national legal guarantees in the field of human rights protection in the Republic of Azerbaijan is distinguished as follows: guarantees established in the Constitution, guarantees established in laws and other normative legal acts, guarantee of judicial protection and other political-economic, social-legal guarantees.

Key words: human rights, guarantee mechanism, normative legal acts, judicial protection, social-legal guarantees.

AZERBAYCAN'DA İNSAN HAKLARINI SAĞLAMA MEKANİZMALARI

Mirzayeva Leyla Eytibar kızı,
Sumgayit İdare Mahkemesi hakimi.
E-posta: leylamirzayeva88@mail.ru

Makalede yazar, Azerbaycan'daki insan haklarını koruma mekanizmaları konusunu bilimsel olarak incelemektedir. Öncelikle yeryüzünün en yüksek ve insani değerlerinden biri olan insan haklarına doktriner bir bağlamda yaklaşmaktadır. Dünyada insan haklarının korunması ve sağlanmasının evrensel, bölgesel ve ulusal (eyalet içi) düzeylerde oluşturulan yasal mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bu alandaki mevcut uluslararası yasal düzenlemelere özel dikkat gösterilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde insan haklarının korunması alanında ulusal yasal garanti mekanizması şu şekilde ayırt edilir: Anayasada yer alan güvenceler, kanunlarda ve diğer normatif hukuki düzenlemelerde yer alan güvenceler, yargısal koruma güvencesi ve diğer siyasi-ekonomik, sosyal-hukuksal güvenceler.

Anahtar Kelimeler: insan hakları, garanti mekanizması, normatif yasal işlemler, yargısal koruma, sosyal-hukuksal garantiler.

HÜQUQ VƏ İNSAN HAQLARI: anlayışı və müdafiə vasitələri

Tezis “10 dekabr – Beynəlxalq İnsan Hüquqları Günü”nə ithaf olunur

Əliyev Etibar Əli oğlu,
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakül-
təsi “İnsan hüquqları və informasiya
hüququ” UNESCO kafedrasının profes-
soru, hüquq üzrə elmlər doktoru.

e-mail: a-etibar@rambler.ru

telefon:+99455 230 24 42

Məqalədə müasir dövrdə hüquq və insan haqlarının müdafiə olunması vasitələrinə dair məsələ elmi cəhətdən araşdırılır. Qeyd edilir ki, dünyada insan hüquqlarının qorunması, müdafiəsi və təmin olunması universal, regional və milli (dövlətdaxili) səviyyələrdə yaradılmış hüquqi mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sahədə mövcud olan beynəlxalq normativ hüquqi aktlara ayrıca aksen olunur.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması və müdafiəsi sahəsində mövcud milli (dövlətdaxili) hüquqi təminatlar sistemi aşağıdakı hüquqi konstruksiya üzrə şərh olunur: 1) Konstitusiyada təsbit edilən təminatlar; 2) qanunlarda və başqa normativ hüquqi aktlarda təsbit edilən təminatlar; 3) məhkəmə müdafiəsi təminatı; 4) digər siyasi-iqtisadi, sosial-hüquqi təminatlar.

Açar sözlər: hüquq, insan haqları, təminat sistemi, qanunlar, məcəllələr, normativ hüquqi aktlar, məhkəmə müdafiəsi, sosial-hüquqi təminatlar.

Müasir dövrdə sivil bəşər aləmində yüksək və ali dəyərlərdən biri kimi sosial-hüquqi kateqoriyaya malik olan insan hüquqları sayılır. Belə ki, insan hüquqları şəxsiyyət varlığının azadlığını ehtiva edərək,

şəxsiyyətin cəmiyyət, dövlət və fərdlərlə qarşılıqlı münasibətləri kontekstində zəruri vasitə kimi vacib rol oynayır. Eyni zamanda, insan hüquqları fundamental imtiyazlardır, cəmiyyətə qarşı irəli sürülən tələblərdir. İnsan hüquqları konstruksiyasının aktual komponentləri qismində demokratiya, azadlıq, humanizm, bərabərlik, ədalətlik və s. elementlər çıxış edir. Cəmiyyətdə hüquqi düşüncənin (legal awareness) təşəkkül tapması fəlsəfi-hüquqi kateqoriya kimi hüquqi ideologiya və hüquqi psixologiya elementlərinin formalaşmasını şərtləndirir.

Beynəlxalq hüquq elmində insan hüquqları anlayışı iki mənada işlədilir: məhdud mənada, geniş mənada. Məhdud mənada insan hüquqları dedikdə vətəndaşlığından və hansı dövlətə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir fiziki şəxsin malik olduğu insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar) başa düşülür. Geniş mənada insan

hüquqları dedikdə həm insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar), həm də vətəndaş hüquq və azadlıqları (süni hüquqlar) blokundan ibarət olan hüquqi imkanlar sistemi başa düşülür. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında fiziki şəxslərin malik olduqları hüquqlar iki növə bölünür: insan hüquq və azadlıqları (təbii hüquqlar), vətəndaş hüquq və azadlıqları (süni hüquqlar).

Qeyd etmək lazımdır ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məcmusu bütövlükdə, necə deyərlər, insan haqlarının sistemini formalaşdırır. Bu sistem iki blok hüquqi imkanlardan ibarətdir ki, birinci blok insan hüquq və azadlıqlarını, ikinci blok isə vətəndaş hüquq və azadlıqlarını özündə ehtiva edir.

Dünyada mövcud olan bütün hüquq sistemləri insan haqlarının hüquqi cəhətdən qorunmasına və müdafiəsinə prioritet əhəmiyyət verir. Bu, məlum məsələdir. Hüquq sistemlərindən biri olan beynəlxalq hüquq bir sıra vacib məsələni özünün nizaməsalma predmetinə daxil edir ki, insan haqlarının (hüquq və azadlıqların) qorunması və müdafiəsi həmin məsələlərdən biridir; onun vasitəsi ilə insan haqlarının beynəlxalq səviyədə qorunması və müdafiəsi həyata keçirilir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, xüsusi xarakterli və ayrıca hüquq sistemi olan Avropa hüququ da “insan hüquqları” anlayışını geniş mənada işlədir.

Məzmun kimi əlamətə görə insan hüquqları müxtəlif olmaqla, elmi-nəzəri cəhətdən, aşağıda göstərilən üç növə bölünür:

1) şəxsi hüquqlar (məsələn, nikah hüququ, azadlıq hüququ, yaşamaq hüququ və s.);

2) ictimai-siyasi hüquqlar (məsələn, seçki hüququ, cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ, siyasi partiyalarda birləşmək hüququ, sərbəst toplaşmaq azadlığı, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ və s.);

3) sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar (məsələn, mülkiyyət hüququ, əmək hüququ, azad sahibkarlıq hüququ, mənzil hüququ, mədəniyyət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, yaradıcılıq azadlığı və s.).

Buna görə də, müasir dövrdə demokratik inteqrasiya proseslərinin və milli inkişafın mühüm şərti kimi dəyərləndirilən fenomen

– insan hüquqlarına hörmət, onların müdafiəsi və təminatı hər bir dövlətin ali məqsədinə çevrilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin hərtərəfli tərəqqisi üçün insan hüquqları sahəsinin inkişafı olduqca önəmli faktorlardan biridir. Azərbaycan Respublikası öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə dünya birliyinin tamhüquqlu üzvünə çevrilmiş, əsas qanun olan Konstitusiyaya referendum yolu ilə qəbul edilmiş (1995-ci il), beynəlxalq əlaqələr sferası genişlənmiş, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində silsilə qanunvericilik aktları qəbul edilərək, insanların azad, təhlükəsiz və fiziki cəhətdən sağlam mühitdə yaşaması və insan hüquqları sektorunun inkişafı istiqamətində bir çox əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında müxtəlif mülkiyyət formalarının tanınması (maddə 13), insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi (maddə 26), insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlət təminatı (maddə 26, II hissə), hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ (maddə 26, I hissə), yaşamaq hüququ (maddə 27), əqli mülkiyyət hüququnun mühafizəsi (maddə 30), sosial təminat hüququ (maddə 38), sağlamlığın qorunması hüququ (maddə 41), vətəndaşlıq hüququnun təminatı (maddə 53), müraciət etmək hüququ (maddə 57), azad sahibkarlıq hüququ (maddə 59), hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı (maddə 60), hüquqi yardım almaq hüququ (maddə 61), insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı (maddə 71) və s. barədə çoxsaylı müvafiq normalar təsbit olunmuşdur. Deməli, hər kəsin konstitusion hüquqları vardır və belə hüquqlar qanunla qorunur və təmin edilir.

Eyni zamanda, müdrik ulu öndərin elmi əsaslara söykənən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və insan hüquqlarının effektiv şəkildə təmin edilməsi kursunu dövrün tələblərinə uyğun yeni proqmatik çalarlarla zənginləşdirərək uğurla və düşünülmüş addımlarla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən bu sahəyə daim xüsusi diqqət yetirilir. Qeyd etməliyik ki, insan hüquqlarının müdafiəsi və təmin edilməsi işi hər bir dövlətin müstəqilliyinin əsas atributlarından biridir. Bu gün suveren və müstəqil Azərbaycanda müşahidə olunan dinamik sosial-iqtisadi inkişaf və beynəlxalq təsisatlar sisteminə inteqrasiya prosesləri insan hüquqlarını təmin etmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini, müvafiq hüquqi bazanın daim modernləşdirilməsini və bu işin beynəlxalq standartlara tam uyğun aparılmasını təmin edir.

Həmçinin, ictimai təşkilat olan “Heydər Əliyev Fondu” sözügedən sahənin inkişafını öz fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdir və insan hüquqları sferasına aid proqram və layihələrin həyata keçirilməsində fəal iştirak edir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən ölkədə insan hüquqlarının təminatı istiqamətində göstərilən diqqət və qayğı, eləcə də verilən real töhfələr təqdirəlayiqdir.

Beynəlxalq aləmdə insan hüquqlarının qorunması, müdafiəsi və təmin olunması universal, regional və milli (dövlətdaxili) səviyyələrdə yaradılmış hüquqi mexanizmlər sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

Qeyd etməliyik ki, insan hüquqlarının universal səviyyədə müdafiəsi ideyası ilk dəfə BMT Nizamnaməsində (1945-ci il) öz

əksini tapmışdır. Nizamnamədə irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsi və həvəsləndirilməsi BMT-nin əsas məqsədlərindən biri kimi bəyan edilmişdir. İnsanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və buna riayət edilməsinə dəstək verilməsi (55-ci maddə) və bundan ötrü BMT ilə birgə və ya müstəqil tədbirlər görülməsi (56-cı maddə) üzv dövlətlərin üzərinə vəzifə kimi qoyulmuşdur. Bu kontekstdə 10 dekabr 1948-ci il tarixdə BMT Baş Assambleyasının qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin adını, xüsusilə, çəkməliyik. 30 maddədən ibarət olan bu sənəddə vətəndaş və siyasi hüquqlardan başqa, bir sıra iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar da təsbit olunmuşdur. Əlamətdar haldır ki, hər il dekabr ayının 10-u “Beynəlxalq insan hüquqları günü” kimi qeyd edilir.

İnsan haqlarının təminatı ilə bağlı həm universal, həm də regional səviyyədə yeni normaların qəbul edilməsini təqdirəlayiq hal kimi qeyd etməliyik. Belə ki, 1966-cı ildə “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” və “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktlar qəbul edildi; 1976-cı ildə “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Pakta dair Birinci Fakültativ Protokol, 1989-cu ildə isə ölüm cəzasının ləğvinə yönəlmiş İkinci Fakültativ Protokol qəbul olundu və s.

Təsadüfi deyil ki, göstərilən fundamental aktlar “İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill” adlanaraq, bu sahədə beynəlxalq standartların əsasını təşkil etdi. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (1950-ci il), Avropa Mədəniyyət Konvensiyasında (1954-cü il),

Terrorizmin qarşısının alınması haqqında Konvensiyada (1977-ci il), Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasında (1995-ci il), Avropa Sosial Xartiyasında (1996-cı il), 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında, 1990-cı il Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında və digər beynəlxalq sənədlərdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiə mexanizmləri inkişaf etdirilərək daha da təkmilləşdirilmişdir.

Bununla yanaşı, insan hüquqlarının müdafiəsi və təmin olunması həmçinin milli (dövlətdaxili) səviyyədə həyata keçirilir. Bu məqsədlə, digər dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da zəruri kompleks normativ hüquqi baza yaradılmış və bu baza effektiv şəkildə fəaliyyət göstərir. Bu sırada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsas və aparıcı yer tutur. Bununla yanaşı, aşağıdakı aktların da mühüm rol oynamasını, xüsusilə, vurğulamalıyıq. Həmçinin, parlaq nümunə kimi göstərə bilərik ki, c Prezidentinin 18.06.1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı” insan hüquqlarının təminatı ilə bağlı yeni mexanizmlərin hazırlanması istiqamətində fundamental bir sənəd olmaqla aşağıdakı məsələlərin: qanunvericilik və institusional islahatların aparılmasını, demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan yeni məhkəmə sisteminin, konstitusiya nəzarətinin, insan hüquqları üzrə müvəkkil təsisatının yaradılmasını, hüquq mühafizə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini, qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin genişlənməsini və digər məsələlərin həllini qarşıya məqsəd olaraq qoymuşdu. İnsan hüquqlarının təmin olunmasının

dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edildiyi nəzərə alınaraq, Dövlət Proqramının qəbul olunduğu gün – iyunun 18-i ölkə başçısının 2007-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, Azərbaycanda insan hüquqları günü elan edilmişdir.

Eyni zamanda, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiya Qanununun da xüsusi əhəmiyyəti vardır. Qanun Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğunlaşdırılması məqsədi ilə qəbul edilmişdir. Qanunun müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, burada məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqlarının dairəsi dəqiqləşdirilmiş və qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci (yaşamaq hüququ) maddəsində (müharibənin hüquqa uyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci (azadlıq hüququ) maddəsinin I hissəsində, 46-cı (şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ) maddəsinin III hissəsində, 63-cü (təqsirsizlik prezumpsiyası), 64-cü (bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi) maddələrində və 71-ci (insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı) maddəsinin VIII hissəsində nəzərdə tutulan hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

Sözündən Konstitusiya Qanununun digər üstün cəhətlərindən biri odur ki, burada, ilk dəfə olaraq, şəxsin hüquqlarını və azadlıqlarını pozan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından, bələ-

diyyə aktlarından Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət vermə hüququ nəzərdə tutulmuşdur.

Bu istiqamətdə, yəni insan hüquqları sahəsində aparılan islahatların uğurlu davamı olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28.12.2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı” təsdiq edilmişdir. Bu akt, faktiki olaraq, insan hüquqlarına yeni bir baxış sərgiləyərək, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət edir. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı” (2011-ci il) da xüsusi maraq doğurur. Burada əhalinin müxtəlif, o cümlədən həssas qruplarına aid olan şəxslərin (məsələn, məhkumlar, hərbi qulluqçular, qadınlar, uşaqlar, ahıllar, əlillər və b.) hüquqlarının təmin edilməsində səmərəliliyin artırılması məqsədi ilə fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Təqdirəlayiq haldır ki, ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sistemində polis orqanları mühüm rol oynayıb. Belə ki, bu işin həyata keçirilməsində aşağıdakı polis qanunvericilik aktları, xüsusilə, diqqəti cəlb edir:

– “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il). Əlamətdar məqamdır ki, Qanunun 5-ci maddəsi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində polisin fəaliyyətinə həsr olunmuşdur;

– “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il). İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları barədə müddəalar Qanunda ayrıca norma kimi təsbit edilmişdir (maddə 4);

– Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (1999-cu il). İnsan və vətəndaşın konstitusiya hüquq və azadlıqları əleyhinə olan cinayətlər Məcəllənin iyirmi birinci fəslində yer almışdır;

– Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi (2015-ci il). Məcəllənin 5-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi inzibati xətalər qanunvericiliyinin əsas prinsipi kimi ehtiva edilmişdir;

– “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1998-ci il). Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zamanı insanların mənafeələrinə əməl olunması Qanunda başlıca prinsip kimi müəyyənləşdirilmişdir (maddə 7) və s.

Belə bir məqamı da, xüsusilə, qeyd etməliyik ki, həyata keçirilən hüquqi islahatların qayəsini, ilk növbədə, insan hüquqlarının etibarlı təminat, vətəndaşlara qayğılı münasibət, onlara yüksək keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsi təşkil edir, bu da, təbiidir, çünki “Dövlət siyasətinin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır” – deyən ölkə Prezidenti mütəmadi olaraq ictimaiyyətlə görüşərək, vətəndaşların qayğıları ilə maraqlanır, onların müraciətlərinə həssaslıqla yanaşılmasını daim diqqət mərkəzində saxlayır, humanizm siyasətini uğurla davam etdirir.

Göründüyü kimi, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı vəzifəsi Azərbaycan dövlətinin yeritdiyi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biridir və onun daim təkmilləşməsi istiqamətində zəruri işlərin aparılması davam etdirilir.

Şərh olunanları diqqətə çəkərək, qeyd edə bilirik ki, Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması sahəsində milli (dövlətdaxili) hüquqi təminatlar sistemi

aşağıda göstərilən hüquqi konstruksiya üzrə formalaşmışdır: 1) Konstitusiyada təsbit edilən təminatlar; 2) qanunlarda və başqa normativ hüquqi aktlarda təsbit edilən təminatlar; 3) məhkəmə müdafiəsi təminatı; 4) digər siyasi-iqtisadi, sosial-hüquqi təminatlar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: «PG» nəşriyyatı, 2014, 52 s.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1 – 46 kitab. Bakı: Azərənəşr, 1997-2013.
3. İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. 1 – 119 kitab. Bakı: Azərənəşr, 2003-2022.
4. Avropa hüququ. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, 2019, 764 s.
5. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük /

- E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, II cild, xüsusi hissə, 704 s.
6. Əliyev E.Ə. Polis hüququ. Dərslük. Yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş II nəşr. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 552 s.
  7. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: «Nurlar» nəşriyyatı, 2019, 352 s.
  8. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 698 s.
  9. İsaخان Vəliyev. İnsan hüquqlarının müdafiəsi Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi // Nəqliyyat hüququ. Bakı, 2017, № 3, s.15-21.
  10. Юридическая энциклопедия. Издание 5-е, дополненное и переработанное / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М.: Юринформцентр, 2005, 972 с.

LAW AND HUMAN RIGHTS: concept and remedies

Aliyev Etibar Ali oğlu,
Professor of the UNESCO Chair "Human
Rights and Information Law", Faculty of Law,
Baku State University, Doctor of Law.
 e-mail: a-etibar@rambler.ru
 phone: +99455 230 24 42.

In the article, the author examines the issue of the human rights protection system from a scientific point of view. It is noted that the protection and provision of human rights in the world is carried out through legal mechanisms created at the universal, regional and national (intrastate) levels. Special attention is paid to existing international legal acts in this field.

The system of national legal guarantees in the field of human rights protection in the Republic of Azerbaijan is distinguished as follows: guarantees established in the Constitution, guarantees established in laws and other normative legal acts, guarantee of judicial protection and other political-economic, social-legal guarantees.

Key words: law, human rights, guarantee mechanism, normative legal acts, judicial protection, social-legal guarantees.

ПРАВА И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: понятие и средства защиты

Алиев Этибар Али оглы,
профессор кафедры ЮНЕСКО «Права человека и информационное право»
юридического факультета Бакинского государственного университета,
доктор юридических наук.
электронная почта: a-etibar@rambler.ru
телефон: +99455 230 24 42.

В статье автор с научно точки зрения рассматривает вопрос о системе защиты прав человека. Отмечается, что защита и обеспечение прав человека в мире осуществляется через правовые механизмы, созданные на универсальном, региональном и национальном (внутригосударственном) уровнях. Особое внимание уделено действующим международно-правовым актам в данной сфере.

Система национальных правовых гарантий в области защиты прав человека в Азербайджанской Республике различают следующим образом: гарантии, установленные Конституцией, гарантии, установленные законами и иными нормативными правовыми актами, гарантии судебной защиты и другие политико-экономические, социально-правовые гарантии.

Ключевые слова: права, права человека, гарантийный механизм, нормативно-правовые акты, судебная защита, социально-правовые гарантии.

HUKUK VE İNSAN HAKLARI: kavram ve çareler

Aliyev Etibar Ali oğlu,
Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi "İnsan hakları
ve bilgi hukuku" UNESCO kürsüsü profesörü, Hukuk Doktoru.
e-posta: a-etibar@rambler.ru
telefon: +99455 230 24 42.

Makalede, modern zamanlarda insan haklarının koruma sistemi konusu bilimsel olarak incelenmektedir. Dünyada insan haklarının korunması, savunulması ve sağlanmasının evrensel düzeyde oluşturulan yasal mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirildiği belirtilmektedir, bölgesel ve ulusal (eyalet içi) düzeyler. Bu alandaki uluslararası normatif hukuki düzenlemeler ayrı ayrı vurgulanmıştır.

Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde insan haklarının korunması ve savunulması alanında mevcut ulusal (devlet içi) yasal garantiler sistemi aşağıdaki yasal yapıya göre yorumlanmaktadır: 1) Anayasada belirlenmiş garantiler; 2) kanunlarda ve diğer normatif yasal düzenlemelerde tesis edilen garantiler; 3) adli koruma sağlanması; 4) diğer politik-ekonomik, sosyal-yasal garantiler.

Anahtar Kelimeler: hukuk, insan hakları, güvenlik sistemi, kanunlar, kanunlar, normatif yasal düzenlemeler, yargısal koruma, sosyal-hukuksal güvenceler.

AİLƏNİN TƏRBIYƏSİNDƏ İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN ROLU

Həsənzadə Səidə Bəhram qızı,
Hüquq və İnsan Haqqları İnstitutunun
şöbə müdiri, hüquq elmləri doktoru.
e-mail: saidahasan@gmail.com

Açar sözlər: qadınlar, uşaqlar, mənəvi dəyərlər, pornoqrafiya, zorakılıq, əxlaqsızlıq, inzibati və cinayət qanunvericiliyi, dövlət siyasəti.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə xüsusi önəm verilir. Ona görə də cəmiyyətin əsas hüceyrəsi olan ailə dövlətin xüsusi qayğısına götürülüb. Qanunvericilik şəxsi və ailə həyatının məxfilik hüququnu təsbit etdi, şəxsi həyata və ailə həyatına müdaxilə yolverilməz hesab edildi. Son illər ailəyə, onun üzvlərinin - qadınların və uşaqların şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən, mənəvi-əxlaqi tərbiyənin pozulmasına səbəb olan müxtəlif məzmunlu hərəkətlərin sayı artıb. Bu aksiyaların yayılmasında və təbliğində geniş spektrdə internet resurslarından geniş istifadə olunur. Buna görə də, dövlət tərəfindən tarixən formalaşmış mənəvi dəyərlərin qorunmasına və inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Çoxsaylı elm, təhsil və dövlət qurumları uşaqların əxlaqi tərbiyəsinin təmin edilməsini əsas prioritet hesab edir. Bu mənada ölkəmizdə ailə üzvlərinin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə xələl gətirən hərəkətlər cəmiyyət üzvləri tərəfindən pislənir və pislənir, bu sahədə ictimai münasibətlər inzibati və cinayət qanunvericiliyi ilə qorunur. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, fərdi sahibkarlar, həvəskarlar və maraqlı şəxslər bu və ya digər məqsədlər üçün pornoqrafik materiallardan, qəddarlığı, zorakılığı təbliğ edən filmlərdən geniş istifadə etməklə qazanc əldə etməyə çalışırlar.

Məqalədə qadın və uşaqların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi sahəsində formalaşmış dəyərlərə xələl gətirən hərəkətlərin neqativ halları üzə çıxarılıb, informasiya təhlükəsizliyinin mühafizəsi sahəsində hüquqi tədbirlərin genişləndirilməsi və sərtləşdirilməsi ilə bağlı fikir və mülahizələr irəli sürülüb.

İnformasiya təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi olmaqla, ölkəmizdə mənəvi və əxlaqi dəyərlərin qorunmasında onun mühüm yeri və rolu vardır. Öz-özlüyündə ailə anlayışının əsasında dayanan qadın və uşaq hüquqlarının qorunması informasiya təhlükəsizliyinin etibarlı müdafiəsi ilə xeyli dərəcədə bağlıdır. Elm və texnika inkişaf etdikcə informasiya təhlükəsizliyinin ictimai həyatımızda rolu gündən-günə artmaqdadır. Bu gün kompyuterlər, elektron hesablama maşınları, internet və kütləvi informasiya vasitələri mənəvi-əxlaqi dəyərlərə zidd olaraq pornoqrafiyanı, uşaq pornoqrafiyasını, fahişəliyi, insan alverini geniş şəkildə təbliğ edən, qanunsuz yayan vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Belə əməllərə görə cinayət və inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, cinayət-karlığın beynəlxalq statistikasına, ümumiləşdirmələr, təhlillər, məhkəmə hökmləri, qeyri-hökumət təşkilatlarının məlumatları bu sahədə böhranlı vəziyyəti

yətin qaldığını tam təsdiq edir [1, s. 8-36]. Bununla belə etiraf edilməlidir ki, müstəqillik illərində ailənin, ailə üzvlərinin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə diqqət artmış, informasiya təhlükəsizliyinin yeri və rolu möhkəmlənmişdir [1, s. 8-36].

Qadın və uşaq hüquqları ilə bağlı BMT-nin, Avropa Şurasının, MDB-nin və digər beynəlxalq və regional təşkilatların Konvensiyaları müstəqillik dövründə ratifikasiya edilmiş, ölkəmiz öz üzərinə müvafiq öhdəliklər götürmüş, milli qanunların və mexanizmlərin hazırlanması sahəsində intensiv tədbirlər həyata keçirilmişdir. Milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərin cinayət və inzibati qanunvericiliyin imkanlarından istifadə etməklə qorunmasına diqqət artmış, ailə, qadın və uşaq problemləri üzrə müstəqil Dövlət Komitəsi yaradılmış, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti təkmilləşdirilmiş, yetkinlik yaşına çatmamışların hüquq və azadlıqlarının geniş şəbəkəsi formalaşdırılmışdır. Yüzlərlə qeyri-hökumət təşkilatının simasında bu işə mütəxəssislər, müəllimlər, həkimlər, hüquq müdafiəçiləri cəlb edilmişlər. Uşaqların bağçada, məktəbdə, yaşayış və əmək kollektivlərində tərbiyəsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bağçaların, məktəblərin, ali məktəblərin informasiya texnologiyalarının müxtəlif vasitələri ilə – kompyuterlərlə, elektron hesablama maşınları ilə, mobil rabitə sistemləri, habelə tədrisin elektron texniki və informasiya kommunikasiya vasitələri ilə müasirləşdirilməsi təmin edilməsi sahəsində əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

“Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının, “Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair” 25 may 2000-ci il tarixli Fakültativ Protokola müvafiq

olaraq geniş öhdəliklər sistemi nəzərdə tutulmuşdur. Pornoqrafik materialların və ya əşyaların hazırlanması və qanunsuz yayılması, bir qayda olaraq informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edilməklə həyata keçirilməkdədir. Hələ 1923-cü ildə inkişaf etmiş bir sıra dünya dövlətləri “Pornoqrafik məmulatların yayılması və qanunsuz ticarəti ilə mübarizə haqqında” çoxtərəfli Cenevrə Konvensiyasını hazırlamış və təsdiq edilmişdir. 2 dekabr 1949-cu ildə BMT Baş Məclisinin IV sessiyasında “İnsan alverinə və üçüncü şəxslər tərəfindən fahişəliyin istismarına qarşı mübarizə haqqında” Konvensiya Azərbaycan tərəfindən 31 may 1996-cı il tarixdə ratifikasiya edilmişdir. BMT-nin, MDB-nin statistik məlumatlarından aydın olur ki, insan alveri, uşaq pornoqrafiyası, qadınların və yetkinlik yaşına çatmamışların cinsi istismara məruz qalması, pornoqrafik materialların hazırlanması və qanunsuz olaraq yayılması sürətlə artmış və genişlənməmişdir. Bu işə dünyada qanunsuz gəlir gətirən ən geniş kriminal əməllərdən biri hesab edilir. Belə cinayətlər yetkinlik yaşına çatmayanların və qadınların əxlaqını pozur, onları istismar alətinə çevirir, sosial tarazlığa zərbə vurur, tərbiyə və əxlaqi dəyərlərə mənfi təsir göstərir, çirkli pulların yuyulması üçün əlverişli şərait təmin edir. Son nəticədə belə əməllər kriminal təzahülərin və mütəşəkkil cinayətkarlığın başqa növlərinin artmasına və genişlənməsinə imkan verir. Belə əməllər eyni zamanda insan psixikasına, cinsi münasibətlər sahəsində mənəvi-əxlaqi dəyərlərə zərər yetirir, əxlaq və hüquq normalarının pozulmasına, qanunsuz gəlirlər əldə edilməsinə səbəb olur. Ümumdünya miqyasında görülmüş tədbirlər hələ ki, tam müsbət effekt vermir. Uşaq porno-

qrafiyasının, ümumiyyətlə pornoqrafiyanın genişlənməsi, qanunsuz satışı, fahişəliyə cəlb etmə, əxlaqsız yuvaları saxlama və digər bu kimi əməllər bir qayda olaraq, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından, kompyuterlərdən, digər texniki vasitələrdən istifadə edilməklə həyata keçirilir.

Dünyanın ən zərif, məsum, günahsız və müqəddəs varlığı hesab edilən uşaqlar, nəinki hər bir ailənin, hətta hər bir mütərəqqi cəmiyyətin və dövlətin qayğıya ən çox möhtac olan vətəndaşları hesab olunurlar. Uşaqların statusunun hüquqi tənzimlənməsinə xüsusi önəm verilməsinə baxmayaraq, bu sahədə problemlər qalmaqdadır. Beynəlxalq və milli hüquqda əsasən II Dünya müharibəsindən, Azərbaycan isə dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra zəruri olan normativ-hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi istiqamətində intensiv və səmərəli tədbirlər görülmüşdür. BMT Baş Assambleyasının 20 noyabr 1959-cu il tarixli 1386 sayılı Qətnaməsi ilə “Uşaq hüquqları haqqında Bəyannamə” elan edilmiş, 12 noyabr 1989-cu ildə isə “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya” qəbul edilmişdir [2, s. 131]. Dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra, 13 avqust 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı tanımış və ona qoşulmuşdur. Azərbaycan eyni zamanda 2 aprel 2002-ci il tarixli qanunla “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının “Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair fakültativ Protokolu”na və “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının “Uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsinə dair fakültativ Protokolu”na da qoşulmuş və bununla bağlı olaraq əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir [3, s. 56-61].

“Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair” Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Baş konfransı tərəfindən qəbul edilmiş Konvensiya və onun müddəaları Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində tam nəzərə alınmışdır [3, s. 97]. Buna görə də “Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiya”sına, ümumilikdə isə uşaq hüquqlarına və azadlıqlarına dair beynəlxalq hüququn ən ümdə prinsiplərinə və şərtlərinə əməl edil-məkdədir. Buna görə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Komitəsi, digər çoxsaylı beynəlxalq və regional təşkilatlar mütəmadi olaraq bu məsələyə dair monitorinq keçirir, ayrı-ayrı ölkələrə müvafiq köməkliklər göstərir və uşaq hüquqlarının qorunmasına dəstək verməyə çalışır.

“Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Qanun”un qəbul edilməsi, Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə müstəqil Dövlət Komitəsinin yaradılması və s. bu kimi tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının mühafizəsinə dövlətin xüsusi önəm verdiyini bir daha təsdiq edir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə referendum yolu ilə edilmiş dəyişiklikdə, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə nəzarəti Azərbaycan dövləti öz üzərinə götürmüşdür [4, s. 10-11]. “Uşaq” anlayışına beynəlxalq hüququn müxtlif normaları ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ailə, mülki, inzibati, əmək, cinayət və digər qanunvericiliklərində müəyyən baxışlar sistemi öz ifadəsini tapmışdır. Mülki Məcəllənin 25.2-ci maddəsinin

tələbinə əsasən fiziki şəxsin hüquq qabiliyyəti onun doğulduğu an əmələ gəlir və ölümü ilə xətm edilir. Uşağın vərsə olmaq hüququ isə ana bətnində maya bağlandığı andan yaranır. Fiziki şəxsin mülki hüquqi fəaliyyəti qabiliyyəti o, yetkinlik yaşına çatdıqda, yəni 18 yaşı tamam olduqda tam həcmdə əmələ gəlir. Mülki Məcəllənin 28.3-cü maddəsinin tələbinə görə isə 7 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların (azyaşlıların) fəaliyyət qabiliyyəti yoxdur. 7 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların fəaliyyət qabiliyyəti məhduddur. 16 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə, o, tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıla bilər. Eləcə də 18 yaşına çatana qədər nikaha girməyə qanunun yol verdiyi hallarda, 18 yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş olur. Buna görə də 14 yaşı tamam olmamış yetkinlik yaşına çatmayanların əvəzinə əqdlərin onların adından yalnız valideynlər və ya qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər şəxslərin imzalaya bilməsi şərti nəzərdə tutulmuşdur. Bununla belə Mülki Məcəllənin 29-cu maddəsi 7-14 yaşlı şəxslərin hansı əqdləri imzalamaq hüququ olduğunu daha konkret olaraq göstərmişdir. 14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar Mülki Məcəllənin 30-cu maddəsində göstərilən əqdləri müstəqil şəkildə bağlamaq hüququna malikdirlər [5, s. 12-26].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin V bəndinə əsasən 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməzlər [6, s. 11]. Lakin Əmək Məcəlləsinin 42-ci maddəsinin 3-cü bəndinə görə 15 yaşına artıq çatmış hər bir şəxs işçi kimi əmək müqaviləsində tərəf ola bilər [7, s.

52]. Bununla belə Ailə Məcəlləsinin 49.1-ci maddəsinə görə “18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər uşaq hesab olunurlar” [8, s. 55]. Bu norma eyni zamanda BMT-nin uşaq konvensiyasının tələbinə də tamamilə uyğundur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə görə 16 yaşı tamam olmuş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilərlər. Bununla belə qanunvericilik 14 yaşı tamam olmuş şəxslərin də yalnız konkret əməllər törətdikləri hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini mümkün hesab edir. Belə ki, CM-nin 20.2-ci maddəsinə əsasən, qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və ya qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə 14 yaşı tamam olmuş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə icazə verilir [9, s. 13-14].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin beşinci bölməsinin on dördüncü fəslə ümumilikdə yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəza təyin etmənin əsas xüsusiyyətlərini kifayət qədər mükəmməl tənzim etmişdir.

Bundan başqa Cinayət Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən yeddi maddədən ibarət tərkiblər sistemini əhatə edən normalar iyirmi ikinci fəsilə müstəqil olaraq nəzərdə tutulmuşdur [10, s. 107-109]. Ümumiyyətlə, fiziki, əqli, psixi, mənəvi, tibbi, sosial və digər çoxsaylı komponentlər nəzərə alınaraq insan yalnız 18 yaşı tamam olduqda yetkinlik yaşına çatmış şəxs hesab edilir. Qanunvericilik müxtəlif şəxslərə qarşı müxtəlif yaş senzləri müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən 15 yaşına çatmamış şəxslər işə götürülə bilməzlər [11, s. 11]. Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən nikah yaşı kişilər üçün 18, qadınlar üçün 17 yaş müəyyən edilmişdir [12, s. 14]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 85-ci maddəsinə əsasən yaşı 25-dən aşağı olmayan hər bir vətəndaş Milli Məclisin deputatı, 100-cü maddəsinə əsasən yaşı 35-dən aşağı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 30 yaşı tamam olmuş şəxs Baş nazir, yaşı 25-dən aşağı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini, nazir, digər mərkəzi icra hakimiyyət orqanının rəhbəri vəzifəsini tuta bilərlər [13, s. 36,48,61,63]. Konstitusiyanın 126-cı maddəsinə əsasən yaşı 30-dan aşağı olmayan şəxslər hakim seçilə bilərlər. 16 yaşına çatmış şəxslər dövlət qulluğuna qəbul edilə bilərlər [14, s. 37]. Yaşı 20-dən aşağı olmayan şəxs polis orqanlarına işə qəbul edilə bilər. 30 yaşınadək olan şəxslər prokurorluğa işə qəbul edilə bilərlər. Bu kimi yaş senzinə dair digər çoxsaylı nümunələr də göstərmək mümkündür. Beləliklə, beynəlxalq və milli hüquq normalarının təhlili

göstərir ki, 7 yaşınadək olan uşaqların körpə, 7-14 yaşınadək olan uşaqların yeniyetmə, 14-16 yaşınadək olan uşaqların azyaşlı, 18 yaşınadək olan şəxslər isə ümumiyyətlə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər kimi qəbul edilirlər. Bütün bunlar uşaq pornoqrafiyasına görə təqsirli şəxsin və zərər çəkmişin müəyyən edilməsi üçün hüquqi əhəmiyyətə malikdir. Uşaq pornoqrafiyası dedikdə, yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin və ya yetkinlik yaşına çatmayan təsəvvürünü yaradan şəxsin aşkar seksual xarakterli hərəkətlərdə real və ya stimulyasiya edilmiş iştirakını əks etdirən əşyalar və ya materiallar, o cümlədən belə hərəkətlərdə iştirak edən azyaşlıların və ya yetkinlik yaşına çatmayanların realistik təsəvvürləri əks etdirilmiş olsun [15, s. 470-472]. Bu zaman subyektin oğlan və ya qız olması heç bir əhəmiyyət daşımır.

Planetin müxtəlif regionlarında, inkişaf etmiş və inkişaf etməmiş ayrı-ayrı dünya dövlətlərində yetkinlik yaşına çatmamışların hüquqlarının cinayətkar qəsdlərdən qorunması və müdafiə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Elə buna görə də hər il BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi yetkinlik yaşına çatmamışlara qarşı və onlar tərəfindən törədilən kriminal əməllərin statistikasını təhlil edir, əsas inkişaf istiqamətləri üzrə müvafiq qərarlar qəbul edir. “Uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə Dünya Hesabatı” bu sahədə böyük narahatçılığa əsas verir [16, s. 8-36]. Son illər uşaq cinayətkarlığının ölkəmizdə də artması ciddi narahatçılıq doğurur. Ona görə də “Uşaq ili” layihəsinə müvafiq olaraq ölkənin müxtəlif qurumlarında – Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, təhsil və elm müəssisələrinin, rayon və şəhər icra hakimiyyəti strukturlarının müvafiq ko-

missiyaları, çoxsaylı qeyri-hökumət təşkilatları ayrı-ayrı layihələr üzrə bu məsələyə diqqəti artırmaqdadır [17, s. 3-6].

Bütün bunlarla yanaşı cəmiyyətdə gedən proseslər onu göstərir ki, uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mühüm tədbirlər görülməsinə baxmayaraq yetkinlik yaşına çatmamışlar tərəfindən törədilən hüquq pozuntuları, o cümlədən cinayət xarakterli əməllər faktiki olaraq bu və ya digər səviyyədə qalmaqdadır. Statistik məlumatlar göstərir ki, ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən 1990-cı ildə 456, 1991-ci ildə 484, 1992-ci il 1030, 1993-cü ildə 948, 1994-cü ildə 814, 1995-ci ildə 945, 1996-cı ildə 785, 1997-ci ildə 716, 1998-ci ildə 601, 1999-cu ildə 596, 2000-ci ildə 573, 2001-ci ildə 444, 2002-ci ildə 432, 2003-cü ildə 412, 2004-cü ildə 491, 2005-ci ildə 554, 2006-cı ildə 487, 2007-ci ildə 485, 2008-ci ildə 498, 2009-cu ildə 453, 2010-cu ildə 484, 2011-ci ildə 558, 2012-ci ildə 567, 2013-cü ildə 611, 2014-cü ildə isə 581 cinayət hadisəsi qeydə alınmışdır. Bu dövrdə qeydə alınmış cinayətlərə görə məhkum edilənlərin sayı 1990-cı ildə 292, 1991-ci ildə 304, 1992-ci il 545, 1993-cü ildə 689, 1994-cü ildə 629, 1995-ci ildə 615, 1996-cı ildə 449, 1997-ci ildə 469, 1998-ci ildə 399, 1999-cu ildə 391, 2000-ci ildə 328, 2001-ci ildə 342, 2002-ci ildə 348, 2003-cü ildə 269, 2004-cü ildə 299, 2005-ci ildə 341, 2006-cı ildə 236, 2007-ci ildə 305, 2008-ci ildə 267, 2009-cu ildə 222, 2010-cu ildə 307, 2011-ci ildə 238, 2012-ci ildə 314, 2013-cü ildə 592, 2014-cü ildə isə 581 nəfər təşkil edir. Onlar müxtəlif məhkəmə hökmləri vasitəsilə ayrı-ayrı cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinmiş və məhkəmə hökmləri ilə məhkum edilmişlər [18, s. 35-38]. Ümumilikdə götürüldükdə təhlil edilən dövrdə yet-

kinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər, ölkədə ümumiyyətlə qeydə alınmış cinayətlərin təxminən 4-6%-ni təşkil edir ki, bu da ümumdünya göstəricilərində o qədər də yüksək rəqəm hesab edilə bilməz. Əgər 14-15 yaşlı şəxslər arasında cina-yətlərin orta göstəricisində rəqəm 54-75 arasında dövr edirsə, məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanlar, o cümlədən 16-17 yaşlı şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlər 2000-ci ildə 462, 2001-ci ildə 371, 2002-ci ildə 378, 2003-cü ildə 341, 2004-cü ildə 421, 2005-ci ildə 488, 2006-cı ildə 435, 2007-ci ildə 425, 2008-ci ildə 422, 2009-cu ildə 383, 2010-cu ildə 412, 2011-ci ildə 491, 2012-ci ildə 582, 2013-cü ildə 601, 2014-cü ildə isə 579 nəfər təşkil etmişdir. Bu da 16-17 yaş qrupu arasında olan şəxslərin yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər içərisində öz yaş qruplarına görə çoxluq təşkil etdiyini göstərir. Bu dövrdə qeydə alınmış ümumi cinayətlər sırasında yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən ağır və xüsusilə ağır cinayət faktlarının mövcud olması böyük narahatçılıq doğurur. Təhlillər göstərir ki, 2000-ci ildə 182, 2001-ci ildə 194, 2002-ci ildə 69, 2003-cü ildə 58, 2004-cü ildə 67, 2005-ci ildə 77, 2006-cı ildə 69, 2007-ci ildə 46, 2008-ci ildə 69, 2009-cu ildə 53, 2010-cu ildə 71, 2011-ci ildə 72, 2012-ci ildə 81, 2013-cü ildə 89, 2014-cü ildə isə 111 nəfər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ağır və xüsusilə ağır cinayət əməlləri törətmişlər. Belə əməllərdən 2000-ci ildə 12, 2001-ci ildə 15, 2002-ci ildə 11, 2003-cü ildə 8, 2004-cü ildə 10, 2005-ci ildə 10, 2006-cı ildə 14, 2007-ci ildə 4, 2008-ci ildə 9, 2009-cu ildə 10, 2010-cu ildə 11, 2011-ci ildə 14, 2012-ci ildə 19, 2013-cü ildə 11, 2014-cü ildə isə 12 qəsdən adam öldürmə,

2000-ci ildə 24, 2001-ci ildə 16, 2002-ci ildə 16, 2003-cü ildə 13, 2004-cü ildə 10, 2005-ci ildə 13, 2006-cı ildə 16, 2007-ci ildə 15, 2008-ci ildə 18, 2009-cu ildə 11, 2010-cu ildə 15, 2011-ci ildə 21, 2012-ci ildə 27, 2013-cü ildə 30, 2014-cü ildə isə 49 sağlamlığa qəsdən ağır zərər vurma, 2000-ci ildə 1, 2002-ci ildə 3, 2003-cü ildə 2, 2004-cü ildə 1, 2005-ci ildə 3, 2006-cı ildə 1, 2007-ci ildə 1, 2008-ci ildə 1, 2010-cu ildə 1, 2011-ci ildə 3, 2013-cü ildə 1, 2014-cü ildə 1 cinayət əməli zorlama və ya zorlamaya sui-qəsd, 2000-ci ildə 327, 2001-ci ildə 209, 2002-ci ildə 177, 2003-cü ildə 159, 2004-cü ildə 158, 2005-ci ildə 196, 2006-cı ildə 127, 2007-ci ildə 144, 2008-ci ildə 205, 2009-cu ildə 121, 2010-cu ildə 158, 2011-ci ildə 215, 2012-ci ildə 197, 2013-cü ildə 281, 2014-cü ildə isə 269 cinayət əməli talama, o cümlədən onun soyğunçuluq, quldurluq, dələduzluq formalarında törədilmiş əməllərə aid olmuşdur.

Təəssüf doğuran hallardan biri də ondan ibarətdir ki, 2000-ci ildə 4, 2001-ci ildə 3, 2002-ci ildə 11, 2003-cü ildə 7, 2004-cü ildə 16, 2005-ci ildə 10, 2006-cı ildə 10, 2007-ci ildə 4, 2008-ci ildə 6, 2009-cu ildə 4, 2010-cu ildə 6, 2011-ci ildə 5, 2012-ci ildə 7, 2013-cü ildə 11, 2014-cü ildə isə 1 cinayət hadisəsi narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar olaraq törədilmişdir. Bu dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin 2000-ci ildə 379, 2001-ci ildə 305, 2002-ci ildə 315, 2003-cü ildə 286, 2004-cü ildə 354, 2005-ci ildə 421, 2006-cı ildə 371, 2007-ci ildə 363, 2008-ci ildə 349, 2009-cu ildə 292, 2010-cu ildə 315, 2011-ci ildə 306, 2012-ci ildə 333, 2013-cü ildə 339, 2014-cü ildə isə 309 nəfəri heç bir yer-

də işləməyən və ya təhsil almayan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər olmuşlar.

Təhlillər göstərir ki, respublikada yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin 2000-ci ildə 270, 2001-ci ildə 363, 2002-ci ildə 383, 2003-cü ildə 283, 2004-cü ildə 355, 2005-ci ildə 396, 2006-cı ildə 312, 2007-ci ildə 335, 2008-ci ildə 301, 2009-cu ildə 253, 2010-cu ildə 287, 2011-ci ildə 170, 2012-ci ildə 163, 2013-cü ildə 216, 2014-cü ildə isə 201 dəstə şəklində, əlbirliklə törədilmişdir. Bu cinayətlərin 2000-ci ildə 14, 2001-ci ildə 18, 2002-ci ildə 9, 2003-cü ildə 12, 2004-cü ildə 2, 2005-ci ildə 12, 2006-cı ildə 8, 2007-ci ildə 8, 2008-ci ildə 11, 2009-cu ildə 6, 2010-cu ildə 10, 2011-ci ildə 5, 2012-ci ildə 7, 2013-cü ildə 12, 2014-cü ildə 9-u sərxoş vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmişdir.

Məhkum olunan şəxslərə gəldikdə isə 14-16 yaşlı şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə 2000-ci ildə 292, 2001-ci ildə 333, 2002-ci ildə 307, 2003-cü ildə 230, 2004-cü ildə 286, 2005-ci ildə 291, 2006-cı ildə 201, 2007-ci ildə 269, 2008-ci ildə 220, 2009-cu ildə 189, 2010-cu ildə 215 nəfər şəxs məhkəmə hökmləri ilə müxtəlif cəzalara məhkum edilmişlər. Bunlardan 2000-ci ildə 7, 2001-ci ildə 9, 2002-ci ildə 16, 2003-cü ildə 3, 2004-cü ildə 8, 2005-ci ildə 12, 2006-cı ildə 6, 2007-ci ildə 13, 2008-ci ildə 6, 2009-cu ildə 7, 2010-cu ildə 11 nəfər şəxs qız uşaqları olmuşlar. Məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmamışlardan 2000-ci ildə 44, 2001-ci ildə 79, 2002-ci ildə 69, 2003-cü ildə 92, 2004-cü ildə 124, 2005-ci ildə 48, 2006-cı ildə 30, 2007-ci ildə 62, 2008-ci ildə 45, 2009-cu ildə 38, 2010-cu ildə 51 nəfəri valideyninin biri –

ya atası və ya anası olmayan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər olmuşlar. Ən təhlükəli təzahürlərdən biri də ondan ibarətdir ki, böyüklər tərəfindən törədilən cinayətlər üzrə 2000-ci ildə 96, 2001-ci ildə 72, 2002-ci ildə 72, 2003-cü ildə 52, 2004-cü ildə 55, 2005-ci ildə 80, 2006-cı ildə 33, 2007-ci ildə 73, 2008-ci ildə 54, 2009-cu ildə 43, 2010-cu ildə 55 nəfər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs məhkum edilmişlər. Bu şəxslər böyüklər tərəfindən ya cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilmiş və ya törədilən cinayətlər yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə törədilmişdir.

Məhkəmələr tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə çıxarılan hökmlərdə tətbiq edilən cəzaların 2000-ci ildə 93, 2001-ci ildə 132, 2002-ci ildə 94, 2003-cü ildə 100, 2004-cü ildə 87, 2005-ci ildə 75, 2006-cı ildə 72, 2007-ci ildə 83, 2008-ci ildə 61, 2009-cu ildə 51, 2010-cu ildə 61-i azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmuşdur. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə təyin edilmiş azadlıqdan məhrum etmə cəzalarının 2000-ci ildə 79,6%, 2001-ci ildə 66,7%, 2002-ci ildə 72,3%, 2003-cü ildə 48%-i, 2004-cü ildə 65,5%-i, 2005-ci ildə 41,3%-i, 2006-cı ildə 45,8%-i, 2007-ci ildə 51,8%-i, 2008-ci ildə 55,7%-i, 2009-cu ildə 54,9%-i, 2010-cu ildə 58,5%-i 5 ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası olmuşdursa, 2000-ci ildə 20,4%, 2001-ci ildə 33,3%, 2002-ci ildə 27,7%, 2003-cü ildə 52%-i, 2004-cü ildə 34,5%-i, 2005-ci ildə 58,7%-i, 2006-cı ildə 54,2%-i, 2007-ci ildə 48,2%-i, 2008-ci ildə 44,3%-i, 2009-cu ildə 45,1%-i, 2010-cu ildə 47,1%-i 5 ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir. Göründüyü kimi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisində ağır

və xüsusilə ağır cinayətlərin sayı ildən-ilə artmağa meyilli olsa da, onlara təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının, o cümlədən 5 ildən yuxarı müddətə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının xüsusi çəkisi də əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu da onu göstərir ki, hüquq pozuntularına meyilli yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin profilaktikası, o cümlədən təlim-tərbiyə işi kifayət qədər səmərəli nəticələr verməmişdir.

Son illər cəmiyyətdə baş verən proseslər ailə-uşaq münasibətlərinə də mənfi təsirini göstərməkdədir. Məhz belə təzahürlərin nəticəsidir ki, ölkədə itkin düşmüş şəxslər sırasında yetkinlik yaşına çatmayanların xüsusi çəkisi artmaqdadır. Statistik məlumatlar göstərir ki, 2000-ci ildə 261, 2001-ci ildə 253, 2002-ci ildə 305, 2003-cü ildə 282, 2004-cü ildə 269, 2005-ci ildə 293, 2006-cı ildə 273, 2007-ci ildə 249, 2008-ci ildə 217, 2009-cu ildə 153, 2010-cu ildə 221, 2011-ci ildə 168, 2012-ci ildə 171, 2013-cü ildə 210, 2014-cü ildə isə 242 nəfər 14-17 yaşlı şəxslər itkin düşmüşlər. Onların axtarılıb tapılması sahəsində tədbirlərin səmərəliliyi və intensivliyi əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, lakin həmin şəxslərin axtarılıb tapılması heç də həmişə uğurlu nəticələrə gətirib çıxarmamışdır. Bu da yetkinlik yaşına çatmayanların ciddi nəzarətdə saxlanılmasını, onlarla təlim-tərbiyə işinin gücləndirilməsini ümumxalq diqqətində saxlanmasına zərurət yaradır. Bütün bunlara görə də son illər ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının mühafizəsinə diqqət artırılmışdır.

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi problemi ümumdünya səviyyəsində baş verən proseslərin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Buna görə də uşaqlar arasında hüquq

pozuntularının artması və uşaq hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq təşkilatları dərindən narahat edir. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, yalnız uşaqlar cinayət etmirlər, habelə onlara qarşı cinayətlər, zoraki hərəkətlər intensiv surətdə artmaqdadır. Uşaqların cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi, yaxud onların yaşlılar tərəfindən cinayətkarlığa cəlb edilməsinin qarşısının alınması yetkinlik yaşına çatmayanların və gənc nəslin normal inkişafının, onun kamil şəxsiyyət kimi formalaşmasının mühüm şərtidir.

Cinayətkarlıqla mübarizədə uşaq hüquqlarının müdafiəsi böyük aktuallığa malik olan problemdir. Bu, başlıca olaraq, ondan irəli gəlir ki, qloballaşan dünyada bu problem təhlükəli xarakter almaqdadır. Buna görə də, Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin, o cümlədən hüquq siyasətinin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biri ölkədə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsindən, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsindən, habelə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasının etibarlı şəkildə təmin edilməsindən ibarətdir. Bu sahədə qarşıda duran vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas prinsip-lərindən və vəzifələrinə birini təşkil edir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ailə və uşaq münasibətlərində mənəvi-əxlaqi dəyərlərin etibarlı mühafizəsinə ciddi tələbat yaradır. Yetkinlik yaşına çatmamışlar arasında kompyuterdən asılılıq prosesləri ailələri ciddi surətdə narahat etməkdədir. Bir çox hallarda uşaq psixologiyası ilə uyğun gəlməyən internet resurslarına açıq çıxışlar ciddi fəsadlar törədir. Müxtəlif məzmunlu disk-lər, internet filmləri, başqa materiallar multiplikasiya filmləri ciddi nəzarət olmadan is-

tifadəyə buraxılır. Bu filmlərin əksəriyyətində maraqlı xatirinə zorakılıq, qəddarlıq, uşaq pornoqrafiyası və s. bu məzmunlu materialların dövriyyəyə buraxılması uşaqlar arasında müxtəlif kateqoriyada olan cinayətlərin və hüquq pozuntularının artmasına şərait yaradır. İnformasiya təhlükəsizliyinin tələbləri bu sahəyə diqqətin artırılmasını və xüsusi mexanizmlər vasitəsilə ciddi nəzarətin təmin olunmasına zərurət yaratmışdır.

Beynəlxalq və milli təcrübə təsdiq edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının və cinayət faktlarının nəzarətdə saxlanması üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsi tövsiyyə edilir:

1. Uşaq hüquqlarının müdafiəsi və mühafizəsi sahəsində milli qanunların beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması sahəsində tədbirlər davam etdirilməlidir;
2. Uşaq hüquqlarının pozulması ilə bağlı hər bir fakt, xüsusilə cinayət faktları ciddi surətdə araşdırılıb qanuni tədbirlər görülməlidir;
3. Uşaq hüquqlarının qorunması və yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri üzrə profilaktiki tədbirlər sisteminin hazırlanıb həyata keçirilməsi zəruridir;
4. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işləri üzrə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş prosessual normalara istintaq və məhkəmə orqanları tərəfindən ciddi əməl olunması təmin edilməlidir;
5. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzaçəkmə müəssisələrində təlim-tərbiyəsinə və təhsilinə diqqətin artırılması zəruridir;
6. Cəzaçəkmə müəssisələrindən buraxılan cinayət etmiş yetkinlik yaşına çatmayanların yaşayış və iş yeri ilə təmin

- olunması sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir;
7. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri dövlət nəzarətində saxlanılmalıdır;
  8. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında hüquq tərbiyəsinə xüsusi önəm verilməli, beynəlxalq qabaqcıl təcrübədən istifadə edilməlidir;
  9. Uşaq psixologiyasına ciddi təsir göstərən pornoqrafik materialların, zorakılıq, qəddarlıq, həyəcan və emosional pozğunluq yaradan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının qanunsuz materiallarının istehsalı, təbliği və dövriyyəyə buraxılması qadağan edilməlidir;
  10. İnformasiya texnologiyalarından istifadə etməklə yetkinlik yaşına çatmamışların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsini pozan əməllərə görə məsuliyyətin və cəzanın sərtləşdirilməsi zəruri hesab edilməlidir;
  11. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında informasiya hüququnun tədris edilməsinə dair diqqət artırılmalıdır.
- Ümumilikdə götürsək isə, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində proseslərin dinamik inkişafda olması nəzərə alınaraq, bu sahədə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi üçün kompleks tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi təmin olunmalıdır.
- İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT**
1. BMT-nin “Uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə Baş katibin Ümumdünya Hesabatı”. BMT-nin nəşri, 2006, s.8-36.
  2. Beynəlxalq sənədlər toplusu. Bakı, “Qanun” nəş., 2005, s.131.
  3. Uşaq hüquqları hamı üçün. Bakı, Ombudsman Aparatının nəşri, 2009, s.56-61.
  4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2013, s.10-11.
  5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2008, s.12-26.
  6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2013, s.11.
  7. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı, “Digesta” nəş., 2014, s.52.
  8. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2006, s.55.
  9. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2011, s. 13-14.
  10. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2011, s.107-109.
  11. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2009, s.11.
  12. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2006, s.14.
  13. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2009, s.36, 48, 61, 63.
  14. “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəş., 2011, s.37.
  15. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. Bakı, 2014, s.470-472.
  16. BMT-nin “Uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə Baş katibin Ümumdünya Hesabatı”. BMT-nin nəşri, 2006, s.8-36.
  17. Uşaq hüquqları hamı üçün. Bakı, Ombudsman Aparatının nəşri, 2009, s.3-6.
  18. Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlıq və hüquq pozmaları. Bakı, 2010, s. 35-38.

THE ROLE OF SECURITY INFORMATION IN FAMILY EDUCATION**Hasanzade Saida Bahram g.**

The constitution of Azerbaijan Republic affords a special priority to reliable protection and guarding of human rights and freedoms. That is why a family as a main kernel of a society is taken under a special ward ship of the state. In the legislation a right of everyone to keeping secret personal and family life secrecy is consolidated, interfering into families and personal life is considered inadmissible. Recent years there increase the actions of different content doing harm to spiritual and moral education of family members, honor and dignity of women and children. In a broad expansion and propagation of these actions in the web internet resources are widely used. Therefore a special attention on side of our government is paid to preservation and development of historically formed of spiritual and moral values. The numerous scientific, educational and state organizations consider provision of spiritual and moral upbringing of children to be their duty of priority. In this sense the actions doing harm to spiritual and moral education of family members in our country are condemned and blamed by society members and public relations in this sphere are protected by the administrative and criminal legislation. It should be unfortunately noted that some businessmen, dilettantes and interested persons by this or other purposes, widely use pornographic materials, films propagating cruelty and mercilessness and work for getting profit.

In the article the negative sides of the actions doing harm to values established in a sphere of spiritual and moral education of women and children are brought to light, thoughts and considerations on expansion and hardening the legal measures in a sphere of protection of information security are put forward.

Key words: woman, child, spiritual and moral values, pornography, brutality, immorality, administrative and criminal legislation, state politics.

РОЛЬ БЕЗОПАСНОСТИ ИНФОРМАЦИИ В СЕМЕЙНОМ ВОСПИТАНИИ**Гасанзаде Саида Бахрам кызы**

Конституции Азербайджанской Республики придает особое значение защите прав и свобод человека. Поэтому семья являющаяся основой ячейкой общества была взята под особую опеку государства. В законодательстве было закреплено право на конфиденциальность личной и семейной жизни, было сочтено неприемлемым вмешательство в личную жизнь и семейную жизнь. В последние годы происходит увеличение количества действий разнообразного содержания приносящих вред семье, чести и достоинству её членов – женщинам и детям, приводящих к нарушению нравственно-морального воспитания. В распространении и пропаганде этих действий в большом диапазоне широко используются интернет-ресурсы. Поэтому со стороны государства, защите и развитию исторически сложившихся нравственно-моральных ценностей,

уделяется особое внимание. Многочисленные научные, образовательные и государственные учреждения считают главным приоритетом обеспечение нравственно-морального воспитания детей. В этом смысле, в нашей стране действия приносящие вред нравственно-моральному воспитанию членов семьи, осуждаются и порицаются членами общества, общественные отношения в этой области охраняются административным и уголовным законодательством. К сожалению, необходимо отметить, что отдельные предприниматели, любители и заинтересованные лица стремятся получить прибыль, в тех или иных целях широко используя порнографические материалы, фильмы пропагандирующие жестокость и насилие.

В статье раскрываются отрицательные стороны действий, приносящих вред ценностям, сформированным в сфере нравственно-морального воспитания женщин и детей, были выдвинуты взгляды и мнения по расширению и ужесточению правовых мер в области защиты информационной безопасности.

Ключевые слова: женщины, дети, нравственно-моральные ценности, порнография, насилие, безнравственность, административное и уголовное законодательство, государственная политика.

AİLE TERBİYESİNDE BİLGİ GÜVENLİĞİN ROLÜ

Hasanzade Saida Bahram kızı

Azərbaycan Cumhuriyyəti Anayasasında insan hak və özgürlüklerinin korunmasına özel önem verilmektedir. Bu nedenle toplumun temel hücreyi olan aile, devletin özel koruması altına alınır. Mevzuat, özel hayatın ve aile hayatının gizliliği hakkını tesis etmiş, özel hayata ve aile hayatına müdahale kabul edilemez bulunmuştur. Son yıllarda ailenin, üyelerinin – kadın ve çocukların - onur ve haysiyetini zedeleyen, ahlaki eğitimin ihlaline yol açan çeşitli içerikli eylemlerin sayısı artmıştır. Bu eylemlerin yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesinde çok çeşitli İnternet kaynakları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle devlet, tarihsel olarak oluşturulmuş ahlaki değerlerin korunmasına ve geliştirilmesine özel önem vermektedir. Çok sayıda bilim, eğitim ve devlet kurumu, çocukların ahlaki eğitiminin sağlanmasını en önemli öncelik olarak görmektedir. Bu anlamda ülkemizde aile bireylerinin ahlaki ve ahlaki eğitimlerine zarar veren davranışlar toplum üyeleri tarafından kınanmakta ve kınanmakta, bu alandaki halkla ilişkiler idari ve cezai mevzuatla korunmaktadır. Ne yazık ki, özel girişimcilerin, amatörlerin ve ilgili kişilerin pornografik materyalleri, zulmü ve şiddeti teşvik eden filmleri şu veya bu amaçla yaygın olarak kullanarak kar elde etmeye çalıştıklarını belirtmek gerekir.

Makalede, kadın ve çocukların ahlaki ve ahlaki eğitimi alanında oluşan değerleri baltalayan olumsuz eylemler ortaya konmakta, bilgi güvenliği koruması ve bu alandaki yasal tedbirlerin genişletilmesi ve sıkılaştırılmasına ilişkin fikir ve görüşler ileri sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: kadın, çocuk, ahlaki değerler, pornografi, şiddet, ahlaksızlık, idari ve ceza hukuku, devlet politikası.

QANUNUN TƏFSİRİ

Qurbanov Habil Surxay oğlu,
AMEA Azad Həmkarlar İttifaqının
sədri, hüquq üzrə elmlər doktoru, pro-
fessor.

e-mail: professorqurbanov@yandex.com
 tel: +99455 220 00 20

Açar sözlər: təfsir anlayışı, dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, hüquq qaydası və qanunçuluq, hüquqi tənzimətmə, hüquq norması, davranış qaydaları, hüquqi qüvvə.

Təfsir anlayışı. Hüququn realizəsi, yəni insanların davranışında hüquqi göstərişlərin gerçəkləşdirilməsi hüquq normalarının məzmununu aydınlaşdırmadan, qanunvericinin qanunlarda ifadə olunan iradəsini izah etmədən qeyri-mümkündür. İradənin aşkar edildiyi bu proses hüquq elmində və hüquqi praktikada “hüququn təfsiri (“qanunun təfsiri”)” anlayışı ilə müəyyən edilir.

Deməli, hüququn (qanunun) təfsiri hüquqrealizə, o cümlədən hüququ tətbiqetmə prosesinin zəruri və vacib elementidir. Hüququn bu və ya digər normasını tətbiq etməzdən əvvəl onun əsl mənasını aydınlaşdırmaq, bəzi hallarda isə izah etmək zəruridir.

Hüququn təfsiri – bu, hüquqi aktların realizəsi və təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə onların həqiqi məzmununun müəyyənəşdirilməsi üzrə intellektual-iradi fəaliyyətdir. Deməli, təfsir eyni zamanda da idrak fəaliyyətidir.

Hüququn təfsiri müxtəlif subyektlərin hüquq normalarının mənasının düzgündərk edilməsinə və izahına yönələn mürəkkəb və çoxcəhətli fəaliyyətidir. Bu o deməkdir ki, təfsir heç də adi idrak prosesi, sadəcə dərk-

etmə aktı deyil, zamana görə öz axınına malik olan intellektual-iradi, təşkilati fəaliyyət prosesidir.

Təfsir anlayışının tərfi ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Müəlliflərin bir qismi belə hesab edir ki, təfsir yalnız aydınlaşdırmadan, digər qismi onun hüquq normalarının məzmununu izah etməkdən ibarətdir. Üçüncüqisim müəlliflərin fikrincə isə, təfsir hüquq normalarının məzmununu aydınlaşdırmaqdan və izah etməkdən ibarətdir. Fikrimizcə, üçüncüqisim müəlliflərin mövqeyi daha məqsədəməvafiqdir, çünki birinci və ikinci mülahizələrdə anlayışa birtərəfli yanaşma nəzərə çarpır. Sonuncu yanaşma isə təfsiri normanın məzmununun aydınlaşdırılması və izahının birliyi qismində qiymətləndirir. Beləliklə, “təfsir” anlayışı özündə aşağıdakı iki komponenti əhatə edir: (1,s.18)

- 1) hüquq normasının məzmununun aydınlaşdırılması;
- 2) hüquq normasının məna və məzmununun izah edilməsi.

Hüquq normasını aydınlaşdırmaq normaların məzmununun fərdin “özü üçün” başa düşülməsi, dərk edilməsi prosesidir. Bu, təfsirin hüququn dərk edilməsinə yönələn qnoseoloji təbiətini səciyyələndirir. Təfsir-aydınlaşdırma hüquq normasını tətbiq edən subyektin şüurunda baş verən daxili düşüncə prosesi qismində çıxış edir. Aydınlaşdırma özü və öz daxili üçün başadüşmədən ibarət olduğuna görə, o, zahiri ifadə formalarına malik deyil.

Aydınlaşdırma gedişində interpretator təfsirin dərkətmə prosesini təmin edən müxtəlif üsul və vasitələrindən istifadə edir. Bu pro-

sesdə qrammatik (filoloji), məntiqi, tarixi-siyasi və sistematik üsullarından istifadə edilir.

Aydınlaşdırma bütün formalarda hüququn realizəsinin zəruri şərti qismində çıxış edir. Hüququn realizə formalarına isə aşağıdakılar daxildir:

- hüququn realizənin formalarına əməl etmək;
- hüququn realizəsi formalarından istifadə etmək.

İzahetmə vahid təfsir prosesinin ikinci hissəsini təşkil edir. Bu, qavranılmış hüquq norması məzmununun digərləri üçün izahından ibarətdir. O, aydınlaşdırma ilə yanaşı mövcud olmasa da, birinci mərhələdəki idrak fəaliyyətinin davamıdır.

Hüquq normasının məzmununun izahı zamanı prosesin birinci hissəsinin nəticələri obyektivləşdirilir. Belə obyektivləşdirmə öz ifadəsini yazılı formada tapır. Həmin yazılı forma isə özündə aşağıdakıları ehtiva edir:

- obyektivləşdirmənin ifadə edildiyi rəsmi akt;
- obyektivləşdirmənin ifadə edildiyi sənəd;
- obyektivləşdirmənin ifadə edildiyi hüquqi akt.

Qeyd etmək zəruridir ki, belə obyektivləşdirmə şifahi formada da ifadə oluna bilər. Məsələn, tövsiyə etmə, məsləhət vermə və s.

Beləliklə, aydınlaşdırma və izahetmə vahid təfsir prosesinin bir-biri ilə dialektik qarşılıqlı əlaqədə olan iki tərəfidir. Göstərilənlərlə əlaqədar təbii sual meydana çıxır: hüququn təfsir edilməsi hansı zərurətdən irəli gəlmişdir? Bunun həm obyektiv, həm də subyektiv cavabı vardır.

1. Normativ-hüquqi aktlarda ehtiva olunan hüquq normaları sözlər, söz birləşmələri, cümlələr və formulələr vasitəsilə ifadə edilir. Onların məna və mahiyyətini, aralarındakı məntiqi əlaqəni başa düşmək üçün fikri fəaliyyət (düşüncə fəaliyyəti) zəruridir.

2. Normativ-hüquqi aktlarda dövlətin iradəsi hüquqi texnikanın üsul və vasitələrinin köməyi ilə ifadə edilmişdir. Həmin texniki üsul və vasitələrə terminologiyanın spesifikliyi, hüquqi konstruksiyalar və göndəriciliklər sistemi aiddir. Bəzi terminlər elmin başqa sahələrindən götürülmüşdür. Bütün bunlar həmin terminlərin izahı üçün xüsusi (hüquqi) bilik tələb edir və onlardan qanunverici tərəfindən hüquq normalarında ehtiva olunan dövlət iradəsi ifadə olunarkən istifadə edilir.

3. Hüquq normaları ümumməcburi davranış qaydaları kimi xüsusi ifadə formasına malikdirlər, öz mücərrədlikləri ilə səciyyələndirilir. Onlar öz qüvvəsini subyektlərin və ictimai münasibətlərin geniş dairəsinə şamil edir, qanunverici isə, bir qayda olaraq, dövlətin iradəsini rəsmiləşdirmək üçün ən qısa formulələrdən istifadə etmək məcburiyyətində qalır. Bu ona aparıb çıxarır ki, həmin formulələrin “şifrələrini açmaq” zərurəti meydana çıxır.

4. Təfsir qanunvericilik texnikasından qeyri-mükəmməl və qeyri-adekvat istifadədən, normativ-hüquqi aktın aydın, dəqiq, anlaşılıqlı dilinin olmamasından irəli gəlir, buna görə də bəzi formulələrin pərakəndəliyi müşahidə olunur, bəzən isə onların ikimənənliliyi diqqətdən yayınmır.

5. Hüquq normaları ictimai münasibətləri yalnız bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə tənzim etməyə qadirdirlər, bir normanın qüvvə sistemi labüd surətdə digər sistemin hərəkətə

gəlməsinə səbəb olur. Hüquq normasının həqiqi mənasını başa düşmək üçün onunla birlikdə tətbiq ediləcək digər normanın axtarılmasını zəruri edir.

Beləliklə, spesifik fəaliyyət kimi, təfsirin mahiyyəti sosial hadisə olmaq etibarilə hüququn özünün xüsusiyyətlərindən ibarətdir. Məhz həmin xassə təfsirin də zəruriliyinə səbəb olur. Bu xassələr isə aşağıdakılardan ibarətdir: (5,s.36)

1) sosial hadisə kimi, hüququn normativliyi;

2) hüququn ümumməcburiliyi;

3) hüququn sistemliliyi;

4) hüququn formal müəyyənliyi;

5) hüquqda dövlət məcburiyyətinin olması.

Hüququn əsasını normalar – ümumi xarakterli qaydalar təşkil edir. Üstəlik, hüququn xüsusi növdən olan normativliyi bərabər miqyasdır, lakin o, faktiki olaraq düzgünyolda olmayan insanlara tətbiq edilir. Digər tərəfdən, hüquq ümumdür, onun tətbiq edildiyi hadisə isə adətən, tək olur.

“Qanunun təfsiri” anlayışı haqqında. İlk növbədə, qeyd etmək zəruridir ki, “hüququn təfsiri” və “qanunun təfsiri” anlayışları eyni mənanı bildirən terminlərdir. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi elmində, adətən, hüququn təfsiri barəsində danışılsa da, bu, eyni vaxtda qanunun təfsirinə də eyni dərəcədə şamil olunur. (1, s.23)

Qanunun təfsiri dedikdə, qanunun məzmunu və onun müddələrinin düzgün realizəsi məqsədi ilə onun həqiqiliyinin müəyyənləşdirilməsinə yönələn fəaliyyət başa düşülür.

Ümumiyyətlə, təfsirlə həm fərdi, həm də kollektiv qaydada bütün hüquqi şəxslər məşğul olur. Təfsir nəticəsində konkret qanun normasının real (həqiqi) məzmunu, qanunun işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi döv-

rünün tarixi şəraiti, onun məqsəd və istiqamətləri, realizə olunma nəticələri və s. müəyyən edilir.

Təfsir prosesində istifadə edilən xüsusi terminologiya özündə aşağıdakı sinonimləri ehtiva edir:

1) interpretasiya (lat. interpretatio – vasitəçilik);

2) hermenevtika (yun. hermenevtike – təfsir etmə, mətnlərin təfsiri mədəniyyəti).

Qanunun və onun mətninin təfsiri nəzəriyyəsi və mədəniyyəti kimi hüquqi hermenevtika adı altında qanunun təfsiri yeni dövrdə aşağıdakılar nəticəsində meydana gəlir və rəsmiləşdirilir:

1) yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan, qüvvədə olan hüququn rəsmi mənbələri sisteminə başçılıq edən akt kimi qanunun rolunun dirçəldilməsi;

2) sivil dövlətlərin hüquq sistemində qanunun aliliyi prinsipinin təsbit edilməsi;

3) “çəkəndirmə və tarazlaşdırma” sisteminin, onun içərisində isə konstitusiya nəzarətinin meydana gəlməsi;

4) hüququn əsas sahələrinin məcəllələşdirilməsi prosesi;

5) dövlət quruluşu formalarının mürəkkəbləşməsi (konfederasiyaların, federasiyaların və unitar dövlətdə muxtariyyatların meydana gəlməsi).

Qanunun təfsirinin əsas başlanğıcları qismində aşağıdakılar çıxış edir:

1) təfsir zamanı qanunvericinin nəyi ifadə etmək istədiyi deyil, onun nəyi formalaşdırdığının mənası aydınlaşdırılır;

2) təfsir qüvvədə olan qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklər etmir və edə bilməz, o, yalnız qanunda nəyin yazıldığını izah etməyə və dəqiqləşdirməyə xidmət edir;

3) təfsir nəticəsində qanun yaradılmır,

onun dövlətin yalnız ifadə edilmiş iradəsi aşkar olunur;

4) təfsir qanunun aliliyi prinsipinə dəqiq uyğunluqla aparılmalıdır.

Təfsir başadüşmə, aydınlaşdırma, izahetmə və göstəriş kimi. Təfsir başadüşmə, yəni onu dərk etməkdir. Bu, müstəqil fikrin tədqiqi (idraki tədqiqi) prosesi kimi baş verir. Həmin prosesdə bütün hüquq qaydaları tədqiqata məruz qoyulur. Bu qaydalar isə aşağıdakıları əhatə edir:

1) qanunvericinin normativ göstərişində ifadə edilmiş iradənin açılmasında maraqlı olan şəxslər üçün normanın məna və mahiyyətinin aydınlaşdırılması;

2) qanunun hərfən və ruhunun qarşılıqlı əlaqəsinin izah olunması;

3) özündə hüquq normasının başa düşülməsini ehtiva edən göstəriş.

1. Təfsir – başadüşmə qanunun mahiyyətinin öyrənilməsinin müxtəlif üsullarını (fəndlərini) nəzərdə tutur və aşağıdakı təfsir üsullarına malikdir:

– şifahi (qrammatik, filoloji, mətni) təfsir; qanunun mətnini, onun rəsmiləşdirilməsinin qrammatik vasitələrinin xüsusiyyətlərini tədqiq etməkdən ibarətdir;

– məntiqi təfsir; qanunvericinin istinad etdiyi anlayışların, onların adekvat mənasının təhlili üçün məntiq və təfəkkür qanunlarından istifadə etməyə imkan verir;

– tarixi təfsir; qanunun qəbul edildiyi tarixi şəraitə, onun məzmununun istiqamətinə, qanunvericinin niyyətinə təsir göstərən şərtlərə müraciət edilməsilə bağlıdır;

– sistemli təfsir; hüquq qaydasının mənasını aşkar etməyə, qanunvericilik sistemində onun yerini müəyyənləşdirməyə imkan verir;

– funksional təfsir; hüquq normasının tətbiqinin baş verdiyi amil və şərtlərə müraciət edilərkən onun real mənasını aydınlaşdırır;

– teleoloji təfsir; qanunun qüvvəsinin məqsəd və ya nəticəsinin aşkar edilməsinə yönəldilir;

– xüsusi-hüquqi təfsir; tətbiq edilən qanunda terminologiyaya müraciət edilməsilə bağlıdır.

2. Təfsir-izahetmə. Təfsir-izahetmə özünün hüquqi nəticələrinə görə aşağıdakılara bölünür:

– rəsmi təfsir – buna müvəkkil edilmiş orqan tərəfindən gerçəkləşdirilir və hüququ tətbiqetmənin müvafiq obyektləri üçün məcburidir. Rəsmi təfsir öz növbəsində aşağıdakı təfsir növlərini əhatə edir:

a) normativ (leqal) təfsir; əgər qanunvericidən gəlicsə, normativ təfsir autentik (düzünə), əgər xüsusi səlahiyyətlərin verildiyi orqandan gəlicsə, dolay təfsir fərqləndirilir;

b) kazual təfsir, yəni fərdi təfsir; konkret həyati situasiyaya baxılarkən məhkəmə təcürübəsi və inzibati təcürübədə tətbiq edilən təfsir (bu təfsir növü ancaq konkret iş üçün məcburi xarakter daşıyır);

– qeyri-rəsmi təfsir – istənilən şəxs tərəfindən gerçəkləşdirilən və hüquqi qüvvəsi olmayan təfsir. Təfsirçinin nüfuzundan asılı olaraq, aşağıdakı növləri fərləndirilir:

a) adi təfsir – şəxsin öz mülahizələri əsasında qanunun və ya onun ayrı-ayrı müddələrinin izah edilməsi;

b) səlahiyyətli təfsir – izahetmənin məqsədayönlü hüquqi təhsil almış və ümumi hüquqi biliklərə malik şəxs tərəfindən gerçəkləşdirilməsi;

c) peşəkar təfsir – qanunun mənasının hüquqi praktikaya cəlb edilmə nəticəsində

xüsusi hüquqi biliklərə yiyələnmiş şəxslər tərəfindən izah edilməsi;

ç) doktrinal (elmi) təfsir – qanunun qanun haqqında nəzəriyyəni bilmək əsasında hüquqşünas-alim tərəfindən izah edilməsi.

3. **Təfsir-aydınlaşdırma.** Bu, həcmə görə təfsir hesab edilir və onunla bağlıdır ki, qanunverici termin və konstruksiyalarda formulə etdiyi üçün onu ifadə edilmiş iradəsi qanunun həqiqi mənası ilə üst-üstə düşməyə bilər. Həcmə görə aşağıdakı təfsirlər fərqləndirilir:

– hərfi təfsir – qanunun mətninin normativ mənasının onun şifahi – mətni ifadəsi ilə tam üst-üstə düşdüyü vaxt gerçəkləşdirilən təfsir (qanunun “ruhən” və “hərən” üst-üstə düşməsi);

– genişləndirici (geniş) təfsir – qanunun mətninin əsl normativ mənasının onun sözlə ifadəsindən geniş olduğu zaman gerçəkləşdirilməsi zəruri olan təfsir;

– məhdudlaşdırıcı təfsir – qanunun mətninin əsl normativ mənasının artıq onun sözlə ifadəsinin mövcud olduğu zaman gerçəkləşdirilən təfsir.

4. **Təfsir-göstəriş.** Bu təfsir növü səlahiyyətli dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən qəbul edilən və özündə hüquq normalarının rəsmi interpretasiyasını ehtiva edən hüquqi aktlardan ibarətdir. Aşağıdakılar rəsmi təfsir aktlarına aid edilə bilər:

– qanunlar, dövlət başçısı və ya digər dövlət orqanlarının müvafiq qanunların normalarını konkretləşdirən aktları növündə hüquqyaratma aktları;

– özündə, hərəkətləri bilavasitə qanunla tənzim edilməyən subyektlərə deyil, hüququ tətbiq etmə fəaliyyətinin konkret subyektlərin qüvvədə olan hüququ neçə başa düşmək və tətbiq etmək göstərişini ehtiva edən hüquqi

praktikanın forması kimi fərdi interpretasiya aktları.

Belə təfsir qaydaları, forma və üsulları qitə (Avropa) hüquq sistemində tam həcmdə tətbiq edilir.

Hüquq sistemlərinin ingilis-amerikan qrupunda qanunun təfsiri. Hüquq sistemlərinin ingilis-amerikan qrupunda qanunun təfsirini ümumi hüquq nöqtəyi-nəzərindən müəyyən edən aşağıdakı mövqelər nəzərə alınır:

1) qanunun təfsiri – bu, məhkəmənin hüququdur;

2) məhkəmənin gerçəkləşdirdiyi təfsir hüquqyaratma xarakteri daşıyır, yəni hüququn mənbəyi olan məhkəmə presedenti yaradır;

3) qanunun təfsirinin qanunvericilik yolu ilə təsbitinin olmadığı qitə Avropasından fərqli olaraq, BöyükBritaniya və ABŞ-da statutların təfsiri haqqında xüsusi qanunlar (İngiltərədə belə aktlar 1850-ci, 1889-cu və 1978-ci ildə qəbul edilmişdir) və qanunların təfsiri barəsində ştatların qanunları mövcuddur;

4) məhkəmələr müəyyən prezumpsiyalara, yəni məhkəmə praktikası tərəfindən işlənib hazırlanmış əsas müddəalara əməl etməlidirlər. Ümumi hüquqda təməllidəyişikliklər edilməsini qadağan edən prezumpsiya, mülkiyyətdən məhrum etməni və vətəndaşların qanuni subyektiv hüquqlarına qarışmağı qadağan edən prezumpsiya, məhkəmənin yurisdiksiyasını məhdudlaşdırmanı qadağan edən prezumpsiya hakimiyyətin özbaşınalığını və sui-istifadəsini qadağan edən prezumpsiya əsas müddəalara aiddir;

5) qanunların təfsirinin formalaşdırılmış qaydaları (qanunların məhkəmə təfsirinin kanonları) elə hüdudları müəyyən edirlər ki, hakimlər məhz onların çərçivəsində özlərini zəruri hesab etdikləri kimi sərbəst

davrana bilən hesab edə bilsinlər. Müəyyən tarixi dövrlərdə onlardan bəzilərinə üstünlük verilsə də, hazırda bu qaydaların hamısına birmənalı baxılır. Eyni zamanda, qaydanın seçimi hakimin mülahizəsindən asılıdır və buna görə də konkret iş üzrə hansı təfsir üsulundan istifadə, deməli, qanunun neçə təfsir ediləcəyi hər dəfə mürəkkəblik yaradır. Belə qaydalar aşağıdakılardır:

– Plain Meaning Rule – məhkəmələr qanunun interpretasiyası adı altında onun mahiyyətini dəyişdirməməlidirlər.

– The Mischief Rule – “şərin aradan qaldırılması” qaydası qanunvericini həqiqi niyyətinə əmin olmağı tələb edir (aydınlaşdırmaq; qanunun meydana gəlməsi səbəbi; normanın verildiyi şərait; qaçılmalı olan zərər; nail olunmalı olan məqsəd).

– The Golden Rule – “qızıl” qayda – bu zaman məhkəmə sözün məhdud mənası da tətbiq etməyə borcludur, başqa məna vermə isə sübut edilməlidir.

– Literal Rule – hərfi təfsir qaydası; bu zaman söz özünün adı mənasında tətbiq edilməlidir, həm də həmin qanunun təfsirinin bütün əvvəlki tarixi nəzərə alınmalıdır.(3,s.23-25)

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının təfsiri. Hər bir ölkənin hansı sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni şəraitdə olmasından asılı olmayaraq, onun konstitusiyası həmişə dövlətin əsas qanunu olaraq qalmaqda davam etmişdir. Bu isə, hər şeydən əvvəl, müvafiq dövlətin siyasi-hüquqi təbiətindən doğan qeyri-məhdud hüquqi çərçivələrlə bağlıdır. Bu mənada hər bir dövlətin əsas qanunu özündə aşağıdakıları ehtiva edir:

– əsas qanun dövlətin mütləq quruluşunu (sabit və dəyişməyən idarəçilik və quruluş formasını) təsbit edən siyasi-hüquqi sənəddir;

– əsas qanun ölkədə mövcud dövlət hakimiyyətini qeyri-məhdud hüquqi çərçivələr vasitəsi ilə qoruyub saxlayır;

– hər bir demokratik ölkədə dövlət hakimiyyəti yalnız xalqın suverenliyi ilə məhdudlaşır (bu cəhətdən insan hüquq və azadlıqları da istisnaqlıq təşkil etmir);

– əsas qanun insanın, vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını şəxsiyyətin fərdi muxtariyyət sferası kimi təsbit edir;

– əsas qanun şəxsiyyətin azadlıqlarını dövlətin, onun orqanlarının və vəzifəli şəxslərin özbaşına müdaxiləsindən qoruyur.(2,s.5)

Konstitusiyaya kimi mötəbər bir siyasi-hüquqi sənədin müxtəlif izahlarının olmasına baxmayaraq, o, ilk növbədə qanunvericilik aktı qismində dərk edilir. Elmi ədəbiyyatda göstəriləndiyi kimi, “konstitusiyaya” sözünün hərfi mənası “qurmaq, yaratmaq, əsasını qoymaq” deməkdir. Konstitusiyaya hər bir ölkədə mövcud ictimai-siyasi sistemin əsaslarını təsbit edir və bir qədər obrazlı deyilsə, “siyasi səhnədə oyun qaydalarını” müəyyən edir. Konstitusiyaya hakimiyyətin əldə edilməsinin sivil və hamılıqla qəbul olunmuş yolunu müəyyənləşdirir, hakimiyyətin sosial subyektlər arasında paylanması əsaslarını, məqsədlərini və üsullarını müəyyən edir. Konstitusiyaya cəmiyyətin bütün üzvlərinin hüquqi statusunun əsasını müəyyən edir və bununla da dövlətlə fərd arasındakı əlaqələrin ümumi konturlarını cızır (Z.A.Əskərov).

Formal nöqtəyi-nəzərdən konstitusiyaya dövlətin digər qanunları ilə üst-üstə düşə bilər, lakin müasir konstitusionalizm praktikasında o, adətən, verilməsi, ondan əlavə və dəyişikliklər edilməsi üsuluna görə həmin qanunlardan fərqlənir, yurisprudensiyada isə müvafiq dövlətin hüquq sisteminin nüvəsini təşkil edir.

Konstitusiyaya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir və bununla yanaşı, bütün digər hüquqi qanunlardan və normativ-hüquqi aktlardan yüksəkdə durur, qanunverici hakimiyyətin, icra və məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətini müəyyənləşdirir. Artıq qeyd edildiyi kimi o, dövlətin əsas qanunudur, lakin dövlət və hüquq bir-birindən təcrid halda mövcud olan substansiya deyillər, əksinə, onlar məhz sosial əlaqələrin inkişafının nəticəsi, insanların birgə fəaliyyətinin onların fərdi və sosial həyat naminə bir-birinə qarşılıqlı təsirinin təşkil üsuludur. Konstitusiyaya cəmiyyətin hüquqi rejiminin əsaslarını, onun siyasi birliyini formalaşdırır, dövlətin və onun orqanlarının məqsədlərini, funksiyalarını, təşkili və fəaliyyət qaydasını, dövlət və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin prinsiplərini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının təfsirinin əhəmiyyəti də məhz bununla şərtləşir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası 130-cu maddəsinin IV hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını şərh edir. Azərbaycan xalqının Əsas Qanunda ifadə edilmiş iradəsini interpretasiya etmək hüququ da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə verilmişdir.

Olkənin Konstitusiyaya Məhkəməsinin Konstitusiyada təsbit edilmiş bu hüququ o deməkdir ki, Azərbaycanda heç bir digər dövlət orqanı dövlət hakimiyyət orqanları və yerli özünüidarə orqanları, idarə, müəssisə və təşkilatlar, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar, onların birlikləri üçün rəsmi və məcburi olan şərhlər verə bilməzlər. Konstitusiyaya və digər qanunlara şərh vermək Konstitusiyaya

Məhkəməsinin prerogativi, onun müstəsna hüququdur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında Konstitusiyanın “təfsiri” anlayışı və onun tərfi təsbit edilmir. “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Qanunda isə yalnız qeyri-müəyyənlik nəzərə çarpır.

Bu məsələyə Konstitusiyaya Məhkəməsinin özü də diqqət yetirmir və buna xüsusi bir müəyyənlik gətirmir. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, məhz Konstitusiyaya Məhkəməsi ölkənin Əsas Qanununu və digər qanunlarını təfsir edə bilər.

Təfsir prosesi həmçinin konstitusiyaya normasının dərk edilməsi, yəni interpretatorun özününsüuru çərçivəsindən kənara çıxmayan intellektual fəaliyyət deməkdir. Bu təfsir normaların, yəni Konstitusiyaya Məhkəməsinin predmet fəaliyyətinin izah edilməsindən ibarətdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin statusuna aid belə predmet fəaliyyəti həmişə yazılı qərarlarda – ya konkret işlər üzrə, ya da Konstitusiyaya Məhkəməsinin konstitusiyanın təfsirinə dair yekun qərarında təcəssüm olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, belə konkretliklər “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Qanununda nəzərdə tutulmamışdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının təfsiri Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən onun müddəalarındakı qeyri-müəyyənliklərin aradan qaldırılmasından, həmin müddələrdə pozitiv hüquqi prinsiplərin obyektiv mənasının və məzmununun aydınlaşdırılmasından ibarətdir. Deməli, mahiyyət etibarilə konstitusiyanın təfsiri onun konkretləşdirilməsindən ibarətdir.

Nə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, nə də yuxarıda adı xatırladılan Qanunda təfsirin həcmi (adekvat, genişləndirici, məhdudlaşdırıcı), təfsirin üsulları (sistemik, filoloji, tarixi-siyasi, məntiqi), konstitusiyaya normalalarının təfsirinin məqsədi və əhəmiyyəti haqqında məsələlərə toxunulmur. Lakin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsində aşağıdakı qanunvericilik aktlarının konstitusiyaya zidd olmaması təsbit edilir:

- qanunlar;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları;
- bələdiyyələrin qəbul etdikləri aktlar (150-ci maddənin I hissəsi).

Əsas Qanunun müddələrinin təfsiri zamanı Konstitusiyaya Məhkəməsi ancaq normaların sözbəsöz ifadəsi ilə məhdudlaşmamalıdır. O, həm də müddələrin kontekstini, habelə konstitusiyaya normalalarının ümumi sistemindəki yerini qiymətləndirməyə borcludur. Bu prosesdə istənilən konstitusiyaya norması elə interpretasiya edilməlidir ki, konstitusiyanın digər normaları ilə ziddiyyətlərdən qaçmaq mümkün olsun. Çünki əsas qanunun bütün elementləri vahid sistem çərçivəsində qarşılıqlı əlaqədədirlər və öz rollarını yerinə yetirirlər.

Konstitusiyaya Məhkəməsinə aşağıda verilən tələb də buradan meydana gəlir:

- Əsas Qanunun təfsiri prosesində Konstitusiyaya Məhkəməsi pozitiv hüquq normalarına hörmətlə yanaşmalı, onların mənəvi-hüquqi cəhətlərini nəzərə almalı və hər hansı prosessual hüquq pozuntusuna yol verməməlidir;

– təfsir gedişində hüquq normalalarının iyerarxiyası və onların çoxşəxəliliyi nəzərə alınmalıdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi qarşısında qoyulan bu tələblər kontekstində söhbət belə bir cəhət haqqında gedir ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi konstitusiyayı təfsiri prosesində tez-tez dövlətin digər qanunlarına və müxtəlif normativ-hüquqi aktlara müraciət etmək məcburiyyətində qalır. Belə hallarda konstitusiyaya normaları digər qanunvericilik aktları üçün də ölçü, meyar qismində çıxış edir. Bu zaman konstitusiyaya normaları ilə digər dövlət qanunları arasında ziddiyyətlərin olduğu meydana çıxa bilər. Lakin, əgər hər hansı qanunvericilik aktı ilə konstitusiyaya norması arasındakı ziddiyyət, yaxud həmin aktın əsas qanunun müddəasına uyğun olmaması aşkar ziddiyyət və ya uyğunsuzluqdan ibarət olmazsa, dövlət qanunu yararsız hesab edilməməlidir. Həmin qanunu konstitusiyaya uyğun olan norma kimi də interpretasiya etmək olar.

Bununla əlaqədar olaraq, konstitusiyaya normalalarının interpretasiyasının qarşısında qoyulan mühüm tələblər içərisində Konstitusiyaya Məhkəməsi verdikləri təfsirin praktiki cəhətdən razılaşdırılmasına və funksional reallığa üstünlük verir. Konstitusiyanın məqsədləri və dövlət hakimiyyət orqanlarının funksiyaları müvafiq vasitə və səlahiyyətlərlə təmin edilməlidir. Bu, konstitusiyanın özünün məni mahiyyətindən irəli gəlir. Belə ki, konstitusiyanın məni heç də həmişə başa düşülənsəviyyədə olmur. Lakin konstitusiyaya normalalarının mətnləri hamı tərəfindən eyni cür başa düşülənsəviyyədə olmalıdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsi konstitusiyanın təfsirini gerçəkləşdirərkən, eyni zamanda da, hüquqyaratma funksiyasını yerinə yetirir.

Çünki o, təfsir prosesində konstitusiyanın incə məqamları ilə möhkəm bağlı olan və mətni sözbəsöz izah edən qərar təklif edir. Digər tərəfdən, Konstitusiya Məhkəməsi təfsirlə bağlı öz rəyini də verir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklərin qəbul edilməsinin xüsusi qaydası təsbit edilməmişdir. Konstitusiyanın 152-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər. Konstitusiyanın 153-cü maddəsində isə göstərilir ki, "...təklif olunan dəyişikliklərə dair əvvəlcədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin rəyi alınır".

Hər bir dövlətin konstitusiyasının, onun ayrı-ayrı normalarının təfsiri müstəsna surətdə həmin ölkənin Konstitusiya Məhkəməsinin (Konstitusiya Şurasının, Konstitusiya Komissiyasının) plenar iclasında gerçəkləşdirilir. Üstəlik, digər işlər üzrə qəbul edilən qərarlardan (qəraradlardan) fərqli olaraq, konstitusiyanın təfsiri haqqında qərar hakimlərin ümumi sayının üçdə ikisinin əksər səsçoxluğu ilə qəbul olunur. Bu, qəbul olunan qərarların həm hüquqi, həm də ümumsosial əhəmiyyəti mümkünsiyasi nəticələrlə şərtləşdirilir. (6,s.58)

O cümlədən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, yaxud onun hər hansı müddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən gerçəkləşdirilmiş təfsiri (şərhi) dövlət hakimiyyətinin bütün nümayəndələri, icra və məhkəmə orqanları, yerli özünüidarə orqanları, idarə, müəssisə Və təşkilatlar, vəzifəli şəxslər, vətəndaşlar və onların birlikləri üçün rəsmi və məcburi xarakter daşıyır.

Belə təfsirin rəsmi xarakteri ondan ibarətdir ki, o, buna müstəsna səlahiyyəti olan Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən verilir və həmin təfsir xüsusi hüquqi aktda (qərar-dadda) ehtiva olunur, eləcə də hüququn bütün subyektləri üçün məcburi xarakterə malikdir.

Konstitusiya Məhkəməsinin təfsir haqqında iş üzrə qərarının elan edilməsi anından konstitusiyanın qeyri-müəyyənliyinin izah edilməsi predmeti olan müddəaları ziddiyətlərsiz hesab olunur, yəni qeyri-müəyyənliklər aradan qaldırılmış sayılır.

Konstitusiyanın və onun ayrı-ayrı normalarının müxtəlif orqanlar və vəzifəli şəxslər, habelə alimlər və praktiki işçilər, vətəndaşlar tərəfindən gerçəkləşdirilmiş rəsmi, qeyri-rəsmi təfsirindən fərqli olaraq, Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən verilən təfsir hüquqi nəticələr doğurmur.

Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən gerçəkləşdirilmiş rəsmi təfsir normativ təfsir hesab olunur, çünki o, hüquq münasibətlərinin bütün subyektlərinə şamil olunur və ölkənin bütün ərazisində, habelə dövlətin xarici qarşılıqlı əlaqələrinin iştirakçısı olan orqanlar üçün məcburi qüvvəyə malik olur.

Qanunun təfsirinin funksiyaları. Spesifik hüquqi fəaliyyət olan təfsir hüquqi tənziyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O, hüququn mövcud olması və inkişafının zəruri şərtidir. Bu nöqtəyi nəzərdən, təfsir aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- dərkətmə funksiyası;
- konkretləşdirici funksiya;
- reqlamentləşdirici funksiya;
- hüquqtəminədici funksiya;
- xəbərdaredici funksiya.

1. Təfsirin dərkətmə funksiyası. Bu funksiya qanunun təfsirinin bilavasitə özünüməzmun və mahiyyətindən irəli gəlir. Məhz təfsirin dərkətmə funksiyasının gerçəkləşdirilməsi gedişində subyektlər hüququ, hüquqi göstərişlərin məzmununu dərk edir.

2. Konkretləşdirici funksiya. Qanun təfsir edilərkən hüquqi göstərişlər bəzən konkretləşdirilir. Belə konkretləşdirmə qanunların məna və mahiyyətinin qavranılmasını daha da asanlaşdırır. Konkretləşdirici funksiyanın yerinə yetirildiyi prosesdə qanunun bir sura müddəaları konkret hallar nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilir. Təfsirin bu funksiyası funksional təfsir prosesində özünü daha parlaq büruzə verir.

3. Reqlamentləşdirici funksiya. Qanunun rəsmi izahətmə formasında təfsiri ilə içtimai münasibətlərin normativ reqlamentləşdirilməsi sanki başa çatır. Bu o deməkdir ki, vətəndaşlar və təşkilatlar, habelə qanun normasını tətbiq edən dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər nəinki hüquq normalarını, həm də onların rəsmi təfsir aktlarını rəhbər tutmalıdırlar.

4. Hüquqtəminədirici funksiya. Bəzi rəsmi təfsir aktları hüququ tətbiqətmə praktikasının birliyi və səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün verilir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının "Seçkilər haqqında" Qanunun normalarının tətbiqi qaydasına dair izahları belə təfsir aktlarından hesab oluna bilər.

5. Xəbərdaredici funksiya. Normativ-hüquqi aktların təfsiri onların texniki və hüquqi xarakterli çatışmazlıqlarını aşkar edir. Bu, qanunverici üçün müvafiq qanun normasının təkmilləşdirmə ilə bağlı, belə təkmilləşdirmənin zəruriliyinə dair "siqnal", bir növ "xəbərdarlıq"dır. (4,s.35-38)

Hüquq ədəbiyyatında qanunun prospektiv

təfsiri haqqında maraqlı bir fikir (V.M.Korelski) də irəli sürülür. Müləhizəyə uyğun olaraq, belə təfsir gedişində hüquq normalarının tədqiq edilməsi mərhələsində onlar fikrən "yoxlanılır", onların interpretasiyası gerçəkləşdirilir. Fikrimizcə, maraqlı və düşündürücü müləhizədir.

Qanunun təfsiri son həddə mühüm hüquqi fəaliyyət olmaq etibarilə hüquq qaydasının və qanunçuluğun təmin olunmasına xidmət edir, habelə hüquqi tənziyyətəmənin səmərəliliyini yüksəldir. Müasir şəraitdə qanunun təfsirinin aktuallığı xeyli artmışdır. Bu onunla izah edilir ki, son illərdə qanunvericilik əsaslı dəyişikliklərə məruz qoyulmuş, onun əksər sahələri tamamilə yenilənmiş və qanunvericilikdə hüququn yeni normaları, bölmələr və bütöv sahələr meydana gəlmişdir. Hüquqyaratma indi yeni prinsiplərə söykənməklə gerçəkləşdirilir, yeni hüquqi terminlər və konstruksiyalar tətbiq edilir, hüquqi tənziyyətəmə tamamilə yeni görkəm almaqdadır. Qanunvericilik praktikasında xarici dövlətlərin müsbət təcrübəsindən geniş istifadə olunur. Şübhəsiz belə şəraitdə qanunun təfsiri də öz mühüm rolunu oynamalıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. M.F.Məlikova. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. B.: Maarif, 1988.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B.: 2016.
3. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. М.: 2000.
4. Рахманина Т.Н. Кодификация законодательства. М., 2005.
5. Лукьянов Е.Г. Учения о законе. М., Норма: Инфра-М, 2014.
6. Марченко М.Н. Источники права. Учебное пособие. М., Проспект, 2012.

ТОЛКОВАНИЕ ЗАКОНА

**Курбанов Габил Сурхай оглы,
д.ю.н. профессор, председатель Независимого
Профсоюза работников НАНА.**

В начале представленной статьи утверждается, что толкование права (закона) является необходимым и важным элементом правовой реализации, в том числе правоприменительного процесса. Прежде чем применять ту или иную норму права, необходимо выяснить ее истинное значение, а в некоторых случаях и разъяснить. Далее автор отмечает, что в юридической литературе существуют разные мнения относительно определения понятия толкования. Так, понятия «толкование права» и «толкование закона» являются терминами, означающими одно и то же.

Хотя наука теории государства и права обычно говорит о толковании права, она одновременно относится и к толкованию закона. Заключается, что правотолкование, являясь чрезвычайно важной юридической деятельностью, служит обеспечению правопорядка и законности, а также повышает эффективность правового регулирования. В современных условиях актуальность толкования закона значительно возросла.

Ключевые слова: понятие толкования, теория государства и права, правопорядок и законность, правовое регулирование, правовая норма, правила поведения, юридическая сила.

INTERPRETATION OF LAW

**Kurbanov Gabil Surkhay oglu,
Doctor of law sciences, professor,
The chairman of the Free Trade Union of ANAS.**

The article states that, that the interpretation of law is a significant element of legal implementation, including the law enforcement process. Before applying this or that rule of law, it is necessary to find out its full significance, and in some cases to clarify.

Further, the author notes that there are different opinions regarding the definition of the concept of interpretation in legal literature. Thus, the concepts "interpretation of jurisprudence" and "interpretation of law" are terms that define the same thing.

Although the science of the theory of state and law usually speaks of the interpretation of jurisprudence, it also applies to the interpretation of the law. The interpretation of law, being an extremely important legal activity, serves to ensure the rule of law and improve the effectiveness of legal regulation. In modern times, the relevance of the interpretation of the law has increased significantly.

Key words: the concept of interpretation, theory of state and law, public order and legitimacy, legal regulation, legal norm, maxim of law, legal force.

HUKUKUN YORUMLANMASI

**Kurbanov Gabil Surkhay oğlu,
Hukuk Doktoru, ANAS İşçileri Bağımsız
Sendikası Başkanı, Profesör.**

Sunulan makalenin başında, hukukun yorumlanmasının, kolluk sürecini de içeren hukuki uygulamanın gerekli ve önemli bir unsuru olduğu savunulmaktadır. Şu veya bu hukuk kuralını uygulamadan önce, onun gerçek anlamını bulmak ve bazı durumlarda açıklamak gerekir. Ayrıca yazar, yorum kavramının tanımına ilişkin hukuk literatüründe farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla "hukukun yorumlanması" ve "yasanın yorumlanması" kavramları aynı anlama gelen terimlerdir.

Devlet ve hukuk teorisi bilimi genellikle hukukun yorumlanmasından bahs etmekle birlikte, yasanın yorumlanmasına da atıfta bulunur. Son derece önemli bir hukuk faaliyeti olan hukuk yorumunun hukuk ve düzen ile hukuka uygunluğun sağlanmasına hizmet ettiği ve yasal düzenlemenin etkinliğini artırdığı sonucuna varılmıştır. Modern koşullarda, yasanın yorumlanmasının uygunluğu önemli ölçüde artmıştır.

Anahtar Kelimeler: yorum kavramı, devlet ve hukuk teorisi, hukuk, düzen ve yasallık, yasal düzenleme, hukuk normu, davranış kuralları, yasal güç.

ОБ ОСНОВНЫХ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ И ИХ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Эльза А. Ахмедова,
преподаватель кафедры «Экономика» Азербайджанского государственного экономического университета.
Э-почта: oktay001@rambler.ru

В данной статье рассматриваются основные проблемы внешнеэкономических связей современных государств, а также ряд актуальных вопросов, сложившиеся в условиях их глобализации. Одновременно затронуты отдельные проблемы, касающиеся совершенствования их транзитно-транспортных, таможенных и иных правоотношений. Обосновывается, несмотря на сложившиеся условия их развития, необходимость активного осуществления внешнеэкономического сотрудничества и партнёрства государств на взаимовыгодной, равноправной основе.

Ключевые слова: внешнеэкономические связи, транспортная безопасность, транзит, таможенная система, международно-правовые акты, мировой торгово-экономический порядок.

Примечательными и по-прежнему актуальными остаются слова выдающегося ученого Адама Смита о том, что «помимо наличия свободной рыночной экономики, существенное значение для показателей экономической деятельности страны имеет географическое положение,

выход к морю и, соответственно, к торговым путям» (1).

Действительно, по мере интеллектуально-развития человечества и других факторов, разные виды современной транспортировки продукции, особенно трубопроводной, а также телекоммуникационные, информационные и другие виды технологии существенно сократили какие-либо экономические преимущества одних стран перед другими. Но, вполне объективно и закономерно, что морские перевозки, по-прежнему, продолжают играть доминирующую роль в современной мировой торговле благодаря географическому положению государств, что является одним из первостепенных факторов для их политико-экономического состояния и развития (2).

Данным принципиальным проблемам ООН, относительно недавно, стала уделять более пристальное внимание, что находит свое отражение, как правило, в работе её Экономического и Социального Совета, и, фактически, в начале XXI в., впервые эта группа стран (3) получила санкционированные ООН Декларация и Программу действий, которым представители стран транзита, стран-доноров, специализированных учреждений ООН, орга-

низаций гражданского общества и частного сектора выразилим свою поддержку.

Вместе с тем, географические факторы продолжают оставаться одним из аспектов проблемы совершенствования торгово-экономических отношений современных государств, которые, несмотря на различные трудности и обстоятельства, должны регулироваться на основе общепризнанных международно-правовых норм и принципов и, прежде всего, соблюдения и обеспечения суверенитета, территориальной целостности государств. В этом аспекте важна роль и значениемногосторонние и региональные торговые соглашения, в частности, в экономических регионах, таможенных зонах, зонах свободной торговли, и т.д. В конкретном плане, в частности, международный обмен товарами и услугами и интеграция производственных и распределительных систем должны стимулироваться все активнее, также как и совершенствование процесса физического перемещения товаров, иначе транспортировка в пределах суверенных территорий стран, по ним и через них, что имеет для них первостепенное значение.

В современную эпоху экономико-производственные трудности для данной группы стран усугубляются ещё тем, что в настоящее время в мире всё шире распространяются новые методы производства и торговли, такие, как глобальные сети поставки сырья и материалов, а также производственные системы, рабо-

тающие, например, по принципу «точно в срок», и другие факторы. Очевидно, что необходимо учитывать то обстоятельство, что эти тенденции делают, конкретно, транспортные издержки и сроки поставок, основными факторами, которые определяют современный характер развития мировой торговли, а также структуру иностранных инвестиций. А это, в свою очередь, ведёт к тому, что государства, например, не имеющие доступа к морю, из-за высоких только транспортных издержек и географической удалённости от портов и мировых рынков, как правило, оказываются в невыгодном, ущемлённом экономическом положении, когда возникает вопрос их конкурентоспособности на этих рынках.

Не вызывает сомнения и тот факт, что для достижения экономических успехов эта группа стран должна иметь возможность конкурировать в равноправных и взаимовыгодных условиях, что, как известно, зависит от наличия и состояния так называемого преференциального доступа их экспортных товаров к портам и мировым рынкам. А их соседние государства, в частности, страны транзита, должны не только проявить свою «добрую волю», но и предоставить им более льготный, лёгкий доступ к морским портам.

Естественно, это не относится к тем странам транзита, которые принадлежат к развивающимся государствам, которые должны экспортировать как можно больше своей продукции, товаров, иногда, одного и того же сорта и качества. Поэтому воз-

никает дополнительная необходимость поддержки их экономики со стороны стран-доноров с тем, чтобы они, в свою очередь, могли оказать помощь странам, не имеющим доступа к морю.

Страны транзита могут также относиться к категории развивающихся и нуждаться в поддержке, в результате которой, в свою очередь, могут выиграть все заинтересованные государства. Особенно, если в странах будут развиваться железные и автомобильные дороги, трубопроводы, порты, водные пути и аэропорты и их инфраструктуры, что будет способствовать развитию и достижению существенных экономических успехов.

Как правило, при осуществлении внешнеэкономической деятельности, участники торговли сталкиваются с необходимостью пересекать государственные границы, режим которых устанавливается в соответствии с его внутренним законодательством и его международными договорами. Современная практика такова, что обычно решаются вопросы содержания границы, её пересечения пассажирами и транспортными средствами, перемещения товаров и грузов, ведения в районе границы хозяйственной и иной правомерной деятельности.

В данном случае особое значение приобретает вопрос о неукоснительном соблюдении международно-правового статуса государственной границы, поскольку её наличие имеет соответствующие юридические последствия. С учётом данного обстоятельства, в законодательстве по-

давляющего большинства современных государств, в том числе постсоветского пространства, для разрешения вопросов соблюдения режима государственных границ, урегулирования и недопустимости пограничных инцидентов, поддержания сотрудничества и партнёрства, в том числе по внешнеэкономической деятельности, предусмотрено на договорной основе создание института пограничных представителей (комиссаров, уполномоченных).

В экономическом аспекте, один только тот факт, что приходится пересекать границы, уже существенно увеличивает общий объем расходов и формальностей, которые приходится выполнять участникам торговли. Если наличие границы приводит к возникновению таких значительных издержек в торговле между высокоразвитыми странами, то вполне очевидно, что страны со слаборазвитой торговой и таможенной инфраструктурой сталкиваются с еще более дорогостоящими препятствиями, включая даже пограничные конфликты. Поэтому крайне необходимо найти возможности международно-правового урегулирования таких вопросов, как например: а) упрощение таможенных процедур при согласовании соответствующей документации; б) внедрение и осуществление на практике электронной обработки документации, в) создать благоприятных институциональных условий для прогресса в этой области, и др.

Особое международно-правовое значение имеет и разработка соглашений на

межгосударственном уровне в целях расширения сотрудничества и партнёрства (4), что, в конечном счёте, служит всего лишь примером того, что необходимо сделать для любого государства в интересах упрощения перемещения товаров через национальные и международные границы.

В современную эпоху, помимо недостатков в транзитно-транспортной системе и инфраструктуре, серьёзной проблемой, в целом, остаётся транспортная безопасность (5) представляющая особое значение не только для транзитных стран, но и не имеющих выхода к морю, поскольку транзит, по существу, является дорогостоящим предприятием как для стран, не имеющих выхода к морю, так и для стран транзита, и его легче и дешевле его осуществлять в условиях интеграции, при их активности в сотрудничестве и партнёрстве.

Общепризнано, что обеспечение транспортной безопасности при любых международных перевозках является также одной из ключевых проблем современного международного транспортного права. Её решение есть не только важная задача для международных транспортных организаций, но и рассматривается как составная часть политики государства в транспортной сфере. Поэтому, не случайно, некоторые авторы рассматривают понятие транспортной безопасности как «состояние, отражающее степень защищённости участвующих в перевозке лиц от транспортных происшествий и их негативных последствий».

Среди вопросов международно-правового регулирования торгово-экономических проблем стран, не имеющих выхода к открытому морю, особое место в их решении занимает проблема региональных подходов, в частности, при определении и установки соответствующих транспортных коридоров, которые позволяют максимально расширить взаимовыгодное и равноправное внешнеэкономическое сотрудничество. Одним из доказательств, примером, такой целесообразности является действующий транспортный коридор Европа-Кавказ-Азия, существующий в соответствии с проектом ТРАСЕКА.

Время убедительно показало, появление и существование этого транспортного коридора, организованного, как известно, в соответствии с программой Евросоюза ещё в 1993 г., не только способствовало максимальному расширению выгодного межрегионального сотрудничества и партнёрства, но и явилось важным и эффективным примером для экономического развития принявших в ней участие государств.

Сегодня этот международный транспортный коридор официально признан ведущими международными организациями одним из естественных транзитных мостов, соединяющих Европу с Азией, как возрожденный Великий Шелковый Путь (6), одной из главных задач которого является осуществление скоординированного подхода к концепции международных грузовых перевозок. Другая важная задача - систематически согласовывать законы

и вносить в них изменения с тем, чтобы они отвечали требованиям международно-правовым нормам и принципам, а также принятие новых законодательных актов в целях регулирования и совершенствования международных грузовых перевозок.

Для внешнеэкономической деятельности Азербайджанской Республики (7), особенно после Победы в Отечественной войне в освобождении оккупированных Арменией территорий, а также учитывая непростой период глобализации и интеграции национальных экономических систем государств в мировую хозяйственную систему, повышают необходимость и потребность усовершенствования их международно-правового регулирования.

Вместе с тем, препятствующие мирному урегулированию действия бывших оккупантов против эффективного переговорного процесса и перспектив заключения мирного договора на общепризнанных международно-правовых основах, в очередной раз, доказывают не только последовательную позицию нашей страны, но и независимый статус Азербайджана в системе современных международных, в том числе внешнеэкономических, отношений.

Как видно, эта Победа не только кардинально изменила статус-кво в южно-кавказском регионе, но и стала одним из главных, центральных событий на современном постсоветском пространстве. Преодолевая сложившиеся трудности наше государство развивало свою национальную экономику, внешнеэкономические связи,

последовательно придерживаясь приоритетности норм и принципов современного международного права, считая их как единственным и эффективным регулятором межгосударственных отношений в условиях глобального мира (8).

Очевидно, что такая дальновидная позиция и стратегия нашего государства вполне согласуются с идеями создания единой платформы по развитию южно-кавказского региона в условиях формирования постконфликтного мира в Нагорном Карабахе, предусматривающего взаимовыгодное, равноправное экономическое сотрудничество и партнёрство сопредельных стран, а также укрепление и развитие их региональной безопасности, как составной части всеобщей безопасности.

Это закономерно, поскольку у Азербайджана всегда были огромные потенциальные возможности не только занимать достойное место в системе современных международных экономических отношений, но и активизировать свою внешнеэкономическую деятельность на основе соответствующей и необходимой нормативно-правовой базы, учитывая мировой опыт этих отношений (9). В реальном плане это находит своё отражение в положениях правового режима и регулирования растущих экспортно-импортных коммерческих операциях, международной купле-продаже, защите экономического суверенитета, обеспечения, в том числе, своей экономической безопасности, большей интеграции отечественной экономики в мирохозяйственные связи.

Использованная научная литература

1. См. А. Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. Изд-во «Наука». М., 1993, стр. 17.
2. ИЧР - интегральный показатель, который ежегодно официально рассчитывается ООН для межгосударственного сравнения и измерения уровня жизни, грамотности, образования и долголетия, как основных характеристик человеческого потенциала исследуемой территории, и являющийся инструментом при общем сравнении уровня различных стран и регионов. Индекс публикуется в рамках Программы развития ООН в ежегодных отчётах о развитии человеческого потенциала с 1990 г. Так, по данным ИЧР 9 из 12 современных государств не имеют выхода к морю. Хотя на долю развивающихся, подпадающих под эту группу, приходится более 12 % суши и в них живет более 4 % населения Земли, их суммарный валовый внутренний продукт составляет незначительный (всего 0,3 %). Не имея прямого доступа к Мировому океану, эта группа государств вынуждена тратить в среднем 15 % доходов от экспорта на оплату транспортных расходов. А для ряда стран Африки этот показатель достигает 50 %, другие развивающиеся стран расходуют на эти услуги 7% ВВП, в то время как промышленно развитые государства тратят всего 4%. (См. Интернет ресурс. Википедия. - ИЧР).
3. Так, например, в отдельных изданиях ООН, называется 30 таких стран, как это, в частности, заявил представитель ООН по наименееразвитым странам (см.Хроника ООН. № 24. 2020. www.un.org/chronicle)
4. См. О.Ф. Эфендиев. О проблематике сотрудничества и партнёрства в международном праве// Транспортное право. № 4. Баку, 2005, стр. 6-22; о н ж е. Международно-правовое регулирование экономического сотрудничества государств в транспортной сфере. Москва, 2011, и др.
5. Об актуальных проблемах современной транспортной безопасности подробно см., к примеру, Э. Алиев, О. Эфендиев. Международное транспортное право и его институты. Учебник. Баку, 2016, стр. 168-217; Курс международного (публичного) права. Общая часть /на азербайдж. яз./Отв.ред. Э.А.Алиев. Баку, 2018, стр.464-497, и др.
6. О значении решения этой проблемы см., к примеру, Р. Мирзаев. Транс-портные коммуникации и геополитика в регионе Великого шёлкового пути // Центральная Азия и Кавказ. 2005. № 2 (38), стр. 109-119, и др.
7. Ахундова А.Г. Экономика и внешнеэкономическая деятельность Азербай-джанской Республики // *NorwegianJournaloftheInternationalScience/ No 67/2021*, р. р. 28-32 и др.
8. Подробнее см., например, Т.И. Гусейнов. Торжество международного права –ключ обеспечения безопасности на Южном Кавказе // *Евразийский юридический журнал*. Москва. № 2(153). 2021, стр. 14-17 и др.
9. Об этом см. подробнее Эфендиев О.Ф., Алиев Э.А. Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана. Баку. 2007; Нуриев Э. Э. Российско – Азербайджанские отношения в современных геополитических реалиях, // *Проблемы национальной стратегии*, Изд-во при РИСИ (Российский Институт Стратегических Исследований), 2011, М., № 1 (6), с. 95-119; Отчет о мировой торговле 2011, весь экспорт и импорт по регионам и странам в мировой экономике, Всемирный Банк Вашингтон, 2019 г. и др.

MÜASİR DÖVLƏTLƏRİN ƏSAS TİCARƏT-İQTİSADI PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN BEYNƏLXALQ HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ HAQQINDA

Elza Əhmədova,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin İqtisadiyyat kafedrasının müəllimi.

Bu məqalədə müasir dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas problemlərindən, eləcə də onların qloballaşması şəraitində inkişaf etmiş bir sıra aktual məsələlərdən bəhs edilir. Eyni zamanda, onların tranzit-nəqliyyat, gömrük və digər hüquq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müəyyən problemlərə də toxunulub. Bu, onların inkişafı üçün mövcud şəraitə baxmayaraq, xarici iqtisadi əməkdaşlığın və dövlətlərin qarşılıqlı faydalı, bərabərhüquqlu əsasda tərəfdaşlığının fəal həyata keçirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır.

Açar sözlər: xarici iqtisadi əlaqələr, nəqliyyat təhlükəsizliyi, tranzit, gömrük sistemi, beynəlxalq hüquqi aktlar, dünya ticarət-iqtisadi nizamı.

ON THE MAIN TRADE AND ECONOMIC PROBLEMS OF MODERN STATES AND THEIR INTERNATIONAL LEGAL REGULATION

Elza Ahmadova,
lecturer at the Department of Economics, Azerbaijan State University of Economics.

This article discusses the main problems of foreign economic relations of modern states, as well as a number of topical issues that have developed in the context of their globalization. At the same time, certain problems related to the improvement of their transit-transport, customs and other legal relations were touched upon. It substantiates, despite the prevailing conditions for their development, the need for active implementation of foreign economic cooperation and partnership of states on a mutually beneficial, equal basis.

Key words: foreign economic relations, transport security, transit, customs system, international legal acts, world trade and economic order.

MODERN DEVLETLERİN TEMEL TİCARİ VE EKONOMİK SORUNLARI VE ULUSLARARASI YASAL DÜZENLEMELERİ HAQQINDA

Elza Ahmadova,
Azərbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu makale, modern devletlerin dış ekonomik ilişkilerinin temel sorunlarını ve küreselleşmeleri bağlamında gelişen bir dizi güncel konuyu tartışmaktadır. Aynı zamanda bunların transit-taşıma, gümrük ve diğer hukuki ilişkilerinin iyileştirilmesine ilişkin bazı sorunlara değinildi. Gelişmeleri için mevcut koşullara rağmen, karşılıklı yarar sağlayan, eşit bir temelde dış ekonomik işbirliğinin ve devletlerin ortaklığının aktif olarak uygulanması ihtiyacını kanıtlar.

Anahtar kelimeler: dış ekonomik ilişkiler, ulaşım güvenliği, transit, gümrük sistemi, uluslararası yasal düzenlemeler, dünya ticareti ve ekonomik düzen.

AİLƏ ZORAKILIĞI İLƏ MÜBARİZƏDƏ İSTANBUL KONVENSİYASININ ƏHƏMİYYƏTİ

Həsənzadə Səidə Bəhram qızı,
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
şöbə müdiri, hüquq üzrə elmlər dok-
toru.
e-mail: saidahasan@gmail.com

tusiyasında, 1885-ci il «Köləlik haqqında»
Berlin Ümumi Aktında, 1890-cı il «Köləlik
haqqında» Brüssel Ümumi Aktında və
Bəyannaməsində, 1904-cü il «Ağdərili
qadın qulların ticarəti ilə mübarizə haq-

qında» Millətlər Cəmiyyətinin
Beynəlxalq Konvensiyasında,
1919-cu il «Quruda və dənizdə
qul alverini ləğv etmək haqqın-
da» Sen-Jermen Konvensiyasın-
da, 1921-ci il «Qadın və uşaq
alveri ilə mübarizə haqqında»
Konvensiyasında, 1948-ci il
BMT-nin «İnsan hüquqları haq-
qında» Ümumi Bəyannaməsində,
1949-cu il BMT-nin «İnsan al-
verinə və üçüncü şəxslər tərəfin-
dən fahişəliyin istismarına qarşı
mübarizə haqqında» Konvensi-
yasında, 1950-ci il «Köləliyin,
qul ticarətinin və köləliyə oxşar
institutların və adətlərin ləğv
olunması haqqında» Konvensi-
yasında, BMT-nin 1952-ci il
«Qadınların siyasi hüquqları
haqqında» Konvensiyasında,
«Ərdə olan qadının vətəndaşlığı
haqqında» 1957-ci il Konvensi-

*İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi
Azərbaycan Respublikasının ən mühüm vəzifələrindən
biri hesab olunur. Ailədaxili və ya məişət zorakılığı
ilə mübarizə sahəsində bir sıra beynəlxalq hüquq
normaları qəbul edilmişdir. Avropa Şurası və Avropa
İttifaqı miqyasında bu məsələyə həmişə diqqət ye-
tirilib. Buna görə də, Avropa Şurası Parlament
Assambleyası “Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət
zorakılığının qarşısının alınması və onunla mübarizə
haqqında Avropa Şurası Konvensiyası”nın hazırlan-
masına xüsusi əhəmiyyət verib. Bunun nəticəsidir
ki, “Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılı-
ğının qarşısının alınması və onunla mübarizə haq-
qında İstanbul Konvensiyası”nın qəbul edilməsi
mühüm tarixi hadisəyə çevrilmişdir. Ölkəmizdə
2010-cu il iyunun 22-də “Məişət zorakılığının qar-
şısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikası
Qanununun qəbul edilməsi bu sahəyə diqqəti artırmış,
qarşıya mühüm tarixi vəzifələr qoymuşdur.*

Açar sözlər: ailə, qadın, şiddət, İstanbul
Konvensiyası, məişət zorakılığı, gender
münasibətləri.

Qadın hüquqlarının və azadlıqlarının
müdafiəsini təmin etmək üçün son
iki əsrdə beynəlxalq səviyyədə bir çox nor-
mativ-hüquqi aktlar hazırlanıb qəbul edil-
mişdir. ABŞ-ın Müstəqillik Bəyannamə-
sində, 17 sentyabr 1787-ci il ABŞ Konsti-

yasında, «Nikaha daxil olmağa razılıq,
minimal nikah yaşı və nikahların qeydə
alınması haqqında» 1962-ci il Konvensi-
yasında, «İrqi ayrı-seçkiliyinin bütün for-
malarının ləğv edilməsi haqqında» 1965-
ci il Konvensiyada, «Qadınlar barəsində
ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında»
1967-ci il Bəyannaməsində, «Qadınlara
münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün forma-
larının ləğv edilməsi haqqında» 1979-cu

il Konvensiyasında, «İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insanı, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış rəftar və cəza növlərinə qarşı» 1984-cü il Konvensiyasında və onlarla digər beynəlxalq sənədlərdə – Konvensiyalarda, Bəyannamələrdə, Qətnamələrdə qadın hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində mükəmməl hüquq normaları hazırlanıb qəbul edilmişdir [4].

Bütün bu zəmində müxtəlif ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların müraciətləri nəhayət ki, BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən 20 dekabr 1993-cü ildə «Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında» Bəyannamə qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Bəyannamədə, qadınlara qarşı zorakılığın insan hüquqlarına zidd olması, Nairobi perspektiv Strategiyasına müvafiq olaraq, belə əməllərin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bariz nümunəsi kimi hüquqi qiymət verildi. Qeyd olunurdu ki, qadınlara qarşı zorakılıq, onların kişilərə nisbətən asılı vəziyyətdə olduqlarını və onlara qarşı münasibətdə ayrı-seçkiliyin faktiki olaraq mövcud olduğunu təsdiq edir. Buna görə də BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası, özünün 29 may 1990-cı il tarixli Qətnaməsində qeyd edirdi ki, ailədə və cəmiyyətdə qadınlara qarşı zorakılıq hallarının artması əmlakından, sosial vəziyyətdən və mədəni səviyyədən asılı olmayaraq, bütün qadınlara münasibətdə, bu və ya digər dərəcədə müşahidə edilməkdədir. Mövcud olan bu reallığın tanınması, zorakılığın ləğvi üçün götürülmüş təcili və effektiv tədbirlər, zorakılıq probleminin xarakteri, ciddiliyi və miqyası təxirəsalınmaz işlər görülməsini tələb edirdi. Bəyannamənin 1-ci bəndində qeyd olunurdu ki, qadınlara münasibətdə «zorakılıq» termini qadına cinsi, fiziki və psixoloji zərər verən və əzab gətirən, cinsi

əlamət daşıyan istənilən zorakılıq aktını və ya belə hərəkətlərin icra olunma təhlükəsini əhatə edir. Ailədə baş verən fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq, o cümlədən döyülmə, ailədə qızlara qarşı olan cinsi məcbur etmə aktları, cehizlə əlaqədar olan zorakılıq, qadınların məcburi şəkildə ərləri tərəfindən zorlanması və digər bu kimi ənənəvi üsullarla həyata keçirilən zorakılıq hərəkətlərinin ifadə forması, məzmunu, üsulları və vasitələri geniş və rəngarəng olması ilə səciyyəvidir. Belə əməllər qadının yaşamaq, bərabərlik, azadlıq, şəxsi toxunulmazlıq, işgəncələrə məruz qalmamaq və s. bu kimi dünyada tanınan insan hüquqlarına və azadlıqlarına böyük təhlükə yaradır. Buna görə də dövlətlər və mütərəqqi bəşəriyyət belə əməlləri pisləməyə və dövlətlər öz üzərilərinə götürdükleri öhdəliklərin effektiv formada həyata keçirilməsini təmin etməyə borclu olduqları vurğulanırdı [5]. Bu istiqamətdə Avropa Şurasının keçən əsrin 50-ci illərindən sonra gördüyü sistemli tədbirlər ardıcıl və qətiyyətli şəkildə həyata keçirilmişdir. Bu problem vaxtaşırı olaraq diqqətdə saxlanılmışdır. Bu təşkilatın «Qadınları hər növ zorakılıqdan qoruma haqqında» 5 sayılı Təvsiyyəsi bütün Avropa ölkələrini əhatə etmiş, ayrı-ayrı ölkələrdə bu sahədə dövlət proqramları, mübarizə kampaniyaları və profilaktiki tədbirlər sistemi geniş vüsət almışdır. İlk məlumatlara görə bu dövrdə Avropa ölkələrində, iki yüzdən artıq geniş miqyaslı belə tədbirlər həyata keçirilmiş, sanki Avropanın mütərəqqi ictimaiyyətinin diqqəti məsələnin aktuallığına və tədbirlər sisteminin hazırlanıb həyata keçirilməsinin vacibliyinə diqqət çəkmişdir. 2001-ci ildə Lozanna şəhərində keçirilən Birinci Avropa Krminoloji Konqressinin

qərarı ilə ailədə zorakılıq probleminin aradan qaldırılması məsələsinin vacibliyi ideyasını irəli sürüldü. 7-9 aprel 2006-cı ildə Moskva şəhərində «Ailə zorakılığını aradan qaldırmaq: yekunlar və perspektivlər» mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirildi. Avropa Şurasının «Qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə: Avropa Şurası Konvensiyasına doğru» 2008-ci il 1635 sayılı Təvsiyəsi Avropa ölkələrində bu sahədə Konvensiyanın qəbul edilməsinin zərurətini bir daha irəli sürürdü. Bu baxımdan Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən 2006-2008-ci illərdə «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında» Konvensiyanın qəbul edilməsinə böyük tarixi tələbat və zərurət yaranmışdı. Bu istiqamətdə aparılan sosioloji təhlillər, cinayətkarlığın statistikasını və dinamikasını təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsinin vacibliyini önə çəkirdi. Belə tədbirlərin sayı və miqyası kifayət qədər geniş və əhatəli olmaqla ictimai rəyi məişət zorakılığına qarşı mübarizənin aktuallığına inandırmışdı. Beləliklə, 11 may 2011-ci il tarixdə Türkiyənin İstanbul şəhərində çoxdan arzu edilən və tarixdə «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında» Konvensiyanın qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Şərqi və müsəlman ölkəsi olaraq Türkiyədə və İstanbul şəhərində «Zorakılıqdan azad qadınlar» Parlament şəbəkəsinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində belə bir Konvensiyanın qəbul edilməsi əslində böyük tarixi hadisə oldu. Avropa Nazirlər Komitəsinin və Avropa Şurasının üzv dövlətlərinin Zirvə toplantılarının müzakirə mövzusu olan qadın zorakılığına dair Konvensiya uzun və gərgin bir fəaliyyətin

səmərəli nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər. 2010-cu ilin dekabr ayında mətni üzərində iş tamamlanan və 2011-ci ilin aprel ayının 7-də Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilən Konvensiya, 11 may 2011-ci ildən imzalanmaq üçün açıq elan edildi. Əvvəlcədən, Konvensiyanın Avropa Şurasının üzvü olan səkkiz dövlət və on parlament tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra qəbul edilməsi şərti nəzərdə tutulurdu [8].

Konvensiyanın əsas məqsədləri sırasında qadınları bütün növ zorakılıqlardan qorumaq, qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısını almaq, belə əməllərə qarşı mübarizə aparmaq və belə əməlləri törədənləri məsuliyyətə cəlb etmək; qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinə dəstək olmaq, qadınlar və kişilər arasında bərabərlik prinsipini inkişaf etdirmək və qadınların hüquqlarını genişləndirmək; qadınlara qarşı zorakılığın, o cümlədən məişət zorakılığına məruz qalmış bütün qurbanlara yardım etmək və onları qorumaq; zorakılığın bu formalarına qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və genişləndirmək; qadınlara münasibətdə zorakılığın və məişət zorakılığının aradan qaldırılmasında vahid yanaşma və ya həll yollarının tapılması məqsədilə hüquq-mühafizə orqanlarının, əməkdaşlıq etmələrinə dəstək olmağa və yardım göstərmək kimi məsələlərə xüsusi önəm verilir [31, 723-756].

Qadına qarşı zorakılıq dedikdə, insan hüquqlarının pozulması və qadınlara münasibətdə hər hansı bir növ ayrı-seçkiliyin tətbiqi başa düşülür. Buraya da ictimai və şəxsi həyatda meydana gəlməsindən asılı olmayaraq fiziki, cinsi, psixoloji və iqtisadi ziyan və zərər, o cümlədən zorakılıq barədə təhdidlər, məcburi və ya əsassız azadlıqdan

məhrum etmə kimi faktla nəticələnən və ya nəticələnə bilən bütün gender əsaslı zorakılıq hərəkətləri daxil edilmişdir. Konvensiyada göstərilirdi ki, «məişət zorakılığı»na – zorakılığın bütün növləri daxildir, lakin bu ailə, evli olan və ya olmayan tərəfdaşlar və ya onlar arasında, törədən şəxsin qurbanla, əvvəl və ya hazırda bir yerdə yaşayıb yaşamamasından asılı olmayaraq baş verən zorakılıq əməlləri daxil edilmişdir. Buraya hər iki cinsdən olan qurbanlar və təqsirli şəxslər, eyni zamanda uşaqlara və yaşlılara, eləcə də cinsi tərəfdaşa qarşı zorakılıq ifadə edən hərəkətlər daxil edilmişdir [31, 723-756]. Konvensiyanın digər normalarında da fiziki, psixi, iqtisadi və digər zorakılıqları səciyyələndirən əməllərin sistemi əks etdirilmişdir.

Konvensiya on iki fəsil və 81 maddədən ibarət olmaqla, mükəmməl, bitkin və müasir bir normativ hüquqi akt hesab oluna bilər. Bu sənəd ayrı-ayrı terminlərə definisiya verilməklə yanaşı, qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə mexanizmlərini, üsullarını və vasitələrini, növlərini, istintaq və təhqiqatın prosessual qaydalarını, zərərçəkmişlərin hüquqlarını və vəzifələrini, miqrasiya və sığınacaq imkanlarını, müdafiə və mübarizə formalarını, beynəlxalq əməkdaşlıq və monitorinq mexanizmlərini geniş və ətraflı şəkildə təsbit etmişdir. Konvensiyada hüquqi yardım və hüquq maarifçiliyi məsələlərinin geniş şəbəkəsi və zərərçəkmişlərə yardımların mükəmməl sistemi öz ifadəsini tapmışdır. Konvensiyada ilk dəfə olaraq məcburi nikahların tibbi və mülki fəsadlarına, psixoloji zorakılığa, təcavüz məqsədilə təqibə, fiziki zorakılığa, cinsi zorakılığa, məcburi nikaha, qadın sünnətinə, məcburi aborta və qısırlaşdırmaya, cinsi qısnamaya beynəlxalq

səviyyədə definisiyalar verilmişdir. Eləcə də Konvensiya göstərilən zorakılıqların ağırlaşdırıcı əlamətlərinə də aydınlıq gətirmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, beynəlxalq hüquqda və milli qanunvericilikdə müəyyən edildiyi kimi, zorakılıq keçmiş və ya hazırkı həyat yoldaşına və ya partnyoruna qarşı ailə üzvü, zərərçəkmişlə birgə yaşayan şəxs və ya onu təhqir etmiş şəxs tərəfindən törədildiyi; zorakılıq əməlinin və ya ona oxşar əməllərin təkrarən törədildiyi; zorakılıq aktı köməkətsiz vəziyyətə düşmüş şəxsə qarşı törədildiyi; zorakılıq əməli uşağa qarşı və ya onun gözü qarşısında törədildiyi; zorakılıq əməli iki və ya daha çox şəxs tərəfindən birlikdə törədildiyi; zorakılığın xüsusi qəddar üsullarla və vasitələrlə, yaxud amansızlıqla törədildiyi; silah tətbiq etməklə və ya silah tətbiq etmək hədəsi ilə törədildiyi; zorakılıq nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin ağır fiziki və ya psixoloji travma aldığı hallarda, təqsirli şəxsin zorakılığa və ya oxşar əməllərə görə əvvəllər məhkum edildiyi, zorakılığın ağır nəticələrə səbəb olduğu və zorakılığın ağırlaşdırıcı hallarda törədilməsi kimi elementlər qanunvericiliklə ağırlaşdırıcı əlamətlər hesab edilir, bu vəziyyət məsuliyyətin və cəzanın differensiasiyası zamanı nəzərə alınır [31, 723-756].

İstanbul Konvensiyasının nəticəsi olaraq Türkiyədə 8 mart 2012-ci il tarixdə «Ailənin qorunması və qadına qarşı zorakılığın qarşısının alınmasına dair» («Ailənin qorunması və kadına qarşı şiddətin önlenmesine dair») 6284 nömrəli Qanun qəbul edildi. Türkiyənin bu Qanunu digər ölkələrdə də qadın zorakılığının qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına dair analoji normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi üçün əhəmiyyətli bir örnək rolu oynadı [30, 757-769].

Beynəlxalq təşkilatların bilavasitə dəstəyi nəticəsində İstanbul Konvensiyasına müvafiq olaraq ölkədə məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində geniş tədbirlər görülmüş və normativ-hüquqi aktın layihəsi hazırlanaraq ölkə vətəndaşlarının müzakirəsinə verilmişdir. 21 dekabr 2006-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin «Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair» Bəyanat qəbul etməsi, ölkədə bu sahədə işin gücləndirilməsi, normativ-hüquqi aktların və təşkilati-hüquqi tədbirlərin görülməsinə dair işin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, Milli Məclisin müvafiq Komissiyalarının, hüquq-mühafizə orqanlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, alimlərin bilavasitə iştirakı ilə aparılan çoxsaylı müzakirələrdən sonra 22 iyun 2010-cu il tarixdə ölkəmizdə ilk dəfə olaraq «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun qəbul edilmişdir. Bu Qanunun layihəsi demək olar ki, ölkənin bir çox əlaqədar təşkilatlarında ətraflı müzakirə edilmiş, təkliflər verilmiş və nəticədə Qanunun qəbul edilməsi başa çatdırılmaqla yanaşı, zorakılığa məruz qalmış zərərçəkmişlərin mühafizəsi və müdafiəsi üçün də sistemli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər bu gün də davam etməkdədir [1; 8; 3; 9, 33-44; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16, 41-43; 17, 49-52; 18; 19; 21; 22; 25, 24-31; 28; 29].

Cinayətkarlığın qarşısının alınması sahəsində ilk mükəmməl qanunlardan biri məhz «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» 22 iyun 2010-cu il tarixdə qəbul edilmiş Qanun olmuşdur [1, 52].

Bu Qanun «məişət zorakılığı təhlükəsinin aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilən hüquqi, sosial və qabaqçılıq tədbirlər» – «məişət zorakılığının qarşısının alınması» kimi anlayış vermişdir [1, 71]. Bu Qanun mükəmməl tədbirlər sistemini nəzərdə tutmaqla, onun təyinatı bilavasitə, məişət zorakılığının qarşısını almağa istiqamətlənmişdir.

İyirmi maddədən ibarət olan «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi, digər əlaqədar normativ-hüquqi aktlarda da müvafiq dəyişikliklərin və təkmilləşdirmələrin aparılması ilə nəticələnmişdir. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 oktyabr 2010-cu il tarixli Fərmanı bu sahədə qarşıya mühüm vəzifələr qoymuşdur. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi ilə bağlı əlavə tədbirlər və «Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 22 yanvar 2000-ci il tarixli 265 nömrəli Fərmanında müvafiq dəyişikliklərin edilməsi haqqında 24 noyabr 2011-ci il tarixli 537 nömrəli Fərmanı müxtəlif təşkilatlar və vəzifəli şəxslər qarşısında geniş tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsinə stimül vermişdir [3, 29-34].

«Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə mindikdən sonra Ailə Məcəlləsinə «validəynlik hüquqlarından məhrum etmə adlı» 64-cü, İnzibati Xətalər

Məcəlləsinə «döymə» adlı 38-1, «məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulması» adlanan 38-2 maddələri, Mülki Prosesual Məcəllənin üçüncü yarım bölməsinin Xüsusi icraat hissəsinə «Ümumi müddəalar» adı altında 5 yeni maddə əlavə edilmişdir. Eləcə də «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq Cinayət Məcəlləsinin 61, 120-134, 149-154 və 176-1 maddələrində müvafiq dəyişikliklər aparılmışdır. 14 fevral 2012-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti «Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma qaydası haqqında» 46 sayılı Qərar qəbul etmişdir. Eləcə də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli 206 nömrəli qərarı ilə «Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktiki qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi qabaqçılıq işi aparılması Qaydası» təsdiq edilmişdir. Qanunun icrası, məişət zorakılığının vəziyyəti, dinamikası və statistikasını, profilaktiki tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən milli məlumat bankının yaradılması üçün Nazirlər Kabinetinin «Məişət zorakılığı ilə məlumat bankının təşkili və aparılması haqqında Qaydaların» 19 dekabr 2011-ci il tarixli 207 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilməsi mühüm təcrübə əhəmiyyət kəsb etmişdir. «Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə yardım mərkəzlərinin fəaliyyət qaydasının və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haq-

qında 25 aprel 2012-ci il 89 sayılı Qərarı, ölkədə ilk dəfə olaraq yardım Mərkəzlərinin yaradılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin etmişdir [3]. Sonrakı dövrdə də məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunda və onun icrası ilə bağlı digər normativ-hüquqi aktlarda müvafiq dəyişikliklər aparılmış və onların daha da təkmilləşdirilməsi təmin edilmişdir. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun birinci maddəsində məişət zorakılığına və onun haqqında tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirən normativ-hüquqi akta, ayrı-ayrı terminlərə müvafiq və mükəmməl izahlar verilmişdir. Qanunda zorakılığın «məişət zorakılığı», «məişət zəminində fiziki zorakılıq», «məişət zəminində psixi zorakılıq», «məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi», «məişət zəminində cinsi zorakılıq» terminlərinə aydınlıq gətirilmiş, yardım mərkəzlərinin, mühafizə orderlərinin, zərərçəkmiş şəxsin, məişət zorakılığının qarşısının alınması tədbirlərinə anlayış verilməsi qanunun eyni cür və dürüst icrası üçün mükəmməl təminatlar sistemi yaratmışdır [7]. Həmin vaxtdan da başlayaraq, ölkədə qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması haqqında səmərəli tədbirlər həyata keçirilmiş və bu sahədə mühüm tədbirlər görülmüşdür. Bütün bu global tədbirlər sisteminin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində respublikanın Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, hüquq-mühafizə və icra hakimiyyəti orqanlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, vətəndaş cəmiyyəti fəalllarının müsbət fəaliyyətinin qeyd edilməsi zəruridir.

«Məişət zorakılığı», «qadınlara qarşı zorakılıq», «uşaqlara qarşı zorakılıq», «ailədaxili zorakılıq» ifadələrinin ümumi şəklidə vahid formada və məzmununda «ailə zorakılığı» kimi səciyyələndirilməsi daha məqbul, daha məqsədmüvafiq və daha məntiqi hesab edilməlidir. Təsadüfi deyil ki, Ukrayna, Rusiya və digər ölkələrdə də analoji qanun beynəlxalq sənədlərdən və Konvensiyalardan irəli gələrək «məişət zorakılığı» kimi adlandırılarsa da, həmin ölkələrin elmi mühitində və tədqiqatlarında çox vaxt «ailə zorakılığı» istilahından istifadə edilir. Məsələn, Rusiyanın görkəmli kriminoloqları, professorlar D.A.Şestakovun, Y.İ.Qilinskinin tədqiqatlarında belə təzahürlər – «ailə zorakılığı» («semeynaya nasiliya» və ya «semeynaya kriminoloqiya») kimi təqdim olunur [19; 27; 28]. Bütün bunları nəzərə alaraq qadınlara, uşaqlara qarşı məişətdə və ya ailənin daxilində törədilən zorakılıqların ümumi bir ifadə ilə «ailə zorakılığı» kimi adlandırılması məqsədmüvafiq hesab olunmalıdır. Bu nöqtəyi-nəzərbən həmin qanunun və konvensiyanın adının dəyişdirilərək «Ailə zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun adlandırılması və təqdim olunması məqsədəuyğun və məntiqi olardı. Digər normativ-hüquqi aktların da təklif etdiyimiz terminə uyğunlaşdırılması barədə tədbirlər görülməsi zəruridir [1; 12; 13; 14; 22; 28; 29].

Cəmiyyətdə qayda-qanunun yaradılması, insan hüquqlarının və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və mühafizəsi sahəsində məişət zorakılığı ilə mübarizə haqqında qanunun mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu eyni zamanda sağlam qüvvələrin ailədaxili zorakılığın qarşısının alınması və bu sahədə səmərəli profilaktiki tədbirlərin görülməsinə

dəyərli töhfələr verir. Beynəlxalq və milli hüququn üzvi surətdə əlaqələndirilməsi nəticəsində məişət zorakılıqlarının, o cümlədən ağır nəticələrə səbəb olan ailədaxili zorakılığın ildən-ilə azalması müşahidə edilir. Bu da görülmüş ardıcıl və sistemli tədbirlərin müsbət nəticələri haqqında şəhadət verir [26, 56-67; 23, 108-116; 24, 121-128; 20, 101-112].

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun kommentariyası. B., 2014.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. B., 2006.
3. Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. B., 2012.
4. Beynəlxalq sənədlər toplusu. B., Qanun nəş., I-VII cildlər. 2008.
5. BMT-nin “Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında” 20 dekabr 1993-cü il tarixli Bəyannaməsi / www.gewi-az.org/qanunlar/Beyanname.doc
6. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. B., 1997.
7. <http://www.president.az/articles/825>. Maddə 1.
8. Qadınlara qarşı zorakılığın məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası). Parlament üzvləri üçün stolüstü kitab. Avropa Şurasının nəşri, 2012.
9. Mustafayev Ç. F. Cənabətçilik xəbərdarlığı // “Qanun” jurnalı. № 4 (234), 2014.
10. Zeynalova M.H. Qadınlara qarşı zorakılıq probleminin gender təhlili. B., 2003.
11. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М., 2000.
12. Алауханов Е., Абдрасулова, Бойко А. Безопасность человека и гражданина: право и необходимость. Алматы, 2012.

13. Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы, 2008.
14. Алауханов Е.О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений. СПб., 2005.
15. Антонян Ю.М., Кудрявцев, Эминов В.Е. Личность преступника. СПб., 2004.
16. Бектурганов Н.М., Жумагазиева Р.Ш. Новые подходы к профилактике бытового насилия в Республике Казахстан // Наука и жизнь Казахстана. № 4 (31), 2015.
17. Бектурганов Н.М., Жумагазиева Р.Ш. Пути совершенствования деятельности правоохранительных органов в деле профилактики бытового насилия // Наука и жизнь Казахстана. № 4 (31), 2015.
18. Велиев Ф.З. Мотив ненависти или вражды и его уголовно-правовое значение. М., 2015.
19. Гилинский Я. Девиантология. СПб., 2004.
20. Жалинский А.Э. Насильственная преступность и уголовная политика. Журнал «Советское государство и право», № 3, 1991.
21. Ильин Ю.Д. Право человека и государства на безопасность в современном мире. М., 2007.
22. Кулиев Р. Бытовое насилие против женщин: состояние и пути преодоления. Баку, 2001.
23. Лысова А.В. Насилие в семье – объект социальной политики в США. Журнал «Социологические исследования», № 12, 2005.
24. Лысова А.В. Физическое насилие над женами в российских семьях. Журнал «Социологические исследования», №9, 2008.
25. Мацкевич И.М. Причины преступлений (новый взгляд на хорошо забытые старые проблемы) // М., Юрист, №9, 2013.
26. Носкова А.В. Семейная политика в Европе: эволюция моделей, дискурсов, практик. Журнал «Социологические исследования», № 5, 2014.
27. Преступность среди социальных подсистем. СПб., 2003.
28. Шестаков Д.А. Семейная криминология. СПб., 2003.
29. Шестаков Д.А. Суждения о преступности и вокруг нее. СПб., 2015.
30. “Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair” 6284 sayılı Qanun. // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012, İstanbul.
31. “Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadele-leye dair” Avripa Konseyi Sözleşmesi // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012, İstanbul.

ЗНАЧЕНИЕ СТАМБУЛЬСКОЙ КОНВЕНЦИИ В БОРЬБЕ С НАСИЛИЕМ В СЕМЬЕ

Гасанзаде Саида Бахрам к.

Обеспечение прав и свобод человека считается одной из самых важных задач Азербайджанской Республики. Был принят ряд международных правовых норм в сфере борьбы против насилия внутри семьи или на бытовой почве. В масштабе Совета Европы и Европейского Союза этому вопросу всегда уделялось внимание. Поэтому, Парламентская Ассамблея Совета Европы особое значение придала подготовке «Конвенции Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием». В результате принятия «Стамбульской Конвенции о предотвращении и борьбе

с насилием в отношении женщин и домашним насилием» стало важным историческим событием. В нашей стране также принятие 22 июня 2010-го года Закона Азербайджанской Республики «О предотвращении бытового насилия», повысило внимание к этой области и поставило важные исторические задачи.

Ключевые слова: семья, женщина, насилие, Стамбульская Конвенция, бытовое насилие, отношения между полами.

THE IMPORTANCE OF THE ISTANBUL CONVENTION IN THE FIGHT AGAINST FAMILY VIOLENCE

Hasanzade Saida Bahram g.

The guarantee of human rights and freedoms is considered the important state duty of the Republic of Azerbaijan. A series of legal norms in a sphere of struggle against violence in everyday life or intra family have been adopted. This question has been always kept under attention on a level of European Council and European Union. Therefore Parliament Assembly of European Council a particular priority is given to making ready the Convention "On prevention of violence against woman and everyday life violation". As a result adoption of Istanbul Convention "On prevention of violence upon woman and everyday life violation and struggle against them has become a significant historical event". In our country also adoption of the Azerbaijan Republic's Law "On prevention of everyday life violence" on 22 June 2010 increased attention to this sphere and put before the important historical duties.

Key words: family, woman, violence, Istanbul Convention, domestic violence, gender relations.

AILE İÇİ ŞİDDETLE MÜCADELEDE İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NİN ÖNEMİ

Hasanzade Saida Bahram kızı

İnsan hak ve özgürlüklerinin sağlanması Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en önemli görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ev halkı ve ya aile içi şiddetle mücadele alanında bir dizi uluslararası yasal norm kabul edilmiştir. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği ölçeğinde bu konu her zaman dikkat çekmiştir. Bu nedenle Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi"nin hazırlanmasına özel bir önem atfetmiştir. Sonuç olarak, "Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair İstanbul Sözleşmesi"nin kabul edilmesi önemli bir tarihi olay haline gelmiştir. Ülkemizde 22 Haziran 2010 tarihinde "Aile İçi Şiddetin Önlenmesine Dair" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'nun kabulü bu alana olan ilgiyi artırmış ve önemli tarihi görevler belirlemiştir.

Anahtar kelimeler: aile, kadın, şiddet, İstanbul Sözleşmesi, aile içi şiddet, toplumsal cinsiyet ilişkileri.

DETERMINATION OF CHILDREN'S RIGHTS IN NATIONAL LEGAL REGULATION

Qudratli Aysel Alibaba,
“The law of human rights” specializa-
tion, master’s degree Faculty of law,
Baku State University, Azerbaijan.
 e-mail: ayselqudratli@gmail.com

The main feature of every civilized society is its development based on laws. One of the main tasks in building an independent society is the protection and guarantee of children's rights. Such a task can be formed by the protection of children's rights and the close participation of states in the formation of a unified system in this field. This article reflects the attitude towards domestic regulations of ensuring and protecting children's rights. At the same time, it shows the influence of the provisions of the international legislation in this field on the national legal regulation.

Key words: law, national, children, rights, family, labour.

The concept of a child is not a concept that has existed since the first existence of humans. This concept arose in parallel with the mental development of a persons, it is a concept that evokes innocence and purity. Before the Renaissance, children were recognized as little men and women, dressed in adult clothes, did their own work, and even became objects of sexual intercourse, indicating that they were a part of the adult world. But after the 17th century, with the emergence of the concept that sees childhood as a period of innocence

and weakness, and burdens adults with the task of protecting innocence and turning weakness into strength, the concept of the child appeared [5, 21].

Respect for human rights begins with the society's attitude towards its children. Throughout history, mankind has made great efforts to protect the rights of children.

If we look at history, we will see that the first binding international document confirming the rights of children is the declaration adopted by the League of Nations in 1924. This document is called "Geneva Declaration". This document consists of 5 main principles. In that endorsement, it was said that "humanity is obliged to provide children with the best blessings." In 1959, the "Declaration of the Rights of the Child" was adopted by the UN General Assembly. However, this declaration had no legal force and control mechanism, and did not impose responsibility and obligations on the states. However, since the declaration has no legal force, since 1979, the organization has created a special working group to resolve this case and officially adopted the "Convention on the Rights of the Child" on November 20, 1989. 189 countries have joined this Convention. The main content of the Convention is the identity of the child. An important principle of the Convention is non-discrimination. Children should enjoy their rights regardless of their

race, skin color, gender, origin, or property status.

The Committee on the Rights of the Child was established on the basis of Article 43 of the 1989 Convention. It is a committee to examine how states that ratify the Convention apply the Convention. The Committee urges States to adopt the Convention as a guide in determining their policies. Ensuring children's rights is linked to awareness of this issue. In other words, as awareness increases, the speed of ensuring children's rights also increases.

There is a solid legal framework in the Republic of Azerbaijan regarding the protection of children's rights and their development. Thus, on July 21, 1992, the Republic of Azerbaijan joined the "Convention on the Rights of the Child" of the United Nations Organization, and in 2002, it joined two additional protocols of the convention. Since 1993, under the leadership of the national leader Heydar Aliyev, successive reforms have been implemented in order to improve the national legislation regulating the activities of this field, the legal foundations of the state children's policy have been formed, and a rich legislative base has been created.

The main normative document in this field is the Law of the Republic of Azerbaijan "On Children's Rights" adopted in 1998. It includes the rights and freedoms of children, the main principles of the state policy regarding children, the duties of state bodies and other legal and natural persons in the field of their protection. This law was prepared in accordance with a number of international documents, in particular the Universal Declaration of Hu-

man Rights (1948), the Declaration of the Rights of the Child (1959), the UN Convention on the Rights of the Child (1989), as well as the Universal Declaration on the Survival, Protection and Development of Children (1990).

Every document adopted in our international and local legislation reflects the rights of children to live in the family that they have from the moment of birth, receive education, health, protection against physical and psychological abuse, and other rights.

On February 6, 2006, the President of Azerbaijan Ilham Aliyev signed a decree on the establishment of the State Committee on Minority, Women and Children's Issues on the basis of the State Committee on Women's Issues for the implementation of a unified state policy in the field of children's rights and the correct and prompt solution of the urgent tasks ahead. . With this, he demonstrated that he values children as the main core and healthy foundation of society.

State policy and regulation in the field of work related to children is carried out by the State Committee on Family, Women and Children's Problems of the Republic of Azerbaijan. State policy is implemented on the basis of targeted children's social programs, created taking into account national and local characteristics. The committee regularly conducts research, organizes public awareness campaigns on different areas of children's problems, prepares social media, booklets and other propaganda tools for giving opinions and proposals to the projects of social programs, as well as the implementation of State Programs, in order

to study the level of ensuring children's rights.

In 1950, the UN General Assembly declared June 1 as International Children's Day. Every year in our Republic, this holiday is celebrated on the 1st of June. The State Committee on Family, Women's and Children's Problems closely participates in the celebration of this holiday.

On December 22, 2008, 2009 was declared "Children's Year" in Azerbaijan by a special decree of President İlham Aliyev.

Children are a part of the state, just as they are a part of the family. The responsibility for protecting children's rights lies primarily with the family. A number of provisions are reflected in the legislation of national system in this regard. We can refer to these articles 16, 17, 34, 42 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. So according to article 16 of Constitution, The state of Azerbaijan takes care of improving the welfare of the people and every citizen, its social protection and a decent standard of living. The state of Azerbaijan supports the development of culture, education, healthcare, science, and art, protects the nature of the country, the history, material and spiritual heritage of the people [1]. The social development in this article also applies to children. Because of the state has the duty to protect the weak and ensure true equality, that is, social justice and balance in society. Children are the first group to be protected when the main issue is the Powerless. In addition to biological vulnerability, children are also politically, socially and economically vulnerable. Since they do not have any organization and lobby, their need for social protection is more than anyone else.

Article 17 is called family, children and the state. According to this article, as the main core of society, the family is under the special protection of the state. It is the duty of parents to take care of children and educate them. The state controls the fulfillment of this debt. Children without parents or guardians, who are deprived of parental care, are under the care of the state [1].

According to Article 3 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Children's Rights", the state policy on children is aimed at ensuring that every child grows up and is educated in the necessary financial and household conditions, receives education based on progressive requirements, and is formed as a worthy citizen [4]. State policy is implemented on the basis of targeted children's social programs, created taking into account national and local characteristics. In addition to state bodies, other legal entities and individuals can participate in the implementation of these programs.

Article 34: Husband and wife have equal rights. Taking care of children and educating them is both the right and duty of parents [1].

According to Article 49.2 of the Family Code of the Republic of Azerbaijan, every child has the right to live and be brought up in a family, to know his parents and to use their care, to live together with them, except in cases contrary to the interests of the child. According to Article 49.3 of that Code, a child has the right to be brought up by his parents, to ensure his interests, to develop comprehensively, and to respect his dignity [3].

The Labor Code contains rules protecting children in working life. But these are not enough. It should enact a single child safety law to cover all working children, including children working on the street, in the agriculture. In this law, instead of imposing bans and restrictions that will not be implemented considering that it will not prevent children from working, there should be provisions that determine how to protect working children within the framework of international conventions, and the ways and methods of protection.

Although the UN Convention on the Rights of the Child sets the age limit for the definition of a child at 18, the International Labor Organization (ILO) Convention No. 138 on Minimum Age for Employment sets the minimum age limit for employment at 15 years old. ILO Recommendation No. 146 suggested that member states raise the age limit to 15, and in parallel with this, Article 2 of Emergency Convention No. 182 on the Prohibition and Elimination of the Worst Forms of Child Labor adopted by the ILO on 17.6.1999 states: "For the purposes of this Convention, the term child shall apply to all persons under the age of 18".

There are a number of reasons that force children to work. These include: poverty, illiteracy and migrations. From past to present, poverty is among the leading causes of child labor in the world. The fact that families are in financial difficulties has caused children to be seen as individuals who are responsible for helping the family budget, just like adults. For this reason, children either felt obliged to work or were forced into working life by their

families even if they did not want to. The fact that the migrant family members generally do not have sufficient education, are faced with the problem of unemployment due to their unqualified labor force, are poor and have many children, generally push these families to work in order to earn their livelihood.

According to Article 35 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, work is the basis of individual and public welfare. Everyone has the right to freely choose their type of activity, profession, occupation and workplace based on their ability to work [1].

The parties of the labor contract are reflected in Article 42 of the Labor Code. Labor contracts are concluded freely. No one can be forced to enter into an employment contract. Any person who has reached the age of fifteen can be a party to an employment contract as an employee. An employment contract may not be concluded with a person who is considered to be incapacitated in accordance with the law [2, p.50]. Article 46.4 of the mentioned code states: Labor contracts can be concluded with persons who have reached the age of fifteen. An employment contract concluded with persons under the age of 15 is considered invalid, and the employer who concludes such a contract is subject to administrative liability in accordance with this Code. When concluding an employment contract with persons from fifteen to eighteen years of age, the written consent of one of their parents or adoptive parents (guardians) or persons replacing them by law must be obtained [2, p.52]. As can be seen from these provisions, the minimum

age for working in our country is fifteen years.

According to Labor Law, all employees have equality of opportunity and law. Age discrimination is prohibited under current legislation. In addition, the determination of discounts, privileges and additional guarantees in labor relations to persons under the age of 18 cannot be considered as discrimination. Although persons under the age of 18 are considered equal to older workers in their employment relations, there are certain guarantees, discounts and privileges for them in the legislation in force. Workers under the age of 18 must undergo a health check before being accepted to work. In addition, it is obligatory to continue the health control until the age of 18.

By the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated March 24, 2000, number 58: "The "list" of prohibited conditions, harmful and heavy production, occupations (jobs) and underground work for workers under the age of 18 has been adopted". And this list is still valid.

Article 250 of the Labor Code provides for the category of works in which the employment of an employee under the age of 18 is prohibited. Thus, in workplaces with harsh and harmful working conditions, as well as in underground tunnels, mines and other underground works, in nightclubs, bars that have a negative effect on moral perfection, in production, transportation, sale and storage of alcoholic and energetic drinks, tobacco products, toxic preparations, the employment of persons under the age of 18 in other work related to the circulation

of narcotic drugs, psychotropic substances and their precursors and which may endanger life, health or morality is prohibited. Also, it is prohibited to hire persons under the age of 18, who are subject to the legislation on Compulsory General Secondary Education, to work that may deprive them of the opportunity to receive their full compulsory education [2, p.166]. It is mentioned in the relevant provisions of the legislation that overtime should not be applied to persons under the age of 18 and that they should not be employed in hard and dangerous jobs.

Recruiting employees under the age of 18 to work at night, overtime, rest, holidays and other days that are not considered working days, as well as sending them on business trips, is prohibited. The period from 8 pm to 7 am is considered night time for workers under the age of 18 [2, p.168].

References

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: "Hüquq Yayın Evi", 2018, p.255.
3. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. <https://www.e-qanun.az/framework/46946>
4. "Uşaq hüquqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/3292>
5. Şahin B. Çocuk işçilerin korunması. Ankara: Yetkin Yayınları, 2010.

MİLLİ HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏDƏ UŞAQ HÜQUQLARININ TƏSBİTİ

**Qüdrətli Aysel Əlibaba qızı,
“İnsan hüquqları” ixtisaslaşması, magistrant, Hüquq fakültəsi,
Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan.**

Hər bir sivil cəmiyyətin əsas əlamətini onun məhz qanunlar əsasında inkişaf səviyyəsi təşkil edir. Müstəqil cəmiyyətin qurulmasında əsas vəzifələrdən biri də uşaq hüquqlarının qorunması və təminatıdır. Belə vəzifə dövlətlərin uşaq hüquqlarının qorunması və bu sahədə vahid sistemin formalaşmasında yaxından iştirak etməsi ilə formalaşa bilər. Bu məqalə uşaq hüquqlarının təmin edilməsi və müdafiəsi sahəsində dövlətdaxili (milli) tənzimləmə münasibətlərinə dair məsələləri özündə əks etdirir. Eyni zamanda, toxunulmuş məsələ ilə bağlı beynəlxalq qanunvericiliyin müddəalarının milli hüquqi tənzimləmə mexanizminə göstərdiyi təsir nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: qanun, milli, uşaqlar, hüquqlar, ailə, əmək.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВ ДЕТЕЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ

**Гюдратли Айсель Алибаба,
магистрант специализации «Право прав человека»,
Юридический факультет, БГУ, Азербайджан.**

Главной особенностью любого цивилизованного общества является его развитие на основе законов. Одной из главных задач в построении независимого общества является защита и обеспечение прав детей. Такую задачу может сформировать защита прав детей и тесное участие государств в формировании единой системы в этой сфере. В данной статье отражено отношение к отечественным нормативным актам обеспечения и защиты прав детей. В то же время показано влияние положений международного законодательства в этой сфере на национальное правовое регулирование.

Ключевые слова: закон, национальный, дети, права, семья, труд.

ULUSAL YASAL DÜZENLEMEDE ÇOCUK HAKLARININ BELİRLENMESİ

**Kudretli Aysel Alibaba kızı,
"İnsan hakları" uzmanlığı, yüksek lisans derecesi, Hukuk Fakültesi,
Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.**

Her uygar toplumun temel özelliği, yasalara dayalı gelişmişlik düzeyidir. Bağımsız bir toplum inşa etmenin temel görevlerinden biri de çocuk haklarının korunması ve güvence altına alınmasıdır. Böyle bir görev, çocuk haklarının korunması ve bu alanda birleşik bir sistemin oluşturulmasında devletlerin yakın katılımı ile oluşturulabilir. Bu makale, çocuk haklarının sağlanması ve korunması alanındaki devlet içi (ulusal) düzenleyici ilişkiler konularını yansıtmaktadır. Aynı zamanda uluslararası mevzuat hükümlerinin ulusal yasal düzenleme mekanizması üzerindeki etkisi de ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: hukuk, vatandaş, çocuk, hak, aile, emek.

SAĞLAMLIĞIN QORUNMASI HÜQUQUNUN DÖVLƏTDAXİLİ TƏMİNATLARININ SİSTEMİ

**Pənahov Fuad Rauf oğlu,
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
dissertantı.**

E-mail: lala-axmedova@mail.ru

Təsbit üsulundan və subyektindən asılı olaraq, sağlamlığın qorunması hüququnun dövlətdaxili hüquqi təminatları aşağıdakı qruplara bölünə bilər:

– Konstitusiyada təsbit edilən təminatlar;

– qanunlarda və digər normativ aktlarda təsbit edilən təminatlar;

– məhkəmə müdafiəsi təminatı;

– prokurorluq orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı təminatlar;

– İnsan hüquqları üzrə müvəkkil fəaliyyəti ilə bağlı təminatlar;

– sağlamlığın qorunması və tibbi yardım almaq hüququnun təminatı kimi səhiyyə sistemi [6].

Bu məqalədə sağlamlığın qorunması hüququnun dövlətdaxili təminatlarının sistemi ilə bağlı məsələlər təhlil edilmişdir. Müəllif dövlətdaxili səhiyyə sistemində sağlamlığın qorunması hüququnun təminatları sisteminin təkmil və səmərəli olmasının əhəmiyyətini göstərir, sağlamlığın qorunmasına dair qanunvericilikdə sağlamlığın qorunması və tibbi yardım almaq hüququnun təminatlarının sistemi şəkildə təsbit edilməsinə diqqəti cəhər və bu baxımdan, həmin təminatlar sisteminin “Əhalinin sağlamlığın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda ayrıca bir maddədə kompleks şəkildə təsbit edilməsi təklifini irəli sürür.

Açar sözlər: sağlamlıq, sağlamlığın qorunması, tibbi yardım, sağlamlığın qorunması hüququ, hüquqi təminatlar, konstitusion təminatlar, məhkəmə müdafiəsi, məhkəmədənəkmə müdafiə formaları.

Öz-özlüyündə təminatlar kifayət qədər geniş anlayışdır. Məlum olduğu kimi, nəzəri mənbələrdə məzmununa və xarakterinə görə bütün təminatlar, əsasən, 4 qrupa bölünür:

- a) siyasi təminatlar;
- b) iqtisadi təminatlar;
- c) sosial təminatlar;
- ç) hüquqi təminatlar.

L.D.Voyevodin fəaliyyətindən vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının reallıq dərəcəsinin asılı olduğu hüquqi təminatların üç növünü göstərir. Birinci, bu konstitusion hüquqa malik olma və xüsusilə, onun realizəsi ilə əlaqədar yaranan məsələlərin həll edilməsində ifadə olunan dövlət orqanlarının səlahiyyətliyyətidir. İkinci, bu hüquq və azadlıqların dürüst realizəsi və bu zaman sui-istifadələrə yol verilməməsi üçün vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsidir. Üçüncü, bu, vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsi və müdafiəsinin prosedur-prosessual qaydasıdır [7, s. 57-58].

Şəxsiyyətin hüquqlarının hüquqi təminatları sistemində, bəzən, həyata keçirilmə

təminatları və mühafizə təminatları fərqləndirilir. Həyata keçirilmə təminatlarına, əsasən, hüquq və azadlıqların həcmi, cari qanunvericilikdə onların konkretləşdirilməsi, həyata keçirilmənin prosessual formaları, hüquqa uyğun davranışın stimullaşdırılması üçün həvəsləndirmə tədbirləri və müxtəlif güzəştlər aid edilir. Çox vaxt həyata keçirilmə təminatları sırasında hüquqi faktlar da göstərilir. Məlum olduğu kimi, subyektiv hüquqların əldə edilməsi və bu hüquqlarda bilavasitə istifadə olunması hüquqi faktlarla bağlıdır. Belə bir fikir mövcuddur ki, hüquqi faktlar yalnız hüquq normaları ilə onların nəzərdə tutduğu hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi arasında aralıq halqa deyil, həm də belə həyata keçirilmənin fəal elementidir. Başqa sözlə, konkret hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi, ilk növbədə, müəyyən hüquqi faktların baş verməsi ilə şərtlənir. Hüquqi təminatların ikinci qrupuna, yəni mühafizə təminatlarına isə konstitusiya nəzarəti, müdafiə tədbirləri, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının pozulmasında təqsirli olanlara qarşı məsuliyyət tədbirləri, nəzarətin reallaşdırılmasının prosessual formaları, hüquqların pozulmasının xəbərdir edilməsi və profilaktikası, eləcə də digər bu kimi hüquqi vasitələr aiddir.

N.Q.Plaxotnyuk təminatları dövlət, yerli özünüidarə orqanları tərəfindən insan hüquqlarının təmin edilməsi və ya şəxsin öz subyektiv hüquqlarını reallaşdırma bilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması kimi nəzərdən keçirir. Müəllifin fikrincə, reallaşdırma nəticəsində şəxs öz təşəbbüsü və ya dövlətin təşəbbüsü ilə konkret nemətlər əldə edirsə, bundan fərqli olaraq, təmin etmə dövlətin obyektiv mövcud olan və konstitusiya və

qanunvericilik normaları ilə təsbit olunan mexanizm və imkanlarının məcmusunu nəzərdə tutur. Müəllif təminatları ümumi (hüquq məzmunundan asılı olmayaraq reallaşdırılır) və konkret təminatlara bölür. Ümumi təminatlara konstitusiya hüquqlarının məhkəmə müdafiəsi, hüququn aliliyi prinsipi, ayrı-seçkiliyin olmaması, hüquqi yardım almaq hüququ, qüvvədə olan qanunlara dəyişikliklər edilməsi hallarında, habelə fəvqəladə vəziyyətdə elan olunması zamanı (müstəsna olaraq dövlətin konstitusiyası ilə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla) insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi aiddir. Konkret hüquqların təminatları isə hüququn özü ilə birlikdə konstitusiyanın maddələrində öz əks tapır [10, s. 37].

Prof. M.N.Əliyev göstərir ki, təminatların xüsusi qrupuna insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlət müdafiəsinin hüquqi (konstitusiya) təminatları aid edilir. Buraya insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlət təminatı (Konstitusiyanın 26-cı maddəsinin ikinci hissəsi), məhkəmə müdafiəsi təminatı (Konstitusiyanın 60-cı maddəsi), ixtisaslaşmış hüquqi yardım almaq hüququ (Konstitusiyanın 61-cı maddəsi), hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ (Konstitusiyanın 26-cı maddəsinin birinci hissəsi) və s. aiddir [4, s. 14]. Bütün qeyd olunan təminatlar, təbii ki, insan və vətəndaşların əsas konstitusiya hüquqlarından biri kimi sağlamlığın qorunması hüququna da şamil olunur.

A.İ.Sergeyevin fikrincə, sağlamlığın qorunması hüququnun konstitusiya təminatları hüquqi təminatlar sistemində xüsusi yer tutur. Çünki onlar başlanğıc və baza əhəmiyyəti

kəsb etməklə, fundamental xarakter daşıyır. Müəllif sağlamlığın qorunması hüququnun konstitusion hüquqi təminatını konstitusiya qanunvericiliyinin ümumi şərtlər müəyyən edən normalarının, habelə göstərilən hüququn təmin edilməsi üzrə konkret hüquqi üsul və vasitələrin məcmusu kimi xarakterizə edir [11, s. 8].

İnsanın sağlamlığı və sağlamlığın vəziyyəti ilə əlaqədar diaqnoz qoyulması xüsusi biliklər tələb edir. Bu biliklər isə tibbi biliklərdir və heç də hər kəs bu biliklərə malik deyildir. Adətən, insan sağlamlığının vəziyyətini öyrənmək üçün peşəkarlara müraciət edir və bu zaman bütövlükdə sağlamlıqla bağlı alına biləcək obyektiv informasiya üçün o, peşəkardan asılı vəziyyətə düşür. Bu cür təbii vəziyyətdən irəli gələn asılılıq, bəzən, müvafiq vəzifəli şəxslərin sui-istifadəsinə səbəb olur və bir çox hallarda bu, sağlamlıqla bağlı ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Buna görə də, Konstitusiyada belə şəxslər üçün birbaşa məsuliyyət müəyyənləşdirilir və göstərilir ki, həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli faktları gizlədən şəxslər məsuliyyətə cəlb olunurlar [3, s. 238]. Respublikamızda əhalinin sağlamlığın qorunması hüququnun mühüm təminatları sırasında işçi sağlamlığı və əməyin təhlükəsizliyi hüququna zəmanət verilməsini göstərmək olar. Bu məsələlər Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin “Əməyin mühafizəsi normaları, qaydaları və prinsipləri” adlı 33-cü fəslə ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35.6-cı maddəsi ilə tənzimlənir. İşçinin sağlamlığının pozulması işçinin özünün və ailəsinin qarşılaşa biləcəyi böyük təhlükəyə çevrilə bilər. İşçinin sağlamlığının qaydasında olması sadəcə işçi baxımından deyil, işəgötürən baxımından

da olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, iş yerində sağlamlığın pozulması halları istehsalın sürətini aşağı salmaqla gəlir itkisinə səbəb olacaqdır. Sağlamlığın mühafizəsi üçün ilk olaraq sağlamlığı poza biləcək halların dəqiq şəkildə müəyyən olunması vacibdir. İş yeri mühitində çalışanların sağlamlığını poza biləcək bir çox faktor mövcud ola bilər, bu faktorların işçilərə nə dərəcədə və hansı səviyyədə təsir edəcəyi müəyyən-ləşməli və bu istiqamətdə risk dəyərləndirilməsinin aparılması vacibdir. Aşağıda qeyd olunan tədbirlər işçilərin sağlamlığının mühafizəsinə yardım edə bilər: əmək mühitində mövcud olan risklərin aradan qaldırılaraq minimuma endirilməsi; istehsal təhlükəsizliyindən maksimum səviyyədə istifadə edilməsi; işçilərinin iş yerlərində istifadə etdikləri avadanlıqların və iş yerinin əmək şəraitində təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; işçilərin sağlamlıqlarına mənfi təsir göstərən təhlükələrdən onların müdafiəsi; işçilərin psixoloji və fizioloji keyfiyyətləri nəzərə alınaraq işlə təmin olunması [5, s. 7].

Siyasi xarakterli konstitusion təminatlar ölkənin siyasi inkişaf səviyyəsindən, cəmiyyətdə hakimiyyətin təşkilindən, onun səmərəliliyindən, həyata keçirilən siyasətdən asılıdır. Siyasi təminatlar dövlətin demokratik hüquqi xarakter daşmasını, insanın, onun hüquq və azadlıqlarının ali dəyərlər kimi tanınmasını, həm bilavasitə, həm də dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçilən nümayəndələr vasitəsilə həyata keçirilən xalq hakimiyyətini ehtiva edir. Sağlamlığın qorunması hüququnun mühüm siyasi təminatlarından biri kimi konstitusion səviyyədə siyasi müxtəlifliyin və çoxpartiyalı sistemin təsbit olunmasını qeyd etmək olar.

Belə ki, əksər siyasi partiyalar seçkiqabağı təşviqat mərhələsində daha böyük dəstək əldə etmək məqsədilə səhiyyənin inkişaf etdirilməsi, tibii xidmətlərin əlçatanlığının artırılması, tibbi yardımın pulsuz göstərilməsi və s. bu kimi məsələləri xüsusi olaraq qabartmağa çalışırlar.

E.N.Kadoliç qeyd edir ki, sosial-iqtisadi (müəyyən qrup əlilliyi olan şəxslərə aylıq müavinət verilməsi, əmək haqqı saxlanılmaqla müalicə üçün işçilərə müalicə vərəqələrinin verilməsi və s.) və siyasi (sağlam həyat tərzinin təbliği, səhiyyənin inkişafı üçün normal iqtisadi şəraitin yaradılması və s.) təminatlarla yanaşı təşkilati və hüquqi təminatlarla da xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Çünki vətəndaşların sağlamlığının qorunmasına olan konstitusion hüququnun təmin edilməsi xüsusiyyətləri həmin təminatlarda özünü göstərir. Bu sahədə təşkilati təminatlara vətəndaşların tibbi yardım, sanitar-epidemioloji rifah və dərman təminatına olan hüquqlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasına yönələn təşkilati tədbirlərin məcmusu aiddir. Hüquqi təminatlar dedikdə isə vətəndaşların sağlamlığının qorunmasına olan hüququnun realizəsi, mühafizəsi və müdafiəsini təmin edən hüquqi norma və vasitələrin məcmusu və şəxsin öz hüququnu istənilən instansiyada və istənilən səviyyədə müdafiə etmək imkanı nəzərdə tutulur. Onları iki qrupa bölmək olar: 1) sağlamlığın mühafizəsinə yönələn təminatlar; 2) sağlamlığın müdafiəsinə yönələn təminatlar [8, s. 424-427]. Birinci qrup təminatlar vətəndaşların şüuruna müraciət edir. Onların təyinatı vətəndaşları qanuna riayət etməyə inandırmaqdır. Bu təminatlar şüurlarda məsuliyyətin labüdlüyü barədə rəy formalaşdıraraq xə-

bərdaredici təsir göstərilir. Qanunvericilik, ilk növbədə, bu qrup təminatlara xüsusi diqqət yetirməlidir. Çünki bəzi hallarda pozulmuş olan sağlamlığın qorunması hüququnu ümumiyyətlə bərpa etmək mümkün olmur. Hüquqi təminatların ikinci qrupu məcburi xarakter daşıyır, belə ki, artıq pozulmuş olan hüququn bərpasına və təqsirli şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunmasına yönəlir. Onlara aiddir [8, s. 424-425]:

– vətəndaşların müdafiə üçün dövlət orqanlarına müraciət etməsinə imkan verən normalar;

– mülki məsuliyyət müəyyən edən normalar (sağlamlığa vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi);

– cinayət məsuliyyəti müəyyən edən normalar (ehtiyatsızlıqdan ölümə səbəb olma, ehtiyatsızlıqdan sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurma və s.).

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 24-cü maddəsinə əsasən, pasiyentin hüquqları pozulduqda, o, müalicə-profilaktika müəssisəsinin rəhbərliyinə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) və ya qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə müraciət edə bilər.

Sağlamlığın qorunması və tibbi yardımın göstərilməsi məsələləri üzrə mübahisələrə məhkəmə baxışı gedişində bir sıra ictimai əhəmiyyətli funksiyalar reallaşdırılır. Belə ki, konkret mübahisəli məqamlar həll edilir, səhiyyə orqanlarının və tibb müəssisələrinin fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti həyata keçirilir, sağlamlığın qorunması və tibbi yardımla bağlı qüvvədə olan normativ hüquqi aktların keyfiyyəti hüquqtətbiqetmə praktikası baxı-

mından peşəkar şəkildə qiymətləndirilir, həm qanunvericilik, həm də səhiyyə sahəsində dövlət idarəetməsini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən istifadə oluna bilən tövsiyələr işlənilir hazırlanır.

A.A.Nastepanina qeyd edir ki, vətəndaşların sağlamlığın qorunması sahəsində pozulmuş konstitusion hüquqlarının bərpasının məhkəmədənkənar formalarına, əsasən, prokurorluq orqanlarına müraciət, ictimai təşkilatlara və digər qeyri-dövlət institutlarına müraciət və icbari tibbi sığorta sistemində daxil olan orqanlara müraciət aid edilməlidir. Müəllifin fikrincə, ictimai təşkilatların və digər qeyri-dövlət institutlarının iştirakı məhkəməyə qədər olan mərhələdə vətəndaşların tibbi xidmət sahəsində pozulmuş hüquqlarının bərpasında az rol oynamır. Belə təşkilat və institutlar vətəndaşların maraqlarını təmsil edərək, dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarə orqanları və ictimai birliklərdə onların hüquqlarını müdafiə edərək, öz nizamnamə məqsədlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlərə dair təşəbbüslərlə çıxış edərək, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına təkliflər göndərə bilirlər [9, s. 110-115].

Məhkəmədənkənar müdafiənin özü iki formada həyata keçirilə bilər – idarədaxili və idarədənkənar qaydada. Birinci halda hüquq pozulmuş vətəndaş və pasiyent müvafiq tıbb müəssisəsinin rəhbərliyinə, ikinci halda isə digər məhkəmədənkənar müdafiə institutlarına (prokurorluq orqanlarına, ombudsmana, icbari tibbi sığorta orqanlarına və s.) şikayət edir.

Vətəndaşların sağlamlığın qorunması hüququnun dolğun təminatında prokurorluq orqanları mühüm rola malikdir. Müasir biotexnologiyaların sürətli inkişafı kontekstində insanların nəzarətsiz və qanuni əsaslar olma-

dan aparılan elmi tədqiqatların qurbanına çevrilməməsi üçün hüquqi tənzimləmə yolu ilə elmi tədqiqatların lazımı və optimal hədələri müəyyən edilməlidir. Bu sahəyə prokurorluq nəzarəti gücləndirilməlidir. Cari qanunvericilik hər kəsin məhz keyfiyyətli tibbi yardım almaq hüququnun təminatlarını özündə əks etdirməlidir. Bu sahədə də qanunvericiliyə dəqiq və dönmədən əməl olunmasına prokurorluq nəzarəti daha effektiv həyata keçirilməlidir.

Sağlamlığın qorunması hüququnun ən mühüm dövlətdaxili təminatlarından biri kimi vəkillik institutu çıxış edir. Peşəkar müdafiə və nümayəndəlik institutu kimi vəkilliyin (vəkillik fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin) başlıca məqsədi ehtiyacı olan hər kəsə hüquqi yardım göstərməkdən ibarətdir. Bu baxımdan, sağlamlığın qorunması və tibbi yardım sahəsində yaranan hüquqi mübahisələrdə vəkillik vətəndaşların müvafiq hüquqlarının təminatının ən etibarlı mexanizmlərindən biri kimi nəzərdən keçirilə bilər. Vəkil müdafiə prosesinin bütün mərhələlərində hüquq pozulmuş pasiyenti müşayiət edərək onun maksimal müdafiəsinin təmin edilməsi üçün bütün zəruri tədbirlərin görülməsinə şərait yarada bilər. Bir çox hallarda hüquq pozulmuş pasiyentlər öz hüquqlarını müstəqil müdafiə etməyə çalışır ki, bu da, müsbət nəticə vermir. Çünki peşəkar hüquqşünaslarla sadə vətəndaşların hüquqi bilikləri eyni deyildir. Ona görə də, sağlamlığın qorunması sahəsində hüquqları pozulmuş şəxslər daha dolğun hüquqi müdafiə ilə təmin olunmaq üçün peşəkar müdafiəçi kimi vəkilin xidmətindən istifadə etməlidirlər [1, s. 114].

Təbiətinə fərdlə dövlət arasında vasitəçilik missiyası xas olan Ombudsman institutu, əsas etibarlı ilə, insan hüquqlarının müdafiəsi

və təbliği, o cümlədən cəmiyyətdə qanunçuluğun və ədalətin bərqərar olması məqsədi ilə yaradılmış məhkəmədənkənar hüquq-müdafiə mexanizmidir [2, s. 6]. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil digər şikayətlərlə yanaşı sağlamlığın qorunması və tibbi yardım üzrə hüquqların pozulması ilə bağlı şikayətlərə də baxır. Müvəkkilin illik məruzələrinin təhlili göstərir ki, Müvəkkilin ünvanına sağlamlığın qorunması hüququ ilə bağlı daxil olan müraciətlər, əsasən, müalicə və müayinənin dövlət hesabına həyata keçirilməsi, dərman preparatlarının verilməsi və sağlamlıq hüququnun qorunmasının digər aspektləri ilə bağlı problemləri əhatə edir.

Beləliklə, bu məqalə çərçivəsində şərh edilən bütün fikirləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar.

1. Dövlətdaxili səhiyyə sistemində sağlamlığın qorunması hüququnun təminatları sistemi elə təkmil və səmərəli olmalıdır ki, tibb müəssisələri tərəfindən vətəndaşlara təqdim edilən tibbi yardımın keyfiyyəti göstərilən tibbi xidmətlərin özdənışı və ya ödənişsiz olması ilə şərtlənməsin. Sağlamlığın qorunması hüququnun dövlətdaxili təminat mexanizmi elə qurulmalıdır ki, keyfiyyətli tibbi yardım ehtiyacı olan hər kəs üçün əlçatan olsun.

2. Göstərmək lazımdır ki, tibb hüququnun mənbələri arasında sağlamlığın qorunması hüququnun təminatlarını, onların müdafiəsi üsullarını özündə əks etdirən vahid və sistemləşdirilmiş akt yoxdur. “Əhalinin sağlamlığın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda isə sağlamlığın qorunması və tibbi yardım almaq hüququnun təminatları sistemi pərakəndə şəkildə təsbit edilmişdir. Belə ki, qanunda həmin təminatları müəyyən edən ayrıca maddə yoxdur və yal-

nız ayrı-ayrı maddələrdə bu məsələlərlə bağlı normalar mövcuddur. Qeyd edilən təminatların praktikada tətbiqi baxımından, belə hal məqsədmüvafiq hesab edilə bilməz. Sağlamlığın qorunmasına dair qanunvericiliyin sağlamlığın qorunması və tibbi yardım almaq hüququnun təminatlarını özündə əks etdirən müddələrinin təhlili göstərir ki, sistemli şəkildə təsbit edilməməsi onların tətbiqinə özünün mənfi təsirini göstərir. Bu baxımdan, həmin təminatlar sisteminin “Əhalinin sağlamlığın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda ayrıca bir maddədə kompleks şəkildə təsbit edilməsi məqsədəuyğun olardı.

3. Müasir biotexnologiyaların sürətli inkişafı kontekstində insanların nəzarətsiz və qanuni əsaslar olmadan aparılan elmi tədqiqatların qurbanına çevrilməməsi üçün hüquqi tənzimləmə yolu ilə elmi tədqiqatların lazımı və optimal hədləri müəyyən edilməlidir. Bu sahəyə prokurorluq nəzarəti gücləndirilməlidir. Cari qanunvericilik hər kəsin məhz keyfiyyətli tibbi yardım almaq hüququnun təminatlarını özündə əks etdirməlidir. Bu sahədə də qanunvericiliyə dəqiq və dönmədən əməl olunmasına prokurorluq nəzarəti daha effektiv həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Aslanov, Z.N. Sağlamlığın qorunması hüququ insan və vətəndaşların əsas konstitusion hüquqlarından biri kimi / Z.N.Aslanov. - Bakı: Elm və təhsil, - 2019. - 182 s.
2. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti (2004-cü il üzrə illik məruzənin qısa icmalı). - Bakı: Qanun, - 2005. - 220 s.
3. Əsgərov, Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik / Z.A.Əsgərov. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, - 2006. - 698 s.

4. Qasımov, A.M. Əmək və sosial təminat sahəsində vətəndaşların hüquqlarının həyata keçirilməsinin təminatları. Monoqrafiya / A.M.Qasımov, M.N.Əliyev. - Bakı: Qanun, - 2012. - 240 s.
5. Altınel, H. İşçi sağlığı ve İş güvenliği / H.Altınel. - Ankara: Detay Yayıncılık, - 2011. - 272 s.
6. Антоненко, А.Ф. Конституционное право граждан на медицинскую помощь: содержание и проблемы реализации: / автореферат дис. д.ра юрид. наук. / - Владивосток, 2006, - 25 с.
7. Воеводин, Л.Д. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе / Л.Д.Воеводин. - Москва: Издательство МГУ,-1987,-342 с.
8. Кодолитч, Е.Н. Права пациентов в современной Беларуси: гарантии и механизмы защиты // Сборник работ 70-й научной конференции студентов и аспирантов Белорусского государственного университета (15-18 мая 2013 г.), - Минск: - 2013, - с. 424-427.
9. Настепанина, АА. Гарантии и способы защиты права граждан на охрану здоровья в Российской Федерации // Северо-Кавказский юридический вестник, - 2016. № 4, - с. 110-115.
10. Плахотнюк, Н.Г. Гарантирование прав человека: механизмы и возможности государства / ВМТ-nin Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 65 illiyinə həsr olunmuş "Müasir dövrdə insan hüquqlarının təminatının aktual problemləri" mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: - 2014, - s. 37-45.
11. Сергеев, А.И. Реализация конституционного права каждого на охрану здоровья и медицинскую помощь в Российской Федерации: / дис. канд. юрид. наук. / - Москва, 2007. - 178 с.

СИСТЕМА НАЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ

**Панахов Фуад Рауф оглы,
диссертант Института права
и прав человека.**

В данной статье анализируются вопросы, связанные с системой отечественных гарантий права на охрану здоровья. Автор показывает важность усовершенствованной и эффективной системы гарантий права на охрану здоровья в отечественной системе здравоохранения, обращает внимание на отсутствие системного обеспечения гарантий права на охрану здоровья и медицинскую помощь в законодательстве об охране здоровья и в связи с этим предлагает комплексно установить систему гарантий в отдельной статье Закона Азербайджанской Республики «Об охране здоровья населения».

Ключевые слова: здоровье, охрана здоровья, медицинская помощь, право на охрану здоровья, правовые гарантии, конституционные гарантии, судебная защита, формы внесудебной защиты.

THE SYSTEM OF DOMESTIC PROVISIONS OF THE RIGHT TO HEALTH PROTECTION

Panahov Fuad Rauf oghlu,
dissertation student of the Institute of Law and Human Rights.

This article analyzes issues related to the system of domestic guarantees of the right to health protection. The author shows the importance of an improved and efficient system of guarantees of the right to health protection in the domestic health care system, draws attention to the lack of systematic provision of guarantees of the right to health protection and medical care in the legislation on health protection and in this regard, proposes that the system of guarantees be comprehensively established in a separate article in the Law of the Republic of Azerbaijan "On Health Protection of the Population".

Key words: health, health protection, medical assistance, the right to health protection, legal guarantees, constitutional guarantees, judicial protection, forms of extrajudicial protection.

SAĞLIK HAKKININ KORUNMASINA YÖNELİK ULUSAL HÜKÜMLER SİSTEMİ

Panahov Fuad Rauf oğlu,
Hukuk ve İnsan Hakları
Enstitüsü tez öğrencisi.

Bu makale, sağlığın korunması hakkının ulusal garantiler sistemi ile ilgili konuları analiz etmektedir. Yazar, yerel sağlık sisteminde sağlığın korunması hakkının gelişmiş ve verimli bir garanti sisteminin önemini göstermektedir, sağlığın korunmasına ilişkin mevzuatta sağlığın korunması ve tıbbi bakım hakkının güvence altına alınmasının sistematik olarak sağlanmadığına dikkat çekmektedir ve bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun "Halkın Sağlığının Korunması Hakkında" ayrı bir maddesinde garanti sisteminin kapsamlı bir şekilde oluşturulmasını teklif etmektedir.

Anahtar kelimeler: sağlık, sağlığın korunması, tıbbi yardım, sağlığın korunması hakkı, yasal güvenceler, anayasal güvenceler, adli koruma, yargısız koruma biçimleri.

AVROPA İNSAN HÜQUQLARI MƏHKƏMƏSİNİN PRESEDENT TƏCRÜBƏSİNİN VƏRƏSƏLİK MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ YERİ

**Qafarova Xanımana Rüstəm qızı,
Bakı Dövlət Universiteti “Beynəlxalq
xüsusi hüquq və Avropa hüququ” ka-
fedrasının dissertantı.**

e-mail: xanim84.84@mail.ru;
mobil telefon: +994 50 310 89 19

Məqalədə müəllif tərəfindən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin vərəsəlik münasibətləri sahəsindəki presedent hüququna dair məsələ təhlil edilir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və ona əlavə olan Protokollarda dolayısı və ya birbaşa formada özündə vərəsəlik hüququnu təsbit edən maddələr nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: presedent hüququ, mülkiyyət hüququ, vəsiyyətnamə, vərəsələr.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etməliyik ki, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və bu konvensiyaya əlavə edilmiş protokollar insan hüquqlarının müdafiəsi sferasında qəbul edilmiş sənədlərdən fərqli xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, sözügedən Konvensiya özündə üzv dövlətlərin ərazisində mövcud olan müdafiə mexanizmindən əlavə bir müdafiə mexanizmi nəzərdə tutur. Konvensiyanı fərqləndirən özəlliyi sənədlə müdafiəsi nəzərdə tutulan hüquqların müdafiə mexanizmini özündə ehtiva etməsidir. Yəni fiziki şəxslər Konvensiya ilə qorunan hüquqlarının pozulması ilə bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə (AİHM) müraciət etmək hüququ əldə etmiş olurlar.

Beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərinin və ya ümumiyyətlə vərəsəlik münasibətlərinin müdafiəsi AİHM tərəfindən hansı formada həyata keçirilir? Bildiyimiz kimi, AİHM-ə şikayətlər Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında və həmin konvensiyaya əlavə olan 1,4,6,7 sayılı Protokollarda nəzərdə tutulan hüquqlardan ola bilər. Adlarını çəkdiyimiz sənədlərdə isə vərəsəlik hüququ nəzərdə tutulmamışdır. AİHM qəbul etmiş olduğu müxtəlif səpkidə olan qərarları nəzərdən keçirdikdə belə bir nəticə çıxır ki, məhkəmə vərəsəlik, miras hüququnu birbaşa deyil, dolay yoldan digər hüquqların müdafiəsini həyata keçirməklə etmiş olur. Bildiyimiz kimi vərəsəlik hüququ mülkiyyət hüququnun törəmə bir növüdür. Elə AİHM-in vərəsəlik hüququnun müdafiəsində əsas götürdüyü maddələrdən biri də məhz mülkiyyət hüququnun müdafiəsi ilə bağlıdır. Belə ki məhkəmə praktikasını araşdırdığımızda onun Konvensiyanın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsini yəni mülkiyyət hüququnun müdafiəsi hüququnu rəhbər tutaraq vərəsəlik hüququnu müdafiəsini həyata keçirir. Məhkəmə vərəsəlik hüququnu müdafiəsini həyata keçirərkən rəhbər tutduğu digər maddələr Konvensiyanın 8 (şəxsi ailə həyatına hörmət) və 14-cü (ayrı seçkiliyin qadağan olunması) [6] maddələrdir.

Qeyd etdiyimiz maddələri əsas götürərək AİHM-in vərəsəlik hüququnun qorunması

sferasında qəbul etmiş olduğu qərarları müxtəlif cür qruplaşdırıla bilər. Birinci qrup məhkəmə qərarlarına qeyri-rəsmi nikah və ya zina nəticəsində dünyaya gələn uşaqların vərəsəlik hüququnun müdafiəsini göstərə bilər.

AİHM-in bu istiqamətdə olan qərarları sırasında Marckx Belçikaya qarşı (13.06.1979, № 6833/74), İnza Avstriyaya qarşı (28.10.1979, № 8695/79), Mazurek Fransaya qarşı (01.02.2000, № 34406/97), Kemp və Bourimi Niderlanda qarşı (3.10.2000, № 28369/95), Pla və Puncernau Andorraya qarşı (13.07.2004, № 69498/01), Brauer Almaniya qarşı (28.05.2009, № 3545/04) qərarını göstərə bilər. Qeyd olunan məhkəmə işlərində, mahiyyət etibarilə, fərqlər mövcud olsa da, onları birləşdirən oxşarlıq hər birində qeyri-rəsmi nikah və bu birgə yaşayışdan dünyaya gələn uşaqların vərəsəlik hüququdur. Məhkəmə qərarları ümumilikdə üç maddə əsasında, Konvensiyanın 8 və 14 maddələrinin və 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi əsasında qəbul edilmişdir. Lakin işin hallarına uyğun olaraq qeyd etdiyimiz məhkəmə işlərinin bir qisminə 8 və 14 maddələri, digər qisminə Protokolun 1-ci maddəsi və Konvensiyanın 14 maddəsi əsas götürülərək məhkəmə qərar qəbul etmişdir.

Mazurek Fransaya qarşı məhkəmə işini digərlərindən fərqləndirən xüsusiyyət burada bir rəsmi, digər qeyri rəsmi nikahdan doğulmuş iki uşağın analarının mirasından pay alması ilə bağlıdır. Belə ki, həmin dövrdə mövcud olan qanunvericiliyə əsasən qeyri rəsmi nikahdan doğulmuş uşaqlar digərlərinə münasibətdə mirasdan iki dəfə az pay almaq hüququna malik idilər. Məhz buna görə id-

diaçı AİHM-ə iddia ərizəsi ilə müraciət edir. Məhkəmə qərarında konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə birlikdə 1 sayılı Protokolun 1-maddəsinin də pozulduğu nəticəsinə gəlmişdir. Qeyd etmişdir ki, nikahdankənar doğulmuş uşaqlar özlərindən asılı olmayan səbəblərdən dolayı cəzalandırıla bilməz. Nikahdankənar olduğu üçün onun mülkdən az pay alması onun bir mənada cəzalandırılması deməkdir. Bu isə, yolverilməzdir (bənd 54-55) [8].

Brauer Almaniya qarşı və Kemp və Bourimi Niderlanda qarşı hər iki məhkəmə işində uşaqlar nikahdankənar doğulduğu üçün atalarının vərəsəsi qisminə çıxış edə bilmirlər. Brauer Almaniya qarşı məhkəmə işində uşaq doğulduqdan bir müddət sonra atası tərəfində rəsmi olaraq qəbul edilir. Lakin, Almaniyada mövcud olan 1969-cu il “Nikahdankənar doğulmuş uşaqların hüquqi statusu” haqqında Qanununa əsasən, 1949-cu ilə qədər doğulmuş uşaqlara münasibətdə qeyri-rəsmi nikahdankənar doğulmuş uşaq statusu qüvvədə qalır [12]. Kemp və Bourimi Niderlanda qarşı məhkəmə işində isə ata uşağı rəsmi olaraq qəbul etmədən öldüyü üçün qanuni vərəsə qisminə çıxış edə bilmir. Lakin bir müddətdən sonra uşaq rəsmi olaraq tanınsa da, məhkəmə qərarının geriyə qüvvəsi olmadığı üçün o yenə də atasının vərəsəsi kimi çıxış edə bilmir. AİHM-ə konvensiyanın 8-ci maddəsinin pozulması ilə bağlı müraciət edilmişdir. Lakin məhkəmə 8-ci maddənin pozulmadığına, uşaq və atanın ailəsi arasında münasibətin yaranmamasının dövlətin müdaxiləsi nəticəsində baş vermədiyini əsaslandırılmışdır. Bunun əksinə, konvensiyanın 14-cü maddəsinin pozulduğunu nikahdankənar doğulmuş uşaqla rəsmi nikahdan do-

ğulmuş uşaq arasında ayrı seçkilik qoyulduğu qərarını vermişdir (bənd 26-28) [11]. Qərarında, eyni zamanda, məhkəmə bildirir ki, 8-ci maddə vərəsəlik hüququnun müdafiəsinə təminat vermir. Lakin vərəsəlik hüququ ailə birliyi ilə bağlı olduğu üçün məhkəmə yaxın qohumlar arasındakı vərəsəlik münasibətinin bir mənada 8-ci maddə ilə bağlı olduğunu qeyd edir (bənd 35). Məhkəmə eyni məzmununda qərarı Brauer Almaniyaya qarşı işində də qəbul etmişdir. Belə ki, qərarında qeyd olunur ki nikahdankənar uşaqlara göstərilən ayrı seçkiliyə hər hansı əsasın məhkəmə tərəfindən qəbul edilməsi yol verilməzdir. Məhkəmə konvensiyanın 114-cü maddəsinin pozulmuş olduğu qərarını vermişdir [12]. Qeyd etdiyimiz məhkəmə qərarları ilə yanaşı Haas Niderlanda qarşı (13.01.2004, № 36983/97) məhkəmə qərarını göstərə bilirik ki, digərlərindən fərqli olaraq, burada məhkəmə 8-ci maddənin pozulmadığı qərarına gəlir. Eyni zamanda, bu səpkidə olan məsələlərdə vərəsəlik hüququnun hər zaman 8-ci maddənin əhatə dairəsinə düşmədiyini müəyyən edir. Bu məhkəmə işinin də predmeti nikahdankənar doğulan uşaqların vərəsəlik hüququ və atalıq tanınmamasıdır. İddiaçı AİHM-nə 8-ci maddədə nəzərdə tutulan hüququnun pozulduğu və nikahdankənar doğulan uşaq olduğu üçün atasının mirasından pay ala bilmədiyini qeyd etmişdir (bənd 27-28) [11]. Lakin məhkəmə qərarında qeyd edir ki, hazırki məhkəmə işi 8-ci maddənin əhatə dairəsinə daxil deyildir. Belə ki, iddiaçı məhkəmədən qeyri-rəsmi nikahdan doğulmuş uşaq kimi tanınmasını mirasdan pay bölgüsünü almaq üçün tələb edir. Lakin konvensiyanın 8-ci maddəsi vərəsəlik hüququnun

tanınması üçün şəxsin miras qoyan şəxsin vərəsəsi kimi rəsmi surətdə tanınmasını tələb etmir. Eyni zamanda, məhkəmə yuxarıda adını çəkdiyimiz Marekx Belçikaya qarşı işinə istinad edərək qeyd edir ki, vəsiyyətnamə olmadan ailə üzvləri arasında vərəsəlik münasibətlərinin olması üçün sıx ailə bağları olmalıdır. Qeyri-mütəmadi olan əlaqə, münasibət ailə sayılmağa əsas vermir (bənd 43).

Konvensiyanın qeyd edilən maddələrində 8-ci maddə, bildiyimiz kimi, şəxsi həyata, ailə həyatına hörmət edilməsi hüququnu nəzərdə tutur. Bu maddənin altında ailə birliyi deyilən zaman rəsmi nikah, qeyri-rəsmi nikah, dini nikah, ənənəvi və ya qeyri-ənənvi nikahların nəzərdə tutulduğunun şahidi olur. Vərəsəlik hüququ mülkiyyət hüququ və ailə hüququ ilə bir-birinə bağlanan bir hüquq münasibətidir. Yəni vərəsəlik münasibətini tərkib elementləri miras qoyan şəxs, miras əmlak və vərəsələrdədir. Qanuni vərəsələr isə bildiyimiz kimi ailə üzvləridir. Burdan belə nəticə çıxır ki, ailə dediyimiz zaman yalnız mənəvi əlaqələr deyil vərəsəlik kimi mülkiyyətlə bağlı münasibətlər də əsas hesab edilir. Məhz bu baxımdan, AİHM vərəsəlik hüququnun müdafiə edilməsinin müdafiəsini həyata keçirən zaman əsas tutduğu hüquqlardan biri ailə həyatına hörmət edilməsidir. Bunun bariz nümunələri kimi yuxarıda qeyd etdiyimiz məhkəmə qərarlarını göstərə bilirik.

Digər maraqlı məhkəmə presedenti kimi AİHM-in Şərifə Yiğit Türkiyəyə qarşı (02.11.2010, 3976/05) məhkəmə qərarı ilə Karner Avstriyaya qarşı (24.07.2003, № 40016/98) məhkəmə qərarını göstərə bilirik. Hər iki məhkəmə qərarının predmeti qeyri-

rəsmi birgə yaşayışdır. Lakin ortaq predmetin birgə yaşayış olmasına baxmayaraq mahiyyət etibarını ilə bir-birindən fərqli cəhətlərə məlikdirlər. İlk olaraq Şərifə Yiğit Türkiyəyə qarşı işinin mahiyyəti haqqında qısa olaraq deyə bilərik ki, xanım 26 il boyunca dini nikah adı altında vətəndaş nikahında yaşamışdır. Bu nikahdan onların 6 övladı olmuşdur. Uşaqlardan beşi rəsmi olaraq qeydiyyatata atalarının soyadı ilə alınmış, bunun əksinə sonuncu uşaq anasının soyadı ilə qeydiyyatata alınmışdır. Şərifə Yiğit iddia ərizəsində onun və sonuncu övladı Əminənin həyat yoldaşının pensiya təminatı və tibbi sığorta hüququndan məhz dini nikahda olduğu üçün yararlanma bilmədiyini, bunun isə konvensiyanın 8-ci maddəsinin pozduğunu vurğulayır (bənd 9-17) [8]. Digər qeyd etdiyimiz məhkəmə qərarı Karner Avstriyaya qarşı məhkəmə presedentidir. İddiyanın əsasını həmcinslərin birgə yaşadıkları mənzilin kirayə müqaviləsinin ev sahibi tərəfindən xitam etdirilməsi təşkil edir. Belə ki, Avstriya Ali Məhkəməsi “İcarə haqqında” Qanununun 14-cü maddəsinə əsasən, mülkiyyətçinin iddiasını təmin edərək ailə anlayışının homoseksualların birgə yaşayışını özündə ehtiva etmədiyinin və bu baxımdan, onun ölmüş şəxsin partnyoru olaraq həmin kirayə müqaviləsinə vərəsəlik hüququ əldə etmədiyini qeyd etmişdir. İddiaçı onun konvensiyanın 8 və 14-cü maddələrində nəzərdə tutulan hüququnun pozulduğunu qeyd etmişdir. Lakin 2000-ci ildə iddiaçı dünyasını dəyişmişdir (bənd 9-17) [16]. Qeyd etdiyimiz kimi, hər iki məsələ özündə qeyri-rəsmi birgə yaşayışı təzahür etdirir. Burada önəmli olan əsas məsələ onların vətəndaş və ya dini nikahda olan tərəfləşlərinin

vərəsəsi sayılıb-sayılmamasıdır. Lakin, maraqlı məqam ondadır ki, tərəfin vərəsəlik hüququnu qəbul etmədən öncə onun vərəsə kimi tanınıb-tanınmamasını aydınlaşdırmaq lazımdır. Artıq bu zaman ilkin kollizion məsələ kimi həm dini nikahın, həm homoseksualların birgə yaşayışının rəsmi nikah kimi tanınıb-tanınmaması məsələsini həll etmək gərəklidir. İlk öncə, dini nikahla bağlı məsələdə uzun müddət nikahlarını rəsmiləşdirmədən ailə adı altında birlikdə yaşamışlar. Bu zaman sual yaranır: bu nikahın hər hansı hüquqi əsası varmı? Məhkəmə işi Türkiyə qanunvericiliyi ilə bağlı olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin (AR AM) 1.5 maddəsinə əsasən də, dini nikahların heç bir hüquqi əsası yoxdur [3]. Deməli, bu nikahlar özündə heç bir hüquqi nəticə yaratmır. Elə AİHM qərarı da məhz bu istiqamətdə olmuşdur. Belə ki, məhkəmə tərəflərin uzun müddət bir yerdə yaşadığını, lakin buna baxmayaraq nikahın rəsmiləşdirilməsinə ehtiyac duymadıklarını bildirmişdir. Eyni zamanda, qərarında qeyd olunur ki, rəsmi nikahların əsas hesab olunduğu bir dövlətin, dini nikahların tanınması üçün xüsusi rejim yaratmaq vəzifəsi yoxdur. Məhz bu baxımdan, AİHM iddianı təmin etmir. Münasibəti tənzimləyən qanunvericilik normasına əsasən, iddiaçı ölmüş şəxsin vərəsəsi hesab edilmir. Yekunda konvensiyanın 8 və 14-cü maddələrinin pozulmadığı qərarını verərək iddianı təmin etməmişdir (bənd 102-103) [17]. Maraqlı nüans yuxarıda haqqında danışdığımız Karner Avstriyaya qarşı məhkəmə işindədir. Belə ki, işin ümumi məzmunu haqqında ümumi məlumat verdik və qeyd etdik ki, iddiaçı AİHM-də iddia qaldırıdıqdan

sonra dünyasını dəyişmişdir. İddiəçinin öl-məsinə baxmayaraq məhkəmə bu məsələnin insan hüquqlarının müdafiəsi baxımından önəmli bir məsələ olduğu, məhz bu baxımdan işin yekunlaşdırılması qərarına gəlmişdir. Yekunda məhkəmə qərarında bildirir ki, dövlət “İcarə haqqında” Qanunun 14-cü maddəsinin düzgün olmadan, məhdud çərçivədə tövsif etmişdir. Məhz bu baxımdan, konvensiyanın 8 və 14-cü maddələrinin pozulduğu qərarını qəbul etmişdir. Hər iki məsələ qeyri-rəsmi nikahda və ya vətəndaş nikahında olan şəxslərin tərəfdaşının vəərəsəsi qismində iştirak edib-etməməsi ilə bağlıdır. Həmcinslərin birgə yaşayış faktını nəzərə almasaq hər iki şəxsin iddiası vəərəsə qismində tanınb-tanınmamaqla bağlı məsələdir. Bu zaman belə bir sual yaranır: məhkəmənin hər iki məhkəmə işi ilə verdiyi qərar diskriminasiyaya yol vermək deyilmi? Çünki birgə yaşayışların heç biri hüquqi olaraqdan rəsmiləşdirilməmişdir. Bəs, onda bu münasibətləri fərqləndirən cəhət nədir? Hansı səbəblə dini, yəni islam qaydalarına uyğun olaraqdan münasibətlərini əsaslandıran şəxslər bir-birinin vəərəsəsi qismində çıxış edə bilmədiyi halda homoseksualların birgə yaşayışındakı tərəfdaşları bir-birinin vəərəsəsi qismində çıxış edə bilir. Fikrimizcə, bu elə öz-özlüyündə ayrı-seçkiliyə, diskriminasiyaya yol veril-mənin özüdür. Başqa istiqamətdən yanaşsaq, daha doğrusu, AİHM-in hər iki qərarını əsaslandırmağa çalışsaq, düşünürük ki, bunu yalnız bir formada əsaslandırma bilərik. Yəni Şərifə Yiğit Türkiyəyə qarşı işində həmin tərəflərin birgə yaşayışını rəsmiləşdirmək üçün dövlətin qanunvericiliyində müvafiq norma mövcud olduğu halda, Karner Avstri-

yaya qarşı məhkəmə işində isə həmcinslərin münasibətini tənzimləmək üçün qanunvericilikdə müvafiq normanın olmaması həmin münasibəti rəsmiləşdirməyə imkan verməmiş bu isə həmin tərəflərin ailə adı altında birgə yaşayışını rəsmiləşdirmək hüququnun müəyyən mənada məhdudlaşdırılması deməkdir. Şərifə Yiğit məhkəmə presedentinə AR qanunvericiliyinin yanaşmasını bildirdiyimiz kimi düşünürük ki Karner Avstriyaya qarşı məhkəmə işini də milli qanunvericiliyimiz baxımından, araşdırsaq maraqlı olardı. Dedik ki, vəərəsəlik hüququ tanınmazdan öncə vəərəsə kimi tanınb-tanınmamaq məsələsi həll olunmalıdır. Yəni ilkin kollizion məsələ kimi həmin bigə yaşayışın tanınb-tanınması məsələsi ilk öncə həll edilməlidir. Tutaq ki, AR məhkəməsinə bu məzmununda bir məhkəmə işi daxil olmuşdur. Deyək ki, AR vətəndaşı həmcinslərin nikahının rəsmiləşdirilməsinə yol verən başqa dövlətin ərazisində və başqa dövlətin vətəndaşı ilə münasibətini rəsmiləşdirilmiş, daha sonradan ölüm faktı baş vermiş və nəticədə vəərəsəliklə bağlı məsələ yaranmışdır. Bu zaman AR məhkəmələri ilk öncə nə etməlidir? İlk növbədə, həmin münasibətin dövlətimiz tərəfindən tanınb-tanınmaması məsələsi aydınlaşdırılmalıdır. Lakin qanunvericiliyimizdə bununla bağlı konkret norma yoxdur. Belə ki, yalnız AR AM 2.3-cü maddəsində kişi və qadın ifadələrindən istifadə edilərək, qeyd olunmuşdur ki, nikah kişi və qadın arasında olan birlikdir [3]. Bunun əksinə olaraq, Konstitusiyamızda kişi və qadın yerinə ər və arvad ifadələrindən istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı, AR AM-in 148-ci maddəsinə də nəzər salaq. Həmin maddədə qeyd olunur ki, həm döv-

lətimizin vətəndaşları, həm vətəndaşlarımız ilə əcnəbilər arasında xarici dövlətin ərazisində, həmin dövlətin qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun bağlanmış və AR AM-in 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallardan hər hansı biri olmadıqda tanınır. AR AM-in 12-ci maddəsində isə nikahın kişi və qadın arasında bağlanması ilə bağlı hər hansı bir müddə nəzərdə tutulmamışdır [3]. Yəni belə bir nəticə meydana gəlir ki, həmin nikah münasibəti AR məhkəmələri tərəfindən tanınır. Həmcinslərin nikahının tanınmasını yalnız AR AM-in 157-ci maddəsi ilə əsaslandırmağımız mümkün olardı. Belə ki, həmin maddədə qeyd olunur ki, xarici dövlətlərin AR-in hüquq qaydasına zidd olan normaları dövlətimiz tərəfindən qəbul edilmir [3]. Yəni hüquq qaydamıza, ümumi qaydamıza zidd olan normaların tətbiqi yolverilməzdir. Lakin, məcəlləmizin bu maddəsinin etibarlılığını AR BXH haqqında Qanununun 4-cü maddəsi şübhə altına qoyur. Belə ki, Qanunun həmin maddəsində xarici hüququn tətbiqinin məhdudlaşdırılması yalnız konstitusiyamıza və referendumla qəbul olunmuş aktlarımıza zidd olarsa məhdudlaşdırıla bilər [10]. Bu araşdırmanın nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, qanunvericiliyimizdə bu məsələ ilə bağlı boşluqlar mövcuddur. Bu məsələnin həlli müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Yəni hakim ilk öncə ənənvi qayda yəni müvafiq qanunun müvafiq norması əsasında münasibəti tənzim etməli, işlə bağlı yekun qərar qəbul etməlidir. Ənənəvi qaydanın həyata keçirilməsi mümkün olmadığı halda məhkəmə qanunun və hüququn analogiyasına müraciət edir. Yəni hakim münasibətlə bağlı analogi normalara müraciət edir. Bu hal möv-

cud olmadıqda isə, nəhayət, hakimlər məhkəmə qərarlarına, məhkəmə təcrübəsinə istinad etməlidirlər. Hazırkı məsələ ilə bağlı qanunvericiliyimizdə analogi normalının mövcud olmadığı nəzərə alsaq, düşünürük ki, AİHM presedent hüququna müraciət olunması məqsədmüvafiq olardı. AİHM presedent hüququna, qərarlarına hakimlərin qərarlarında istinad edə bilməsi ilə bağlı “Məhkəmə qətnaməsi haqqında” AR Ali Məhkəməsinin 24 noyabr 2005-ci il tarixili Plenumun Qərarını və AR-də məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “AR-nın bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” AR Prezidentinin Fərmanını [14] göstərə bilərik. Belə ki, həmin qərarın 2.2 maddəsində qeyd olunur ki, hüquqda boşluq olduqda məhkəmə oxşar normaları tətbiq edə bilər. Belə normalar olmadıqda isə AİHM təcrübəsinə və presedent hüququna istinad edərək qətnamə qəbul edə bilərlər [9]. Fikrimizcə, AİHM-in təcrübəsi “şərh presedenti” olaraq qəbul edilməli, hər hansı yaranan münasibətlə bağlı müvafiq norma olmadığı zaman onun presedent hüququna ikinci dərəcəli mənbə kimi istinad edilməlidir. Yəni AİHM-in qərarları mənbə olaraq qəbul edilməlidir.

AİHM-in təcrübəsində deyə bilərik ki, dünyada maraq doğuran qərarlardan biri Molla Salih Yunanıstan qarşı (19.12.2018, 20452/14; 18.06.2020 ədalətli kompensasiya haqqında) qərarıdır [8]. Bu məhkəmə işini bu qədər önəmli və əhəmiyyətli edən nədir? Molla Salih işində dünyəvi hüquq sistemi ilə islam hüququnun normaları qarşı-qarşıya gəlir. Yəni dünyəvi hüquq sistemində uyğun olaraq həyata keçirilmiş hüquqi bir akt islam

hüququnun normalarına görə etibarsız sayılır. Digər bir maraqlı məsələ isə beynəlxalq hüququn prinsiplərindən olan şəxsin iradə azadlığı prinsipinin gözdən çıxarılmasıdır və sonda digər maraqlı bir məqam vəsiyyətnamənin mülkiyyətdən istifadə edə bilmənin bir forması kimi 1 sayılı Protokolun 1 maddəsinin tənzim etmə dairəsinə aid olduğudur. Məhkəmə işi haqqında qısa məlumat versək Yunanıstanın Trakya ərazisində yaşayan türk kökənli müsəlman yunan vətəndaşının Yunanıstan Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – YMM) qaydalarına uyğun olaraq notarial qaydada vəsiyyətnamə tərtib edərək bütün daşınar və daşınmaz miras əmlakını arvadına vəsiyyət edir. 2008-ci ildən şəxs dünyasını dəyişir. Prosedur qaydalara uyğun olaraq mərhumun arvadı həmin ildə birinci instansiya məhkəməsinə müraciət edərək ölmüş şəxslə yaxın qohumluq münasibəti sübut edərək 2010-cu ildə rəsmi olaraq mirası qəbul edir. Lakin, 2009-cu ildə mərhumun iki bacısı Apelyasiya məhkəməsinə müraciət edərək onların və ölmüş qardaşlarının islam dinin təmsilçiləri olduqları və onların vərəsəlik münasibətləri mülki qanunvericilik yox, islam normaları ilə tənzim edilməli olduğunu bildirdilər. Şikayətdə qeyd edilmişdir ki, islam vərəsəlik münasibətlərində isə vəsiyyətnamə əsas hesab edilmədən qanun üzrə vərəsəliklə münasibətlər nizama salınmalıdır. Onlar, eyni zamanda, şikayətlərində qeyd etmişlər ki, müsəlmanlara münasibətdə 1923-cü Lozan müqaviləsinin 42 və 45-ci maddələrində nəzərdə tutulduğu kimi islam hüququ tətbiq olunmalı və vəsiyyətnamə etibarsız hesab olunmalıdır. Lakin Apelyasiya məhkəməsi bacıların iddiasını təmin etmir

və beynəlxalq müqavilənin şəxslərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün nəzərdə tutulan bir sənəd olduğunu qeyd edir. Apelyasiya məhkəməsinin əksinə Kasasiya məhkəməsi bacıların iddiasını təmin edir. Belə ki, hakim qərar verir ki bəli vəsiyyəti tərtib edən şəxs müsəlman idi. Həm Afina, həm Lozan sazişlərindən nəzərdə tutulan normalara əsasən onlara islam hüququ tətbiq olunmalı, vərəsəlik məsələləri məhkəmədə yox müftilər tərəfindən tənzimlənməlidir (bənd 9-18). İşdə maraqlı olan bir digər maraqlı məsələ vəsiyyət edilən daşınmaz miras əmlakın yalnız Yunanıstanda deyil, eyni zamanda Türkiyə ərazisində də yerləşməsidir. Kasasiya məhkəməsinin qərarı birinci instansiya məhkəməsinin qərarını qüvvədən salır. Mərhumun arvadı sonuncu məhkəmə qərarına əsasən miras əmlakının üç hissəsini itirir. Mirasdan sadəcə bir hissə ona, digər hissələr isə bacı və digər qohuma çatır. Yunanıstan məhkəməsinin qərarından sonra şəxsin bacılar 2011-ci ildə Türkiyə məhkəmələrinə vəsiyyətin Türkiyə qanunvericiliyinə uyğun tərtib edilmədiyinə görə etibarsız hesab edilməsi ilə bağlı iddia qaldırırlar. Lakin Türkiyə birinci instansiya Bakırköy məhkəməsi iddianı təmin etmir. Belə ki Türkiyə məhkəməsi Türkiyənin Beynəlxalq xüsusi hüququna əsasən Yunanıstanın Kasasiya məhkəməsinin qərarını tanıyır və məsələyə yenidən baxmağa ehtiyac görmədiyini bildirir (bənd 16). Hər iki tərəf birinci instansiyanın qərarından İstanbul Apelyasiya məhkəməsinə şikayət verir. Məhkəmə işi davam edir.

Nəhayət, Yunanıstan Kasasiya məhkəməsinin qərarından miras qoyan şəxsin arvadı AİHM-nə şikayət edir. AİHM qadının şika-

yətini konvensiyanın 14-cü maddəsi 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi ilə əsaslandırır. AİHM xüsusi ilə vurğulayır ki, miras qoyan şəxsin və ya vəsiyyətnamə üzrə vərəsə olan xanımın vəziyyəti dini bir qrupa mənsub olması səbəbindən ağırlaşdırılmışdır. Məhkəmə işində maraqlı nüanslardan biri də AİHM-in Türkiyədə olan daşınmaz mirasla bağlı məsələyə heç bir halda toxunmamaasıdır. Baxmayaraq ki, ölmüş şəxsin vəsiyyətində bütövlükdə daşınar və daşınmazlar vəsiyyət edilmişdir. Məhz bu baxımdan məhkəmənin bu işlə bağlı qərarına yanaşmalar bir mənalı deyildir. Bəzi fikirlərə görə həmin məhkəmə qərarı özündə bir çox problemlərin həllini gətirmədi. Nəhayət, AİHM hazırkı məsələdə konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bəirləkdə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin də pozulduğu qərarını vermişdir (bənd 162). Qeyd etdiyimiz kimi, AİHM bu işlə bağlı əsas və əlavə qəbul etmiş olduğu qərarların heç birində Türkiyədə olan mirasla bağlı heç bir məsələyə toxunmamışdır. Düşünürük ki, bunun yalnız açıqlaması onun daşınmaz əmlak olduğu, eyni zamanda, başqa dövlətin ərazisində olduğu, başqa dövlətin hüququna tabe olduğu ola bilər. Yəni belə nəticə çıxır ki, Türkiyədə yerləşən əmlak başqa bir məhkəmə mübahisəsinin predmeti çevrilə bilər. Türkiyə və Yunanıstandan olan mirsa məsələsindən önəmli məsələ düşünürük ki, vəsiyyətnamənin etibarsızlığı məsələsidir. Belə ki, yunan vətəndaşı olan bir şəxsin mülki qanunvericiliyin tələblərinə uyğun hazırlamış olduğu əqdin etibarsız sayılması nə qədər düzgün hesab oluna bilər? Yəni şəxsin müsəlman olması onun mülki qanunvericilikdən istifadəsini məhdudlaşdırırmı? Yunanıstan

Konstitusiyasının 4-cü maddəsində qeyd olunur ki, yunan vətəndaşları qanun qarşısında bərabərdir[15]. Lakin Kasasiya məhkəməsinin qərarı bunun əksini özündə ehtiva edir. Digər bir əsas kimi kasasiya məhkəməsi “İslam dini şəxslərinə aid olan 24 dekabr 1990-cı il tarixli qanunvericilik aktının ratifikasiyası haqqında” 1920/1991-ci il Qanunun 5.2 maddəsini göstərir. Həmin qanunun qeyd olunan maddəsində konkret olaraq göstərilir: “Müftilər öz səlahiyyətlərini müsəlman yunan vətəndaşlarının nikah, boşanma, himayə, qəyyumluq, islam hüququna uyğun vəsiyyətnamə və qanun üzrə vərəsəlik münasibətlərində həyata keçirə bilərlər”. Bəli, kassasiya məhkəməsinin qeyd etdiyi kimi, vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsi Yunanıstanda olan müsəlmanlara münasibətdə, qanunda da qeyd edildiyi kimi, müftilərə məxsusdur. Lakin kiçik bir nüans var qanunda qeyd olunur ki islam hüququna uyğun tərtib olunan vəsiyyətnamə və ya qanun üzrə vərəsəlik. Vəsiyyətnamə olduğu üçün qanun üzrə vərəsəlikdən söhbət gedə bilməz. Vəsiyyətnaməyə gəldikdə isə, miras qoyan şəxsin vəsiyyətnaməsi mülki qanunvericiliyə uyğun, notarial qaydada tərtib olunmuş bir vəsiyyətnamə idi. Deməli bu vəsiyyətnamə artıq müftinin səlahiyyət çərçivəsinə daxil deyil. Digər əsas kimi Kasasiya məhkəməsi Lozanna sazişini rəhbər tutur. Lozana sazişini ümumilikdə nəzərdən keçirdikdə həmin sazişin 37-44 maddələri bütövlükdə türk və yunan azlıqlarının hüquqlarının müdafiəsinə həsr olunduğunun şahidi oluruq. Sazişin 42-ci maddəsində qeyd olunur ki, Türkiyə hökuməti qeyri-müsəlman azlıqlara münasibətdə onların ailə, şəxsi statusları ilə bağlı məsələ

lələrdə milli adət normalarının tətbiqinə icazə verir [7]. Növbəti 45-ci maddədə isə, qeyd olunur ki, qeyri-müsəlmanlara Türkiyədə şamil olunan bu hüquq Yunanıstanda olan türk müsəlman azlıqlara da şamil olunmalıdır. Düşünürük ki, müqavilənin maddələrini oxuyub düzgün şərh etdiyimiz zaman həmin maddələrdə islam hüququnun maddələrinin vərsəlik münasibətlərinə vəsiyyət edən şəxsin son iradəsini pozaraq məcburi olaraqdan islam hüququnun qaydalarını şamil etməklə bağlı heç bir fikir bildirilməmişdir. Əksinə, diqqətlə oxuduğumuz zaman azlıqların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını, onların hüquqlarının qorunmasını özündə əks etdirdiyinin şahidi olur.

Şərh etdiklərimiz və məhkəmənin yekun qərarına əsasən, belə nəticə çıxara bilərik ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin əhatə etdiyi mülkiyyət münasibətlərinin predmetinə vərsəlik və vəsiyyətnamə daxil edilir. Çünki məhkəmə yalnız konvensiyanın 14-cü maddəsinin deyil, onunla birlikdə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin də pozulduğunu vurğulamışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, AİHM-in presedent hüququ məhkəmələr üçün mənbə sayılmalı, tənzim olunan ictimai münasibətlə bağlı hüquqda boşluq olduğu zaman hakimlər tərəfindən istinad olunmalıdır.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Abdullayev, F.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri / F.S.Abdullayev. – Bakı: Zərdabi LTD MMC, – 2013. – 664 s.
2. Allahverdiyev, S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslük. II nəşr / S.S.Allahverdiyev. – Bakı: Hüquq Yayın Evi nəşriyyatı, - 2021. - 840 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi: [Elektron resurs] // 28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi aktların vahid elektron bazası. URL:<http://e-qanun.az/framework/46946>
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron resurs] // 12 noyabr 1995-cu ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi aktların vahid elektron bazası. URL:<https://e-qanun.az/framework/897>
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi: [Elektron resurs] // 28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi aktların vahid elektron bazası. URL:<https://www.e-qanun.az/framework/46944>
6. <https://www.coe.int/az/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>
7. <http://ua.mfa.gov.tr/>
8. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-188985%22%7D>
9. <http://supremecourt.gov.az/post/view/567>
10. <https://e-qanun.az/framework/509>
11. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58456%22%7D>
12. <http://www.echr.ru/documents/doc/2468612/2468612-005.htm>
13. https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Childrens
14. <https://e-qanun.az/framework/11357>
15. <https://legalns.com/download/books/cons/greece.pdf>
16. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61263%22%7D>
17. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-101579%22%7D>

**МЕСТО ПРЕЦЕДЕНТНОЙ ПРАКТИКИ ЕСПЧ В РЕГУЛИРОВАНИИ
НАСЛЕДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Ханумана Рустам кызы Кафарова,
диссертант кафедры «Международное частное право и европейское
право» Бакинского государственного университета.

Э-почта: xanim84.84@mail.ru

В статье со стороны автора проанализировано прецедентное право Европейского суда по правам человека в области наследственных отношений. В статье также определены статьи Европейской конвенции о правах человека и прилагаемых к ней протоколов, прямо или косвенно предусматривающие право наследования.

Ключевые слова: прецедентное право, право собственности, завещание, наследники.

**THE PLACE OF THE CASE-LAW OF THE ECHR IN THE
REGULATION OF HEREDITARY RELATIONS**

Kafarova Khanimana,
Dissertator of the “International Private Law and European Law”
Department of Baku State University.

e-mail: xanim84.84@mail.ru

By the author in the article analyzes the case law of the European Court of Human Rights in the field of inheritance relations. The article also defines the provisions of the European Convention on Human Rights and its annexed protocols, directly or indirectly providing for the right of inheritance.

Key words: case law, property law, will, heirs.

**AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ MAHKEMESİ'NİN EMSAL
DENEYİMİN MİRASININ DÜZENLENMESİNDE YERİ**

Gafarova Xanumana Raustam kızı,
Baku Eyalet Üniversitesi "Uluslararası Hukuk ve
Avrupa Bakanlığı"nın tezi.

E-posta: xanim84.84@mail.ru

Makale, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin miras ilişkileri alanında emsal yasalar konusunu analiz etmektedir. Protokollere ek olarak Avrupa İnsan Hakları ve Protokoller Sözleşmesi dolaylı ve ya doğrudan aşağılık şeklinde kabul edilir.

Anahtar Kelimeler: emsal hukuk, mülkiyet hakları, ahit, mirasçılar.

REGIONAL HÖKUMƏTLƏRƏRASI TƏŞKİLATLAR VƏ BEYNƏLXALQ QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARININ ƏMƏKDAŞLIĞININ HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Elnarə Mirzəyeva,
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakül-
təsinin “Beynəlxalq xüsusi hüquq və
Avropa hüququ” kafedrasının dosenti,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.
e-mail: elnaramirzayeva@mail.ru

vərətçi statusa malik olması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, regional hökumətlərərası qurumların fəaliyyətində yaxından iştirakı, habelə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafı baxımından, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Universal mexanizmlərdən fərqli olaraq,

Məqalədə regional hökumətlərərası təşkilatlar və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlığının hüquqi tənzimlənməsi məsələləri hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi, beynəlxalq hüquq normaları və beynəlxalq praktika əsasında geniş təhlil edilir. Belə bir nəticəyə gəlinir ki, regional hökumətlərərası təşkilatların beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlığının hüquqi tənzimlənməsinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən, ayrı-ayrı regional beynəlxalq təşkilatların müvafiq səlahiyyətlərinin realizəsində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının təmin olunmasına təkan verilir. Digər tərəfdən, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının regional hökumətlərərası qurumlarla əməkdaşlığı müvafiq regional səciyyəvi xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına öz töhfəsini bəxş edir. Bu həm də mövcud nöqsan və çatışmazlıqların aşkar olunması və aradan qaldırılmasına əsaslı təsir göstərir.

Açar sözlər: regional hökumətlərərası təşkilatlar, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları, beynəlxalq təşkilatlar, insan hüquqlarının müdafiəsi, vətəndaş cəmiyyəti, beynəlxalq əməkdaşlıq, regional əməkdaşlıq.

Müasir dövrdə beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının (BQHT) fəaliyyəti və rolu təkcə onların BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası (EKOSOK) yanında məş-

regional hökumətlərərası təşkilatlar təbiəti və məzmunu etibarilə daha çevik və dəyişkən xüsusiyyətlərə, özünəməxsus fərqli aspektlərə malikdir. Eyni zamanda, bir məsələni unutmaq olmaz ki, regional səviyyədə məhkəmə müdafiəsi mexanizmlərinin, xüsusilə insan hüquqlarının regional məhkəmə müdafiəsinin geniş vüsət alması BQHT-in fəaliyyətinin vacibliyini şərtləndirən amillər qismində çıxış edir. Məhz bu baxımdan, bir sıra regional beynəlxalq hökumətlərərası təşkilatların normayaradıcılıq prosesində və fəaliyyətində BQHT-in iştirakı, habelə qarşılıqlı əməkdaşlığın təmini istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin təhlili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk növbədə, qeyd etmək yerinə düşərdi ki, regional çərçivədə mövcud olmasına baxmayaraq, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüququn inkişafına yetərinəcə töhfə bəxş edən Avropa Şurası BQHT ilə əməkdaşlığın inkişafına xüsusilə diqqət yetirir. Bu, bir tərəfdən, sözügedən beynəlxalq

təşkilatın məqsədləri sayılan insan hüquqlarının müdafiəsi, demokratiyanın təmin olunması, hüququn aliliyinin bərqərar edilməsinə yardım göstərilməsi, digər tərəfdən isə Avropa Şurasının öz fəaliyyətinin demokratik ruhda inkişaf etdirilməsinə təsir edir. Bununla yanaşı, insan hüquqlarının müdafiəsinin, habelə bu sahədə üzv-dövlətlərin öhdəliklərinin düzgün və lazımi qaydada realizəsinin təmini üçün BQHT-in iştirakı, obrazlı şəkildə ifadə etsək, “ədalət tərəzisi”nin düzgün tənzimlənməsinə xidmət edir.

Doğrudur, 1949-cu ildə təsis olunan Avropa Şurasının Nizamnaməsində qeyri-dövlət iştirakçıları barədə konkret norma öz əksini tapmasa da, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına şərait yarada biləcək müddəalara rast gəlmək mümkündür. Belə ki, Nizamnamənin preambulasında ifadə olunan “həqiqi demokratiya” termini öz-özlüyündə “insan hüquqlarının müdafiəsi”, “hüququn aliliyi” və “vətəndaş cəmiyyəti” kimi anlayışlarla sıx bağlılığa malikdir. Hətta BQHT hesab edirlər ki, həqiqi demokratiya insan hüquqlarına hörmət, hüququn aliliyi və ictimai həyatda bütün insanların iştirak imkanlarına əsaslanan siyasi, hüquqi və mədəni sistem sayılmalıdır. Bir sözlə, bütün səviyyələrdə səmərəli demokratiya və idarəetmənin qurulmasına bir-başına olaraq vətəndaşların və onların birliklərinin fəal iştirakı vasitəsilə nail olmaq mümkündür (1). Bundan əlavə, Avropa Şurası çərçivəsində BQHT ilə bağlı bir sıra beynəlxalq sənədlər qəbul olunmuşdur. Məsələn, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 1951-ci il tarixli “Hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının ifadə olunduğu beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr haqqında” 51 nömrəli Qətnaməsi, “Avropa Şurası və BQHT arasında əlaqələr haqqında” 1972-ci il tarixli 72/35 nömrəli Qətnaməsi, “BQHT-nin Avropa

Şurası yanında iştirakçı statusu haqqında” 2003-cü il tarixli 8 nömrəli Qətnaməsi və s.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 2016-cı il tarixli “BQHT-nin Avropa Şurasında iştirakçı statusu haqqında” Qətnaməsində Avropa Şurası tərəfindən BQHT-ə bu statusun təqdim olunmasının əsasları göstərilmişdir. Buraya Avropa Şurasının dəyər və prinsiplərinə hörmət olunması və müdafiəsinin təmin edən, demokratik prinsiplərə uyğun şəkildə qəbul olunmuş konstitusion aktı əsasında yaradılan, demokratik struktur və idarəetməni özündə birləşdirən, Avropa Şurası ilə işçi münasibətlərə daxil olan, Avropa Şurasının işi barədə cəmiyyətə məlumat çatdırmaq imkanlarına malik və s. xüsusiyyətləri özündə birləşdirən BQHT aiddir. Bundan əlavə, BQHT-in Avropa Şurasında iştirakının üsulları da müəyyən edilmişdir. Məsələn, Avropa Şurasının Baş Katibinə memorandumla müraciət etmə, Yerli və Regional Hakimyyətlər Konqresinin açıq iclaslarına dəvət edilmə, fəaliyyəti, təcrübə və ekspert məsləhətləşmələri vasitəsilə Avropa Şurasının siyasət, proqram və fəaliyyət istiqamətlərinə dair müzakirələrdə iştiraka dəvət olunma və s.

Bundan əlavə, AŞPA-nın “Assambleya və BQHT Konfransı arasında əməkdaşlıq haqqında” 2007-ci il tarixli 1589 nömrəli Qətnaməsi təşkilatla BQHT arasında əməkdaşlığın inkişafı üçün bir sıra tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. Məsələn, BQHT ilə əməkdaşlıq üçün çoxistiqamətli işlərin görülməsi, əməkdaşlığın aktual məsələlərinə dair parlamentarilərin və BQHT-in nümayəndələrinin iştirak etdiyi dinləmələrin təşkili, məlumat mübadiləsi və əlaqələndirilməsinin genişləndirilməsinə yardım göstərilməsi məqsədilə seçkilərlə bağlı müşahidə missiyasının həyata keçirilməsi zamanı ixtisaslaşmış BQHT ilə sonrakı əməkdaşlığın öyrənilməsi

və s. Bütövlükdə, Avropa Şurasının BQHT ilə qarşılıqlı fəaliyyəti iki istiqamət üzrə nəzərdən keçirilməlidir: BQHT-in statusu və onların Avropa Şurasının fəaliyyətində iştirakına zəmin yarada biləcək tənzimləmə vasitələri olan hüquq normalarının qəbulu və realizəsi; Avropa Şurası ilə BQHT-in əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsinin müxtəlif aspektlərinə dair fəaliyyət istiqamətlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı təşkilat daxili institusional mexanizmlərin rolu.

Bununla yanaşı, Avropa regionunda digər beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi və BQHT-in fəaliyyətində mühüm rol oynaya biləcək sənədlər (məsələn, İnsan hüquqları və insan təhlükəsizliyi, o cümlədən gender bərabərliyi sahəsində inkişafa təsir göstərən mühüm sənədlərdən biri ATƏM-in (hazırkı ATƏT-in) 1991-ci il tarixli Moskva Sənədi (2) və s.) də mövcuddur.

Amerika Dövlətləri Təşkilatı (ADT) çərçivəsində qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına verilən tərif kontekstində nəzərdən keçirilir. Belə ki, həmin sənədə uyğun olaraq, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları dedikdə, fiziki şəxslərdən və ya qeyri-dövlət xarakterli hüquqi şəxslərdən ibarət istənilən milli və ya beynəlxalq institut, təşkilat, yaxud təsisat başa düşülür. Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ADT-nin iclaslarında üç üsulla iştirak edə bilirlər. Birinci halın realizəsi müvafiq təşkilatların ADT yanında qeydiyyatdan keçməsi ilə mümkündür. İkinci halın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, qeydiyyatdan keçmədən iştirak arzu olunduğu təqdirdə, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları "xüsusi qonaq" statusu ilə iştirak barədə xahişlə müraciət etməklə, ADT-nin Baş Assambleyası,

Daimi Şura və Ümumi İnkişaf üzrə Amerikaarası Şuranın iclaslarında, habelə təşkilatın keçirdiyi digər ixtisaslaşmış və aidyyəti konfranslarda iştirak edə bilirlər. Üçüncü üsulun həyata keçirilməsi isə birgə proqramların işlənilib hazırlanması məqsədilə ADT-nin Baş Katibliyi ilə əməkdaşlıq sazişlərinin imzalanması yolu ilə təmin edilir. Eyni zamanda, ADT yanında qeydiyyatdan keçən və təşkilatın fəaliyyətində iştirak etmək üçün Daimi Şuranın qəbul etdiyi vətəndaş cəmiyyəti institutları müəyyən üstünlük və imtiyazlar əldə edirlər (3).

Digər regional mexanizmlərdən fərqli olaraq, ADT-nin Baş Assambleyası son onilliklər ərzində, demək olar ki, bütün sessiyalarında vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlığın inkişafına xüsusi önəm verməkdədir. Bu prioritetliliyə meyllilik təkcə özünü Baş Assambleyanın gündəliyinə vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə bağlı məsələlərin müzakirəsinin daxil edilməsində deyil, həm də hər bir sessiyanın nəticələrini ifadə edən qətnamə və digər beynəlxalq sənədlərin qəbulunda büruzə verir. Məsələn, "ADT və vətəndaş cəmiyyəti haqqında" Qətnamə (1998), "Hökumətlər və vətəndaş cəmiyyəti arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi haqqında" Qətnamə (1999), "Amerika Dövlətləri Təşkilatı və vətəndaş cəmiyyəti haqqında" Qətnamə (1999), "2002-2005-ci illər üzrə inkişaf naminə tərəfdaşlıq üzrə Strateji Planın qəbulu haqqında" Qətnamə (2002), "Yarımkürədə korporativ sosial məsuliyyətin təşviqi haqqında" Qətnamə (2002), "Şimali və Cənubi Amerikada insan hüquqları və ətraf mühit haqqında" Qətnamə (2002), "Qadınların hüquqları, gender bərabərliyi və bərabərliyin təşviqi haqqında" Qətnamə (2003), "Amerikada demokratik idarəetmə

üzrə Proqram haqqında” Qətnamə (2004), “Demokratiyanın təşviqi və möhkəmləndirilməsi haqqında” Qətnamə (2004), “İnsan alveri, xüsusilə qadın, yeniyetmə və uşaq alveri cinayəti ilə mübarizə haqqında” Qətnamə (2004), “Yoxsulluq, ədalət və sosial inteqrasiya haqqında” Qətnamə (2004), “ADT-nin fəaliyyət istiqamətlərində və zirvə toplantılarında vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının artırılması və gücləndirilməsi haqqında” Qətnamə (2005)və s.

Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, ADT və təşkilata üzv-dövlətlərin ictimai həyatında BQHT-tam yaxından iştirak edirlər ki, bu hal vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlığın praktiki aspektlərinin inkişafına müsbət təsirini göstərir. Bunun bariz nümunəsi kimi 1990-cı ildə Nikaraquada keçirilən prezident və parlament seçkilərində həlledici rola malik olmaqla, seçki institutunun və səsvermə zamanı müşahidə prosesinin inkişafında özünəməxsus xidmətləri olan Karter Mərkəzini göstərmək olar. Hətta BQHT-in bəzi görkəmli və məşhur üzvləri (məsələn, Beynəlxalq İnsan Hüquqları Hüququ üzrə Qrupundan Leri Karter) sözügedən prosesdə yaxından iştirak məqsədilə Nikaraquada ADT komandasının tərkib hissəsində çıxış etmiş və sözügedən beynəlxalq təşkilatı təmsil edən müşahidəçilərin istifadə edəcəyi təlimatı işləyib hazırlamışdır (4).

Bundan əlavə, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının iştirakının vacib olduğu sahələrdən biri də məhz seçkilərə ictimai nəzarətin təmin edilməsi ilə bağlıdır ki, bu da özünü Amerika qitəsində də büruzə vermişdir. Hətta demokratik sahədə boşluqların doldurulması üçün seçkilərin beynəlxalq monitorinqi işinə BQHT-əlb edilməmişdir. Məhz bu tendensiya XX əsrin 70-ci illərində Latın Amerikasında

demokratikləşmə prosesinin sürətləndirdi. Belə ki, 1978-ci ildə müxalifət Dominikan Respublikasında hakimiyyətə dinc şəkildə gəlmiş, 1979-cu ildə isə Ekvadorda yeni konstitusiyanın qəbulu və prezident seçkisi keçirilmişdir. Nəticədə hərbi diktaturadan sonra konstitusiya yolla və demokratik əsaslarla Xayme Roldos Aqilera dövlət başçısı seçilmişdir. Eyni zamanda, Peruda Fernando Belaunde 1980-ci ildə ümumxalq səsvermə nəticəsində hakimiyyətə qayıtmış, 1984-cü ildə Argentinada 8 illik hərbi idarəetmə başa çatmış, 1985-ci ilin yanvarında isə Braziliyada mülki idarəetmə mexanizmi fəaliyyətə başlamışdır (5).

Digər regional təşkilatın – Afrika İttifaqının Təsis Aktının (2000) preambulasında xalqlar arasında həmrəyliyin və birliyin möhkəmləndirilməsi məqsədilə hökumətlərlə vətəndaş cəmiyyətinin bütün tərkib hissələri, xüsusilə qadınlar, gənclər və özəl sektor arasında tərəfdaşlığın qurulmasının zəruriliyinə dair müddəa öz əksini tapmışdır (6). Bu müddəa dolayısı ilə bir neçə istiqaməti özündə ehtiva edir: vətəndaş cəmiyyətinin, o cümlədən QHT-in müasir cəmiyyətin qurulması və inkişafında aparıcı dayaqlardan birini təşkil etməsi; vətəndaş cəmiyyəti institutlarının cəmiyyətin konkret və aidiyyəti problemlərinin həllində fərdlərin və ya qrupların mövqeyini əks etdirməsi baxımından, onların təkbəşinə deyil, dövlətlərin hökumətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyətinin təmin olunması; dövlətdaxili səviyyədə fəaliyyət göstərən QHT-in “beynəlmilləşməsi” və ya onların lokal çərçivədən Afrika regionu səviyyəsinə çatdırılması, mümkün olduğu təqdirdə isə BQHT-ə çevrilməsinin dəstəklənməsi; vətəndaş cəmiyyəti institutları içərisində qadınlar və gənclərin hüquqlarının

müdafiəsi, habelə onlarla bağlı digər təsisatlarının rolunun xüsusilə vurğulanması.

Həmçinin, Təsis Aktının 3-cü maddəsində təşkilatın vəzifələrindən biri kimi “demokratik prinsiplər və institutlar, əhalinin iştirakı və yaxşı idarəçiliyin təşviqi”nin ehtiva olunması sözügedən regionda vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, xüsusilə QHT-in fəaliyyətinin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Bundan əlavə, Afrika İttifaqı çərçivəsində qəbul olunan bir sıra beynəlxalq sənədlərdə də vətəndaş cəmiyyəti institutları, xüsusilə QHT ilə qarşılıqlı fəaliyyətin təşviq edilməsinin zəruriliyi xüsusilə vurğulanmışdır. Məsələn, 2003-cü ilin mayında keçirilən İnsan hüquqları üzrə Nazirlər Konfransında qəbul olunan Kiqali Bəyannaməsinin preambulasında göstərilmişdir ki, Afrikada insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində müdafiəçi qismində vətəndaş cəmiyyəti institutlarının mühüm rola malik olduqlarını tanımaqla, demokratiya və davamlı inkişafın təşviqində onların iştirakının təşviq olunması üzv-dövlətlərə və regional institutlara həvalə olunur. Eyni zamanda, sözügedən beynəlxalq sənəddə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının müstəqil və şəffaf olmasının zəruriliyi xüsusilə vurğulanır (7). Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, Kiqali Konfransında qaçqınların müdafiəsi sahəsində vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının rolunun artırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi təklif edilmişdir: qaçqınların hüquqlarının təşviqi və müdafiəsində vətəndaş cəmiyyəti institutlarının əməkdaşlığı; qaçqınlara göstərilən yardımın təmin olunmasının həmin təşkilatların sərbəstliyi və müstəqilliyinə yönəlməsi; qaçqınları qəbul edən üzv-dövlətlərdə yerli potensial və imkanların təşviqi; qaçqınların repatriasiyasının asanlaşdırılması və buna köməklik göstərilməsi üçün üçtərəfli komissiyaların yaradılması

sahəsində onları qəbul edən ölkələr və mənşə ölkələrinin BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı ilə əməkdaşlığının dəstəklənməsi (8).

Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat – GUAM-ın Katibliyi haqqında Əsasnamənin 2-ci maddəsində (bənd 3.i) təsbit olunan Katibliyin funksiyalarından biri kimi təşkilatın tədbirlərində iştirak edən QHT ilə müvafiq məsləhətləşmələrin aparılması göstərilmişdir (9). Eyni zamanda, GUAM-ı digər regional beynəlxalq təşkilatlardan fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, sözügedən təşkilata sədrlik funksiyasını həyata keçirəcək istənilən üzv-dövlətin platformasında vətəndaş cəmiyyəti institutları və BQHT ilə əməkdaşlığın təşviqinə dair müddəa ehtiva edilmişdir. Qeyd olunan məsələyə Ukraynanın 2015-ci il, Azərbaycan Respublikasının isə 2016-cı il üzrə sədrlik proqramlarında rast gəlmək mümkündür. Həmin proqramlarda birgə təşəbbüs və layihələrin həyata keçirilməsi sahəsində “GUAM Gənclər Forumu” Beynəlxalq Vətəndaş Birliyi İttifaqına, habelə onun “Böyük İpək Yolu” Beynəlxalq Gənclər Birliyi ilə əməkdaşlığına köməklik göstərilməsinin fəaliyyətin bir hissəsi olduğu vurğulanmışdır (10).

Bir sıra hallarda nəinki konkret regional təşkilatlarla BQHT-in qarşılıqlı fəaliyyətinin araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir, eyni zamanda, regionlararası vətəndaş cəmiyyəti institutlarının əməkdaşlığının nəzərdən keçirilməsi vacib amillərdən sayılır. Çünki sonuncu hal hər hansı fəaliyyət sferası ilə məhdudlaşmır, həmçinin, kompleks istiqamətdə müxtəlif regionların QHT ilə əməkdaşlığın zəruriliyini şərtləndirir. Bu əməkdaşlıq isə həm də qlobal səviyyədə dövlətlərin

fəaliyyətinin müasir dövrdə meydana çıxan yeni yanaşmalar əsasında qurulmasına gətirib çıxarır. Obrazlı şəkildə ifadə etsək, həll edilməsi məqsədilə QHT-in regionlararası əməkdaşlığı müasir dövrün problemlərini dövlətlərin “stolunun üzərinə qoyur və onların həllini daha sürətləndirir”. Bunun bariz nümunəsi qismində 11-13 iyul 2017-ci il tarixlərdə Tunisdə keçirilən “Afrika – Avropa İttifaqı Vətəndaş Cəmiyyəti Forumu”nu göstərmək olar ki, həmin tədbirdə qəbul olunan Bəyannamə dünya dövlətləri üçün həlli vacib olan problemlərin aradan qaldırılmasında vətəndaş cəmiyyəti institutlarının roluna toxunulmuşdur. Hətta bəyannamədə Birgə Afrika – Avropa İttifaqı Strategiyası çərçivəsində müstəqil iştirakçılar və mühüm tərəfdaşlar kimi hər iki qitənin vətəndaş cəmiyyəti institutları üçün məkanın formalaşdırılmasının zəruriliyi xüsusilə vurğulanır. Bütövlükdə isə Bəyannamədə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının ayrı-ayrı məsələlər üzrə rolu aşağıdakı istiqamətlər üzrə müəyyən edilmişdir: münafişlərin qarşısının alınması, sülhün bərqərar edilməsi və qaçqınlar probleminin həlli; demokratik idarəetmə və vətəndaş iştirakının təmin olunması; insan inkişafının təmini; layiqli əmək, universal sosial müdafiə və davamlı iqtisadi-sosial inkişaf; planet üçün davamlı gələcəyin təmin olunması.

Beləliklə, regional hökumətlərarası təşkilatların BQHT ilə əməkdaşlığının hüquqi tənzimlənməsinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən, ayrı-ayrı regional beynəlxalq təşkilatların müvafiq səlahiyyətlərinin realizəsində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının təmin olunmasına təkan verilir. Digər tərəfdən, BQHT ilə regional hökumətlərarası qurumların əməkdaşlığı müvafiq regional səciyyəvi xüsusiyyətlərnəzərə alınmaqla, vətəndaş cə-

miyyətinin inkişafına öz töhfəsini bəxş edir. Bu həm də mövcud nöqsan və çatışmazlıqların aşkar olunması və aradan qaldırılmasına əsaslı təsir göstərir.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Канунников А.А. Международные неправительственные организации в Совете Европы // Мировая экономика и международные отношения, 2017, том 61, № 6, с. 38-39 (с. 33-40)
2. Arie Bloed (ed.), The Conference on Security and Co-operation in Europe, Analysis and Basic Documents, 1972-1993, Dordrecht 1993, pp. 605-629.
3. www.oas.org/en/ser/dia/civil_society/Status.shtml
4. Santa-Cruz A. Election monitoring and the Western Hemisphere idea. In: Promoting democracy in the Americas. Edited by Th.Legler, Sh.F.Lean, D.Boniface. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007, p. 146 (pp. 133-151)
5. Santa-Cruz A. International election monitoring, sovereignty and the Western Hemisphere idea: the emergence of an international norm. New-York: Routledge, 2005, p. 54 (302 p.)
6. Makinda S.M., Okumu F.W. The African Union: challenges of globalization, security and governance. New-York: Routledge, 2008, p. 39 (232 p.)
7. www.achpr.org/instruments/kigali/
8. Murray R. Human rights in Africa: from the OAU to the African Union. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 193 (360 p.)
9. www.guam-organization.org/en/provision-on-the-secretariat-of-the-organization-for-democracy-and-economic-development-guam/
10. www.guam-organization.org/wp-content/uploads/2017/08/Polnyj-tekst-Programmy-Predsedatelstva-Ukrainy-v-GUAM-na-2015-god.pdf; www.guam-organization.org/wp-content/uploads/2017/03/azerbaijan-chairmanship-2016.pdf
11. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, II cild, xüsusi hissə, 704 s.

**LEGAL REGULATION OF THE COOPERATION BETWEEN REGIONAL
INTERGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS AND INTERNATIONAL
NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS**

Elnara Mirzayeva,

**Associate Professor of the Department of Private International Law and
European Law, Faculty of Law, Baku State University PhD in Law.**

e-mail: elnaramirzayeva@mail.ru

In the article, the issues of legal regulation of cooperation between regional intergovernmental organizations and international non-governmental organizations are widely analyzed on the basis of the diversity of opinions existing in the legal literature, norms of international law and international practice. It is concluded that the importance of legal regulation of cooperation between regional intergovernmental organizations and international non-governmental organizations lies in the fact that, on the one hand, it stimulates the participation of civil society in the implementation of the relevant powers of different regional international organizations. On the other hand, the cooperation of international non-governmental organizations with regional intergovernmental structures contributes to the development of civil society, taking into account the relevant regional characteristics. It also has a significant impact on the identification and elimination of existing gaps and shortcomings.

Key words: regional intergovernmental organizations, international non-governmental organizations, international organizations, protection of human rights, civil society, international cooperation, regional cooperation.

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕГИОНАЛЬНЫХ
МЕЖПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ
НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ**

Эльнара Мирзоева,

**доцент кафедры «Международное частное право и
европейского права», доктор философии по праву.**

электронная почта: elnamirzayeva@mail.ru

В статье широко анализируются вопросы правового регулирования сотрудничества региональных межправительственных организаций и международных неправительственных организаций, исходя из существующего разнообразия мнений в юридической литературе, международно-правовых нормах и международной прак-

тике. Делается вывод о том, что значение правового регулирования сотрудничества региональных межправительственных организаций с международными неправительственными организациями состоит в том, что оно, с одной стороны, поощряет участие гражданского общества в реализации соответствующих полномочий отдельных региональных международных организаций. С другой стороны, сотрудничество международных неправительственных организаций с региональными межправительственными институтами способствует развитию гражданского общества с учетом соответствующих региональных особенностей. Это также оказывает существенное влияние на выявление и устранение имеющихся дефектов и недостатков.

Ключевые слова: региональные межправительственные организации, международные неправительственные организации, международные организации, защита прав человека, гражданское общество, международное сотрудничество, региональное сотрудничество.

BÖLGESEL HÜKÜMETLERARASI KURULUŞLAR VE ULUSLARARASI SİVİL TOPLUM KURULUŞLARIN İŞBİRLİĞİNİN YASAL DÜZENLEMESİ

Elnara Mirzayeva,

Bakü Devlet Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Uluslararası Özel Hukuk ve Avrupa Hukuku Anabilim Dalı, doçent, hukuk alanında felsefe doktoru.

e-posta: elnamirzayeva@mail.ru

Makalede, bölgesel hükümetlerarası kuruluşlar ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının işbirliğinin yasal düzenlemesi konuları, hukuk literatüründe, uluslararası hukuk normlarında ve uluslararası uygulamada mevcut görüş farklılıklarına dayalı olarak geniş bir şekilde analiz edilmektedir. Bölgesel hükümetlerarası örgütlerin uluslararası sivil toplum örgütleriyle işbirliğine ilişkin yasal düzenlemenin öneminin, bir yandan, bireysel bölgesel uluslararası örgütlerin ilgili yetkilerinin uygulanmasına sivil toplumun katılımını teşvik etmesi olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının bölgesel hükümetler arası kuruluşlarla işbirliği, ilgili bölgesel özellikler dikkate alınarak sivil toplumun gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu aynı zamanda mevcut kusur ve eksikliklerin tespiti ve giderilmesi üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: bölgesel hükümetlerarası kuruluşlar, uluslararası sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, insan haklarının korunması, sivil toplum, uluslararası işbirliği, bölgesel işbirliği.

YAXŞI İDARƏETMƏ HÜQUQUNUN İMPLEMENTASIYASININ HÜQUQİ METODLARI

Ləman Abbaslı,
Bakı Dövlət Universiteti.
e-mail: liamanaab@gmail.com

*Məqalədə yaxşı idarəetmə hüququnun implemen-
tasiyasının hüquqi metodları ilə bağlı məsələlər tədqiq
olunmuşdur. Yaxşı idarəetmə hüququnun normativ nizama
salınmasının analizinə xüsusi hüquqi yanaşmanın nəticəsi
onun digər insan hüquq və azadlıqlarından ayrıca şəkildə
tədqiqinə gətirib çıxarır. Fundamental hüquq və azadlıqların
sistemində yaxşı idarəetmə hüququnun yeri və rolu elmi
ədəbiyyatlarda lazımi şəkildə araşdırılmamışdır. Yalnız
bu hüququn tərkib elementləri olan müraciət etmək hüququ,
ədalətli məhkəmə araşdırması, informasiya azadlığı kimi
hüquqlara müəyyən qədər diqqət ayrılmışdır, halbuki yax-
şı idarəetmə hüququ kompleks xarakterə malikdir və bu
hüququn məzmununun ətraflı şəkildə araşdırılması və bit-
kin bir fikir irəli sürülməsi üçün digər insan hüquqları ilə
əlaqəli şəkildə tədqiqi zəruri bir şərtidir. Avropa İttifaqı
(Aİ) Məhkəməsinin presedent təcrübəsi göstərir ki, Avropa
məhkəmə instansiyaları yaxşı idarəetmə hüququna insan
hüquq və azadlıqlarının zəruri müdafiə mexanizmi kimi
baxır, hansı ki, başqa hüquqlarla qırılmaz əlaqədə reallaşır.*

Açar sözlər: yaxşı idarəetmə, Əsas hü-
quqlar haqqında Xartiya, subyektiv hüquqlar,
hüquqların qarantiyası, ümumi prinsiplər,
azadlıqlar, Aİ Məhkəməsi, Avropa Ombuds-
manı.

Əsas hüquqlar haqqında Xartiya məc-
buri hüquqi qüvvəni və Aİ ilkin hü-
ququnun mənbəyi statusunu 1 dekabr 2009-
cu ildə Lissabon müqaviləsinin qüvvəyə
minməsindən sonra əldə etdi. Xartiyanın şa-
mil edildiyi məkan Aİ-nin ərazisi ilə müəyyən

edilir, hansı ki, bütün Aİ üzv-dövlətlərinin
ərazisini əhatə edir. Əsas hüquqlar haqqında
Xartiya Aİ institutları və orqanlarına, həmçinin
Aİ hüququ normalarının tət-
biqində üzv-dövlətlərə mü-
nasibətdə məcburi qüvvəyə
malikdir. Başqa sözlə, Xar-
tiya yalnız Aİ daxilindəki
hüquq münasibətlərini tən-
zimpləyir, heç bir halda üzv-
dövlətlərin müstəsna səla-
hiyyələri sferasına şamil
edilmir.

Əsas hüquqlar haqqında
Xartiyanın Preambulasında
bəyan edilən “əsas hüquq-
ların daha aydın şəkildə”
təmini fikirdən çıxış edərək,
qeyd edək ki, bu sənəd hə-
min hüquqları lakonik for-
mada və əlyətərli dildə mü-
əyyən edilməsinə çalışmış-
dır. Bir sözlə Xartiyanın
müddəaları yalnız peşəkar
hüquqşünaslar üçün yox,
istənilən şəxs üçün başa

düşülən, anlayışlı olmalıdır.

Xartiyanın özünəməxsus, fərqli xüsusi-
yötlərindən biri əsas hüquq və azadlıqların
təsnifatında onun unikal üsuludur. Burada
təsnifatın əsası kimi əsas hüququn (mülki,
siyasi, iqtisadi və s. hüquqlar) predmeti yox,
onun müdafiəsinə yönəldiyi dəyərlər (insan
ləyaqəti, azadlıq, bərabərlik, həmrəylik) çıxış
edir [3, 38].

Xartiyanın strukturu da qeyd edilən ya-
naşma əsasında qurulmuşdur. Xartiyanın I
fəslə “Ləyaqət” adlanır və 1-5-ci maddələri

əhatə edir. Bu fəsildə insan ləyaqəti hüququ ilə yanaşı, insan şəxsiyyətinin cəmiyyətdə layiqli mövcudluğunu təmin edən hüquq və qarantiyalar da təsbit edilmişdir: yaşamaq hüququ, işgəncələrin, quldarlığın qadağan olunması və s.

“Azadlıqlar” adlı II fəsil 6-19-cu maddələri əhatə etməklə, əsasən “neqativ” hüquqları bəyan edir. Xüsusilə də, publik hakimiyyət orqanları tərəfindən insanların şəxsi həyatına müdaxilələrin qadağan olunması ilə əlaqədar məsələlərdən söhbət gedir. Bu hüquqlar şəxsiyyətin cəmiyyətdə azadlığının yuridik meyarları kimi müəyyən olunur. Həmin hüquqlara aşağıdakılar daxildir: azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ; şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ; fərdi məlumatların müdafiəsi hüququ; nikaha daxil olmaq, ailə qurmaq hüququ; söz, fikir və vicdan azadlığı; elm və incəsənət azadlığı; sahibkarlıq azadlığı və s.

Yuxarıda sadalanan hüquq və azadlıqlardan görünür ki, Xartiyanın II fəslində öz predmetinə görə şəxsi, siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sferada hüquq və azadlıqları özündə ehtiva edir.

Xartiyanın tətbiqi və təfsirini tənzimləyən ümumi müddəalar adlı VII fəslinin təyinatı ümumilikdə bu sənədin tətbiqi sferası və qaydalarını müəyyənləşdirməkdir. Bu fəslin müddəalarına görə Xartiya rəsmi olaraq, publik hakimiyyətin iki kateqoriya subyektlərinə ünvanlanmışdır:

– onun bütün institut, orqan və müəssisələri qismində Aİ-nin özünə - Xartiyanın müddəaları Aİ üçün şərtsiz məcburidir, yəni Aİ-nin müxtəlif hüquqi aktları və ya ikinci hüququn digər mənbələri bu Xartiyaya ziddiyyət təşkil edərsə, Aİ Məhkəməsi tərəfindən ləğv edilə bilər;

– üzv-dövlətlərə, yalnız o halda ki, üzv-dövlətlər İttifaqın hüququnu həyata keçirir

(Aİ hüququ ilə tənzimlənməyən sferalarda əsas hüquqların müdafiəsi digər mənbələrin bazasında, o cümlədən milli konstitusiyalar və insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir) [6, 440-441].

Bununla belə, Xartiya Aİ-nin səlahiyyətlərini və hüquq sisteminin tənzimləmə sferasını genişləndirmir, hansılar ki, Aİ-nin təsis aktları ilə müəyyən edilir.

İstənilən halda Xartiya, beynəlxalq, dövlətdaxili və Avropa səviyyəsində qüvvədə olan əsas hüquqların digər mənbələrini qadağan etmir. Bu məsələ ilə bağlı Xartiyada qeyd edilir ki, hazırkı Xartiyanın heç bir müddəası İttifaq hüququnun uyğun tətbiq sahəsində, beynəlxalq hüquqla, İttifaqın və ya bütün üzv-dövlətlərin iştirak etdiyi beynəlxalq konvensiyalarla, xüsusilə də İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası ilə, həmçinin üzv-dövlətlərin konstitusiyaları ilə tanınan insan hüquqları və əsas azadlıqlarını məhdudlaşdıran və ya qadağan edən müddəa kimi şərh edilməli deyil (md. 53) [2, 522].

Tətbiqin xüsusi nizamı, həmçinin Xartiyanın subyektiv hüquqları bəyan etməyən prinsipləri üçün də müəyyən edilmişdir. Məsələn, Xartiyanın 22-ci maddəsinə əsasən İttifaq mədəni, dini və dil müxtəlifliyinə hörmət edir. Belə müddəaların həyata keçirilməsi İttifaq institutları, orqanları və müəssisələrinin qanunverici və icraçı aktlarının köməyi ilə, həmçinin İttifaqın hüququnun həyata keçirməsinə yönəldilmiş üzv-dövlətlərin aktlarına vasitəsi ilə baş tuta bilər. Məhkəmələrdə bu prinsiplərə istinadlar yalnız izah etmə və belə aktların qanunauyğunluğuna nəzarət üçün yol verilir.

Bütövlükdə, Xartiyanın məzmununu təşkil edən hüquqi normaları 3 qrupda birləşdirmək olar: subyektiv hüquqlar, hüquqların qarantiyası və ümumi prinsiplər. Ümumi prinsiplər ictimai həyatın bütün sferalarında Aİ institut

və orqanlarının və üzv-dövlətlərin fəaliyyətinin rəhbər başlanğıclarını müəyyən edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Xartiyahüquqları təsbit etsə də, əsas vəzifələrin dəqiq siyahısını təsbit etmir. Bu məsələdə Xartiya yalnız, hüquqlardan sui-istifadəyə ümumi qadağalarla məhdudlaşır. Eyni zamanda, hüquq nəzəriyyəsinin belə bir ümumi qaydasında da istinad edilir ki, hüquqlardan istifadə digər şəxslərə münasibətdə vəzifələr yaradır.

Xartiya, qeyd etməliyik ki, üzv-dövlətlər səviyyəsində insan hüquqlarının milli müdafiə sistemini dəyişmir, sadəcə bu sistemi tamamlayır. Dövlətlər tərəfindən Aİ hüququna aid olmayan pozuntular, məhkəmə orqanları da daxil olmaqla, əvvəlki kimi milli müdafiə sistemləri çərçivəsində həll edilməlidir, müdafiənin milli vasitələrinin tükənməsi halında İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə şikayət göndərilə bilər.

Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasının tətbiqi institusional və üzv-dövlətlər səviyyəsində həyata keçirilir. İlk növbədə, institusional səviyyədə tətbiq məsələlərinə baxaq.

Aİ institusional səviyyəsində tətbiq dəyərəkən, ilk öncə vurğulamaq lazımdır ki, bu çox dəqiq nizama salmadır. Məsələ burasındadır ki, Xartiya Aİ-nin bütün institutlarına (Avropa Komissiyası, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası, Aİ Məhkəməsi, Auditorların Avropa Palatası və Avropa Mərkəzi Bankı) və orqanlarına, idarələrinə və agentliklərinə tətbiq edilir. Onların fəaliyyəti açıq-aydın şəkildə Xartiyanın təsir dairəsinə düşür.

Prinsip etibarilə, fiziki şəxs, əgər ona münasibətdə Xartiyaya riayət olunmursa, Aİ institutları və digər qurumlarının fəaliyyətindən birbaşa Aİ Məhkəməsinə şikayət vermək imkanına malikdir. Təcrübədə bunun üçün kifayət qədər əhəmiyyətli maneələr

mövcuddur. Fiziki şəxs bilavasitə ona qarşı olan Aİ-nin ayrıca aktına qarşı iddia qaldıra bilər. Bu məhdudiyyətlər insan üçün hər hansı qanunvericilik aktına şikayətin verməsini çox çətinləşdirir, çünki, bir qayda olaraq, qanunvericilik aktı hamıya və ya insanların böyük qruplarına tətbiq edilir.

Beləliklə, insanlar üçün Aİ Məhkəməsinə bilavasitə yox, dolaylı müraciət daha tipikdir. Bu hal adətən o zaman baş verir ki, insan milli məhkəmələrə şikayəti verir və mübahisənin Xartiyaya uyğunluğu ilə əlaqədar qanunvericiliyinin izah edilməsi haqqında suallar (məsələlər) yaranır.

Fiziki şəxslərin iddiaları üzrə qərarların qəbul olunmasından başqa, Aİ Məhkəməsi həmçinin səlahiyyətin pozulması prosedurlarına dair qərarlar da qəbul etməyə malikdir. Onlar məhkəməyə ayrıca şəxslər tərəfindən yox, komissiya tərəfindən çatdırılır. "Müqavilələrin qoruyucusu" kimi Avropa Komissiyasına Aİ qanunvericiliyinin tətbiqinə nəzarət etmək tapşırılmışdır. Aİ-nin fəaliyyəti haqqında Müqavilənin 258-260-cı maddələrinin pozulması proseduru müqavilələrə riayət etmənin təminatı mexanizmlərindən biridir, hansı ki, üzv-dövlətə qarşı komissiya tərəfindən tətbiq edilə bilər, nə vaxt ki, Komissiya hesab edir ki, üzv-dövlət İttifaqın qanunvericiliyi üzrə öz öhdəliklərini pozur. Bu variant İttifaqda əsas hüquqların müdafiəsinin əhəmiyyətli mexanizmini təşkil edir və növbəti hallarda istifadə edilə bilər: üzv-dövlət insan hüquqları sahəsində Aİ qanunvericiliyinin tərkib hissəsini yerinə yetirmir; üzv-dövlət Aİ qanunvericiliyini elə həyata keçirir ki, bu fundamental hüquqlara ziddir. Komissiya, ayrıca şəxslərdən alınmış informasiya əsasında hərəkət edə bilər amma o öz adından bunu edir.

Üzv-dövlətlərin səviyyəsində tətbiq üçün xarakter qayda belədir: Xartiya hər dəfə

milli səviyyədə tətbiq edilir, nə vaxt ki, üzv-dövlətlər Aİ qanunvericiliyi həyata keçirirlər və ya tətbiq edirlər. Bununla əlaqədar olaraq Xartiyanın 51(1) maddəsində göstərilir ki, "indiki Xartiyanın müddəaları subsidiarlıq prinsipi nəzərə alınmaqla İttifaqın müəssisə və orqanlarına ünvanlanmışdır" [4, 496].

Hər hansı əsas hüququn milli orqan tərəfindən pozması halında milli məhkəmə sistemi ədalətə giriş üçün əsas forum olaraq qalır. Məhz Xartiyanın tətbiqi daxil olmaqla burada məhkəmə hökmü qəbul edilməlidir. Yalnız o hallarda, nə vaxt ki, milli məhkəmələr Xartiyada təsbit edilən hüququn və ya onun tətbiqində, izah edilməsindən şübhələrlə qarşılaşır, o zaman müvafiq müraciət Aİ Məhkəməsinə göndərməlidir. Aİ Məhkəməsinin göstərişləri milli məhkəmənin qərarına daxil edilməlidir.

Bu qaydalar yalnız ilk baxışda sadə və aydın görünür. Təcrübədə milli səviyyədə Xartiyanın tətbiqi sferası əvvəlki kimi Xartiyaya aid olan ən əhəmiyyətli suallardan bəzilərini ortaya çıxarır: hansı şəraitdə üzv-dövlətlər İttifaqın qanunvericiliyini həyata keçirirlər? Prinsip etibarilə, üç əsas variant vardır:

– qanunvericilik səlahiyyəti olduğu halda, Aİ konkret sahədə əsas hüquqların müdafiəsini harmonizasiya edə bilər. Adətən bu direktivlərin (məsələn, 95/46/ EC məlumatlarının müdafiəsi üzrə Direktiv) qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

– nə vaxt ki, Aİ-nin üzv-dövlətləri Avropa Birliyinin qanunvericiliyi çərçivəsində hərəkət edirlər, Aİ Məhkəməsi əsas hüquqlara (haqlara) istinad edərək məhdudiyətlər tətbiq edə bilər.

– nə vaxt ki, vəziyyət Aİ-nin hüquqi konteksti çərçivəsindən kənara çıxır, pozuntu Aİ qanunvericiliyinin köməyi ilə aradan qal-

dırıla bilmir, hətta əgər o kobuddursa və hiddət yaradırsa (məsələn, Aİ üzv-dövlətinin əsgərləriylə sistematik qəddar rəftar).

Bu aspekti əhatə edən müddəalar kifayət qədər mürəkkəb müddəaları və kəsişmə istinadlarını özündə saxlayır. Aİ haqqında Müqavilənin 6-cı maddəsinə əsasən Xartiyadakı hüquqlar, azadlıqlar və prinsiplər onun izah etməsini və tətbiqini nizama salan Xartiyanın VII bölməsinin ümumi müddəalarına uyğun olaraq təfsir edilir.

"İttifaqın qanunvericiliyinin həyata keçirilməsi" ifadəsinin tətbiqi sferasının təyininə gəlinə, bu zaman Xartiyaya aid olan izahlara istinad etmək lazımdır, konkret olaraq 51-ci maddəyə. Xartiya nəzərdə tutur ki, "üzv-dövlətlərə gəlinə, Aİ Məhkəməsinin preşident hüququndan birmənalı olaraq izlənilir ki, İttifaqın kontekstində müəyyən edilmiş əsas hüquqlara (haqlara) hörmət etmək yalnız üzv-dövlətlər üçün məcburi tələbdir.

Təcrübədə bu onu bildirir ki, Xartiyada təsbit edilən hüquqlar növbəti hallarda nəzərə alınmalıdır: Aİ direktivlərinin milli qanunvericiliyə əlavə edilməsi; Aİ qanunvericiliyinin tətbiqi (dövlət orqanı tərəfindən); milli məhkəmənin qərarında Aİ qanunvericiliyinin tətbiq və izah edilməsi.

Aİ direktivlərinin həyata keçirilməsi üçün hazırlanmış milli qanunvericilik yalnız məcburi tələblərin icrası vaxtı yox, həm də nizama salma üçün daha geniş sahədən istifadə vaxtı Xartiyanın zəmanətlərini nəzərə alaraq nəzərə alınmalıdır. Hətta əgər Aİ qanunvericiliyinin bəzi aspektləri hələ də milli qanunvericiliyə tamamilə daxil edilməmiş olsa da, bu cəhətdən milli təcrübəni Xartiyanın müddəalarını nəzərə alaraq qiymətləndirilmək məcburidir.

Xartiya üzrə öhdəliklər həmçinin Aİ qanunvericiliyinin tətbiqi vaxtı üzv-dövlətlərin hakimiyyətini əlaqələndirir. Geniş anlamda

bura həmçinin müqavilələr, layihələrin maliyyələşdirilməsi, stimullaşdırıcı ölçülər və maddi yardımlar aiddir.

Ancaq Aİ presedent hüququ milli yurisdiksiyanın səviyyəsində Xartiyanın tətbiqinin konkret sferasını tamamilə aydınlaşdırır. Müəyyən etmək lazımdır ki, milli qanunvericiliyin və Aİ qanunvericiliyinin arasında "əlaqələndirici anlar" nə qədər intensiv olmalıdır, burada məqsəd konkret hallarda Xartiyanın zəmanətlərini "aktivləşdirmək" dən ibarətdir [5, 2].

Daha formal və daha elastik yanaşmalar mövcuddur, hansılar ki, akademik dairələrdə, həmçinin Aİ Məhkəməsinin qərarlarında nəzərə edilməlidir. Buna görə də, "Aİ qanunvericiliyinin implementasiyası" sərhədlərinə dair milli hakimlər tərəfindən qəbul edilmiş qəti qərarlar olmalıdır. Hal-hazırda izah etmənin diapazonu Aİ hüququnun bir qədər daha çox yuyulmuş "hərəkətin (təsirin) sahəsi" çərçivəsində milli qanunvericiliyə Aİ qanunvericiliyinin yerdəyişdirilməsi məqsədi ilə qəbul edilmiş milli qanunvericiliyə ciddi istinaddan əmələ gəlir. Daha sonra Aİ Məhkəməsinin presedent hüququ, Aİ hüququnun təsirinin kifayət qədər geniş anlamı tendensiyasına şahidlik edir.

Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyanın həyata keçirilməsinin məhkəmədən kənar metodlarına Parlamentə müraciət və Avropa ombudsmanına petisiya daxildir.

Xartiyanın tətbiqinin başqa məhkəmədən kənar metodlarının hazırlanmasına gəlinə, digər metodların da tətbiqi mümkündür. Vurğulamaq lazımdır ki, artıq Komissiya yoxlamaları və ya Xartiyada bərkidilmiş hüquqlara riayət etmə üçün bütün qanunvericiliyin yoxlanmasını təmin etmişdir. Hal-hazırda o haqda məsələ müzakirə edilir ki, analoji öhdəliklər Aİ-nin bütün institutları üzərinə qoyulmalıdır.

Digər bir sual ondan ibarətdir ki, Xartiyanın həyata keçirilməsinə nəzərə məsələsini Aİ-nin mövcud institutlarından başqa, digər orqanlara vermək lazımdır [7].

Aİ səviyyəsində həmçinin əsas hüquqların müdafiəsi ilə məşğul olan bəzi ixtisaslaşdırılmış təsisatlar da mövcuddur, məsələn, Məlumatların müdafiəsi üzrə Avropa Nəzərə Orqanı, Demokratiya və insan hüquqları üzrə Avropa Təşəbbüsü, Avropa İttifaqı üzrə Avropa Komissiyasının Müstəqil Ekspertlər Qrupu və Əsas Hüquqlar üzrə Agentlik.

Milli kontekstdə araşdırmaların aparılması üzrə öz səlahiyyətləri çərçivəsində insan hüquqları üzrə komissiyaların daha da geniş fəaliyyətini qeyd edə bilərik. Belə yanaşma daha aktiv və pozitiv rol oynayır, nəinki insan hüquqlarına riayət etmənin ənənəvi təminatçıları olan məhkəmələr. BMT İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarı Paris prinsiplərini təbliğ edir. Bu prinsiplər belə orqanların tərkibi və səlahiyyətləri barəsində ən yaxşı təcrübəni özündə ehtiva edir [1].

Aİ-nin fəaliyyəti haqqında Müqavilənin 20-ci maddəsinə əsasən Aİ-nin bütün vətəndaşları Müqavilə dillərindən istənilən birində petisiyalarla Avropa Parlamentinə müraciət etmək, həmçinin Avropa Ombudsmanına və Aİ-nin və müəssisələrinə və məsləhətçi orqanlarına müraciət etmək və həmin dildə cavab almaq hüququna malikdir. Analoji olaraq, Xartiyanın 41.4-cü maddəsində nəzərdə tutulur ki, hər bir şəxs müqavilələrin dillərindən birində İttifaqın müəssisələrinə yazı bilər və həmin dildə cavab almaq hüququna malik olmalıdır. Belə standart yaxşı idarəetmə hüququnun vacib elementidir.

Aİ-nin bütün vətəndaşları və rezidentləri (həmçinin üzv-dövlətdə müəssisələr və ya assosiasiyalar) Avropa Ombudsmanına şikayətlə müraciət edə bilər. Avropa Ombuds-

manı Aİ-nin müəssisələrində, agentliklərdə, ofislərdə və İttifaqın başqa orqanlarında pis idarəetmə hallarını araşdırır. 2012-ci ildə Avropa Ombudsmanı 2442 şikayət qeydə almışdı, hansılardan ki, 30%-i onun mandatı altında düşürdü və həmin şikayətlər üzrə 465 sorğu açılmışdı. Ombudsman İttifaqın müəssisələri tərəfindən yaxşı idarəetmə prinsiplərinə və ya əsas hüquqlara riayət edilməməsi hallarını aşkar edir. Bu zaman sırf məhkəmə araşdırması predmeti olan hallar istisna edilir. Pis idarəetmə "qanunsuzluq"dan daha geniş anlayışdır. Qanunun pozulmasına dair işin mübahisələndirilməsi o anlama gəlmir ki, Xartiyanın 41-ci maddəsinin pozulması baş vermişdir.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Annexed to General Assembly Resolution 48/134.
2. Lee G. Robert. Blackstone's Statutes on Public Law and Human Rights 2015-2016. Oxford University Press, USA, 2015, 584 p.
3. Michalski Krzysztof. Conditions of European Solidarity: Religion in the new Europe. Central European University Press, 2006, 146 p.
4. Paul P. Craig. EU Administrative Law. Volume 16, Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 496.
5. Safjan M. Areas of Application of the Charter of Fundamental Rights of the European Union: Fields of Conflict?, EUI Working Papers LAW 2012/22, p. 2.
6. Sionaidh Douglas-Scott, Nicholas Hatzis. Research Handbook on EU Law and Human Rights. Edward Elgar Publishing, 2017, 576 p.
7. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=299639
8. Avropa hüququ. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: "Kooperasiya" nəşriyyatı, 2019, 764 s.

ПРАВОВЫЕ МЕТОДЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ПРАВА НА ХОРОШЕЕ УПРАВЛЕНИЕ

Ламан Аббаслы,
Бакинский государственный университет.
электронная почта: liamanaab@gmail.com

В статье рассматриваются вопросы, связанные с правовыми методами реализации права на хорошее управление. Результат особого правового подхода к анализу нормативного регулирования права на хорошее управление приводит к его изучению отдельно от других прав и свобод человека. Место и роль право на хорошее управление в системе основных прав и свобод недостаточно исследованы в научной литературе. Некоторым правам, таким как право на обращение, право на справедливое судебное разбирательство и свободу информации, которые являются компонентами этого права, уделялось определенное внимание, в то время как право на хорошее управление имеет сложный характер и связано с другими человеческими правами. Прецедентное право Европейского Суда показывает, что европейские суды рассматривают право на хорошее управление как необходимый механизм защиты прав и свобод человека, который неразрывно связан с другими правами.

Ключевые слова: хорошее управление, Хартия основных прав, субъективные права, гарантия прав, общие принципы, свободы, Суд ЕС, Европейский омбудсмен.

**LEGAL METHODS FOR IMPLEMENTING THE RIGHT
TO GOOD ADMINISTRATION**

Laman Abbasli,
Baku State University.
e-mail: liamanaab@gmail.com

The article deals with issues related to the legal methods of realizing the right to good administration. The result of a special legal approach to the analysis of the normative regulation of the right to good administration leads to its study separately from other human rights and freedoms. The place and role of the right to good administration in the system of fundamental rights and freedoms has not been sufficiently explored in the scientific literature. Some rights, such as the right to treatment, the right to a fair trial and freedom of information, which are components of this right, have received some attention, while the right to good administration is complex and linked to other human rights. The case law of the European Court shows that the European courts consider the right to good administration as a necessary mechanism for the protection of human rights and freedoms, which is inextricably linked with other rights.

Key words: good administration, Charter of Fundamental Rights, subjective rights, guarantee of rights, general principles, freedoms, EU Court of Justice, European Ombudsman.

**İYİ YÖNETİM YASASININ UYGULANMASININ
YASAL YÖNTEMLERİ**

Laman Abbasli,
Bakü Devlet Üniversitesi.
e-posta: liamanaab@gmail.com

Makalede, iyi yönetim hakkının uygulanmasının yasal yöntemleri ile ilgili hususlar incelenmiştir. İyi yönetim hakkının düzenlenmesinin analizine yönelik özel bir hukuki yaklaşımın sonucu, onun diğer insan hak ve özgürlüklerinden ayrı olarak incelenmesine yol açmaktadır. İyi yönetim hakkının temel hak ve özgürlükler sistemindeki yeri ve rolü bilimsel literatürde yeterince araştırılmamıştır. Temyiz hakkı, adil yargılanma ve bilgi edinme özgürlüğü gibi bu hakkın yalnızca kurucu unsurlarına biraz ilgi gösterilirken, iyi yönetim hakkı karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu hakkın içeriğini incelemek için ayrıntılı ve kapsamlı bir görüş sağlamak, diğer insan hakları ile ilgilidir. Araştırma gerekli bir koşuldur. Avrupa Birliği Mahkemesi'nin emsal tecrübesi, Avrupa mahkemelerinin iyi yönetim hakkını, diğer haklarla ayrılmaz bir bağlantı içinde gerçekleştirilen insan hakları ve özgürlükler için gerekli bir koruma mekanizması olarak gördüklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: iyi yönetim, Temel Haklar Şartı, öznel haklar, hakların güvencesi, genel ilkeler, özgürlükler, Avrupa Birliği Mahkemesi, Avrupa Ombudsmanı.

MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASININ DÖVLƏTDAXİLİ MEXANİZMLƏRİ

Leyla Həşimova,
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakül-
təsi “İnsan hüquqları və informasiya
hüququ” UNESCO kafedrasının müə-
limi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.
e-mail: hashimova_leyla@yahoo.com

Digər sahələrdə olduğu kimi, mədəni irsin qorunması sahəsində də səmərəli dövlətdaxili mexanizmlərin formalaşdırılması hüquqi tənzimləmə üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu isə iki mühüm istiqamətdə həyata keçirilir:

– bu sahədə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq milli qanunvericiliyin formalaşdırılması;

– mühüm dövlət orqanlarının təşkili.

Mədəni irsin qorunması sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq mexanizmlər bu sahədə mühüm və əsas rola malik olsalar da, bir sıra mənfi xüsusiyyətləri ilə də fərqlənilirlər. Belə ki, beynəlxalq mexanizmlərin yaradılması prosesi uzun müddət vaxt tələb edir, beynəlxalq müqavilələrə dövlətlər heç də hamısı qoşulmadığından proses sürətli getmir, beynəlxalq mexanizmlərlə dövlətlərin əməkdaşlığının səmərəsi uzun müddətdən sonra hiss edilir. Dövlətdaxili mexanizmlər isə bilavasitə yerləşdiyi dövlətin ərazisindəki mədəni irsin qorunması istiqamətində məsuldur.

Bunları nəzərə alaraq, hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir

ki, dövlətdaxili təminat sistemləri üçün aşağıdakı mühüm əlamətlərin qeyd edilməsi zəruridir: ilk növbədə, dövlətdaxili təminat sistemləri daha çox müraciət olunan və nisbətən operativ fəaliyyəti ilə xarakterizə edilir; hüquqların real həyata keçirilməsi son nəticədə məhz həmin təminat sistemləri vasitəsilə

Məqalədə mədəni irsin qorunmasının dövlətdaxili mexanizmləri təhlil edilir. Qeyd edilir ki, digər sahələrdə olduğu kimi, mədəni irsin qorunması sahəsində də səmərəli dövlətdaxili mexanizmlərin formalaşdırılması hüquqi tənzimləmə üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu isə, iki mühüm istiqamətdə həyata keçirilir: bu sahədə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq milli qanunvericiliyin formalaşdırılması; mühüm dövlət orqanlarının təşkili. Bunları nəzərə alaraq, qeyd edilən sferada beynəlxalq hüquq normaları ilə milli qanunvericiliyinin qarşılıqlı nisbət məsələləri təhlil edilir. Daha sonra, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mühüm müddəaları və bu sferada qəbul edilmiş sahəvi dövlətdaxili normativ hüquqi aktların əsas müddəaları geniş şəkildə nəzərdən keçirilir. Nəhayət, mədəni irsin qorunması sferasında əsas xüsusiyyətlər dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyət istiqamətləri də təhlil edilir. Sonda bu istiqamətdə dövlətdaxili mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üzrə bir sıra praktiki təkliflər irəli sürülür.

Açar sözlər: mədəni irs, dövlətdaxili mexanizmlər, beynəlxalq mexanizmlər, beynəlxalq müqavilələr, arxeoloji abidələr, memarlıq abidələri, insan hüquqları, dövlət siyasəti, tarix və mədəniyyət abidələri, mədəniyyət konsepsiyası, dövlət proqramı.

reallaşdırılır; dövlətdaxili təminat sistemləri beynəlxalq sistemlərdən fərqli olaraq daha tez formalaşdırılan və təkmilləşdirilən xüsusiyyətləri özündə birləşdirir; tarixən hüquqların müdafiəsinin və inkişafının məhz dövlətdaxili təminat sistemlərindən keçdiyi nəzərə alınmalıdır; artıq beynəlxalq mexanizmlərə müraciətlər kifayət qədər artdığından, başqa sözlə desək, beynəlxalq mexanizmlər xeyli yükləndiyindən, beynəlxalq cəmiyyət özü də məhz dövlətdaxili təminat sistemlərinin təkmilləşdirilərək daha çevik formada fəaliyyət göstərməsində ciddi maraqlıdır (1, 47-48). Hüquq ədəbiyyatlarında mədəni irsin qorunması sahəsində dövlətdaxili mexanizmlərin təhlilinə həsr edilmiş bəzi mühüm tədqiqatlar da aparılmışdır (2;3;4;26).

Bu zaman beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının qarşılıqlı nisbət məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Konkret insan hüquqlarına gəldikdə isə, hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edildiyi kimi, bu sahədə səmərəli müdafiənin təmini beynəlxalq və milli hüququn qarşılıqlı əlaqəsində həyata keçirilir (23, 243-244; 24, 567-568). Bunları nəzərə alaraq, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul edilmiş dövlətdaxili normativ-hüquqi aktların beynəlxalq hüquq normaları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin təhlil edilməsi zəruridir. Bununla əlaqədar 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında kifayət qədər müddəalar vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddənin 1-ci hissəsində qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Konstitusiyanın 12-ci mad-

dəsinin 2-ci hissəsinə görə, bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir (5).

Bütövlükdə isə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş insan hüquq və azadlıqları geniş şəkildə təsbit olunmuşdur: Konstitusiyanın ikinci mühüm bölməsi əsas insan hüquq, azadlıq və vəzifələrinə həsr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148 və 151-ci maddələri isə bilavasitə beynəlxalq hüquq normaları ilə qarşılıqlı nisbət məsələlərini həll edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 151-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ-hüquqi aktlarla (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin 6-cı bəndində isə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir (5).

Qarşılıqlı nisbət məsələlərində beynəlxalq hüquq normalarının primatlığının tanınması sahəvi qanunvericilik aktlarında da birbaşa olaraq göstərilmişdir. Belə ki, "Tarix və

mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” 10 aprel 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 30-cu maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə görə bu Qanunla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir (6). Bundan başqa, “Mədəniyyət haqqında” 21 dekabr 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun “Hüquq və azadlıqların təminatı” adlanan 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında hər kəsin mədəniyyət sahəsində hüquq və azadlıqları, beynəlxalq hüququn prinsip və normaları rəhbər tutulmaqla təmin edilir. Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dini və siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, sosial mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından, ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir şəxsin mədəniyyət sahəsində öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirməsinə təminat verir (7).

Göründüyü kimi beynəlxalq hüquq normalarının primatlığı qəbul edilməklə bərabər, beynəlxalq hüquq normalarının həm birbaşa tətbiqi (12-ci maddə vasitəsilə) və belə demək mümkünsə dolayı tətbiqi (148-2-ci maddə) nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə qeyd edilməlidir ki, hüquq ədəbiyyatlarında beynəlxalq hüquq normalarının dövlətlərin daxili qanunvericiliklərinin yaxınlaşmasında rolu (28, 185-187) ilə bərabər, bu istiqamətdə birbaşa və dolayı tətbiqi məsələləri (25, 304-305; 27, 251-253) də daim geniş təhlil edilir.

Bu zaman isə ən aktual məsələlərdən biri Azərbaycan Respublikasının mühüm beynəlxalq müqavilələrdə iştirakı və beynəlxalq

təşkilatlarda üzvlüyüdür.

Mədəni irsin mühafizəsi üzrə ümumi mənada insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq müqavilələrdə (məsələn, 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları, 1966-cı il beynəlxalq paktları və s.) iştirakla bərabər, Azərbaycan Respublikası bir sıra spesifik beynəlxalq sənədlərə də qoşulmuşdur. Məsələn, Silahlı münaqişələr zamanı mədəni irsin qorunması haqqında Konvensiya (1954), Mədəni sərvətlərin qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsi, ölkədən çıxarılması və mülkiyyət hüququnun qanunsuz olaraq başqasına verilməsinin qadağan edilməsi və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında Konvensiya (1970), Ümumdünya mədəni və təbii irsinin qorunması haqqında Konvensiya (1972), Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında Konvensiya (2003), Mədəni özü-nüfədə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya (2005) və s.

Azərbaycan Respublikası bu sferada ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların əsas üzvlərindən biridir. Bu istiqamətdə əməkdaşlıq isə dövlətimiz praktikasında daim inkişaf edir. Bunlardan ən əsası BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təsisatı olan UNESCO-dur ki, bu təşkilatda da dövlətimizin fəaliyyəti xüsusilə aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

İndi isə bu sahədə qəbul edilmiş spesifik dövlətdaxili normativ hüquqi aktların əsas müddəalarını təhlil edək.

İlk növbədə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Preambulasında Azərbaycan xalqının özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzula-

yaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə bəyan etdiyi niyyətlərindən biri də ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməkdir. Konstitusiyanın 10-cu maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur. “Mədəniyyət hüququ” adlanan 40-cı maddəsinin birinci bəndində qeyd edilir ki, hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır. Həmin maddənin ikinci bəndində isə qeyd edilir ki, hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaqlıdır. Konstitusiyanın 77-ci maddəsində isə birbaşa qeyd edilir ki, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir şəxsin borcudur (5).

“Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” 10 aprel 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, tarix və mədəniyyət abidələri xalqın milli sərvətidir. Dövlət tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunmasına təminat verir, onların elmi tədqiqi və təbliği üçün zəruri olan qurumların yaradılmasını, fəaliyyətini və inkişafını təmin edir, abidələrdən səmərəli istifadə üçün şərait yaradır. 2-ci maddə ilə bu sahədə qeyd edilir ki, tarix və mədəniyyət abidələri arxeoloji və memarlıq obyektləri, etnoqrafik, numizmatik, epigrafik, antropoloji materiallar, tarixi hadisə

və şəxsiyyətlərlə bağlı olan bina, xatirə yerləri, əşyalar xalqın dini əqidəsi ilə bağlı dəyərlərdir (6).

Abidələr daşınar (səyyar) və daşınmaz (stasionar) ola bilər. Daşınar abidələr muzeylərdə, arxivlərdə, fondlarda, sərğilərdə və digər münasib yerlərdə, daşınmaz abidələr əksər hallarda arxeoloji və memarlıq abidələri olmaqla olduğu və inşa edildiyi yerlərdə qorunur. Bu Qanunda həmçinin bir sıra anlayışlar verilmişdir: arxeoloji abidələr — insanın fəaliyyəti ilə əlaqədar yer altında olan maddi mədəniyyət nümunələri, o cümlədən ibtidai insan düşərgələri və yaşayış məskənləri, qədim qəbiristanlar, müdafiə sistemləri və istehkamlar, ziyarətgahlar, hər cür qədim əşyalar, dini və xatirə abidələri, qaya və daşüstü təsvirlər və yazılar, qədim mədəni istismar izləri, əmək alətləri, istehsalat küreləri, qədim yollar, körpü qalıqları, arxlar, ovdan və kəhrizlər, su kəmərləri, kürəbəndlər və s.; memarlıq abidələri — öz həcm-plan həllini kifayət qədər saxlayan qurmalar, müxtəlif təyinatlı memarlıq-inşaat binaları, yardımçı obyektlər, mühəndis kommunikasiyaları; məskənsalma (şəhərsalma) abidələri; ərazisinin əksər hissəsi memarlıq, tarixi-mədəni sənətkarlıq abidələri və tikililər ilə tutulan, ənənəvi məhəllələrə bölünən, bəzən də qala divarları ilə əhatə edilən, küçə şəbəkəsini və mühəndis kommunikasiyalarını qismən saxlayan yaşayış məntəqələri, bağ-parklar, xiyabanlar, incəsənət nümunələri; yeni yaranmış memarlıq abidələri; öz həcm-plan, bədii-estetik, istismar-funksional və texniki-konstruktiv həllinə görə uzun ömürlü memarlıq binaları və qurmaları; kiçik memarlıq formaları; monumentlər, obelisklər, fəvvarələr, şalalələr, bulaqlar, hovuzlar, köşklər və ərazidə xüsusi mövqe tutan başqa

yaradıcılıq obyektləri; incəsənət abidələri – tarixi və estetik dəyəri olan bədii, təsviri, dekorativ-tətbiqi sənət nümunələri; qoruqlar – tarix və mədəniyyət üçün böyük əhəmiyyəti olan, dövlət tərəfindən mühafizə edilən ərazilər və ya məskənlər; və s. (6)

Bundan başqa, Qanunun 7-ci maddəsində qeyd edilir ki, abidələr dünya, ölkə və yerli əhəmiyyətli abidələrə bölünür. Dünya əhəmiyyətli abidələrin siyahısı müvafiq beynəlxalq təşkilatlara təqdim edilir. 11-ci maddədə qeyd edilir ki, abidələrin bədii-estetik görkəminin dəyişdirilməsi, uçurulması və onlar üçün təhlükə yarada biləcək təmir, inşaat, təsərrüfat və digər işlərin aparılması qadağandır. Qanunun 18-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, döyüş təhlükəsi olan ərazilərdən və döyüş zonalarından daşınar abidələrin köçürülməsi həyata keçirilir. Fövqəladə hallarla və ya hərbi vəziyyətlə əlaqədar olaraq daşınar abidələr onların məhv edilməsi, oğurlanması və ya korlanması təhlükəsi qarşısında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvəqqəti olaraq təhlükəsiz rayonlara köçürülə bilər. Dövlət işğalçı tərəfindən qənimət kimi ələ keçirilmiş abidələr haqqında beynəlxalq təşkilatlar qarşısında məsələ qaldırır və onların qaytarılması və bərpası üçün tədbirlər görür. Abidələr hərbi məqsədlər üçün istifadə edilə bilməz (6).

“Mədəniyyət haqqında” 21 dekabr 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasında dövlət mədəniyyət siyasətinin məqsəd və prinsiplərini, mədəniyyət fəaliyyəti subyektlərinin hüquq və vəzifələrini, mədəniyyət sahəsində hüquqi, təşkilati, iqtisadi və sosial təminatları müəyyən edir, mədəni sərvətlərin yaradılması, toplanması, tədqiqi, təbliği və qorunması sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Qanunun 1-ci maddəsində mühüm anlayışlar verilir: milli mədəni irs – Azərbaycan xalqına məxsus, ümumazərbaycan əhəmiyyəti kəşb edən, universal dəyərlərə malik mədəniyyət nümunələrinin məcmusu; qeyri-maddi mədəni irs – şəxslərin, qrupların və cəmiyyətin özünün mədəni irs nümunələri kimi qəbul etdikləri ənənələr, təsvir və ifadə formaları, bilik və bacarıqlar, onların yaradılmasında istifadə olunan alətlər, əşyalar, artefaktlar və mədəniyyət məkanları; maddi mədəni irs – daşınmaz və daşınar mədəni irs; daşınmaz mədəni irs – daşınmaz arxeoloji, memarlıq, bağ-park, monumental, xatirə abidələri, dekorativ-tətbiqi sənət nümunələri, o cümlədən mədəniyyət, memarlıq, bədii, etnoqrafiya, təbiət abidələri və tarixi qoruqlar, mədəniyyət məkanları, məqbərələr, arxeoloji komplekslər, memarlıq ansamblları, dini ocaqlar və etno-parklar; daşınar mədəni irs – tarixi, təbii, arxeoloji, sənədli, etnoqrafik, kulinar, bədii, elmi-tədqiqat, rəsm, incəsənət, kinematoqrafiya, numizmat, filatelist, heraldik, biblioqrafiya, epiqrafiya, estetik, etnoloji və antropoloji daşınar sərvətlərin məcmusu; mədəni irs nümunələri – özündə bir xalqın, milli azlığın maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrini əks etdirən mədəni sərvətlərin məcmusu (bura yeraltı, yerüstü və sualtı mədəni irs nümunələri aiddir); sualtı mədəni irs – insan varlığının bütövlükdə və ya qismən, daimi və ya vaxtaşırı su altında qalan mədəni, tarixi və ya arxeoloji izləri; təbii irs – universal dəyərə malik fiziki və bioloji birləşmələrdən ibarət təbiət abidələri, geoloji və fizioqrafik birləşmələr, heyvan və bitki arealı olan zonalar, təbii zonalar, mədəni özünüifadə müxtəlifliyi (mədəni müxtəliflik) – ayrı-ayrı qrupların və cəmiyyətlərin mədəniyyətlərinin öz ifadəsini tapdığı, qruplar və cəmiyyətlər

arasında və onların daxilində ötürülən müxtəlif formalar; mədəni sərvətlər – mənəvi və estetik ideallar, əxlaq normaları və nümunələri, dillər, dialektlər və ləhcələr, milli adət və ənənələr, tarixi toponimlər, folklor, bədii sənət və peşələr, mədəniyyət, o cümlədən ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, nəşriyyat məhsulları, mədəniyyət sahəsində elmi tədqiqatların nəticələri və metodları, tarixi-mədəni əhəmiyyətə malik binalar, tikililər, əşyalar, tarixi-mədəni əhəmiyyətli unikal təbii ərazilər və obyektlər, məqbərələr, qoruqlar, arxeoloji komplekslər, arxeoloji və numizmatik xarakterli əşyalar (7).

Qanunun 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət mədəniyyət siyasətinin əsas istiqamətləri kimi isə mədəni sərvətlərin qorunması və artırılması; milli mədəni irsin müəyyən edilməsi, sistemləşdirilməsi və inkişafı; milli mədəni irs nümunələrinin və mədəniyyət obyektlərinin yaradılması, qorunması və təşviqi; dünya mədəni irsi sahəsində maarifləndirilmənin aparılması da daxildir. Qanunun 7-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında mədəni həyatda iştirak etmək hüququ dövlət tərəfindən təmin edilir. Hər kəs öz mədəniyyət kimliyini və ona uyğun həyat tərzini müəyyən etməkdə, yaradıcılıq fəaliyyətini seçməkdə, mədəni sərvətlərin yaradılmasında, mədəni nemətlərdən bərabər istifadə etməkdə tam sərbəstdir. 8-ci maddədə isə qeyd edilir ki, hər kəsin öz milli mədəni özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq, mədəniyyət kimliyini müəyyən etmək, mənəvi, estetik və digər dəyərlərini sərbəst seçmək hüququ vardır. Mədəniyyət

cəmiyyətləri öz mədəni özünəməxsusluğunu təbliğ etmək və inkişaf etdirmək və öz tarixi mədəniyyət məkanlarını bərpa etmək hüququna malikdir. Dövlət istənilən mədəniyyət cəmiyyətinin özünəməxsusluğunun qorunmasına və inkişafına dəstək göstərir. Daha sonra, Qanunun 20-ci maddəsi ilə mədəniyyət sahəsində fəaliyyət istiqamətlərinə milli mədəni irsin aşkarlanması, qorunması, təbliği və təşviqi; maddi və qeyri-maddi mədəni irsin qorunması, təbliği və təşviqi; tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, təbliği və təşviqi; tarixi memarlıq qoruqlarının fəaliyyəti; təbii irsin qorunması, təbliği və təşviqi də daxildir (7).

Qanunun 4-cü maddəsində mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin prinsipləri əks olunmuşdur ki, bura daxildir: tarazlılıq; bərabərlik; demokratiklik; humanistlik; inteqrasiya; keyfiyyətlik; dünyəvilik; səmərəlilik; varislik; istedad amili.

Qanunun 52-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan xalqının xarici dövlətlərin ərazisində yerləşən (olan) milli mədəni və təbii irsinin aşkarlanması, bərpası və qorunması istiqamətində məqsədyönlü siyasət həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr əsasında digər dövlətlərin ərazisində Azərbaycan Respublikasından qeyri-qanuni yolla çıxarılmış milli mədəni irs nümunələrinin geri qaytarılmasına dair məqsədyönlü siyasət həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının ərazisindən qeyri-qanuni yolla çıxarılmış milli mədəni irs nümunələri yerləşdiyi ölkədən, yerdən, çıxarıldığı vaxtdan və şəraitdən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır (7). Qeyd edilən müddəalar mədəni irsin qorunmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bundan başqa, "Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı – Şuşa şəhəri haqqında" 31 may 2021-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu da qəbul edilmişdir. Qanunun 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərinin inzibati sərhədləri daxilində Şuşa Şəhəri Dövlət Qoruğu yaradılır. Qanunun 5-ci maddəsinin 2-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, Şuşa şəhərinin ərazisində abidələrin tarixi-memarlıq və bədii-estetik görkəminin dəyişdirilməsi, abidələrin uçurulması və ya onlar üçün təhlükə yarada biləcək hər hansı fəaliyyətin həyata keçirilməsi qadağandır (8).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 183-cü maddəsi "Xüsusi dəyəri olan əşyaları talama" adlanmaqla xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyaları və ya sənədləri üsulundan asılı olmayaraq talamakimi xarakterizə edilir. Bundan başqa, 207-ci maddə ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq qaytarılması məcburi olan Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara çıxarılmış Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin incəsənət, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların müəyyən edilmiş müddətdə Azərbaycan Respublikasına qaytarmamaya, 246-cı maddə ilə isə dövlət tərəfindən mühafizə olunan tarix və mədəniyyət abidələrini qəsdən məhv etmə və ya korlamaya görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir (9).

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 231-ci maddəsi ilə mədəni sərvətlərin qorunması üzrə tələblərin pozulmasına görə inzibati məsuliyyət müəyyən edilmişdir (10).

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 187-ci maddəsinin 3-cü hissəsində

qeyd edilir ki, aşkar edilən dəfinə tarix və ya mədəniyyət abidələrinə aid, elmi dəyərli əmlak olduqda, dövlət mülkiyyətinə verilməlidir. Bundan başqa, 208-ci maddənin birinci hissəsində qeyilir ki, Qanuna uyğun olaraq xüsusilə qiymətli və dövlət tərəfindən qorunan sərvətlər sırasına daxil edilmiş mədəni sərvətlərin mülkiyyətçisi həmin sərvətləri təsərrüfatsızcasına saxlayırsa, bu isə onların öz əhəmiyyətini itirəcəyi qorxusunu törədirsə, belə sərvətlər məhkəmənin qərarına əsasən dövlət tərəfindən satınalma yolu ilə mülkiyyətçidən alınabilir (11).

Azərbaycan Respublikası Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinin 4-cü maddəsində şəhərsalma və tikinti fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin məqsədlərindən biri də tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunmasından ibarətdir. Bundan başqa, 93-cü maddənin 1-ci hissəsində qeyd edilir ki, tikinti zamanı mədəni irs obyektlərinin əlamətləri aşkar edildikdə tikinti işləri dərhal dayandırılır və bu barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verilir. 7-ci maddə ilə şəhərsalma və tikinti fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biri də tarixi landşaftın və mədəni irs obyektlərinin qorunmasıdır. 12-ci maddədə isə qeyd edilir ki, şəhərsalma və tikinti fəaliyyəti çərçivəsində tarixi landşaftın və mədəni irs obyektlərinin olduğu ərazilərin, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin və ya obyektlərin mühafizəsi təmin edilməlidir (12).

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 126-cı maddəsi ilə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda, gömrük ərazisindən aparılan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı xalqların mədəni, tarixi və arxeoloji sərvətlərinin qorunması baxımından müəyyən edilmiş qadağalar tətbiq olunmaqla həyata keçirilir (13).

Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsinin 24-cü maddəsi ilə xüsusi qorunan təbii qoruq təyinatlı torpaqlara aid edilən təbiət abidələrinin torpaqları nadir və ya tipik, eləcə də elmi, mədəni və sağlamlaşdırma cəhətdən qiymətli abidələrin (tarix-mədəniyyət abidələrindən başqa) torpaq sahələri hesab edilir. 29-cu maddə ilə tarix-mədəniyyət təyinatlı torpaqlara tarix-mədəniyyət qoruqlarının, xatirə parklarının, qəbiristanlıqların, məzarların, arxeoloji abidələrin və nadir geoloji törəmələrin torpaqları aiddir. Tarix-mədəniyyət təyinatlı torpaqlarda onların məqsədli təyinatına zidd olan hər hansı fəaliyyət qadağan edilir (14).

Azərbaycan Respublikası Meşə Məcəlləsinin 30-cu maddəsində qeyd edilir ki, meşə təsərrüfatı işləri aparılarkən tarix-mədəniyyət və təbii irs obyektlərinin qorunması təmin olunmalıdır (15).

Mədəni irsin qorunması sferasında digər spesifik sənədlər də xüsusi qeyd edilməlidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 fevral 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası" təsdiq edilmişdir. "Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası" Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafının, daxili və xarici təhdidlərdən (saxtakarlıq, mənimləmə, təhriflər, tarix və mədəniyyət abidələrinin məqsədli şəkildə məhvi və s.) qorunmasının və dünya mədəniyyətinə uğurlu inteqrasiyasının əsas istiqamətlərini, mədəniyyət hüquqlarının təminatı formalarını müəyyən edir. Konsepsiya mədəni sərvətlərin, o cümlədən maddi və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin, Azərbaycanın xarici dövlətlərdə milli mədəni irsinin, beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanaraq qorunması, bərpası, təbliği və təşviqi istiqamətində geniş-

miqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur (16).

Konsepsiyanın əsas məqsəd və vəzifələri 2-ci hissədə qeyd edilmişdir. 3-cü hissədə isə mədəni irsin qorunması ilə əlaqədar müddəalar əks olunmuşdur.

Konsepsiyanın əsas məqsədi Azərbaycan xalqının bütövlüyünün qorunması şərti ilə, mədəniyyət siyasətinin təminat mexanizmlərinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması, mədəni irsin qorunması, yaradıcılığın dəstəklənməsi və inkişafının təmin olunmasından ibarətdir. Hər bir xalqın mədəni irsi özündə milli-mənəvi dəyərləri əks etdirən və onu dünya miqyasında tanıdan vasitədir. Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaradılan və tarixən milli mənəviyyətin və mədəniyyətin inkişaf özəyini təşkil edən qədim və rəngarəng qeyri-maddi mədəni irsi hər bir azərbaycanlının qürur mənbəyidir. Azərbaycan çoxəsrlik tarixə malik maddi mədəniyyət nümunələri ilə zəngin ölkədir (16).

Milli mədəni irsin qorunması məqsədi ilə aparılan islahatların davamı olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 dekabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin, qoruqlarının mühafizəsinin müasir səviyyədə təşkilinə, daşınmaz mədəni irsin bərpası, öyrənilməsi, təbliği və inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş "Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramının əsas məqsədi daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpasını, qorunmasını, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini və inkişafını təmin etməkdir (17).

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilmişdir. Konsepsiyanın 10-cu bölməsi "Mədəni irsin qorunması və səmərəli idarə edilməsi" adlanır. Burada qeyd edilən istiqamətdə görülməli işlər qeyd edilmişdir. Belə ki, qeyd edilir ki, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən tarixi ərazilərdə tarix və mədəniyyət qoruqlarının yaradılması tədbirləri davam etdiriləcək, ümumbəşəri dəyər daşıyan tarix və mədəniyyət abidələrinin UNESCO-nun "Ümumdünya irsi siyahısı"na və İSESKO-nun "Ümumdünya islam irsi siyahısı"na daxil edilməsi istiqamətində fəaliyyət gücləndiriləcəkdir. Belə ki, daha sonra qeyd edilir ki, qeyri-maddi mədəni irsin tərkib hissələrinin qorunub saxlanması, bu sahədə qanunsuz mənimsənilmələrin və əsassız itkilərin qarşısının alınması, folklor nümunələrinin və ənənəvi biliklərin UNESCO-nun xüsusi qorunma siyahısına daxil edilməsi üçün əlavə tədbirlər həyata keçiriləcək, həmçinin milli qanunvericiliyin kompleks şəkildə təkmilləşdirilməsi, müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların qorunması, beynəlxalq normativ hüquqi bazanın tətbiqi və inkişafında iştirak təmin ediləcəkdir (18).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 fevral 2005-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsi yaradılmışdır. "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu haqqında Əsasnamənin 2-ci bölməsində qeyd edilir ki, Qoruğun əsas məqsədi onun ərazisində yerləşən abidələrin elm və mədəniyyətin inkişafı üçün öyrənilməsini, onların məqsədyönlü istifadə olunmasını, habelə onların həcm-planlaşma quruluşunun qorunmasını,

tarix-memarlıq abidələrinin bərpasını və toxunulmazlığını təmin etməkdən ibarətdir. Qoruq bi istiqamətdə bir sıra vəzifələri yerinə yetirir: tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və ərazi üçün müəyyən olunmuş rejimin saxlanması; bibliografik tədqiqatlar, tarixi araşdırmalar və arxeoloji qazıntılar aparmaqla abidələrin və arxeoloji qazıntıların aşkar edilməsi və öyrənilməsi; tarix və mədəniyyət abidələrində aparılan inşaat - möhkəmləndirmə, abadlıq, təmir, bərpa, rekonstruksiya, regenerasiya işlərinin səviyyəsinin artırılması və onların istifadəyə uyğunlaşdırılması üzrə təkliflərin hazırlanması; və s. (19).

Mədəni irsin mühafizəsi sahəsində əsas mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 iyun 2018-ci iltarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Mədəniyyət Nazirliyi haqqında Əsasnamənin "Ümumi müddəalar" adlanan bölməsinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi mədəniyyət, incəsənət, tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, nəşriyyat və kinematografiya sahələrində dövlət siyasətini və tənzimləməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Nazirliyin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri də onun strukturuna daxil olan Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti vasitəsilə mədəni irsin qorunmasına, "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq və "Qala" Dövlət Tarix-Etnoqrafiya qoruqlarının əraziləri istisna olmaqla, dövlət mühafizəsində olan daşınmaz tarix və mədəniyyət obyektlərinin (abidələrinin) bərpasına, rekonstruksiyasına, konservasiyasına, yenidən qurulmasına, texniki təchizat vasitələrinin yeniləşdirilməsinə, cari

və əsaslı təmir-bərpa işlərinin layihələndirilməsinə dövlət nəzarətini həyata keçirməkdir (20).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 dekabr 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti haqqında Əsasnamənin “Ümumi müddəalar” adlanan 1-ci bölməsinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti mədəni irsin qorunması, “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq və “Qala” Dövlət Tarix-Etnoqrafiya qoruqlarının əraziləri istisna olmaqla, dövlət mühafizəsində olan daşınmaz tarix və mədəniyyət obyektlərindən (abidələrindən) istifadə, onların bərpası, rekonstruksiyası, konservasiyası və yenidən qurulması sahəsində dövlət nəzarətini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır. Xidmətin fəaliyyət istiqamətləri isə aşağıdakılardır: müvafiq sahədə vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak etmək və bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin etmək; mədəni irsin qorunmasını və inkişafını təmin etmək və mədəni irsin qorunmasına dövlət nəzarətini həyata keçirmək; dövlət mühafizəsində olan daşınmaz tarix və mədəniyyət obyektlərinin (abidələrinin) bərpasına, rekonstruksiyasına, konservasiyasına, yenidən qurulmasına, texniki təchizat vasitələrinin yeniləşdirilməsinə, cari və əsaslı təmir-bərpa işlərinin layihələndirilməsinə dövlət nəzarətini həyata keçirmək; və s. (21).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyul 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin Nizamnaməsinin “Ümumi müddəalar” adlanan 1-ci bölmənin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar, məlumat toplularına və inteqral sxem topologiyalarına hüquqlar, ixtiralara, faydalı modellərə, sənaye nümunələrinə, əmtəə nişanlarına və coğrafi göstəricilərə hüquqlar, Azərbaycan folkloru nümunələrinə (ənənəvi mədəni nümunələrə), ənənəvi biliklərə və digər qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinə hüquqlar sahəsinin inkişafını təmin edən, bu sahədə vahid tənzimləməni və nəzarəti həyata keçirən və fəaliyyəti əlaqələndirən publik hüquqi şəxsdir (22).

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası praktikasında mədəni irsin qorunmasının dövlətdaxili mexanizmləri təhlil edilərkən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

– Azərbaycan Respublikası praktikasında mədəni irsin qorunması sahəsində səmərəli dövlətdaxili mexanizmlərin formalaşdırılması hüquqi tənzimləmə üçün çox əhəmiyyətli olmaqla bir-birini tamamlamaqla iki mühüm istiqamətdə həyata keçirilmişdir: bu sahədə beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq milli qanunvericiliyin formalaşdırılması; mühüm dövlət orqanlarının təşkili.

– Azərbaycan Respublikası praktikasında mədəni irsin qorunması sahəsində səmərəli dövlətdaxili mexanizmlər beynəlxalq hüquq normalarının primatlığının tanınması və beynəlxalq təşkilatlarla geniş əməkdaşlıq istiqamətində formalaşdırılmışdır;

– Azərbaycan Respublikası praktikasında mədəni irsin qorunması sahəsində əlavə

dövlətdaxili mexanizmlərdən də geniş istifadə edilməsi yüksək qiymətləndirilməlidir (məsələn, müəyyən konsepsiyaların, dövlət proqramlarının qəbulu və s.);

– Azərbaycan Respublikası praktikasında mədəni irsin qorunması sahəsində səmərəli tənzimləmənin həyata keçirilməsinə baxmayaraq bir sıra sahələrdə əlavə normativ-hüquqi aktların da qəbul edilməsi zəruriliyi qeyd edilməlidir ki, burada da hərbi konfliktlər dövründə mədəni irsin qorunması sahəsində tənzimləmə xüsusi yer tutur;

– Azərbaycan Respublikası praktikasında mədəni irsin qorunması sahəsində beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri-hökumətlərarası təşkilatlarla əməkdaşlığın inkişafını nəzərdə tutan ayrıca dövlət proqramı qəbul edilməlidir;

– Azərbaycan Respublikası praktikasında mədəni irsin qorunması sahəsində müvafiq dövlətdaxili təşkilati mexanizmlərin daha da təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi (xüsusən də, bu istiqamətdə ayrıca bir qurumun yaradılması) mövcuddur.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, Nurlar, 2019, 352 s.
2. Məmmədov R.F., Əfəndiyeva H.E. Azərbaycan Respublikasının tarix və mədəniyyət abidələrinin beynəlxalq-hüquqi qorunması. Bakı, Səda, 2015, 328 s.
3. Məmmədov R.F., Məmmədov X.R. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqazidd fəaliyyəti. Bakı, "MM-S", 2017, 260 s.
4. Süleymanlı S.A. Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi problemləri və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2018, 296 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – www.e-qanun.az
6. "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu – www.e-qanun.az
7. "Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu – www.e-qanun.az
8. "Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı - Şuşa şəhəri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu – www.e-qanun.az
9. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi – www.e-qanun.az
10. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi – www.e-qanun.az
11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi – www.e-qanun.az
12. Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi – www.e-qanun.az
13. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi – www.e-qanun.az
14. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi – www.e-qanun.az
15. Azərbaycan Respublikasının Meşə Məcəlləsi – www.e-qanun.az
16. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 fevral 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası" – www.e-qanun.az
17. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 27 dekabr tarixli 195 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı" – www.e-qanun.az
18. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası – www.e-qanun.az
19. "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu haqqında Əsasnamə – www.e-qanun.az
20. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi haqqında Əsasnamə – www.e-qanun.az

21. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidməti haqqında Əsasnamə - www.e-qanun.az
22. Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin Nizamnaməsi - www.e-qanun.az
23. Anıl Çeçen. İnsan hakları. Genişletilmiş 4. Başkı. Ankara, 2015, 440 s.
24. Henry J. Steiner, Philip Alston, and Ryan Goodman. International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals. 3th Edition. Oxford University Press, 2008, 1560p.
25. Ануфриева Л.П. Международное частное право. В 3-х т. Том 2. Особенная часть. Учебник. Москва, Издательство БЕК, 2000, 656с
26. Мартыненко И.Э. Международная и национальные правовые системы охраны историко-культурного наследия государств – участников СНГ. Учебное пособие. Москва, ИКД «Зерцало- М», 2012, 943 с
27. Международная и внутригосударственная защита прав человека. Учебник. Под редакцией Р.М. Валеева. Москва, Статут, 2011, 831 с.
28. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Г.К. Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, Проспект, 2003, 688 с.

DOMESTIC MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE

Leila Hashimova,
Lecturer of the UNESCO Department of Human Rights and Information Law,
Faculty of Law, Baku State University PhD in Law.
e-mail: hashimova_leyla@hotmail.com

The article analyzes the domestic mechanisms for the protection of cultural heritage. It is noted that the formation of effective domestic mechanisms in the field of cultural heritage protection, as in other areas, is of great importance for legal regulation. This is carried out in two main directions: the formation of national legislation in accordance with the norms of international law; organization of important governmental bodies. Taking this into consideration, the issues of correlation between the norms of international law and national legislation in this field are analyzed. Further, the important provisions of the Constitution of the Republic of Azerbaijan and the main provisions of specific domestic legal acts, adopted in this field, are widely considered. Finally, the directions of interaction between the main State bodies, specialized on the protection of cultural heritage, are also analyzed. In conclusion, a number of practical proposals are put forward to improve domestic mechanisms in this regard.

Key words: cultural heritage, domestic mechanisms, international mechanisms, international treaties, archeological monuments, architectural monuments, human rights, State policy, historical and artistic monuments, culture concept, State Program.

ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОХРАНЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Лейла Гашимова,
преподаватель кафедры ЮНЕСКО «Права человека и информационное право»
Юридического факультета Бакинского государственного университета, доктор
философии по праву.
электронная почта: hashimova_leyla@yahoo.com

В статье анализируются внутренние государственные механизмы охраны культурного наследия. Отмечается, что, как и в других сферах, формирование эффективных внутренних

механизмов в сфере охраны культурного наследия имеет большое значение для правового регулирования. Это осуществляется по двум важным направлениям: формирование национального законодательства в соответствии с международно-правовыми нормами в этой сфере; организация важных государственных органов. С учетом этого анализируются вопросы взаимосвязи международно-правовых норм и национального законодательства в указанной сфере. Затем широко рассматриваются важные положения Конституции Азербайджанской Республики и основные положения отраслевых внутригосударственных нормативных правовых актов, принятых в этой сфере. Наконец, также анализируются направления взаимодействия государственных органов, специализирующихся в сфере охраны культурного наследия. В завершение выдвигается ряд практических предложений по совершенствованию внутренних механизмов в этом направлении.

Ключевые слова: культурное наследие, внутригосударственные механизмы, международные механизмы, международные договоры, памятники археологии, памятники архитектуры, права человека, государственная политика, памятники истории и культуры, культурная концепция, государственная программа.

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA İLİŞKİN DEVLET MEKANİZMALARI

Leyla Haşimova,

Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi "İnsan hakları ve bilgilendirme
hukuk" UNESCO bölümü öğretmeni, hukukta felsefe doktoru.

e-posta: hashimova_leyla@yahoo.com

Makale, kültürel mirasın korunmasının eyalet içi mekanizmalarını analiz etmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi kültürel mirasın korunması alanında da etkin iç mekanizmaların oluşturulmasının yasal düzenleme için çok önemli olduğu belirtilmektedir. Bu iki önemli yönde gerçekleştirilir: bu alanda uluslararası hukuk normlarına uygun ulusal mevzuatın oluşturulması; önemli devlet organlarının organizasyonu. Bunlar dikkate alınarak, söz konusu alandaki uluslararası hukuk normları ile ulusal mevzuat arasındaki karşılıklı ilişki konuları analiz edilmektedir. Daha sonra Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının önemli hükümleri ve bu alanda kabul edilen sektörel iç normatif yasal düzenlemelerin ana hükümleri geniş bir şekilde gözden geçirilmektedir. Son olarak, kültürel mirasın korunması alanında uzmanlaşmış devlet kurumlarının etkileşim yönleri de analiz edilmektedir. Sonunda, bu yönde iç mekanizmaların iyileştirilmesi için bir takım pratik öneriler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: kültürel miras, yerel mekanizmalar, uluslararası mekanizmalar, uluslararası anlaşmalar, arkeolojik anıtlar, mimari anıtlar, insan hakları, devlet politikası, tarihi ve kültürel anıtlar, kültürel kavram, devlet programı.

КРЕДИТНЫЙ ДОГОВОР В СИСТЕМЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА АЗЕРБАЙДЖАНА

Исмаилова Вафа Натик кызы,
докторант кафедры Гражданского
права Юридического факультета
Бакинского государственного уни-
верситета.
e-mail: mahabbat_d.h.t@mail.ru

теоретическое и практическое значение. Так, в теоретическом аспекте, правовая природа кредитного договора является предметом различных доктринальных споров в науке гражданского права и по этой проблематике нет единого общепри-

В статье определяется понятие кредитного договора в гражданском праве Азербайджана, рассматриваются основные элементы и само содержание кредитного договора как разновидности договора займа, проводится анализ отдельных норм о договоре займа, и как его разновидности, кредитного договора в гражданском законодательстве Азербайджанской Республики. Автор особое внимание обращает рассмотрению таких вопросов, как юридическая природа кредитного договора, форма и существенные условия кредитного договора, условие о процентах в кредитном договоре и т.п. На основе проведенного исследования автор, обосновывает выводы о необходимости внесения ряда изменений в действующее гражданское законодательство Азербайджана, с целью выработки оптимальной модели правового регулирования кредитных отношений.

Ключевые слова: кредитный договор, заем, обязательство, гражданское законодательство.

Введение. В системе развития современных рыночных отношений проблема кредитования и, соответственно, его правового регулирования, является одной из самых актуальных. Анализ правовой природы кредитного договора имеет важное

значение имеет и определение эффективности действия правовых норм при регулировании кредитных отношений, в том числе исследование практики их применения. Это позволяет выработать предложения, направленные, в целом, на улучшение законодательства в области кредитных отношений и на оптимизацию модели правового регулирования в данной сфере.

Понятие кредитного договора. Говоря о значении кредитного договора, в юридической литературе даже было выдвинуто утверждение, что кредитный договор

является центральным институтом банковского права Азербайджанской Республики [5, с. 187].

Прежде всего, необходимо отметить, что кредитный договор в системе гражданско-правовых договоров отличает ряд существенных особенностей. Обязательства, возникающие из гражданско-правового договора кредита относятся к договорным обязательствам по оказанию

услугокредитного характера. Следует заметить, что институт гражданско-правового договора кредита является сравнительно новым институтом в гражданском законодательстве Азербайджана. Необходимо учесть, что первый Гражданский кодекс Азербайджанской ССР, принятый 16 июля 1923 года (вступил в силу 8 сентября 1923 года) вообще не знал особой категории кредитного договора [1; 2]. Третий раздел данного кодекса назывался «Обязательственное право» и охватывал 13 глав и 310 статей. Сюда входили в том числе общие положения, обязательства из договоров, в частности найма имущества, купли-продажи, мены, дарения, подряда, поручения, заготовки, хранения, товарищества [3, с. 85]. Этот кодекс был принят на основе Гражданского кодекса РСФСР от 31 октября 1922 года, который рассматривал кредитный договор в качестве предварительного договора о заключении в будущем договора займа [4, с. 245]. Следует также отметить, что Постановлением СНК Азербайджанской ССР от 30 января 1930 года «О кредитной реформе» вообще коммерческий кредит был отменен. Его заменило непосредственное банковское кредитование. При этом запрещался отпуск товаров каким-либо предприятием в кредит. ГК Азербайджанской ССР от 11 сентября 1964 года рассматривал обязательства из договоров займа и кредита как самостоятельные. А Основы гражданского законодательства Союза ССР и республик 1991 года рассматривал их как полностью тождественные.

Действующий же ГК Азербайджана исходит из их экономической и юриди-

ческой общности. В Гражданском кодексе Азербайджанской Республики отсутствует отдельное определение понятия кредитного договора. Кредитный договор рассматривается как разновидность договора займа. Так, в соответствии со статьей 739 ГК понятие договора займа по своему объему шире понятия кредитного договора. Лишь договор займа, предметом которого является определенная денежная сумма, именуется кредитным договором [13].

Таким образом, кредитный договор рассматривается гражданским кодексом Азербайджана как самостоятельная разновидность договора займа. Договор займа и кредитный договор соотносятся как философские категории целое и часть. По своей юридической сути кредитный договор представляет собой обязательственное правоотношение, в котором кредитор обязуется перевести заемщику право собственности на деньги или перечислить ему денежные средства, а заемщик соответственно обязуется возратить кредитору полученную денежную сумму. В юридической литературе также было выдвинуто предположение о том, что договор займа (а значит и кредитный договор) является односторонним договором, ибо по этому договору у одной из сторон имеются только права, тогда как у другой — исключительно обязанности. В договоре займа у заимодавца есть только право, а у заемщика — только обязанность [6, с. 567]. При этом указывают, что в односторонних — договорах у одной из сторон есть только права, а у другой — только обязанности. Поэтому иногда говорят о односторонне-обязывающих договорах [17, с. 51].

Вместе с тем, традиционная точка зрения заключается в том, что договор займа рассматривается как односторонняя сделка, а не односторонний договор.

Интересно отметить, что в Гражданском Кодексе Азербайджана институт займа расположен в разделе «Обязательства, возникающие из договоров». Она расположена наряду с такими институтами, как «Имущественный наем», «Аренда», «Франчайзинг», «Безвозмездное пользование», «Лизинг». Исходя из этого в юридической литературе было выдвинуто предположение, что все эти институты гражданского права характеризуются как обязательства по передаче вещи в пользование [5, с. 187].

Основные элементы и содержание кредитного договора. В соответствии со статьей 739 Гражданского кодекса Азербайджана договор займа (а значит и кредитный договор) может быть, как возмездным, так и безвозмездным [13]. По общему правилу, договор займа является возмездной сделкой. На практике возмездный кредитный договор получил широкое распространение. Так, основной целью деятельности кредитных организаций является получение прибыли от осуществления кредитования. В соответствии со статьей 1 (пункт 0.8) Закона Азербайджанской Республики от 16 января 2004 г. «О банках», банковский кредит представляет собой денежное средство, выдаваемое в заем на определенную сумму под обеспечение или без обеспечения с условием возврата, на определенный срок (с правом продления срока) и уплатой процентов (комиссионных вознаграждений) в соответствии с заключенным договором [7]. Так, кредитный договор, за-

ключаемый кредитной организацией представляет собой соглашение, по которому кредитная организация или банк, именуемые кредитором, обязуется в будущем передать денежные средства заемщику в определенном договоре размере и на определенных условиях. А заемщик, в свою очередь, обязуется возвратить полученную денежную сумму и уплатить проценты за ее использование, а также уплатить иные платежи (в том числе те, которые связаны с предоставлением кредита), предусмотренные договором. Без условия об уплате процентов за ее использование денежного кредита, деятельность банков не имела бы смысла с экономической точки зрения.

Однако кредитный договор может носить и безвозмездный характер. Так, в соответствии со статьей 1 Закона Азербайджанской Республики от 16 января 2004 г. «О банках» предусматривается, что депозит это денежное средство, вложенное или перечисленное на текущий, сберегательный (депозитный) или иной счет, проводящийся на балансе банка, предусматривающий возврат или перечисление на другой счет по требованию клиентов (вкладчиков) с выплатой или без выплаты процентов или комиссионных вознаграждений по условиям соответствующего договора. Таким образом, если в кредитном договоре не предусмотрена уплата процентов либо комиссионных платежей, кредитная организация не может требовать у заемщика уплаты процентов [7]. С теоретической точки зрения и в юридической литературе была отмечена возможность безвозмездного характера кредитного договора [10, с. 312].

По своей юридической природе, в зависимости от формулировки отражения в действующем законодательстве своей страны договор займа и кредитный договор может отнести или к реальным или к консенсуальным договорам. Это зависит от законодательства конкретной страны. Сравним в этом вопросе законодательство Азербайджана и России. Так, в российском законодательстве договор займа может носить как реальный, так и консенсуальный характер. В соответствии с первой частью первого пункта статьи 807 ГК России, по договору займа одна сторона (займодавец) передает в собственность (свойство реального договора) или обязуется передать в собственность (свойство консенсуального договора) другой стороне (заемщику) деньги, вещи, определенные родовыми признаками, или ценные бумаги. Однако если займодавцем в договоре займа является гражданин, то договор займа будет носить реальный характер, ибо в этом случае договор считается заключенным с момента передачи суммы займа или другого предмета договора займа заемщику или указанному им лицу. (статья 807 ч.2 пункта 1 ГК РФ). Поэтому трудно полностью согласиться с утверждением, что: «По своей юридической природе договор займа является классической реальной и односторонней сделкой» [4, с. 246]. Однако это свойство договора займа не относится к кредитному договору. Кредитный договор является консенсуальным договором. Так, по кредитному договору банк или иная кредитная организация (кредитор) обязуются предоставить денежные средства (кредит) заемщику в размере и на условиях, пред-

усмотренных договором (статья 819 пункта 1 ГК РФ).

По гражданскому же законодательству Азербайджана договор займа носит консенсуальный характер. Так, в соответствии со статьей 739 ГК Азербайджана, по договору займа один из участников (займодавец) обязуется перевести другому участнику (заемщику) право собственности на деньги или иные заменимые вещи.

По сути, кредитный договор представляет собой основной документ в регулировании кредитных отношений. В соответствии с гражданским законодательством Азербайджана, кредитный договор основывается на добровольном волеизъявлении сторон и заключается путем составления обоими сторонами единого документа.

По своему содержанию кредитный договор порождает для сторон договора взаимные обязательства. Так, у кредитора возникает обязанность предоставить денежные средства в размере и на условиях, предусмотренных договором. Заемщик обязуется принять кредитные средства и вернуть их в установленный срок, а также уплатить начисленные проценты и комиссии. Основная обязанность заемщика заключается в возврате средств, полученных по кредитному договору. Денежные средства считаются возвращенными с момента передачи их кредитору в полном объеме. Из этого следует, что до этого момента заемщик несет соответствующие обязанности по возвращению основного долга в полном размере, а также начисленным процентам.

Особое внимание при даче правовой характеристики гражданско-правового до-

говора уделяется его сторонам, предмету и содержанию.

В кредитном договоре участвуют две стороны — кредитор (сторона, предоставляющее заемные денежные средства) и заемщик. В широком смысле слова кредитор – это активная сторона правоотношений, которая имеет право требовать от другого участника (должника) определенного поведения [19, с. 625]. Кредитор в рамках кредитного договора – это сторона, предоставляющая денежные средства или вещи на условиях возвратности, срочности и платности. В роли кредитора по кредитному договору может выступать банк или иная кредитная организация, например, небанковская кредитная организация [8] или кредитные союзы [9]. Например, небанковская кредитная организация представляет собой специализированную кредитную организацию, осуществляющую на основании специального разрешения (лицензии) выдачу кредитов [8]. Поэтому целесообразно выделить основные черты, которые характеризуют кредитные организации и отличают их от других субъектов гражданского оборота.

Кредитные организации, а именно банки и небанковские кредитные организации могут осуществлять банковскую деятельность на территории Азербайджанской Республики на основании специального разрешения (лицензии).

Другой стороной в кредитном договоре является заемщик. В качестве заемщика может быть любой из субъектов гражданско-правовых отношений. Законодатель не предусматривает каких-либо специальных требований, предъявляемых к физическим и юридическим лицам в качестве

заемщика. Но, вместе с тем, кредиторы могут предъявлять к заемщикам формальные требования относительно их кредитоспособности и платежеспособности.

Платежеспособность характеризует финансовое состояние заемщика. Под этим понятием понимается способность заемщика в установленный срок и в необходимом объеме удовлетворить требования кредитора. В конечном итоге возможность погашения кредитных обязательств определяется наличием у заемщика денежных средств. Неплатежеспособность представляет собой обстоятельство, которое явно свидетельствует о том, что предоставленная сумма кредита не будет возвращена в срок, указанный в кредитном договоре. Когда речь идет о предоставлении кредита физическому лицу, при оценке его платежеспособности кредитором учитываются трудовой стаж и заработная плата [11, с. 16]. Если же заемщиком является юридическое лицо или индивидуальный предприниматель, то производится анализ платежеспособности предприятия или такого лица.

Другим показателем, является его кредитоспособность заемщика. Кредитоспособность – это наличие у лица возможности взять кредит и исполнить в срок принятые на себя обязательства в соответствии с кредитным договором. Уровень кредитоспособности позволяет оценить риски банка или кредитной организации по кредитному договору при его заключении. К критериям оценки кредитоспособности заемщика, как правило, относят способы обеспечения кредита, отсутствие у заемщика проблем с законом. Такая информация служит существенным факто-

ром при принятии решения о предоставлении кредита, кредитор ее может получить по запросу в бюро кредитных историй, внесенных в государственный реестр.

Возможность по получению кредита для физического лица на стороне заемщика определяется общими правилами о правоспособности и дееспособности, а на специфику правового регулирования кредитных отношений это никак не влияет.

Для коммерческих организаций, обладающих общей правоспособностью, прямых препятствий для вступления в кредитный договор на стороне заемщика законодательно не предусмотрено. Исключением является тот случай, когда учредительными документами юридических лиц может быть предусмотрено ограничение в полномочиях органа или лица, выступающего в интересах организации без доверенности, что также может касаться заключения кредитного договора.

Существенные условия и порядок заключения кредитного договора. Рассмотрение вопроса о содержании кредитного договора также подразумевает выявление его существенных условий и анализа порядка заключения. Кредитный договор может быть заключен как в устной, так и по соглашению сторон, в письменной форме (статья 740 ГК). Однако, обещание предоставить заем должно быть оформлено в письменном виде (статья 746 ГК). Кредитные договоры, заключаемые банками и другими кредитными организациями осуществляются в письменной форме. Относительно банков это предусмотрено в Правилах выдачи кредитов в банках, принятых Центральным банком Азербайджана (п. 4.1.17). Относительно

небанковских кредитных организаций данная норма содержится в ст. 17.3 Закона Азербайджанской Республики «О небанковских кредитных организациях».

Законодатель не предусматривает специальных правил, определяющих особый порядок заключения кредитного договора. Отсюда можно заключить, что порядок заключения кредитного договора подчиняется общим правилам о заключении гражданско-правовых договоров, предусмотренных §2 (заключение договора) главы 20 ГК Азербайджанской Республики.

Исходя из положений ст. 405 ГК Азербайджанской Республики, «договор считается заключенным, если между сторонами в требуемой форме достигнуто соглашение по всем существенным условиям договора. Существенными являются условия о предмете договора, условия, которые названы в настоящем Кодексе как существенные или необходимые для договоров данного вида, а также все те условия, относительно которых по заявлению одной из сторон должно быть достигнуто соглашение» [13]. Вместе с тем, вследствие того, что в Гражданском Кодексе Азербайджанской Республики отдельно не определен кредитный договор, не определены и его существенные условия. Однако относительно деятельности банков, в соответствии с пунктом 4.1.17 Правил выдачи кредитов в банках, утвержденных правлением Национального банка Азербайджанской Республики от 18 ноября 2008 г. № 34, было определено, что в кредитном договоре должны быть отражены следующие условия: — цель кредита и его точное назначение; — условия кредита (сумма кредита, срок, годовой про-

цент вне зависимости от срока кредита, комиссионные платежи (если предусмотрены), другие платежи, требуемые банком); – график погашения кредита; – условия продления срока погашения кредитов, а также досрочного требования банком платежей и досрочного погашения кредита со стороны заемщика; – порядок внесения дополнений и изменений в течение срока кредита; права и обязанности сторон; – ответственность сторон; – порядок разрешения споров. Вместе с тем, эти условия адресованы исключительно банкам. Центробанк Азербайджана не вправе устанавливать какие-либо требования или условия в отношении содержания гражданско-правовых сделок. Относительно кредитного договора, заключаемого между небанковской кредитной организацией и заемщиком, статья 17.2. Закона Азербайджанской Республики от 25 декабря 2009 г. «О небанковских кредитных организациях» к существенным условиям кредитного договора относит такие условия, как: – наименования и юридические адреса сторон; – цель кредита; – сумма кредита; – срок возврата кредита; способ возврата кредита; – форма обеспечения (при выдаче обеспеченного кредита); – сумма процентов по кредиту, в том числе годовой процентной ставки (годовая процентная ставка должна быть указана независимо от срока возврата кредита); – в случае если оплата кредита (основного долга и процентов) предусмотрена в форме равных месячных платежей, – реальная процентная ставка, подлежащая выплате в среднем в течение срока использования кредита; – ответственность сторон [8].

Кредитный договор (договор займа) в Азербайджанской Республике может быть,

как бессрчным, так и срчным. В любом случае при существенном ухудшении имущественного положения заемщика, ставящем под угрозу возврат кредита, кредитор вправе требовать немедленного возврата долга. Это правило применяется и при ухудшении имущественного положения заемщика до заключения договора, о котором кредитору стало известно только после заключения договора (ст. 743 ГК АР). В кредитных договорах, заключаемых в Азербайджанской Республике, как правило, не раскрывается суть существенного ухудшения финансового положения заемщика, что ведет к судебскому усмотрению. Согласно ст. 742.1 ГК АР если срок возврата долга не установлен, он может быть прекращен по инициативе каждой стороны, но при условии возврата кредита. По займам на сумму свыше сто десять манат (азн) срок предупреждения о расторжении договора составляет три месяца, а для займов на меньшую сумму – месяц. Если проценты по займу не обусловлены, заемщик имеет право вернуть долг и без подачи уведомления о расторжении договора (ст. 742.2 ГК АР).

Но в отличие от договора займа, который может быть и бессрчным, договор банковского кредита всегда имеет срчный характер. (ст. 1.08 Закона о банках). Этот вопрос также вызывает вопросы. Так, в соответствии со статьей 739 ГК «Договор займа, предметом которого является какая-то денежная сумма, именуется кредитным договором. Лица, занимающиеся предоставлением денежных займов в виде самостоятельной профессиональной деятельности, дополнительно обязаны соблюдать в профессиональном порядке по-

ложения о предоставлении кредитов». Такими лицами, которые занимаются предоставлением денежных займов в виде самостоятельной профессиональной деятельности и являются, например, банки. Как видно из данной правовой нормы, такие лица дополнительно обязаны соблюдать в профессиональном порядке положения о предоставлении кредитов. Положение о предоставлении кредитов является важной, можно сказать, основной частью так называемого банковского права. Однако в данном случае, как это предписано нормами права, оно может лишь применено дополнительно к нормам, определенным Гражданским Кодексом Азербайджана. Но на практике, часто, например, Центральный Банк Азербайджана, в своих принимаемых решениях практически не принимает во внимание данные нормы гражданского законодательства. Здесь встает вопрос. Если эти нормы уже не отвечают требованиям времени, то необходимо их усовершенствование. В противном случае, принимаемые в этой части решения, например, со стороны Центрального Банка Азербайджана, по крайней мере, вызывают серьезные вопросы об их юридической действительности. Это обстоятельство было отмечено и в юридической литературе [18, с. 30].

Статья 744 ГК Азербайджанской Республики детально регламентирует порядок досрочного расторжения договора займа со стороны заемщика. Естественно, что это относится и к срочному кредитному договору.

Однако, эта статья на наш взгляд, носит весьма громоздкий характер, а в ряде случаев и противоречивый характер.

Предметом кредитного договора могут быть денежные средства и вещи, определенные родовыми признаками. В момент передачи денежных средств или вещей в собственность должника прекращается право собственности на них кредитора. Но при этом, у него сохраняется право требования к должнику. Как правило валютой выступает азербайджанский манат - AZN. Но вместе с тем, в кредитном договоре возможно условие о предоставлении в кредит и других валют.

С предметом кредитного договора неразрывно связаны проценты за пользование денежными средствами. В этом случае и проценты так же уплачиваются в денежной форме. В соответствии с принципом свободы договора, формально размер процентов определяется по соглашению сторон. Однако, как отмечается в постановлении Конституционного Суда Азербайджанской Республики «О соответствии статьи 45 Закона Азербайджанской Республики “О банках и банковской деятельности в Азербайджанской Республике” статье 13.1, частям II и III статьи 29, статье 59 и статье 71.2 Конституции Азербайджанской Республики от 19 ноября 1999 года, «в кредитно-договорных отношениях гражданин становится экономически слабой стороной. Именно учитывая это, законодатель обеспечивает защиту прав экономически слабой стороны» [16].

Вызывает серьезные вопросы процесс уплаты процентов по кредитному договору. Так, в соответствии со статьей 741 ГК Азербайджана: «Если участниками договора обусловлено предоставление займа под проценты, проценты соответственно

должны быть уплачены по окончании одного года, а если долг подлежит возврату до истечения одного года, — одновременно с возвратом долга». При этом эта норма права носит императивный характер. Однако на практике чуть ли не каждый кредитный договор, заключаемый, например, банками, нарушает это императивное требование закона.

Срок кредитного договора, как правило, устанавливается по соглашению сторон. Обязанность заемщика считается исполненной с момента передачи им всей кредитной суммы, процентов по ней и комиссионных кредитной организации.

Заключение и выводы. Таким образом, можно заключить, что кредитный договор по своей сути является договорным обязательством. Он является, как правило, консенсуальным: вступает в силу с момента достижения сторонами соглашения по существенным условиям кредитного договора. Кредитный договор в основном носит возмездный характер, поскольку на одной стороне выступает кредитная организация, цель которой — извлечение прибыли. Субъектный состав определяет специфику правового регулирования данного договора. По своему содержанию кредитный договор подчиняется принципам возвратности, срочности и платности. Вместе с тем, законодательство в области договора займа должно быть серьезно улучшено. Так, представляется, что кредитный договор должен быть указан и регламентирован отдельно. Вопросы взимания процентов по кредитному договору, например со стороны таких кредитных учреждений, как банки, а также содержание статьи 744 (особое право заемщика

на расторжение договора) должны быть приведены в соответствие с установившейся практикой в этой области.

СПИСОК НАУЧНЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Салимов, С.М. Создание гражданского законодательства Азербайджанской ССР (1920-1923). - Баку, 1970.
2. Халафов, М.С. Гражданское право Азербайджанской ССР в период строительства социализма, 1920–1935 гг.: дис. ... д-ра юрид. наук. – Баку, 1973.
3. Xəlilov, N.Ş. Azərbaycanca mülki qanunvericiliyin məəllələşdirilməsi: tarix, mövcüd vəziyyət və inkişaf perspektivləri // Bakı, Juridical Sciences and Education, N (63), 2021. – s. 85 – 103.
4. Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право: Учебник. 3-е издание, переработанное и дополненное. Под ред. Е.А.Суханова. М., Волтерс Клувер, 2008. - 377 с.
5. Агаев, В.Б. Правовое регулирование кредитного договора по законодательству Азербайджанской Республики и Российской Федерации // Москва, Вестник Университета им. О.Е. Кутафина (МГЮА), №1, 2017, - с. 186-191.
6. Гражданское право: В 4 т. Том 3: Обязательственное право: Учебник. 3-е издание, переработанное и дополненное. Под ред. Е.А.Суханова. М. Волтерс Клувер, 2006. - 800 с.
7. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004, № 3, maddə 130.
8. «Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2009-cu il tarixli Qanunu // Azərbaycan Respubli-

- kasının Qanunvericilik Toplusu, 2010, № 2, maddə 72.
9. Закон Азербайджанской Республики от 2 мая 2000 года «О кредитных союзах» // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. Bakı, 2000.
  10. Олейник, О. М. Основы банковского права. Курс лекций. - М.: Юристъ, 1997. - 424 с.
  12. Кораев, К.Б. Правовое положение неплатежеспособного должника. – СПб., Издательство «Проспект», - 2016. – 190 с.
  13. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. Bakı, 2000, № 4, maddə 250.
  14. İsmayılova, V.N. Bank xidməti üzrə öhdəliklərin anlayışı və hüquqi təbiəti // Bakı, Qanun, 2022.
  15. Постановление Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики “О толковании некоторых положений статей 399.3, 399.4, 445 и 449 Гражданского Кодекса Азербайджанской Республики” от 24 декабря 2014 года // <https://constcourt.gov.az/ru/decision/866>
  16. Постановление Конституционного Суда Азербайджанской Республики О соответствии статьи 45 Закона Азербайджанской Республики “О банках и банковской деятельности в Азербайджанской Республике” статье 13.1, частям II и III статьи 29, статье 59 и статье 71.2 Конституции Азербайджанской Республики” от 19 ноября 1999 года // <https://constcourt.gov.az/ru/decision/438>
  17. Пьянкова, А. Ф. Гражданское право: общие положения о договоре: учебное пособие / А.Ф. Пьянкова; Пермский государственный национальный исследовательский университет. – Пермь, 2020. – 180 с.
  18. Гасанов, А. Ш. Банковское право Азербайджана (взгляд со стороны). Баку, 2013, 531 с.
  19. Dəmirçiyeva M.D. Mülki hüquq (ümumi hissə). Dərslük. Bakı: “Zərdabi Nəşr” MMC, 2022, 688 s.
  20. Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 624 s.

AZƏRBAYCANIN MÜLKİ HÜQUQ SİSTEMİNDƏ KREDİT MÜQAVİLƏSİ

**İsmayılova Vəfa Natiq qızı,
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi
“Mülki hüquq” kafedrasının doktorantı.**

Məqalədə Azərbaycan mülki qanunvericiliyində kredit müqaviləsi anlayışı müəyyən edilmiş, kredit müqaviləsinin müxtəlifliyi kimi onun əsas elementləri və məzmunu tədqiq edilmiş, kredit müqaviləsi üzrə ayrı-ayrı normalar təhlil edilmiş, onun müxtəlifliyi kontekstində məsələlər nəzərdən keçirilmişdir. Müəllif kredit müqaviləsinin hüquqi mahiyyəti, kredit müqaviləsinin forması və əsas şərtləri, kredit müqaviləsində faiz bəndi və s. kimi məsələlərin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirir. Tədqiqat əsasında müəllif kredit münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin optimal modelinin işlənilməsi üçün hazırlanması məqsədilə Azərbaycanın mövcud mülki qanunvericiliyinə bir sıra dəyişikliklərin edilməsi zərurəti barədə gəlidiyi qənaətləri əsaslandırır.

Açar sözlər: kredit müqaviləsi, borc, öhdəlik, mülki hüquq.

**LOAN CONTRACT IN THE CIVIL LAW SYSTEM
OF AZERBAIJAN**

Ismayilova Vafa Natig,
Baku State University Faculty of Law
Doctoral student of the "Civil Law" department.

In the article, the concept of a credit agreement in the civil law of Azerbaijan is defined, the main elements and the very content of the credit agreement are considered as types of the loan agreement, an analysis of separate norms about the loan agreement and its types, the credit agreement in the civil legislation of the Republic of Azerbaijan is carried out. The author pays special attention to the consideration of such questions as the legal nature of the credit agreement, the form and essential conditions of the credit agreement, the condition of interest in the credit agreement, etc. On the basis of the conducted research, the author substantiates the conclusions about the need to make a number of changes to the current civil legislation of Azerbaijan, in order to develop an optimal model of legal regulation of credit relations.

Key words: credit agreement, debt, obligation, civil law.

**AZERBAYCAN MEDENİ HUKUK SİSTEMİNDE
KREDİ SÖZLEŞMESİ**

Ismayilova Vafa Natigzizi,
Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi
"Medeni Hukuk" bölümü doktora öğrencisi.

Makalede, Azerbaycan medeni hukukunda kredi sözleşmesi kavramı tanımlanmış, kredi sözleşmesinin ana unsurları ve içeriği ile kredi sözleşmesinin çeşitliliği incelenmiş, kredi sözleşmesinin ayrı normları analiz edilmiş ve çeşitliliği bağlamındaki konular ele alınmıştır. Yazar, kredi sözleşmesinin hukuki niteliğini, kredi sözleşmesinin şeklini ve ana koşullarını, kredi sözleşmesindeki faiz maddesini vb. Açıklar, gibi konuların ele alınmasına özel önem verir. Araştırmaya dayanarak yazar, kredi ilişkilerinin yasal düzenlenmesinin optimal bir modelini geliştirmek için Azerbaycan'ın mevcut medeni mevzuatında bir dizi değişiklik yapılması gerektiğine ilişkin sonuçlarını doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: kredi sözleşmesi, borç, yükümlülük, medeni hukuk.

YÜKLƏRİN AVTOMOBİL YOLU İLƏ DAŞINMASININ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Vüsal Aslanov,
Bakı Dövlət Universiteti.
e-mail: vusal.aslanov@gmail.com

qələrsiz təsəvvür etmək olmaz. Hazırda şirkət və təşkilatların, habelə onlar arasında və öz aralarında münasibətlərə girən şəxslərin sayının artması ilə hüquqi baxımdan əməliyyatın düzgün aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətimiz hüquqi dövlət prinsipləri əsasında inkişaf etdiyi üçün hüquq münasibətlərinin elementləri arasında əməliyyatların düzgün icrası ictimai münasibətlərin inkişafına kömək edir.

Beynəlxalq əhəmiyyətli avtomobil daşımalarının təşkili ölkədaxili daşımaların təşkilindən daha ciddi və məsuliyyətli hazırlıq tələb edir. Müasir mərhələdə beynəlxalq avtomobil daşımalarının əhəmiyyəti göz qabağındadır. Əgər avtomobil nəqliyyatı ilə daşınmanı nəzərə alsaq, o zaman, ilk növbədə, digər nəqliyyat növləri ilə müqayisədə əhəmiyyətli üstünlüyü, yəni daşımının müştərinin konkret tələblərinə uyğunlaşdırmaq imkanını qeyd etmək lazımdır ki, bu da xidməti rahat və sərfəli edir. Hazırda daşımaların tənzimlənməsi sahəsində təşkilati, hüquqi, iqtisadi məsələlər kontekstində bir çox problemlər mövcuddur. Daşımının məqsədyönlü tənzimlənməsi yoxdur. Bu problem müasir reallığın bütün tələblərinə cavab verəcək, daşınma prosesi ilə bağlı bütün suallara cavabları özündə əks etdirən normativ hüquqi baza yaratmaqla həll edilə bilər. Beynəlxalq avtomobil daşımalarının həyata keçirilməsində bir çox mübahisəli vəziyyətlər mövcuddur. Onların arasında ən mühümləri aşağıdakılardır: vahid uçot və nəzarət sisteminin olmaması, nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsizliyinə təminat, gömrük məsələlərinin tənzimlənməsi zərurəti.

Açar sözlər: avtomobil daşımaları, Avropa İqtisadi Komissiyası, logistika, beynəlxalq daşıma müqaviləsi, sertifikatlaşdırma, lisenziyalaşdırma, təhlükəli yüklərin daşınması.

Dünya birliyinin indiki inkişaf mərhələsində həyat fəaliyyətinin təşkilini müxtəlif ölkələr arasında münasibətlərin birləşdirici həlqəsi olan ticarət-iqtisadi əla-

Nəqliyyat vasitələrinin kütləvi istifadəsi iqtisadiyyatın bütün sahələrində və sosial sahədə, əmək bazarında, şəhər siyasətində, pərakəndə ticarətin təşkilində, istirahətin təşkilində və cəmiyyətin digər sahələrində dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, avtomobilləşdirmə prosesi mahiyyətə qlobal xarakter almışdır. Hazırda ən inkişaf etmiş ölkələrdə sərnişin və yük daşımalarının ümumi həcmnin 75-80 %-i avtomobil nəqliyyatı ilə həyata keçirilir [6, s.409].

Malların və sərnişinlərin beynəlxalq avtomobil daşımaları bir sıra üstünlüklərə malikdir (manevr qabiliyyəti, çatdırılma sürəti, daha az sərt qablaşdırma tələbləri), buna görə də sabit artım tendensiyası mövcuddur. Onlar beynəlxalq müqavilə əsasında nəqliyyat vasitələri ilə həyata keçirilir. Bu, avtomobil daşımalarının tərəflərin seçdiyi və müəyyən

etdiyi avtomobil nəqliyyatı şirkətləri tərəfindən həyata keçirildiyi xüsusi bir müqavilə növüdür. Beynəlxalq daşımalarda avtomobil daşımalarının mühüm xüsusiyyəti onların hərəkətin idarə edilməsi baxımından beynəlxalq hüquqi tənzimləmə obyektı olmasıdır [5, s.140].

Xarici ticarət təşkilatlarının yüklərin daşınmasına olan tələbatını ən səmərəli şəkildə ödəməyə qadir olan avtomobil nəqliyyatı bu gün daşımlarla bağlı fəaliyyətin təşkilində aparıcı yerlərdən birini tutur, eyni zamanda ən etibarlı və müxtəlif əhəmiyyətli malların operativ çatdırılma növlərindən biridir [2, s.71].

Beynəlxalq əhəmiyyətli avtomobil daşımalarının təşkili ölkədaxili daşımların təşkilindən daha ciddi və məsuliyyətli hazırlıq tələb edir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, müəssisələr arasında ticarətin həcmının artması ilə dövlət daxilində həyata keçirilən daşımların da rolu artır.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, müasir mərhələdə beynəlxalq avtomobil daşımalarının əhəmiyyəti danılmazdır. Avtomobil nəqliyyatı ilə daşımlar digər nəqliyyat növləri ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə operativliyi, manevrliyi ilə seçilir. Məsələn, dəmir yolu ilə yük daşımaq, bu daşınmanın dəqiq olmasına baxmayaraq, malların çatdırılması üçün gözləmə müddəti xeyli uzun olacaq. Göndərən də müəyyən bir narahatlıqla üzləşir - dəmiryol işçiləri müştəriyə uyğunlaşmadığından, daşıyıcının iş rejimindən asılı olaraq yüklərin yola salınma vaxtını seçmək zərurəti yaranır.

Hava daşıyıcılarından istifadə edərkən, göndəricinin də çatdırılmanın operativliyinə və vaxtında olmasına etibar etmək hüququ

var, lakin hava yüklərinin daşınmasının əhəmiyyətli çatışmazlığı var - xidmətin yüksək qiyməti.

Həmçinin ölkələr arasında yüklərin daşınmasının əsas yollarından biri də dəniz daşımlarıdır - yüklərin gəmilərdən istifadə edərək dəniz yolu ilə çatdırılması. Dəniz daşımlarının üstünlüklərinə - aşağı qiymətə və böyük tutumlu və yükötürmə qabiliyyətinə baxmayaraq, bu nəqliyyat növünün çatışmazlıqları da var ki, bunlardan biri də hava və naviqasiya şəraitindən, habelə liman və infrastrukturdan asılılıqdır. Digər problemli məqam daşımların həyata keçirildiyi dövrlərin ərazi yerləşməsidir. Dünyanın heç də bütün ölkələrinin dənizə və ya böyük gəmiçilik çaylarına çıxışı yoxdur. İnkişaf etmiş yol şəbəkəsi avtomobil yolu ilə orta məsafədə daşınmaya üstünlük verir [13, s.164-169].

Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyat və daşıma bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərir. Daşımanın inkişafı daşımların artmasına səbəb olduğu kimi, daşıma xidmətlərinin yüksək səviyyəsi və imkanları da regionda investisiyaların və iqtisadi artımın səviyyəsinə faydalı təsir göstərir.

Adətən dövlətlərdə avtomobil nəqliyyatı bütün nəqliyyat növləri ilə daşınan yüklərin ümumi həcmının təxminən 50%-ni təşkil edir, yəni malların böyük əksəriyyətini avtomobil nəqliyyat vasitələri olmadan istehlakçılara çatdırmaq mümkün deyildir. Eyni zamanda, bütün nəqliyyat növlərinin ümumi yük dövriyyəsində avtonəqliyyat vasitələrinin payı bir neçə faiz belə təşkil etmir. Belə ki, avtomobil nəqliyyatının əsas fəaliyyət sahəsi məhsulun şəhərlərdə çatdırılması və dəmir yolu və dəniz nəqliyyatının nəqliyyat qovşaqlarında yüklərin çatdırılması və ixracıdır [9, s.384].

Beynəlxalq yük daşımalarında aparıcı rol avtomobil nəqliyyatına məxsusdur. Beynəlxalq daşımalarda daşımaların şərtləri təkcə daxili qaydalarla deyil, həm də müvafiq beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir. Sonunculara, xüsusən, 19 may 1956-cı il tarixli Beynəlxalq Avtomobil Daşımaları Müqaviləsi haqqında Konvensiya daxildir. Konvensiya yüklərin avtomobil nəqliyyatı ilə beynəlxalq daşınması şərtlərini, o cümlədən belə daşımalar üçün istifadə olunan sənədləri birləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Konvensiyanın əhatə dairəsinə, əgər malların qəbul edildiyi yer və müqavilədə göstərilən malların çatdırılması üçün nəzərdə tutulan yer iki müxtəlif ölkədə yerləşirsə, ən azı biri yaşayış yerindən və müqavilə tərəflərinin vətəndaşlığından asılı olmayaraq, Konvensiyanın tərəfi olarsa, o zaman bu əməliyyat adıçəkilən Konvensiyanın təsir dairəsinə düşür.

Daşınma prosesinin düzgün və aydın təşkilində yükün itməsinə, çatışmazlığına, zədələnməsinə və digər zərər hallarına görə nəqliyyat müəssisələrinin məsuliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi mühüm rol oynayır. Beləliklə, daşınan yüklərin təhlükəsizliyinə (yüklərin daşınması öhdəliyinin yerinə yetirilməməsi və ya lazımlıca yerinə yetirilməməsinə), pozulmuş hüquqların müdafiəsinin məhkəmə və qeyri-məhkəmə olaraq fərqləndirilməsi üsul və vasitələrinə görə məsuliyyət məsələsi aktuallaşır.

Pozulmuş hüquq və mənafehlərin müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnun praktiki həyata keçirilməsinin mümkünlüyü müəyyən şərtlərdən asılıdır. Yüklərin avtomobil nəqliyyatı ilə beynəlxalq daşınması müqaviləsindən irəli gələn mübahisələrdə məh-

kəməyə müraciət etmək hüququnun ilkin şərti beynəlxalq yurisdiksiya qaydalarına riayət edilməsidir. Beynəlxalq yurisdiksiya normaları məhkəmə orqanlarının müvafiq hüquq münasibətləri subyektlərinin pozulmuş hüquqlarını və qanuni mənafehlərini ən səmərəli şəkildə qoruyacaq dövlətin yurisdiksiyasını müəyyən etməyə yönəlmişdir [11, s.27-28]. Nəticədə, müvafiq məhkəmə hakimiyyətinin seçilməsi problemi yaranır. Məhkəməyə müraciət hüququnun həyata keçirilməsində beynəlxalq yurisdiksiyanın düzgün müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yüklərin avtomobil nəqliyyatı ilə beynəlxalq daşınmasına dair müqavilədən irəli gələn mübahisələrə hansı məhkəmə yurisdiksiyasının baxmağa səlahiyyətli olduğunu müəyyən etməkdə müəyyən çətinliklər yaranır.

Konvensiyaya uyğun daşınma ilə bağlı yaranan mübahisələrə görə, iddiaçı Konvensiyanın iştirakçısı olan ölkələrin məhkəmələrindən əlavə olaraq, növbəti şərtlərə cavab verən ölkənin məhkəməsinə də müraciət oluna bilər: cavabdehin daimi yaşayış yeri; cavabdehin əsas iş yeri və ya daşınma müqaviləsinin bağlandığı filial və ya təşkilatın yerləşdiyi yer; yükün daşınmaya qəbul yeri və ya yükün çatdırılması üçün nəzərdə tutulmuş yerin məhkəməsinə. Digər məhkəmələrə müraciət etmək yolverilməzdir [7, s.318].

Beləliklə, qeyd edilənlər onu deməyə əsas verir ki, Konvensiyaya uyğun olaraq həyata keçirilən beynəlxalq avtomobil daşımalarından irəli gələn mübahisə ilə bağlı iddia bu beynəlxalq müqavilənin iştirakçısı olan ölkələrin səlahiyyətli məhkəməsinə pro-

roqasiya haqqında sazişdə nəzərdə tutulmuş qaydada verilə bilər. Yalnız belə bir razılaşma olmadıqda, iddiaçının mülahizəsinə əsasən, məsələn, cavabdehin adı yaşayış yerinin və ya malların qəbulu (çatdırılma) yerinin olduğu ölkənin məhkəməsinə iddia qaldırmaq mümkündür.

Dövlətlərin məhkəmələri, Konvensiyanın iştirakçısı olan başqa ölkənin məhkəməsinin seçilməsi ilə bağlı mövcud razılaşmaya baxmayaraq, seçilmiş xarici məhkəmə nədənsə işə baxmamaq qərarına gəldiyi təqdirdə yaranan mübahisəni onun baxılması üçün qəbul etməkdən imtina etməməlidir. Yerli məhkəməsi iddiaya baxmaqdan imtina edərsə, iddiaçı qanunla təmin edilmiş məhkəmə müdafiəsi hüququndan məhrum edilə bilər.

Beynəlxalq daşıma müqaviləsi üzrə təhvil verilməsi zamanı proroqasiya müqaviləsinin şərtlərinin avtomatik bölüşdürülməsi heç də həmişə tərəflər arasında münasibətlərdə maraqların zəruri balansını saxlamağa imkan vermir və bəzən borclunun (cavabdehin) mənafeələrinin müdafiəsini çətinləşdirə bilər. Buna görə də, borclunun hüquqlarını bərabər şəkildə müdafiəsinə təminat vermək, ola bilsin ki, onun tapşırığın icrasına razılığını almaqla, əgər proroqasiya müqaviləsinin icrası borclunu bilərəkdən zərərli vəziyyətə salırsa, çox vacibdir [12, s.309].

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, avtomobil nəqliyyatı vahid nəqliyyat sistemində lider mövqe tutur. Bütün nəqliyyat növləri ilə daşınan yüklərin həcmnin 80%-ni təşkil edir. Avtomobil nəqliyyatı artan təhlükə obyektidir, buna görə də sertifikatlaşdırma və lisenziyalaşdırma yol hərəkəti təhlükəsizliyinə, vətəndaşların həyat və sağlamlığına, habelə ətraf mühitə yönəldilmişdir. İqtisadiyyatın

sabitləşməsi və yüksəldilməsi, ölkənin bütövlüyünün təmin edilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün dinamik inkişaf edən, dayanıqlı fəaliyyət göstərən və balanslaşdırılmış milli nəqliyyat sisteminin yaradılması zəruri şərtidir.

Beləliklə, təhlükəli yüklər nəqliyyat qəzası nəticəsində insanların sağlamlığına və ya həyatına və ya ətraf mühitə zərər verə bilən yüklərdir. Təhlükəli yüklərə saxlama, yükləmə, boşaltma və daşıma şəraitində partlayışa, yanğına və ya ümumilikdə nəqliyyat vasitələrinin, anbarların, qurğuların, bina və tikililərin hər hansı dağılmasına və ya zədələnməsinə (xəsəret, zəhərlənmə, yanıqlar, radiasiya və ya insanların və heyvanların digər xəstəlikləri), habelə ölümə səbəb ola bilən bütün maddələr və obyektlər daxildir.

Təhlükəli yüklərin daşınması üçün tənzimləmə mənbəyi Avropa İqtisadi Komissiyasının Daxili Nəqliyyat Komitəsi çərçivəsində hazırlanmış 30 sentyabr 1957-ci il tarixli Təhlükəli yüklərin beynəlxalq avtomobil nəqliyyatı ilə daşınmasına dair Avropa Sazişidir (ADR Qaydaları) [10, s.497-499].

Təhlükəli yüklərin daşınmasının spesifikasiyi təhlükəli yüklərin daşınmasının hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün tələb olunan vaxtdır. Xərclənən vaxt pula çevrilir.

Təhlükəli yüklərin daşınması zamanı artan təhlükəsizlik tələblərinə riayət etmək lazımdır. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün əsas şərtlər bunlardır: ADR qaydalarına uyğun avtomobil avadanlığı (ADR sertifikatının alınması); ixtisaslaşdırılmış məktəbdə sürücü hazırlığı və ADR sertifikatının (təhlükəli yüklərin daşınmasına icazə) alınması; xüsusi müşayiətedici sənədlərin hazırlanması; nəqliyyat vasitələrinin dizaynının xüsusiyyətləri

və təhlükəli yüklərin daşınmasında personala olan tələblər [4, s.110].

Təhlükəli yüklər yalnız tam xüsusi nəqliyyat vasitələri və texniki sənədlər üçün mövcud normativ sənədlərə (texniki tapşırıq, istehsal, sınaq və qəbul üçün texniki şərtlər) uyğun hazırlanmalı olan xüsusi və ya bu məqsəd üçün xalq təsərrüfatında istifadə olunan avtonəqliyyat vasitələrinin yenidən təchiz edilməsi (yenidən təchiz edilməsi) üçün xüsusi uyğunlaşdırılmış nəqliyyat vasitələri ilə daşınmalıdır.

Təhlükəli yüklərin daşınmasının ekoloji aspekti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif nəqliyyat növləri ilə daşınan təhlükəli maddələrin ətraf mühitə təsiri geri dönməz dəyişikliklərə, hətta flora və faunanın məhvinə səbəb ola bilər. Ekoloji tarazlıqdan kənarlaşmalar xüsusilə nəzərə çarpır, bu da qəzalara - təhlükəli yüklərlə qəzalara səbəb olur. Məsələn, xalq təsərrüfatına dəyən ziyan insanların ölümünə və xəstəliyinə səbəb olur; ətraf mühitə zərər (ekoloji zərər); texniki qurğuların zədələnməsi və yolların, sənaye obyektlərinin, yaşayış binalarının dağıdılması; nəqliyyat qovşaqlarına (dəmir yolu və avtomobil stansiyaları, limanlar və hava limanları), memarlıq və tarixi abidələrə və qoruqlara, habelə rekreasiya zonalarına ziyan vurulması. Buna görə də, bir çox ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar artıq belə yüklərin daşınması zamanı fəvqəladə halların aradan qaldırılması üçün müxtəlif təşkilati tədbirlər sistemlərini işləyib hazırlayıblar.

Dövlətlər arasında ticarətin inkişafı, çoxlu sayda xarici iqtisadi sövdələşmələrin bağlanması ilə ucuz, rahat, sürətli nəqliyyata ehtiyac yaratmışdır ki, bu da onun iştirakçıları üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçir-

rilməsində təminatların olmasını nəzərdə tutur. Bu şəraitdə yükün “qapıdan-qapıya” çatdırılma imkanı, daşınmaların olmaması, yükün təhlükəsizliyi və çatdırılma sürəti kimi avtomobil nəqliyyatının özünəməxsus xüsusiyyətləri meydana çıxmışdır [8, 656].

Beynəlxalq avtomobil daşımalarının mühüm xüsusiyyəti avtonəqliyyat vasitələrinin sərhədi keçərək başqa dövlətin ərazisini izləməsidir. Avtomobil nəqliyyatı daşımanın yüksək valyuta səmərəliliyini təmin edir. Xarici ticarət daşımaları avtomobil nəqliyyatından istifadə etməklə ən tez və ən aşağı qiymətə həyata keçirilir, çünki bu nəqliyyat növü aşağıdakı üstünlüklərə malikdir: qablaşdırma daha kiçik həcməldə tələb olunur və bəzi hallarda tələb olunmaya bilər, manevr qabiliyyəti, malların müntəzəm çatdırılması.

Dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi avtomobil nəqliyyatı ilə bir dövlətin ərazisindən digər dövlətin ərazisinə daşınan yüklərin həcmının artmasına səbəb olmuşdur. Daşıma müqaviləsinin, onun hüquqi mahiyyətinin, daşıma prosesinin iştirakçıları arasında münasibətlərin tənzimlənməsinin öyrənilməsinə ehtiyac vardır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müqavilə hüquqi öhdəliklərin yaranmasına əsas verən əsas hüquqi fakt kimi çıxış edir. Bu və ya digər dövlətdə avtomobil nəqliyyatı ilə yüklərin daşınması müqaviləsi, vəzifəsi malların daşınması prosesində inkişaf edən hüquqi münasibətləri rəsmiləşdirməkdən ibarət olan müstəqil bir nəqliyyat müqaviləsi növüdür [1, s.35-38]. Bu növ müqavilə həm də yalnız ona xas olan xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Hazırkı mərhələdə yüklərin beynəlxalq avtomobil daşınması müqaviləsinin məzmunu, onun hüquqi mahiyyəti mövcud bey-

nəlxalq iqtisadi münasibətlərə uyğun gəlmiş və ona görə də təkmilləşdirilməyə ehtiyac var.

Bu illər ərzində beynəlxalq avtomobil daşımalarının hüquqi mahiyyəti və hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə dair hüquq ədəbiyyatında müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Bu mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, nəqliyyat müstəqil iqtisadi fəaliyyət sahəsidir və onun əsasını yüklərin daşınması ilə bağlı xidmətlərin göstərilməsi təşkil edir.

Beynəlxalq avtomobil daşımalarının həyata keçirilməsində tərəflər arasında münasibətlərin tənzimlənməsi forması yüklərin daşınmasının təşkili haqqında Sazişdir. Bu müqavilələrin praktiki tətbiqi və onların rolu müxtəlifdir, lakin onların bağlanma məqsədi ümumidir - beynəlxalq avtomobil daşımaları prosesində tərəflər arasında münasibətlərin tənzimlənməsi.

Böyük həcmdə yüklər avtomobil nəqliyyatı ilə daşındığından bu daşımalar kifayət qədər öyrənilməmişdir və yüklərin daşınmasının təşkilində tərəflər arasında münasibətlərin tənzimlənməsi üçün zəruri vasitə bu müqavilələrin bağlanmasıdır. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası da daxil olmaqla, bir çox ölkələrdə müqavilənin rolu artmağa başlamışdır, bu da, ölkənin iqtisadi sisteminin yenidən qurulması ilə bağlıdır.

Avtomobil nəqliyyatı ilə beynəlxalq yükdaşıma müqaviləsi yükü göndərən tərəfindən hesab-faktura ilə birlikdə daşıyıcıya təhvil verildiyi, daşıyıcının malları daşımağa qəbul etdiyi və yazılı şəkildə bağlandığı andan icra edilmiş sayılır.

Elmi dövriyyədə beynəlxalq daşıma müqaviləsinin konsensual xarakterə malik olması

barədə fikirlərə rast gəlinir. Lakin, mübahisəsiz olaraq qeyd etməliyik ki, hüquq ədəbiyyatında bu müqavilənin konsensual və ya real müqavilə kimi tanınması ilə bağlı mübahisələr ola bilməz. Belə ki, daşıma müqaviləsinin icrası üçün razılıq əldə edildiyi andan və ya malların təhvil verildiyi andan müqavilə bağlanılacaqdır. Malların təhvil verildiyi andan daşıyıcının üzərinə əsas öhdəliklər düşür, ona görə də, müqavilə bağlanan zaman daşıyıcı bu məsələdə həlledici rol oynamır. Malların beynəlxalq avtomobil daşımaları müqaviləsinə real müqavilələr kateqoriyasına aid etmək daha məqsədəuyğundur, çünki, bütün məsuliyyət yalnız yükü qəbul etdiyi andan daşıyıcının üzərinə düşür və o, yalnız yükü qəbul etdikdən sonra daşınmanı həyata keçirməyə başlayır [14, s.45].

Beynəlxalq daşıma müqaviləsinin icrası prosesində qanunların ziddiyyəti prinsipləri əsasında maddi qaydalar tətbiq edilir. Yol nəqliyyatı ilə bağlı mübahisələrin məhkəmələrdə müzakirəsi zamanı mövcud beynəlxalq müqavilələrdə suallara cavab verilmədiyindən məhkəmə orqanları müəyyən problemlərlə üzləşir. Hazırda avtomobil nəqliyyatı ilə beynəlxalq yükdaşımalara dair müqavilənin tənzimlənməsi sahəsində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi zəruridir. Bununla əlaqədar olaraq avtomobil nəqliyyatı ilə bağlı yeni regional və ikitərəfli sazişlərin qəbul edilməsinə, o cümlədən əsas çoxtərəfli müqavilələrə yenidən baxılması, maddi hüquq normalarının məzmununun aydınlaşdırılması gərəkdir.

Yüksək əməliyyat və kommersion manevr qabiliyyəti, digər nəqliyyat növləri ilə qarşılıqlı əlaqəyə texnoloji uyğunlaşma, istehsal və logistika təşkilatları avtomobil nəqliyyatına

böyük imkanlar və üstünlüklər verir [3, 25].

Beləliklə, avtomobil nəqliyyatı ilə təhlükəli yüklərin daşınması zamanı baş verən qəzalar nəticələrinin yüksək şiddəti ilə xarakterizə olunur. Avtomobil nəqliyyatı ilə təhlükəli yüklərin daşınması zamanı baş verən qəzaların əsas səbəbi həm göstərilən yüklərin daşındığı nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri, həm də digər nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti təhlükəsizliyi tələblərinin pozulmasıdır.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, yüklərin avtomobil nəqliyyatı ilə beynəlxalq daşınması müqaviləsi elə bir müqavilədir ki, ona görə bir tərəf, daşıyıcı yükü müəyyən edilmiş müddət ərzində qəbul etməyi, onu təhlükəsiz və sağlam şəkildə müəyyən edilmiş təyinat yerinə ötürməyi öhdəsinə götürür, tərəflər arasında razılaşdırılaraq onu yükə verir, digər tərəf, yükə göndərən isə yükü daşıyıcıya verir və ona daşıma haqqını ödəməyi öhdəsinə götürür. Avtomobil nəqliyyatı ilə yüklərin daşınması müqaviləsinin məzmunu daşıma iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini müəyyən edən, yüklərin təyinat yerinə vaxtında çatdırılmasını və təhlükəsiz şəkildə alıcıya verilməsini təmin edən şərtlər toplusudur.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Базаренко А.И. Понятие договора перевозки грузов автомобильным транспортом // Право: история, теория, практика: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2017 г.). СПб., 2017, с. 35-38.
2. Бесалашвили М.З. Международные автомобильные перевозки на современном этапе: значение и преимущество // Право и Практика, 2015, с. 70-74.
3. Благодарный, Г. Снять барьеры на пути автотранспортников // Транспорт России, 2007, №2, с. 25.
4. Булатских, М.М. Специфика и проблемы перевозки опасных грузов автомобильным транспортом // Международный журнал гуманитарных и естественных наук, № 3-1 (54), 2021, с. 110.
5. Кривенький, А.И. Международное частное право. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2014, с. 140.
6. Майборода М.Е., Беднарский В.В. Грузовые автомобильные перевозки. М., 2008, с. 409.
7. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Н.И. Марышева. М., 2004, с. 318.
8. Международное частное право: учебник / под ред. Г.К. Дмитриевой. М., 2000, 656 с.
9. Предпринимательская деятельность. Основы логистики. Сборник студенческих работ. Ч. 2. М., 2012, с. 384.
10. Солдатова, М.В. Анализ состояния перевозок опасных грузов автомобильным транспортом // Молодой ученый, 2016, № 1 (105), с. 497-499.
11. Щукин, А.И. Вопросы подсудности в международных договорах с участием России. М., 2015, с. 27-28.
12. Щукин, А.И. Отдельные вопросы применения правил о судебной юрисдикции, предусмотренных в конвенции о договоре международной дорожной перевозки грузов // Вестник ВГУ. Серия: Право, 2017, № 4, с. 309.
13. Эргель, А.Г., Белоусова Е.В. Правовая природа фидуциарных договоров // Ученые записки. Сборник статей ученых и аспирантов Адыгейского филиала Московской открытой социальной академии. Вып. 6. Краснодар, 2008, с. 164-169.
14. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq nəqliyyat hüququ. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: "QHT nəşriyyatı" MMC, 2013, 614 s.

МЕЖДУНАРОДНО ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕВОЗКИ ГРУЗОВ АВТОМОБИЛЬНЫМ ТРАНСПОРТОМ

Вюсал Асланов,
Бакинский государственный университет.
электронная почта: vusal.aslanov@gmail.com

Организация международных автомобильных перевозок требует более серьезной и ответственной подготовки, чем организация внутренних перевозок. На современном этапе очевидна важность международных автомобильных перевозок. Если брать во внимание перевозки автомобильным транспортом, то в первую очередь следует отметить его существенное преимущество перед другими видами транспорта, т. е. возможность адаптации перевозки под конкретные требования заказчика, что делает услугу удобной и доступной. В настоящее время существует множество проблем, связанных с наличием организационно-правовых и экономических вопросов в сфере регулирования перевозок. Целенаправленного регулирования перевозок нет. Эта проблема будет отвечать всем требованиям современной действительности и может быть решена путем создания нормативной базы, включающей ответы на все вопросы, связанные с перевозочным процессом. При осуществлении международных автомобильных перевозок возникает множество спорных ситуаций. Важнейшие из них: отсутствие единой системы учета и контроля, обеспечение сохранности транспортных средств, необходимость регулирования таможенных вопросов.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, Европейская экономическая комиссия, логистика, договор международной перевозки, сертификация, лицензирование, перевозка опасных грузов.

INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF CARGO TRANSPORTATION BY ROAD TRANSPORT

Vusal Aslanov,
Baku State University.
e-mail: vusal.aslanov@gmail.com

The organization of international road transport requires more serious and responsible preparation than the organization of domestic transport. At the present stage, the importance of international road transport is obvious. If we take into account transportation by road, then first of all it should be noted its significant advantage over

other modes of transport, i.e. the ability to adapt the transportation to the specific requirements of the customer, which makes the service convenient and affordable. Currently, there are many problems associated with the presence of organizational, legal and economic issues in the field of transportation regulation. There is no purposeful regulation of transportation. This problem will meet all the requirements of modern reality and can be solved by creating a regulatory framework that includes answers to all questions related to the transportation process. In the implementation of international road transport, there are many controversial situations. The most important of them: the lack of a unified system of accounting and control, ensuring the safety of vehicles, the need to regulate customs issues.

Key words: road transport, European Economic Commission, logistics, international transport agreement, certification, licensing, transportation of dangerous goods.

KARAYOLU İLE KARGO TAŞIMACILIĞININ ULUSLARARASI-HUKUKİ YÖNLERİ

Vusal Aslanov,
Bakü Devlet Üniversitesi.
e-posta: vusal.aslanov@gmail.com

Uluslararası araba taşımacılığının organizasyonu, yurtiçi taşımacılığın organizasyonundan daha ciddi ve sorumlu bir hazırlık gerektirir. Modern aşamada uluslararası araba taşımacılığının önemi açıktır. Karayolu taşımacılığını ele alırsak, o zaman, her şeyden önce, diğer taşıma türlerine göre önemli avantajı, yani taşımayı müşterinin özel gereksinimlerine göre uyarlayabilme, bu da hizmeti uygun ve uygun hale getirmesine dikkat edilmelidir. Halihazırda ulaştırma düzenlemesi alanında organizasyonel, yasal ve ekonomik konular bağlamında birçok sorun bulunmaktadır. Ulaştırmanın amaçlı bir düzenlemesi yoktur. Bu sorun, modern gerçekliğin tüm gereksinimlerini karşılayacak ve ulaşım süreci ile ilgili tüm soruların cevaplarını içerecek normatif bir yasal çerçeve oluşturularak çözülebilir. Uluslararası karayolu taşımacılığının uygulanmasında birçok tartışmalı durum bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır: birleşik bir muhasebe ve kontrol sisteminin olmaması, araçların güvenliğinin sağlanması, gümrük konularının düzenlenmesi ihtiyacı.

Anahtar Kelimeler: karayolu taşımacılığı, Avrupa Ekonomik Komisyonu, lojistik, uluslararası taşımacılık sözleşmesi, belgelendirme, lisanslama, tehlikeli madde taşımacılığı.

BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQUN TƏTBİQ SAHƏSİ

Məmmədov Nəsir Natiq oğlu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
BDU-nun doktorantı.

E-mail: lala-axmedova@mail.ru

üçün bu çoxcəhətli anlayışın hüquqi xüsusiyyətlərini dərk etmək imkanı yaranır. Lakin həmin dərkətmə alətləri bu anlayışın məzmununu kifayət qədər dəqiqliklə müəyyən

etməyə imkan verən meyarlar təklif etmir. Burada müəyyən aydınlaşdırma lazımdır. Həqiqətən də, vəziyyətin hüquqi cəhətdən necə müəyyən edilməsindən asılı olaraq, müxtəlif hallarda müxtəlif normalar tətbiq edilir. Nəzərə alınmalı olan hüquqi rejimlər heç də həmişə eyni olmur və özündə, məsələn, beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişə şəraitini əks etdirib-etdirməməsindən asılı olur [9].

Beynəlxalq humanitar hüququn tətbiqinin, bir qayda olaraq, aşağıdakı sahələri fərqləndirilir:

- a) vəziyyətə görə tətbiq (ratione situations);
- b) şəxslərə görə tətbiq (ratione

personae);

- c) zamana görə tətbiq (ratione temporis);
- ç) məkana görə tətbiq (ratione loci).

Vəziyyətə görə tətbiq onu nəzərdə tutur ki, beynəlxalq humanitar hüquq yalnız silahlı münaqişə halında tətbiq edilir. Yəni beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiq edilməsi üçün silahlı münaqişə vəziyyətinin mövcud olması vacib şərtidir. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi yalnız obyektiv şərtlərin mövcud olması ilə şərtlənir və döyüş aparən tərəflərin situasiyanı necə təsvir etməsindən asılı deyildir. Əgər iki və ya daha çox dövlət arasında

Bu məqalədə beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsi araşdırılmışdır. Məqalədə ardıcıl olaraq beynəlxalq humanitar hüququn vəziyyətə görə, şəxslərə görə, zamana görə və məkana görə tətbiqi məsələləri təhlil edilmişdir. Müəllif beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsinin olduqca mürəkkəb və çoxcəhətli bir kateqoriya olduğunu, həmin tətbiq sahəsinə daxil olan halların və bunu şərtləndirən meyarların tam dəqiqliyi təyin olunmadığını diqqətə çatdırır. Həmçinin məqalədə hərbi əsirlərin mübadiləsi institutunun beynəlxalq humanitar hüququn mənbəyini təşkil edən konvensiyalarda hüquqi aspektdə təsbit edilməsi zərurəti, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının sülhyaratma əməliyyatlarına tətbiqinin xüsusiyyətləri, eləcə də kiberməkanda baş verən silahlı münaqişələrə münasibətdə beynəlxalq humanitar hüququn tətbiqi kimi xüsusi aktualıq kəsb edən məsələlər tədqiq edilir.

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq, beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq silahlı münaqişə, Cenevrə konvensiyaları, beynəlxalq humanitar hüququn tətbiqi, vəziyyətə görə tətbiq, şəxslərə görə tətbiq, zamana görə tətbiq, məkana görə tətbiq.

Beynəlxalq humanitar hüququn məqsədi silahlı münaqişələrin nəticələrini məhdudlaşdırmaqdan ibarət olsa da, onun maddi tətbiq sahəsinə düşən halların tam və dəqiq dairəsi birmənalı surətdə müəyyən edilməyib. Müvafiq konvensiyalar silahlı münaqişələrin müxtəlif tiplərini qeyd etdiyi

silahlı münaqişə yaranırsa, hətta döyüşən tərəflərin özləri müharibə vəziyyətini etiraf və təsdiq etməsələr belə, həmin münaqişə beynəlxalq münaqişə kimi xarakterizə olunur. Beynəlxalq silahlı münaqişə hallarında dörd Cenevrə konvensiyası və I Əlavə Protokol tətbiq edilir [7, s. 23]. Konkret situasiyalardan asılı olaraq bu hallar dövlətlər arasında açıq münaqişə və ya əvvəllər mövcud olmuş daxili münaqişəyə müdaxilə xarakteri kəsb edə bilər. Sonuncu halda münaqişə beynəlmilləşir.

Cenevrə Konvensiyalarının kommentariyasında qeyd olunur ki, münaqişənin davam etmə müddəti, dağıdıcılıq təsiri, qurbanların sayından asılı olmayaraq dövlətlər arasında baş verən silahlı qüvvələrin tətbiqinə səbəb olan hər hansı bir mübahisə 2-ci maddənin mənasına görə silahlı münaqişə hesab olunur. Yuqoslaviya Tribunalı çərçivəsində Tadiçin apellyasiyası üzrə Apellyasiya Kamerasının qeyd şərtində göstərilir ki, silahlı münaqişə, əgər o iki və ya daha çox dövlətin arasında baş verirsə, beynəlxalq xarakter daşıyır. Bundan başqa, bir dövlətin ərazisində başlayan daxili hərbi münaqişə də beynəlxalq xarakter ala bilər. Bu, o zaman baş verir ki, həmin münaqişəyə başqa dövlət qarışır və ya daxili hərbi münaqişənin bəzi iştirakçıları həmin müdaxilə edən dövlətin adından hərəkət edirlər [6, s. 22].

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin birinci Cenevrə Konvensiyasına dair Kommentariyasında belə bir mövqe ifadə olunur ki, silahlı münaqişə vəziyyətinin mövcudluğunun müəyyən edilməsi iki və ya daha çox dövlət arasında düşmənçilik zəmnində silahlı qüvvələrin tətbiqi ilə müşayiət olunan qarşıdurmanın olması ilə təsbit edilir. Bu tərif beynəlxalq silahlı münaqişələrə şamil olunur. Beynəlxalq cinayət tribunallarının

fəaliyyətində həm doktrinal, həm də praktiki səviyyədə geniş tanınan tərif silahlı münaqişəni onun beynəlxalq xarakter daşıyıb-daşımamasından asılı olmayaraq müəyyən edir: “dövlətlərarası münasibətlərdə silahlı qüvvələrin tətbiqi və ya dövlət hakimiyyəti ilə mütəşəkkil silahlı qruplaşmalar arasında və ya dövlətin hüduqları daxilində belə qruplaşmalar arasında uzunmüddətli silahlı zorakılıq” [14, s. 44-53]. Silahlı münaqişə əsasən üç konkret situasiyada mövcud ola bilər:

- tərəflər arasında müharibə elan edilməzdən əvvəl mövcud olan silahlı münaqişə;
- müharibə edilmədən baş verən silahlı münaqişə;
- azadlıq mübarizəsinin təzahürü olan silahlı münaqişə.

Bəlli intensivliyə çatmış beynəlxalq xarakter daşımayan silahlı münaqişə zamanı II Əlavə Protokol tərtib edilir. Göstərmək lazımdır ki, qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrə dair beynəlxalq humanitar hüquq normaları beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrə dair normalardan əhəmiyyətli dərəcədə azdır. Qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişə dedikdə, razılığa gəlmiş yüksək tərəflərdən hər hansı birinin ərazisində, onun silahlı qüvvələri ilə hökumət əleyhinə silahlı qruplaşmalar və ya onun ərazisinin bir hissəsinə nəzrət edən digər mütəşəkkil silahlı qruplar arasında baş verən silahlı münaqişə nəzərdə tutulur.

R.Ə.Axundov göstərir ki, beynəlxalq hüquqi baxımdan beynəlxalq silahlı münaqişələrə silahlı münaqişələr hüququ bütövlükdə tətbiq edilsə, qeyri-beynəlxalq münaqişələrə onların müəyyən bir hissəsi tətbiq edilir. Bu mənada qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr üçün beynəlxalq humanitar hüququn ayrıca yarım sahəsi (institutu) fəaliyyət göstərməkdədir [1, s. 15].

Cenevrə konvensiyaları üçün ümumi olan 3-cü maddə qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişəyə anlayış verməsə də, Cenevrə Konvensiyalarına II Əlavə Protokol belə münaqişələrin məzmununun və strukturunun dəqiqləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Göstərilən protokol daxili asayişin, qaydanın, nizam-intizamın pozulması, habelə daxili gərginlik hallarını silahlı münaqişə kimi müəyyən etmir və beləliklə, göstərilən hallar qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələr kateqoriyasından istisna olunur.

Cenevrə Konvensiyalarına II Əlavə Protokolun 1-ci maddəsində göstərilir ki, “3-cü ümumi maddəni təkmilləşdirən və tamamlayan, 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyasına əlavə olunan bu Protokol, Konvensiyanın mövcud şərtlərini və əlavələrinə dəyişiklik etmədən 1-ci Protokolda əhatə olunmayan və razılığa gəlmiş Yüksək Tərəflərdən birinin ərazisində həmin Tərəfin silahlı qüvvələri ilə, məsul rəhbərlik altında davamlı və razılaşıdırılmış hərbi əməliyyatlar aparmaq və bu Protokolu icra etmək iqtidarında olacaq qədər sözügedən Tərəfin ərazisinin bir qismi üzərində nəzarəti həyata keçirən müxalifət qüvvələri və ya digər silahlanmış mütəşəkkil dəstələr arasında baş verən bütün silahlı münaqişələrə tətbiq olunmalıdır. Bu Protokol silahlı münaqişə olmadığına görə iğtişaslara, ayrıca götürülmüş və təsadüfi zorakılıq əməlləri və buna oxşar digər aktlar kimi ölkədaxili iğtişaş və gərginlik vəziyyətlərinə tətbiq edilməməlidir” [2, s. 83-84].

T.D.Matveyeva qeyd edir ki, humanitar hüquq silahlı münaqişə əlamətlərini özündə əks etdirən real şəraitin yaranmasından bilavasitə sonra fəaliyyət göstərməyə başlayır. Cenevrə konvensiyalarına uyğun olaraq beynəlxalq humanitar hüquq “ilk atəşin aşılması ilə” tətbiq edilməyə başlayır və “hərbi əmə-

liyyatların ümumilikdə sona çatması ilə” onun tətbiqi dayanır. Müharibə və ya istənilən digər silahlı münaqişə elan olunduğu halda, hətta tərəflərdən biri müharibə vəziyyətinin mövcudluğunu qəbul etməsə belə, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi üçün əsas yaranır. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının müdafiə imkanlarından hərbi əməliyyatlarda bilavasitə iştirak etməyən şəxslər istifadə edir. Bunlar silahı yerə qoyan, habelə xəstəlik, yaralanma, tutulma və istənilən digər səbəblərə görə hərbi əməliyyatlarda iştirakı dayandıran şəxslərdir. Həmin şəxslərə münasibətdə aşağıdakılar qadağandır:

- onların həyatına və fiziki toxunulmazlığına qəsd etmək, xüsusən də, adamöldürmənin bütün növləri, şikəst etmək, sərt davranmaq, işgəncə və əzab vermək;

- onları əsir götürmək;

- insan ləyaqətini alçaltmaq, xüsusən də, təhqiredici və aşağılayıcı davranışlara yol vermək;

- lazımı qaydada yaradılan məhkəmə tərkibindən verilmiş ilkin qərar olmadan mühakimə etmək və cəza vermək [11, s. 316-318].

Beynəlxalq humanitar hüquq şəxslərə münasibətdə daha məhdud tətbiq sahəsinə malikdir. Beynəlxalq silahlı münaqişə halında tətbiq edilən normaların əksəriyyəti “himayə olunan şəxslərə” aiddir. Vətəndaşı olduqları dövlətin hakimiyyəti altında olanlar isə həmin şəxslərə aid deyil. Bununla belə, daxili silahlı münaqişə halında tətbiq edilən normalar dövlətin öz vətəndaşlarına münasibətdə öhdəliklərini müəyyən edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, yaralılara, xəstələrə və gəmi qəzetinə məruz qalanlara yardım etmək öhdəliyi hansı tərəfə məxsus olmasından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil edilir [15; 16, s. 119].

Cenevrə qanunvericiliyi silahlı münaqişədə xüsusilə müdafiəsiz olanları, döyüşdə iştirak etməyənləri və hərbi əsirlər kimi müxtəlif sinif insanları mühafizə etmək üçün hüquqi rejimlərin qarşılıqlı əlaqəsini təşkil edir [2, s. 78]. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, I Cenevrə Konvensiyası quru döyüşləri üzrə yaralı və xəstələrin, II Cenevrə Konvensiyası dəniz döyüşləri üzrə yaralı, xəstə və gəmi qəzasına uğrayan şəxslərin, III Cenevrə Konvensiyası hərbi əsirlərin, IV Cenevrə Konvensiyası isə mülki əhalinin himayə edilməsini nəzərdə tutur.

Fiziki şəxslərin müdafiəsinə dair istənilən hüquqi yanaşma çox vaxt dilemma ilə qarşılaşır. Daha səmərəli müdafiənin təmin olunması üçün həmin müdafiənin şamil olunduğu şəxslərin dairəsi dəqiq müəyyən edilməlidir. Onlara daha yüksək himayə tədbirlərinin tətbiqi edilməsi digər şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş ümumi müdafiənin zəiflədilməsi riskini yaradır. Humanitar hüquq üzrə müdafiənin şamil olunduğu şəxslər dairəsinin dəqiq müəyyən edilməsi bu və ya digər şəxslər kateqoriyasının həmin şəxslər dairəsinə aid edilməsi ilə bağlı mübahisələr yarada bilər. Bunlar isə silahlı münaqişə qurbanlarına zəruri yardımların göstərilməsində ləngimələrə və çətinliklərə səbəb ola bilər. Belə hallara, məsələn, dövləti təmsil etməyən transmilli silahlı qrupların üzvlərinə kombatant statusunun şamil edilməsi ilə bağlı mübahisəni misal göstərmək olar. Beynəlxalq humanitar hüquqda mülki əhali, kombatantlar, yaralılar və xəstələr, qadınlar və uşaqlar, tutulmuş və tərki silah edilmiş şəxslər, hərbi əsirlər, işğal edilmiş və ya mühasirəyə alınmış ərazilərin sakinləri üçün fərqli normalar mövcuddur. Belə yanaşmanın üstünlüyü ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərinin vəziyyətdən asılı olaraq məruz qaldıqları konkret

təhdidlərdən qorunması üçün daha adekvat hüquq normalarının formalaşdırılması imkan yaratmasıdır [12]. Bu metodun mənfi cəhəti isə ondan ibarətdir ki, şəxslər dairəsi nə qədər qəti müəyyən edilərsə, ayrı-ayrı şəxslərin konvensiyaların himayəsindən kənardə qalması riski də bir o qədər yüksək olar.

Hazırkı şəraitdə dünyada sülhyaratma əməliyyatlarında bilavasitə iştirak edən BMT personalına münasibətdə beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi məsələsi xüsusilə aktualıq kəsb etməyə başlamışdır. Müasir dövrdə belə əməliyyatların dairəsi getdikcə genişlənir, eyni zamanda onlar daha fərqli və mürəkkəb xarakter kəsb edir. Güc tətbiqi yalnız özünümüdafiə ilə məhdudlaşan klassik sülhyaratma əməliyyatlarından fərqli olaraq, müasir dövrdə BMT personalı digər hallarda da, məsələn, onların öz mandatlarını yerinə yetirmələrinə əngəl törədilməsi cəhdlərinin qarşısının alınması üçün silahdan istifadə edə bilərlər. Ona görə də, praktikada sülhyaratma əməliyyatlarının aparılması zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi ilə bağlı hələ də öz həllini tapmayan çoxsaylı məsələlər meydana çıxır: beynəlxalq humanitar hüquq normaları sülhyaratma əməliyyatlarına tətbiq edilə bilərmi; onlara hansı andan etibarən və hansı həcmdə riayət etmək lazımdır; BMT qüvvələrini təmsil edən hərbi qulluqçuların statusu kombatant və hərbi əsirlərin statusu ilə uyğun gələ bilərmi və s. [8, s. 113]. Qeyd etmək lazımdır ki, nə beynəlxalq humanitar hüququn mənbələrində, nə də beynəlxalq məhkəmə orqanlarının təcrübəsində bu suallara birmənalı cavab verilmir.

Məlum olduğu kimi, silahlı münaqişələr dövründə həm insan hüquqları sahəsində normalar, həm də beynəlxalq humanitar hü-

quq sahəsində normalar tətbiq olunur. Silahlı münaqişələr dövründə beynəlxalq humanitar hüquq çox vaxt daha səmərəli olur. Belə ki, beynəlxalq humanitar hüquq normaları konkret olaraq silahlı münaqişə dövründə bilavasitə yaralılara və digər şəkildə hərbi əməliyyatlardan kənar qalan hərbi qulluqçulara və mülki əhaliyə münasibətdə insan hüquqlarının pozulması hallarının məhdudlaşdırılmasına və qarşısının alınmasına yönəlmişdir [3, s. 278-294]. Əgər hərbi əməliyyatlar beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi üçün kifayət qədər (bunu zəruri edəcək səviyyədə) intensiv xarakter daşıdırsa, habelə bu və ya digər şəxslər Cenevrə konvensiyalarının himayəsində olan şəxslər kateqoriyasına daxil deyildirsə, bu hallarda insan hüquq və azadlıqlarının əsas təminatlarını təsbit edən beynəlxalq hüquqi sənədlər tətbiq edilir.

Cenevrə konvensiyaları və onlara əlavə protokollar himayə altında olan digər həssas kateqoriya şəxslərlə yanaşı tibb işçilərinə və jurnalistlərə də xüsusi himayə tədbirləri nəzərdə tutur. IV Cenevrə Konvensiyasının müddəaları ilə əlillərin, ahılların, 15 yaşınadək uşaqların, hamilə və 7 yaşınadək uşağı olan qadınların müharibənin mənfi təsirlərindən qorunmasına yönələn kompleks tədbirlər təsbit edilmişdir. Həmçinin silahlı münaqişə dövründə qadın və uşaqların həyatının və hüquqlarının qorunması da beynəlxalq humanitar hüquq normalarının təsir dairəsində xüsusi yer tutur.

Müasir silahlı münaqişələri xarakterizə edən təhlükəli tendensiyalardan biri onların iştirakçılarının gəncləşməsidir. Bir çox silahlı münaqişələrdə məhz gənc insanlar, çox zaman isə uşaqlar həm birbaşa kombatant (silahlı qüvvələrin tərkibinə daxil olan şəxs) kimi, həm də dolaylı şəxslər kimi fəal rol

oynayırlar. Bu baxımdan uşaqlar silahlı münaqişədə silahlı əsgər kimi də çıxış edə bilirlər. Ona görə də silahlı münaqişə dövründə uşaqların hüquqi statusu əhəmiyyətli dəyişikliyə məruz qalır. Belə ki, silahlı münaqişə zamanı onlar həm zorakılıq subyekti, həm də obyekt ola bilirlər. Statusuna görə obyekt uşaqlara heç bir halda silah tətbiq edilə bilməz. Çünki, subyekt uşaqlar silahlı münaqişənin bilavasitə iştirakçısı kimi, obyekt uşaqlar isə mülki əhalinin bir kateqoriyası kimi nəzərdən keçirilir [3, s. 278-294]. Silahlı münaqişələr zamanı uşaq hüquqlarının pozulması halları təssüf ki, az deyil. Təəssüf ki, bu zaman pozulan onların yalnız sağlamlıq, təhsil və s. bu kimi hüquqları deyil, həm də yaşamaq hüququdur. Təkcə Xocalı soyqırımı nəticəsində 83 azərbaycanlı uşaq öz həyatından məhrum olunub. Ümumilikdə 155 uşaq isə valideynlərindən birini və ya hər ikisini itirib. 44 günlük müharibə zamanı isə 12 uşaq ermənilər tərəfindən qətlə yetirilib, 5 uşaq valideynlərinin hər ikisini itirib. Belə hallara dünyada yaxın dövrlərdə və hal-hazırda mövcud olan silahlı münaqişə ocaqlarında da (Ukrayna, Suriya, İraq və s.) rast gəlmək olar. Ukraynada baş verən silahlı münaqişə zamanı 400-ə yaxın uşaq öldürülüb, 800-ə yaxını yaralanıb. Təbii ki, sivil dünya üçün, bu, çox acınacaqlı bir mənzərədir.

Beynəlxalq hüquq normaları ilə silahlı münaqişələr dövründə mülki əhalinin müdafiəsi zərurəti geniş şəkildə təsbit edilərək əsaslandırılır. Lakin təəssüflər olsun ki, real gerçəklikdə çox zaman bu normalara əməl olunmur. Bunu 44 günlük müharibə zamanı Ermənistanın bilavasitə mülki əhalini hədəf alaraq Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan və cəbhə xəttindən xeyli uzaqda yerləşən Gəncəyə raket zərbəsi endirməsi nəticəsində mülki əhali (o cümlədən beynəlxalq humanitar

hüquq normalalarının xüsusi müdafiə obyektinə və həssas təbəqələr kimi qadın və uşaqlar) arasında çoxsaylı tələfətlərə dünya birliyinin olduğu laqeyd və ikili standartlara əsaslanan yanaşması da sübut edir. Ənənəvi olaraq “demokratiya və insan haqlarının aliliyi”ndən bəhs edən beynəlxalq təşkilatların və dövlətlərin Gəncə terroru, Ermənistanın insanlıq əleyhinə cinayəti kontekstində beynəlxalq humanitar hüquq normalalarına etinasızlıq göstərməsi artıq adi hala çevrilmişdir. Dünya birliyinin Xocalı soyqırımına lazımı qiymət verməməsi mənfur düşməni Gəncədə bu cür dəhşətli müharibə cinayəti törətməyə cürətləndirmişdir. Xocalıda və Gəncədə ermənilərin mülki və günahsız azərbaycanlılara, köməksiz qocalara, qadınlara və uşaqlara qarşı törətdikləri amansız vəhşilik, soyqırım heç bir humanitar hüquq normalalarına sığmır. Təəssüflər olsun ki, bəzi dövlətlər fiksiya və uydurmaya əsaslanan, heç bir tarixi mənbə ilə sübut olunmayan “qondarma” erməni soyqırımını parlament səviyyəsində tanıdığı halda, dünya birliyi yaxın keçmişdə və gözü qarşısında baş vermiş bu aşkar faktlara lazımı qiymət vermək istəmir. Dünya birliyi heç bir ölkənin sığortalanmadığı gələcək humanitar böhranların qarşısını almaq istəyirsə, beynəlxalq humanitar hüquq normalalarının heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan birmənalı şəkildə həyata keçirilməsini təmin edən real və işlək mexanizmlər hazırlanmalı və heç bir istisnaya yol verilmədən lazım olan hər bir halda tətbiq olunmalıdır [4].

Zamana görə tətbiqi baxımından beynəlxalq humanitar hüquq normalalarının üç qrupu fərqləndirilir:

1. hərbi əməliyyatlar başladıqda fəaliyyət göstərməyə başlayan və hərbi əməliyyatların bitməsi ilə fəaliyyətini dayandıran beynəlxalq humanitar hüquq normaları;

2. tətbiqi zamanla məhdudlaşdırılmayan beynəlxalq humanitar hüquq normaları;

3. konkret vəzifələr icra edilənə qədər fəaliyyət göstərən beynəlxalq humanitar hüquq normaları.

Beynəlxalq humanitar hüquq normalalarının çox hissəsi məhz silahlı münaqişənin başlanması ilə fəaliyyət göstərməyə başlayır. Hərbi əməliyyatların başa çatdığı an həmin normalaların tətbiqi də dayandırılır. Dördüncü Cenevrə Konvensiyasının 6.2-ci maddəsində deyilir ki, münaqişə tərəflərinin ərazisində mövcud Konvensiyanın tətbiqinə hərbi əməliyyatların başa çatdığı an son qoyulmalıdır.

Elə beynəlxalq humanitar hüquq normaları vardır ki, həmin normalaların tətbiq edilməsi üçün müharibə və ya sülh dövrünün mövcud olması hər hansı önəm kəsb etmir. Məsələn, ölkə ərazisində beynəlxalq humanitar hüquq normalalarının təbliği, müvafiq normalaların tədris materiallarına daxil edilməsi və s. ilə bağlı normalar. Bu cür normalaların tətbiqi üçün əsas şərt müvafiq konvensiyanın və ya əlavə protokolun ölkə ərazisində qüvvəyə minməsidir.

Hərbi əməliyyatlar müəyyən ərazi daxilində, bəlli məkan çərçivəsində: quru, su və hava məkanında aparıla bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, hərbi əməliyyatların məkan çərçivəsini ifadə etmək üçün “müharibə teatru” və “hərbi əməliyyatlar teatru” anlayışlarından istifadə edilir. Müharibə teatru –döyüşən dövlətlərin bütün ərazisi (quru, hava, dəniz), habelə həmin dövlətlərin potensial olaraq hərbi əməliyyatlar apara biləcəkləri dünya okeanının dövlətlərin ərazi suallarından kənarda qalan hissəsi, onların üzərindəki hava məkanıdır. Hərbi əməliyyatlar teatru isə -döyüşən tərəflərin faktiki surətdə hərbi əməliyyatlar apardığı ərazidir [10, s. 27-28].

Müharibə teatrına bir neçə hərbi əməliyyatlar teatrı daxil ola bilər. Silahlı münaqişənin məkan hədlərini ifadə etmək üçün istifadə edilən bu təsnifat beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqinə təsir göstərmir. Belə ki, həmin normalar yalnız hərbi əməliyyatlar teatrında deyil, döyüşən tərəflərin bütün ərazisində tətbiq edilməlidir.

Beynəlxalq humanitar hüquq normalarına uyğun olaraq neytral ölkələrin, habelə ümum-milli və ümumbəşəri dəyər kimi xüsusi olaraq qorunan mədəniyyət obyektlərinin, habelə zərər görməsi mülki əhali üçün faciəli nəticələrə səbəb ola bilən yüksək təhlükə mənbələrinin (məsələn, atom elektrik stansiyalarının), habelə beynəlxalq əhəmiyyətli boğaz və kanalların, Ay və digər səma cismlərinin ərazisindən hərbi əməliyyatlar teatrı kimi istifadə edilə bilməz.

Müasir dövrdə beynəlxalq humanitar hüququn kiberməkanda baş verən silahlı münaqişələrdə tətbiqi xüsusi aktualıq kəsb edən və kifayət qədər mürəkkəb xarakter daşıyan problemlərdən biri kimi çıxış edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, hazırkı şəraitdə bir çox dövlətlər informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) hərbi-siyasi məqsədlərini həyata keçirmək, bu sahədə vəzifələr həll etmək üçün vasitə kimi istifadə etməyə çalışırlar və bunun müxtəlif üsul və metodlarını işləyib hazırlayırlar. Burada əslində İKT-dən bir silah kimi istifadə edilir. Lakin bu silah xüsusi məkanda – kiberməkanda tətbiq olunur. Nəticədə həmin məkanda mahiyyət etibarilə silahlı münaqişə baş vermiş olur. Lakin təəssüflər olsun ki, bu zaman beynəlxalq humanitar hüquq normalarının necə tətbiq olunması ilə bağlı vahid yanaşma və dəqiq hüquqi mexanizm və ya prosedur hələ formalaşmayıb.

Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, beynəlxalq humanitar hüququn (Haaqa hüququ və Cenevrə hüququnun) prinsip və normalarının kiberməkanda baş verən silahlı münaqişələrə tətbiqi həmin prinsip və normaların təfsiri kontekstində müəyyən çətinliklərlə müşayiət olunur. Bu çətinliklər, bir tərəfdən, kiberməkanın beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsi kimi yeni olması, digər tərəfdən isə İKT-dən silah kimi istifadə edilməsi ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzim edən universal beynəlxalq müqavilənin olmaması ilə şərtlənir [13].

Hazırda internet və süni intellekt texnologiyalarının ictimai həyata olduqca geniş və son dərəcə sürətli tətbiqi nəticəsində həyati əhəmiyyətli əksər mülki infrastruktur obyektləri (məsələn, enerji obyektləri və s.) kiberməkana sıx surətdə inteqrasiya olunub. Bu isə kiberməkandan istifadə edilməklə həmin obyektlərə əhəmiyyətli zərər yetirilməsi riskini xeyli dərəcədə artırır. Həyati əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinə edilən kibercümlər şəraitdən asılı olaraq çoxsaylı insan ölümünə və sağlamlıq üçün xəsarlərə də səbəb ola bilər. Təsədüfi deyildir ki, bir çox hərbi ekspertlər kiber silahların yaratdığı təhlükəni nüvə silahlarının yarada biləcəyi dağıdıcı təsirlə müqayisə edirlər.

Bütün ölkələr kibertəhlükəsizlik sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın vacibliyini etiraf etsələr də, ortaq “dilin” və yanaşmanın olmaması beynəlxalq əməkdaşlığı çətinləşdirir. Buna görə ölkələrin kibertəhlükəsizlik termininin ümumi qəbul edilmiş tərfi haqqında razılığa gəlməsi zəruridir. Kibertəhdidlərin transsərhəd xarakteri ölkələri kibertəhlükəsizlik sahəsində sıx əməkdaşlığa sövq edir. Kibertəhlükəsizlik strategiyasının beynəlxalq ictimaiyyətin məqsədlərinə zidd olmadığı,

qlobal səviyyədə kibertəhlükəsizlik problemləri ilə mübarizəni dəstəklədiyi də analiz edilməlidir [5, s. 50].

Beləliklə, bu paraqrafda qeyd edilən bütün fikirləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsi olduqca mürəkkəb və çoxcəhətli bir kateqoriyadır. Beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsinə daxil olan hallar və bunu şərtləndirən meyarlar tam dəqiqliyi təyin olunmayıb. Müasir silahlı münaqişələrin xarakterinin əvvəlkilərlə müqayisədə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalması isə bu problemi bir qədər də mürəkkəbləşdirib.

2. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının mütləq əksəriyyətinin tətbiqi üçün əsas şərt silahlı münaqişənin başlaması və silahlı münaqişə tərəflərindən birinin nəzarətinə qarşı tərəfə aid əsir, yaralı və ya mülki şəxslərin keçməsidir. Burada silahlı münaqişənin başlanması səbəbləri, silahlı qüvvə tətbiqinə bəraət qazandıran və ya bunu istisna edən faktorlar, işğal edilmiş, nəzarətə götürülmüş ərazisinin miqyası, işğala qarşı müqavimətin olub-olmaması və s. bu kimi hallar önəm kəsb etmir.

3. Təcrübədə hərbi əsirlərin mübadiləsi parkarikası mövcud olsa da və həyata keçirilsə də, hərbi əsirlərin mübadiləsi bir institut kimi beynəlxalq humanitar hüquq aktlarında təsbit edilməyib və onun qaydaları normativ qaydada dəqiq müəyyən edilməyib. Belə bir institutun beynəlxalq humanitar hüququn mənbəyini təşkil edən konvensiyalarda hüquqi aspektdə, detallı qaydaları ilə birlikdə təsbit edilməsi beynəlxalq humanitar hüququn şəxslərə görə tətbiqi sahəsində səmərəliliyi artırmaqla, bu sahədə hüquqi tənzipləmənin səmərəliliyinin artırılmasına mühüm töhfə verə bilər.

4. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının sülhyaratma əməliyyatlarına tətbiqinin xüsusiyyətləri və bunun hansı şərtlər daxilində mümkün olması, həmin normlara hansı andan etibarən və hansı həcmdə riayət dilməli olması, sülhyaratma qüvvələrini təmsil edən hərbi qulluqçulara hansı hallarda kombatant və ya hərbi əsir statusu verilə bilməsi və s. kimi hələ də açıq qalan məsələləri birmənalı və detallı surətdə tənziplənən normaların işlənilməsi və hazırlanması və beynəlxalq humanitar hüququn mənbəyini təşkil edən beynəlxalq sənədlərdə təsbit edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

5. Kiberməkanda baş verən silahlı münaqişələrə münasibətdə beynəlxalq humanitar hüququn tətbiqi kimi xüsusi aktualıq kəsb edən və kifayət qədər mürəkkəb xarakter daşıyan problemin həlli baxımından İKT-dən silah kimi istifadə olunmaqla həmin məkanda mahiyyət etibarilə silahlı münaqişənin baş verdiyi hallar üçün beynəlxalq humanitar hüquq normalarının necə tətbiq olunması ilə bağlı vahid yanaşma, dəqiq hüquqi mexanizm və ya prosedurun formalaşdırılması əhəmiyyətli olardı.

Beynəlxalq qanunvericilik aktlarında kibercum nəticəsində zərər vurula bilən və beynəlxalq humanitar hüquq normalarının qoruması altında olan mülki infrastruktur obyektlərinin əlamətləri və dairəsi dəqiq şəkildə müəyyən edilməlidir.

6. Müasir dövrdə silahlı münaqişələr şəraitində insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin yeni reallıqlara uyğun olaraq təkmilləşdirilməsinə ciddi zərurət duyulur.

Silahlı münaqişə dövründə ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərin himayəsi və qorunması tədbirlərini təsbit edən beynəlxalq humanitar

hüquq normaları heç bir ayırı-seçkilik qoyulmadan tətbiq edilməli və bunun üçün operativ səmərəli, müasir silahlı münaqişə şəraitinin xarakterinə daha çox uyğun gələn mexanizmlər işlənib hazırlanmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Axundov R.Ə. Qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi: / hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / - Bakı, 2017. - 28 s.
2. Allahverdiyev, Ə. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər / Ə. Allahverdiyev. - Bakı: Elm və təhsil, - 2017. - 396 s.
3. Aslanov, Z.N. Silahlı münaqişələr dövründə qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsində beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericiliyə implementasiyası // Dirçəliş – XXI əsr, - 2013. № 178-179, - s. 278-294.
4. Düşmən silahlı münaqişələr dövründə qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymur, dünya birliyi isə susur: [Elektron resurs] / URL: <http://huquq.org.az/az/interview/azerbaijan-dusm%C9%99n-silahli-munaqis%C9%99l%C9%99r-dovrund%C9%99-qadin-v%C9%99-usaq-huquqlarinin-mudafi%C9%99si-sah%C9%99sind%C9%99-beyn%C9%99lxalq-huquq-normalarinarin%C9%99h%C9%99l-qoymur-dunya/>
5. İmamverdiyev Y.N. Yeni nəsillə milli kibertəhlükəsizlik strategiyaları // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, - 2013. № 2 (8), - s. 42-51.
6. Qasımova, A.M. Müasir beynəlxalq hüquqda hərbi münaqişələr dövründə uşaq hüquqlarının müdafiəsi / hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2021. - 136 s.
7. Апраксин, П. Международное гуманитарное право и право прав человека: сходства, различия, взаимодополняемость // Белорусский журнал международного права и междуна-
родных отношений, - 1999. № 1, - с. 22-26.
8. Бухмин, С.В. Применение норм международного гуманитарного права в вооруженных конфликтах с участием сил ООН: / дис. канд. юрид. наук -Казань, 2005.-243 с.
9. Вите, С. Типология вооруженных конфликтов в международном гуманитарном праве: правовые концепции и реальные ситуации: [Электронный ресурс] / URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/vite.pdf>
10. Копыткова, Н.В. Международное гуманитарное право. Курс лекций по спецкурсу / Н.В.Копыткова. – Гомель: Гомельский государственный университет им. Ф.Скорины, - 2009. - 74 с.
11. Матвеева, Т.Д.Международное право: учебник для академического бакалавриата / Т.Д.Матвеева. - Москва: Издательство Юрайт, - 2014. - 370 с.
12. Практический словарь гуманитарного права: [Электронный ресурс] / URL: <https://slovar-gumanitarnogo-prava.org/content/article/4/situatsii-i-litsa-ne-podpadaiushchie-poddeistvie-gumanitarnogo-prava/>
13. Стрельцов, А. Применение международного гуманитарного права к вооруженным конфликтам в киберпространстве: [Электронный ресурс] / URL: <https://digital.report/konflikt-v-kiberprostranstve/>
14. Тузмухамедов Б.Р. Международно-правовая классификация вооруженных конфликтов: дефиниции и реальность // Пути к миру и безопасности, - 2018. № 1 (54), - с. 44-53.
15. Шиндлер, Д. Международный Комитет Красного Креста и права человека / Д.Шиндлер. - Москва: Международный Комитет Красного Креста (МККК), - 1994. - 16 с.
16. Doswald-Beck, L., Vite, S. Le droit international humanitaire et le droit des droits de l'homme // RICR, - Mars-avril: - 1993. № 800. - 128 p.

SCOPE OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Mammadov Nasir Natig oghlu

This article examines the field of application of international humanitarian law. The article consistently analyzed the issues of application of international humanitarian law according to the situation, according to the persons, according to the time and according to the place. The author points out that the field of application of international humanitarian law is a very complex and multifaceted category, the cases included in that field of application and the criteria that determine it are not fully defined. Also, the article examines the need to establish the institution of the exchange of prisoners of war in the conventions that constitute the source of international humanitarian law in the legal aspect, the features of the application of international humanitarian law norms to peacekeeping operations, as well as the application of international humanitarian law in relation to armed conflicts occurring in cyberspace.

Key words: international law, international humanitarian law, international armed conflict, Geneva Conventions, application of international humanitarian law, application by situation, application by persons, application by time, application by place.

СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА

Мамедов Насир Натик оглу

В данной статье исследуется область применения международного гуманитарного права. В статье последовательно анализируются вопросы применения международного гуманитарного права по ситуации, по лицам, по времени и по месту. Автор указывает, что область применения международного гуманитарного права является очень сложной и многогранной категорией, случаи, входящие в эту область применения, и критерии, ее определяющие, до конца не определены. Также в статье рассматривается необходимость закрепления института обмена военнопленными в конвенциях, составляющих источник международного гуманитарного права в правовом аспекте, особенности применения норм международного гуманитарного права к миротворческим операциям, а также как применение международного гуманитарного права в отношении вооруженных конфликтов, происходящих в киберпространстве.

Ключевые слова: международное право, международное гуманитарное право, международный вооруженный конфликт, Женевские конвенции, применение международного гуманитарного права, применение по ситуации, применение лицами, применение по времени, применение по месту.

ULUSLARARASI İNSANİ HUKUKUN KAPSAMI

Memmedov Nasir Natig oğlu

Bu makale uluslararası insancıl hukukun uygulama alanını incelemektedir. Makale, uluslararası insancıl hukukun uygulama konularını duruma, kişilere, zamana ve yere göre tutarlı bir şekilde analiz etmiştir. Yazar, uluslararası insancıl hukukun uygulama alanının çok karmaşık ve çok yönlü bir kategori olduğuna, bu uygulama alanına giren davaların ve onu belirleyen kriterlerin tam olarak tanımlanmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca makale, uluslararası insancıl hukukun kaynağını oluşturan sözleşmelerde savaş esiri mübadelesi kurumunun hukuki yönden tesis edilmesi gerekliliğini, uluslararası insancıl hukuk normlarının barışı koruma operasyonlarına uygulanma özelliklerini de incelemektedir. Yanı sıra, özellikle siber uzayda meydana gelen silahlı çatışmalarla ilgili olarak uluslararası insancıl hukukun uygulanması gibi ilgili konular incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: uluslararası hukuk, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası silahlı çatışma, Cenevre Sözleşmeleri, uluslararası insancıl hukukun uygulanması, duruma göre uygulama, şahıslara göre başvuru, zamana göre uygulama, yere göre uygulama.

YENİ KİTABLAR

AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ: BİZ VERDİYİMİZ BÜTÜN VƏDLƏRƏ HƏMİŞƏ SADIQ OLMUŞUQ, XALQA NƏ VƏD VERMİŞİKSƏ, ONU YERİNƏ YETİRMİŞİK

çoxcildliyinin 121-ci kitabı çapdan çıxıb.

Çoxcildliyin yeni kitabındakı materiallar 2022-ci ilin iyul-sentyabr aylarını əhatə edir.

İyul ayı ölkəmizin həyatında, eyni zamanda, ilin birinci yarısında görülmüş işlərə yekun vurulması ilə əlamətdardır. Prezident İlham Əliyev bu ilin altı ayının yekunlarına həsr olunmuş müşavirədə daxili və xarici siyasətin uğurlu nəticələrindən bəhs edərək deyib: “Gələnlə il görülməli işlər, əminəm ki, ölkəmizi daha da gücləndirəcək. Biz verdiyimiz bütün vədlərə həmişə sadıq olmuşuq, vədlərə əməl etmişik. Azərbaycan xalqına nə vəd vermişiksə, onu yerinə yetirmişik - bütün sahələrdə, o cümlədən iqtisadi və sosial sahədə. Əminəm ki, biz bundan sonra da həmişə öz sözüümüzdə sadıq olacağıq, istədiyimizə nail olacağıq. Arzumuz da odur ki, ölkəmiz güclənsin, xalqımız daha yaxşı yaşasın”.

Yeni kitab Prezident İlham Əliyevin müşavirədəki nitqinin mətni ilə aşıdır.

Dövlətimizin başçısının Türkiyəyə işgüzar səfəri zamanı Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanla, eləcə də Konya şəhərində keçirilmiş V İslam Həmrəyliyi Oyunlarında ölkəmizi təmsil edən idmançılarla görüşlərində, İslamiadının açılışında iştirakına dair materiallar da bu nəşrdə toplanıb.

Prezident İlham Əliyev iyul ayında Sumqayıtda Kimya Sənaye Parkında yeni istehsal müəssisələrinin açılış və təməlqoyma, 2 saylı Sumqayıt regional “ASAN xidmət” Mərkəzinin istifadəyə verilməsi mərasimlərində iştirak edib. Avqust ayında isə Qobustan, İsmayıllı və Ağsu rayonlarında olub. İsmayıllıda “Basqal Resort & SPA” hotelinin açılış mərasimində iştirak edib, “Basqal” Dövlət

Tarix-Memarlıq Qoruğu ərazisində aparılan və icrası nəzərdə tutulan tikinti-bərpa işləri ilə tanış olub, Basqal qəsəbəsində Azərbaycan Televiziyasına müsahibə verib. Bu səfərlərdən bəhs edən xəbərlər, eləcə də müsahibənin mətni yeni kitabda yer alıb.

Oxucu bu kitabda Prezident İlham Əliyevin Avropa Komissiyasının prezidenti Ursula Fon der Lyayen ilə görüşü, “Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Komissiyası tərəfindən təmsil olunan Avropa İttifaqı arasında enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu”nun imzalanması mərasimi barədə materiallarla, habelə mətbuata bəyanatların mətni ilə tanış ola bilər.

Avqustun 24-də Qazaxıstan Prezidenti Kasım-Jomart Tokayev Azərbaycana səfər edib. Səfər çərçivəsində Prezident İlham Əliyevin qazaxıstanlı həmkarı ilə təkbətək və geniş tərkibdə görüşləri keçirilib. Dövlətimizin başçısına Qazaxıstanın “Altın karan” – “Qızıl qartal” ali ordeni təqdim olunub, iki ölkə arasında sənədlər imzalanıb. Daha sonra prezidentlər mətbuata bəyanat veriblər. Bütün bunlarla yeni nəşrdə tanış olmaq mümkündür.

Yeni kitaba dövlətimizin başçısının İtaliya Respublikasına işgüzar səfəri, İtaliya-Azərbaycan Universitetinin yaradılması ilə əlaqədar imzalanmış sənədlərin mübadiləsi mərasimi barədə informasiyalar, dövlətimizin başçısının mərasimdəki çıxışının mətni də daxil edilib.

“Azərneşr” tərəfindən buraxılan çoxcildliyin 121-ci kitabının hazırlanmasında Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinin (AZƏRTAC) materiallarından istifadə olunub.

Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2023-cü il mayın 10-da Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin həyat amalının təntənəsidir.

Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adi idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində, uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə çox qısa müddətdə respublikamızda sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında böyük sıçrayışa nail olmuşdur. Tariximizin gedişatının və həyatımızın ahənginin köklü surətdə dəyişdiyi, azadlıq və müstəqillik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir. Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisini bir məqsədə yönəltməklə tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdərkli və soy-kökə qayıdıışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməl daşına çevrilmişdir.

Böyük siyasi iradəyə, sarsılmaz əqidəyə malik olan Heydər Əliyevin tükənməz dövlət idarəçiliyi istedadı onun SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi çalışdığı və irimiqyaslı layihələr həyata keçirdiyi illərdə özünü bir daha parlaq surətdə təzahür etdirmişdir. Heydər Əliyev bütün varlığı ilə sevdiyi və canından əziz bildiyi doğma xalqının mənafeələrini daim önə çəkmiş və respublikamızın inkişafı üçün malik olduğu bütün imkanlardan istifadə etmişdir.

Zamanın hökmü ilə ötən əsrin 90-cı illərində dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Ermənistanın təcavüzü, xarici təzyiqlər və daxili çəkişmələr üzündən dünyanın siyasi xəritəsindən silinmək və dövlətçiliyini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdır. Taleyimizin həll olduğu ağır bir zamanda xalqın təkidli tələbinə səs verərək yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev doğma Vətənin xilasını naminə misilsiz fədakarlıq nümayiş etdirmiş, ölkəmizi ictimai-siyasi pərəkəndəliyin və anarxiyanın məngənəsindən qurtarmış, bütün sahələrdə müşahidə olunan dərin tənəzzülün qarşısını almış, yenidən qurduğu və hər cür qəsdlərdən qoruduğu dövlətin dayanıqlı inkişaf yolunu müəyyən etmişdir. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi illəri xalqımızın nadir tarixi imkandan faydalanaraq, böyük əziyyətlər bahasına öz müstəqilliyini əbədi və dönməz etdiyi taleyüklü mərhələdir.

Heydər Əliyevin zəngin həyat yolu və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-

birini tamamlamış, öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin canlı təcəssümü olmuşdur. Geniş bilik və dərin təfəkkür sahibi olan Heydər Əliyev düşünülmüş və cəsarətli qərarları ilə təkə müstəqillik dövründə deyil, bütün dövrlərdə Azərbaycan ictimaiyyətini ən ciddi şəkildə düşündürən məsələləri uğurla həll etmişdir. Ulu Öndər cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri arasında üzvi bağlılığı aydın görərək, müəllifi olduğu milli inkişaf strategiyasında ictimai, siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənləşdirmiş və məharətlə həyata keçirmişdir. Heydər Əliyevin milli neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində xalqımız öz təbii sərvətlərinin tam sahibinə çevrilmiş və qısa müddətdə ölkəmizin inkişafına güclü təkan verən resurslar əldə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması və bütün sferaları əhatə edən köklü islahatların həyata keçirilməsi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, nizami ordunun yaradılması Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətləridir. Xalqımızı vahid amal ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması, ana dilinin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması, ictimai-siyasi, elmi və mədəni fikir tariximizin əlamətdar hadisələrinin müntəzəm qeyd edilməsi ənənəsinin yaradılması, Azərbaycanın çoxəsrlik mədəni-mədəni irsə sahib qədim diyar və sivilizasiyaların qovşağında yerləşən tolerantlıq məkanı kimi geniş şöhrət qazanması Heydər Əliyevin mükəmməl quruculuq programının tərkib hissələri olmuşdur.

Dövrünün ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir sırada duran Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasının, xalqımızın zəngin dəyərlərinin tanıdılması və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli mövqə qazanmasında müstəsna rol oynamışdır. Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin beynəlxalq hüququn

norma və prinsipləri əsasında həlli Ulu Öndərin qarşıya qoyduğu başlıca vəzifə olmuş, ölkəmizin bütün resursları, xalqımızın potensialı tarixi ədalətin bərpası üçün səfərbər edilmişdir. Ulu Öndərin şah əsəri olan güclü Azərbaycan dövləti öz suverenliyini, müstəqilliyini qorumağa qadir olduğunu 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı Zəfər qazanmaqla sübuta yetirmişdir.

Dövlətçilik salnaməmizdə silinməz izlər qoymuş, azərbaycanlı olması ilə ömür boyu fəxr etmiş, milli qürur və iftixar mənbəyimiz olan Heydər Əliyev bütün dünyada Azərbaycanın rəmzi kimi qəbul edilir. Xalqımız onun əziz xatirəsini həmişə uca tutur və minnətdarlıqla anır, yenidən hakimiyyətə gəldiyi günü Azərbaycan Respublikasının dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edir.

Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə **qərara alıram:**

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü il “Heydər Əliyev İli” elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər planına dair təkliflərini iki ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Bakı şəhəri, 29 sentyabr 2022-ci il,
№ 3494.

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il
3 noyabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir*

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaradılan müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı haqqında Ə S A S N A M Ə

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Əsasnamə "Fövqəladə vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – Qanun) 17.1-ci maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının (bundan sonra – müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı) fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir.

1.2. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə fövqəladə vəziyyətin tətbiqinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması ilə bağlı işləri əlaqələndirməkdən ötrü, habelə həmin ərazinin yerli icra hakimiyyəti orqanları öz funksiyalarını lazımınca yerinə yetirmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən müddətə yaradılan xüsusi idarəetmə orqanıdır.

1.3. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, "Fövqəladə vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, bu Əsasnaməni, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarını, digər normativ hüquqi aktları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tutur.

1.4. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə, bu mümkün olmadıqda isə yaxın ərazidə yerləşir.

1.5. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilir.

2. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının fəaliyyət istiqamətləri

2.1. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

2.1.1. fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması işlərinin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək və bu işləri əlaqələndirmək;

2.1.2. yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının ona həvalə olunmuş səlahiyyətlərini həyata keçirmək;

2.1.3. fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığının işinə ümumi rəhbərliyi həyata keçirmək;

2.1.4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək.

3. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının vəzifələri

3.1. Bu Əsasnamə ilə müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq, müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

3.1.1. fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək;

3.1.2. fövqəladə vəziyyətin tətbiqi zamanı həyata keçirilən tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin icrasına nəzarət etmək;

3.1.3. yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının ona həvalə olunmuş səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmək;

3.1.4. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığının fəaliyyətinə nəzarət etmək;

3.1.5. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması işlərinə cəlb olunmuş dövlət orqanlarının (qurumlarının), həmçinin hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini həyata keçirmək;

3.1.6. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə dövlət mühafizəsi altında olan obyektlərin və həyat əhəmiyyətli infrastrukturun mühafizəsinin gücləndirilməsi üçün zəruri tədbirləri planlaşdırmaq və həyata keçirmək;

3.1.7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müvafiq səlahiyyətlər verildiyi halda, fəvqəladə vəziyyətin qüvvədə olduğu müddətdə fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yerləşən həyat təminatı obyektlərinə, sosial sahəyə və mənzil fondu obyektlərinin bərpasına yönəldilən büdcə ayırımlarına müəyyən olunmuş qaydada sərəncam vermək;

3.1.8. Qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

4. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının hüquqları

4.1. Öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının aşağıdakı hüquqları vardır:

4.1.1. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması ilə əlaqədar həyata keçiriləcək tədbirlərə və bu sahədə fəaliyyətin təşkilinə dair təkliflər hazırlamaq;

4.1.2. fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin olunmasına dair icrası məcburi olan əmr və sərəncamlar vermək, vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar normativ hüquqi aktların layihələrini hazırlamaq;

4.1.3. vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar dövlət orqanlarına (qurumlarına), yerli özünüidarə orqanlarına, bütün hüquqi və

fiziki şəxslərə zəruri məlumatlar barədə sorğular göndərmək, onlardan cavablar, habelə görülən işlər barədə arayışlar və məlumatlar almaq;

4.1.4. səlahiyyətinə aid məsələlərlə bağlı rəy və təkliflər vermək, təhlil və ümumiləşdirmələr aparmaq, analitik materiallar hazırlamaq;

4.1.5. fəvqəladə vəziyyətin tətbiqinə səbəb olan halların aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətə dövlət orqanlarının (qurumlarının) və hüquqi şəxslərin mütəxəssislərini qanunla müəyyən edilmiş hədlər çərçivəsində cəlb etmək;

4.1.6. Qanunla müəyyən olunmuş tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin tətbiq edilməsinin zəruriliyi ilə bağlı təkliflərlə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət etmək;

4.1.7. Qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə müəyyən edilmiş digər hüquqları həyata keçirmək.

5. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının fəaliyyətinin təşkili

5.1. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şərait nəzərə alınmaqla, aidiyyəti dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və (və ya) digər qurumların nümayəndələrindən ibarət tərkibdə yaradılır.

5.2. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının rəhbəri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad olunur. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının rəhbəri ona həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi və hüquqların həyata keçirilməsi üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır.

5.3. Fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantı müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının rəhbərinə tabe olmaqla vəzifəsinə görə onun birinci müavini olur. Digər müavinlər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırılmaqla, müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının rəhbəri tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edirlər.

5.4. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının rəhbəri:

5.4.1. müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının fəaliyyətini təşkil edir və ona rəhbərlik edir;

5.4.2. müavinləri arasında vəzifə bölgüsü aparır;

5.4.3. müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının strukturunu və bu orqanın fəaliyyətinə cəlb olunan şəxslərin say həddini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırılmaqla müəyyən edir;

5.4.4. bu Əsasnamənin 5.1-ci bəndində nəzərdə tutulan şəxslərin müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının fəaliyyətinə cəlb edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görür;

5.4.5. müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının strukturuna daxil olan bölmələrin iş bölgüsünü müəyyən edir;

5.4.6. müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanını təmsil edir;

5.4.7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ona həvalə etdiyi digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

5.5. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının strukturu və bu orqanın fəaliyyətinə cəlb olunan

şəxslərin say həddi fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilmə səbəbi və fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə fəaliyyət göstərən yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının ona həvalə olunmuş səlahiyyətlərinin həcmi nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının fəaliyyətinə cəlb olunan şəxsin əsas iş yeri və orta əməkhaqqı saxlanılır.

6. Yekun müddəalar

6.1. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəvqəladə vəziyyət rejimi çərçivəsində müəyyən etdiyi müddətdə fəaliyyət göstərir.

6.2. Fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanı yaradıldığı halda müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı öz fəaliyyətini dayandırır.

6.3. Müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı ləğv edildikdən sonra onun fəaliyyəti ərzində hazırlanmış, əldə olunmuş sənədlər və məlumatlar müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı rəhbərinin təmsil etdiyi dövlət orqanında saxlanılır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 3 noyabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

Fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaradılan mərkəzi idarəetmə orqanı haqqında

Ə S A S N A M Ə

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Əsasnamə "Fəvqəladə vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – Qanun) 18.2-ci maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanının (bundan sonra – mərkəzi idarəetmə orqanı) fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir.

1.2. Mərkəzi idarəetmə orqanı fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması ilə bağlı işləri əlaqələndirməkdən ötrü, habelə fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı öz funksiyalarını lazımınca yerinə yetirə bilmədiyi halda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaradılan xüsusi idarəetmə orqanıdır.

1.3. Mərkəzi idarəetmə orqanı öz fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, "Fəvqəladə vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, bu Əsasnaməni, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarını, digər normativ hüquqi aktları və

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tutur.

1.4. Mərkəzi idarəetmə orqanının yaradılması ilə fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə fəaliyyət göstərən müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı öz fəaliyyətini dayandırır. Həmçinin yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi də dayandırılır və onların funksiyaları mərkəzi idarəetmə orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

1.5. Mərkəzi idarəetmə orqanı fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə, bu mümkün olmadıqda isə yaxın ərazidə yerləşir.

1.6. Mərkəzi idarəetmə orqanının fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilir.

2. Mərkəzi idarəetmə orqanının fəaliyyət istiqamətləri

2.1. Mərkəzi idarəetmə orqanının fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

2.1.1. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması ilə bağlı işlərin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək və bu işləri əlaqələndirmək;

2.1.2. fəaliyyəti dayandırılmış yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının funksiyalarını həyata keçirmək;

2.1.3. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığının fəaliyyətini təşkil etmək;

2.1.4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək.

3. Mərkəzi idarəetmə orqanının vəzifələri

3.1. Bu Əsasnamə ilə müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq, mərkəzi idarəetmə orqanı aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

3.1.1. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək;

3.1.2. fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi zamanı

həyata keçirilən tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin icrasına nəzarət etmək;

3.1.3. fəaliyyəti dayandırılmış yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının vəzifələrini yerinə yetirmək;

3.1.4. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığının işinə rəhbərlik etmək, o cümlədən onun səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək;

3.1.5. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması işlərinə cəlb olunmuş dövlət orqanlarının (qurumlarının), həmçinin hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini həyata keçirmək;

3.1.6. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə dövlət mühafizəsi altında olan obyektlərin və həyat əhəmiyyətli infrastrukturun mühafizəsinin gücləndirilməsi üçün zəruri tədbirləri planlaşdırmaq və həyata keçirmək;

3.1.7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müvafiq səlahiyyətlər verildiyi halda, fəvqəladə vəziyyətin qüvvədə olduğu müddətdə fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yerləşən həyat təminatı obyektlərinə, sosial sahəyə və mənzil fondu obyektlərinin bərpasına yönəldilən büdcə ayırmalarına müəyyən olunmuş qaydada sərəncam vermək;

3.1.8. Qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

4. Mərkəzi idarəetmə orqanının hüquqları

4.1. Öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün mərkəzi idarəetmə orqanının aşağıdakı hüquqları vardır:

4.1.1. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması ilə əlaqədar həyata keçiriləcək tədbirlərə və bu sahədə fəaliyyətin təşkilinə dair təkliflər hazırlamaq;

4.1.2. fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin olunmasına dair icrası məcburi olan əmr və sərəncamlar vermək, vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar normativ hüquqi aktların layihələrini hazırlamaq;

4.1.3. fəaliyyəti dayandırılmış yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının hüquqlarını həyata keçirmək;

4.1.4. vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar dövlət orqanlarına (qurumlarına), bütün hüquqi və fiziki şəxslərə zəruri məlumatlar barədə sorğular göndərmək, onlardan cavablar, habelə görülən işlər barədə arayışlar və məlumatlar almaq;

4.1.5. səlahiyyətinə aid məsələlərlə bağlı rəy və təkliflər vermək, təhlil və ümumiləşdirmələr aparmaq, analitik materiallar hazırlamaq;

4.1.6. fəvqəladə vəziyyətin tətbiqinə səbəb olan halların aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətə dövlət orqanlarının (qurumlarının) və hüquqi şəxslərin mütəxəssislərini qanunla müəyyən edilmiş hədlər çərçivəsində cəlb etmək;

4.1.7. Qanunla müəyyən olunmuş tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin tətbiq edilməsinin zəruriliyi ilə bağlı təkliflərlə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət etmək;

4.1.8. Qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə müəyyən edilmiş digər hüquqları həyata keçirmək.

5. Mərkəzi idarəetmə orqanının fəaliyyətinin təşkili

5.1. Mərkəzi idarəetmə orqanı fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilmə səbəbi nəzərə alınmaqla aidiyyəti dövlət orqanlarının (qurumlarının) və yerli özünüidarə orqanlarının nümayəndələrindən ibarət tərkibdə yaradılır.

5.2. Mərkəzi idarəetmə orqanının rəhbəri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad olunur. Mərkəzi idarəetmə orqanının rəhbəri ona həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi və hüquqların həyata keçirilməsi üçün şəxsən məsulyyət daşıyır.

5.3. Fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığı mərkəzi idarəetmə orqanının struktur tərkibinin bir hissəsi olur və həmin ərazinin komendantı vəzifəsinə görə mərkəzi idarəetmə orqanı rəhbərinin birinci müavini sayılır. Digər müavinlər Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırılmaqla mərkəzi idarəetmə orqanının rəhbəri tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edirlər.

5.4. Mərkəzi idarəetmə orqanının rəhbəri:

5.4.1. mərkəzi idarəetmə orqanının fəaliyyətini təşkil edir və ona rəhbərlik edir;

5.4.2. müavinləri arasında vəzifə bölgüsü aparır;

5.4.3. mərkəzi idarəetmə orqanının strukturunu və bu orqanın fəaliyyətinə cəlb olunan şəxslərin say həddini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırılmaqla müəyyən edir;

5.4.4. bu Əsasnamənin 5.1-ci bəndində nəzərdə tutulan şəxslərin mərkəzi idarəetmə orqanının fəaliyyətinə cəlb edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görür;

5.4.5. mərkəzi idarəetmə orqanının strukturuna daxil olan bölmələrin iş bölgüsünü müəyyən edir;

5.4.6. mərkəzi idarəetmə orqanını təmsil edir;

5.4.7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ona həvalə etdiyi digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

5.5. Mərkəzi idarəetmə orqanının strukturunu və bu orqanın fəaliyyətinə cəlb olunan şəxslərin say həddi fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilmə səbəbi və fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə fəaliyyəti dayandırılmış yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətləri nəzərə alınmaqla, müəyyən edilir. Mərkəzi idarəetmə orqanının fəaliyyətinə cəlb olunan şəxsin əsas iş yeri və orta əməkhaqqı saxlanılır.

6. Yekun müddəalar

6.1. Mərkəzi idarəetmə orqanı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəvqəladə vəziyyət rejimi çərçivəsində müəyyən etdiyi müddətdə fəaliyyət göstərir.

6.2. Mərkəzi idarəetmə orqanı ləğv edildikdən sonra onun fəaliyyəti ərzində hazırlanmış, əldə olunmuş sənədlər və məlumatlar mərkəzi idarəetmə orqanı rəhbərinin təmsil etdiyi dövlət orqanında saxlanılır.

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il
3 noyabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir*

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığının fəaliyyəti QAYDASI

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Qayda "Fövqəladə vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – Qanun) 13.4-cü maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığının (bundan sonra – komendantlıq) fəaliyyəti qaydasını müəyyən edir.

1.2. Komendantlıq fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantının (bundan sonra – komendant) Qanunla müəyyən olunmuş səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi və fövqəladə vəziyyət rejimini təmin edən qüvvə və vasitələrin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin təşkil olunması üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan qurumdur.

1.3. Komendantlıq öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, "Fövqəladə vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, bu Qaydanı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarını, digər normativ hüquqi aktları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tutur.

1.4. Komendantlıq aşağıdakı prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərir:

1.4.1. qanunçuluq;

1.4.2. insan hüquq və azadlıqlarına hörmət;

1.4.3. həyata keçirilən tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin fövqəladə vəziyyətə uyğunluğu;

1.4.4. mərkəzləşdirilmiş idarəetmə.

1.5. Komendantlıq fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə, bu mümkün olmadıqda isə yaxın ərazidə yerləşir.

1.6. Komendantlığın fəaliyyətinin maliyələşdirilməsi Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilir.

2. Komendantlığın fəaliyyət istiqamətləri

2.1. Komendantlığın fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

2.1.1. komendantın Qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini təmin etmək;

2.1.2. fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə fövqəladə vəziyyət rejimini təmin edən qüvvə və vasitələrin vahid mərkəzdən idarə olunmasını təşkil etmək;

2.1.3. fövqəladə vəziyyət rejimini təmin edən qüvvə və vasitələrin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini təşkil etmək;

2.1.4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək.

3. Komendantlığın vəzifələri

3.1. Komendantın Qanunda nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlərinə uyğun olaraq komendantlıq aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

3.1.1. fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə Qanunun 8-ci maddəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi zəruriliyini təhlil etmək və onların tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qərar qəbul edildikdən sonra həmin tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin icrasını təmin etmək;

3.1.2. komendantın fövqəladə vəziyyət rejiminin təmin edilməsi məsələləri üzrə əmr və sərəncamlarının layihələrini, habelə fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş halların aradan qaldırılması ilə bağlı tədbirlər planlarını hazırlamaq;

3.1.3. fövqəladə vəziyyət rejiminin təmin edilməsinə cəlb olunmuş qarovul (patrul) naryadlarının xidmətinin təşkilini və aparılmasını təmin etmək, növbəyə daxil olmazdan əvvəl qarovul (patrul) naryadlarının şəxsi heyətini

təlimatlandırmaq, əməkdaşların (hərbi qulluqçuların) zəruri ləvazimatlarla təchiz olunmasına nəzarət etmək;

3.1.4. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə qanunçuluğa riayət olunmasının təmin edilməsi və ictimai qaydanın qorunması məqsədilə müvafiq tədbirləri planlaşdırmaq və həyata keçirmək;

3.1.5. fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin edilməsi üzrə normativ hüquqi aktlar, habelə komendantın əmr və sərəncamları ilə bağlı maarifləndirmə və təbliğat işlərini təşkil etmək;

3.1.6. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün hüquqi şəxslərin vəzifəli şəxsləri, vətəndaşlar, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, mülki müdafiə orqanları, fəvqəladə hallar və təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə orqanların (qurumların), fəvqəladə vəziyyət rejimini təmin edən orqanların (qurumların) vəzifəli şəxsləri tərəfindən komendantın əmr və sərəncamlarının icra olunmasına, fəvqəladə vəziyyət şəraitində tətbiq edilən tədbirlərin və müvəqqəti məhdudiyətlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;

3.1.7. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə fəaliyyət göstərən mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, həmçinin yerli özünüidarə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək;

3.1.8. fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiq edildiyi ərazidə dislokasiya olunan hüquq-mühafizə və digər aidiyyəti dövlət orqanları nümayəndələrinin iştirakı ilə ictimai asayişin və təhlükəsizliyin qorunması işinin təşkilini gündəlik təhlil etmək, hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlər müəyyənləşdirib həyata keçirilməsini təmin etmək;

3.1.9. media nümayəndələri üçün mətbuat konfransları və ya brifinqlər təşkil etmək;

3.1.10. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə açıqlanması qanunla qadağan olunan məlumatların açıqlanmasının qarşısının alınması üçün tədbirlər görmək;

3.1.11. fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin edilməsinə cəlb olunan əmlak və resursların, o cümlədən sərf olunan maliyyə xərclərinin uçotunu aparmaq;

3.1.12. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mövcud vəziyyət barədə gündəlik məlumatların toplanılmasını, ümumiləşdirilməsini və təhlil olunmasını təşkil etmək;

3.1.13. fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin edilməsində iştirak etmiş şəxslərin qeydiyyatının bu Qaydanın 5.2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş qaydada yaradılan birləşmiş əməliyyat qərargahında aparılmasını təşkil etmək;

3.1.14. dövlət sirrinin mühafizəsini təmin etmək;

3.1.15. Qanuna uyğun olaraq komendantın səlahiyyətlərindən irəli gələn digər vəzifələri yerinə yetirmək.

4. Komendantlığın hüquqları

4.1. Komendantın Qanunda nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlərinə uyğun olaraq komendantlıq aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

4.1.1. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə komendantın əmr və sərəncamlarının yerinə yetirilməsini mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün hüquqi şəxslərin vəzifəli şəxslərindən, vətəndaşlardan, əcnəbilərdən, vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən, həmçinin mülki müdafiə orqanlarının, fəvqəladə hallar və təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə orqanların (qurumların), fəvqəladə vəziyyət rejimini təmin edən orqanların (qurumların) vəzifəli şəxslərindən tələb etmək;

4.1.2. vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar dövlət orqanlarına (qurumlarına), yerli özünüidarə orqanlarına, bütün hüquqi və fiziki şəxslərə zəruri məlumatlar barədə sorğular göndərmək, onlardan cavablar, habelə görülən işlər barədə arayışlar və məlumatlar almaq;

4.1.3. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş halların aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətə dövlət orqanlarının (qurumlarının) və hüquqi şəxslərin mütəxəssislərini qanunla müəyyən edilmiş hədlər çərçivəsində cəlb etmək;

4.1.4. səlahiyyətinə aid məsələlərlə bağlı rəy və təkliflər vermək, təhlil və ümumiləşdirmələr aparmaq, analitik materiallar hazırlamaq;

4.1.5. fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə ona verilmiş tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün cəlb olunmuş qüvvə və vasitələrdən istifadə etmək;

4.1.6. Qanuna uyğun olaraq komendantın səlahiyyətlərindən irəli gələn digər hüquqları həyata keçirmək.

5. Komendantlığın fəaliyyətinin təşkili

5.1. Komendantlıq Qanunun 11-ci və 12-ci maddələrində nəzərdə tutulan fəvqəladə vəziyyət rejimini təmin etmək üçün qüvvə və vasitələri istifadə olunan dövlət orqanlarının nümayəndələrindən formalaşdırılır. Zərurət yarandıqda, komendantlığın fəaliyyətinə bu dövlət orqanlarından başqa, digər dövlət orqanlarının (qurumlarının) nümayəndələri də cəlb oluna bilərlər.

5.2. Fəvqəladə vəziyyət rejimini təmin edən qüvvə və vasitələrin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi üçün komendantlığın tərkibində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən fəvqəladə vəziyyət rejimini təmin edən orqanların nümayəndələrindən ibarət birləşmiş əməliyyat qərargahı yaradılır.

5.3. Komendantlığa və birləşmiş əməliyyat qərargahına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən komendant rəhbərlik edir. Komendant ona həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə görə şəxsən məsuliyyət daşıyır.

5.4. Komendant Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə xüsusi idarəetmə orqanı yaradıldığı halda isə xüsusi idarəetmə orqanının rəhbərinə tabedir və bu halda komendant həmin orqanın rəhbərinin birinci müavini olur. Fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanı yaradıldıqda, komendantlıq həmin orqanın struktur tərkibinin bir hissəsi olur.

5.5. Komendantın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırılmaqla, vəzifəyə təyin və vəzifədən azad etdiyi müavinləri vardır. Komendantın müavinləri onlara komendant tərəfindən həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirirlər və bunun üçün şəxsən məsuliyyət daşıyırlar.

5.6. Komendant:

5.6.1. komendantlığın fəaliyyətini təşkil edir və ona rəhbərlik edir;

5.6.2. müavinləri arasında vəzifə bölgüsü aparır;

5.6.3. Qanunun 13-cü maddəsində nəzərdə tutulan səlahiyyətləri həyata keçirir;

5.6.4. komendantlığın strukturunu və komendantlığın fəaliyyətinə cəlb olunan şəxslərin say həddini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırılmaqla müəyyən edir;

5.6.5. bu Qaydanın 5.1-ci bəndində nəzərdə tutulan şəxslərin komendantlığın fəaliyyətinə cəlb edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görür;

5.6.6. komendantlığın strukturuna daxil olan bölmələrin iş bölgüsünü müəyyən edir;

5.6.7. komendantlığı və birləşmiş əməliyyat qərargahını təmsil edir;

5.6.8. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə xüsusi idarəetmə orqanı yaradıldığı halda isə həmçinin xüsusi idarəetmə orqanının rəhbəri tərəfindən ona həvalə edilmiş digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

5.7. Komendantlıq fəaliyyətini komendantın müəyyən etdiyi iş rejimi qaydalarına uyğun olaraq fasiləsiz həyata keçirir. Komendantlığın fəaliyyətinə cəlb olunan şəxsin əsas iş yeri və orta əməkhaqqı saxlanılır.

6. Yekun müddəalar

6.1. Komendantlıq fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi müddətdə fəaliyyət göstərir.

6.2. Komendantlıq ləğv edildikdən sonra onun fəaliyyəti ərzində hazırlanmış, əldə olunmuş sənədlər və məlumatlar komendantın təmsil etdiyi dövlət orqanında saxlanılır.

**"Elmi dərəcələr verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə"nin və "Elmi adlar verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi barədə"
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 11 iyun tarixli
728 nömrəli Fərmanında dəyişiklik edilməsi haqqında**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram:**

"Elmi dərəcələr verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə"nin və "Elmi adlar verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 11 iyun tarixli 728 nömrəli Fərmanında (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2019, № 6, maddə 1020) aşağıdakı dəyişikliklər edilsin:

1. Həmin Fərmanla təsdiq edilmiş "Elmi dərəcələr verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə" üzrə:

1.1. 2.7.1-ci yarımbənddən "iddia olunan" sözləri çıxarılsın;

1.2. 2.7.2-ci yarımbəndə "ingilis" sözündən əvvəl "dissertasiyanı Azərbaycan və ya rus dillərində yazan və müdafiə edən iddiaçılar üçün" sözləri əlavə edilsin;

1.3. 2.7.3-cü yarımbəndə "əcnəbi" sözündən əvvəl "dissertasiyanı Azərbaycan dilində yazan və müdafiə edən" sözləri əlavə edilsin;

1.4. 2.13-cü bənddə "iddiaçısının hazırladığı" sözləri "iddiaçılarının hazırladıqları" sözləri ilə əvəz edilsin;

1.5. 2.17-ci bənddən "ikisi həmmüəllifsiz olmaqla" sözləri çıxarılsın;

1.6. 2.18-ci bənddən "beşi həmmüəllifsiz olmaqla" sözləri çıxarılsın;

1.7. 3.5.1-ci yarımbəndə "aktuallığı," sözündən sonra "predmeti," sözü əlavə edilsin;

1.8. 3.11-ci və 3.17-ci bəndlərə "Azərbaycan" sözündən sonra ",ingilis" sözü əlavə edilsin;

1.9. aşağıdakı məzmununda 3.18-1-ci bənd əlavə edilsin:

"3.18-1. Avtoreferat ingilis dilində yazıldıqda, onun Komissiyanın müəyyən etdiyi

miqdarda (30-dan çox olmamaqla) Azərbaycan dilində nüsxələri çap edilir.";

1.10. 4.8-ci bəndin birinci abzasında "üç" sözü "iki" sözü ilə, "beş" sözü "dörd" sözü ilə əvəz edilsin;

1.11. 5.1-ci bənddən ", iddiaçının seçiminə uyğun olaraq," sözləri çıxarılsın;

1.12. 5.30-cu bənddən ikinci və üçüncü hallarda "dissertasiya və" sözləri çıxarılsın;

1.13. 5.34-cü bəndə "üzvləri" sözündən sonra vergül işarəsi, "elmi katibləri," sözlərindən sonra "elmi seminarların sədrləri," sözləri əlavə edilsin;

1.14. 5.43-cü bənddə "üç" sözü "iki" sözü ilə, ikinci halda "beş" sözü "dörd" sözü ilə əvəz edilsin;

1.15. 5.52-ci bənd aşağıdakı redaksiyada verilsin:

"5.52. Gizli səsvermə zamanı dissertasiya şurasının iclasında iştirak edən müdafiənin keçirildiyi ixtisas üzrə dissertasiya şurasının üzvləri və dissertasiya şurasının digər üzvləri forması Komissiya tərəfindən müəyyən edilən bülletenlər vasitəsilə səs verirlər.";

1.16. 5.53-cü bənddə "şura" sözü "iclasda iştirak edən dissertasiya şurası" sözləri ilə əvəz olunsun və həmin bəndə "dissertasiya şurasının" sözlərindən sonra "iclasda iştirak edən" sözləri əlavə edilsin;

1.17. 5.54-cü bəndin birinci cümləsi aşağıdakı redaksiyada verilsin:

"Hesablama komissiyasının protokolunda əvvəl müdafiənin keçirildiyi ixtisas üzrə dissertasiya şurası üzvlərinin səsverməsinin nəticəsi, sonra dissertasiya şurasının digər üzvlərinin səsverməsinin nəticəsi göstərilir.";

1.18. 6.2-ci bəndin birinci cümləsinə birinci halda "Azərbaycan" sözündən sonra ", ingilis" sözü əlavə edilsin;

1.19. 6.5-ci bənddə "onu vəsatət qaldıran elmi müəssisə və təşkilata, ali təhsil müəssisəsinə və ya müdafiənin keçirildiyi dissertasiya şurasına qaytarır" sözləri "iddiaçıya elmi dərəcə verilməsindən imtina barədə qərar qəbul edir" sözləri ilə əvəz edilsin.

2. Həmin Fərmanla təsdiq edilmiş "Elmi adlar verilməsi qaydası haqqında Əsasnamə" üzrə:

2.1. 1.3-cü bəndə birinci halda "iddiaçılara" sözümdən sonra "elmi dərəcənin verildiyi elm sahəsində" sözləri əlavə edilsin;

2.2. 2.1-ci, 3.1-ci və 3.6-cı bəndlərdə "təşkilatların" sözləri "təşkilatlarda" sözləri ilə əvəz olunsun və birinci halda "direktor" sözümdən sonra "(rəhbər)" sözü əlavə edilsin;

2.3. 2.3-cü, 2.6-cı, 3.3-cü və 3.9-cu bəndlərdən ", əməkdar mədəniyyət işçisi" sözləri çıxarılsın;

2.4. 2.6.1-ci yarımbənddən hər iki halda "əməkdar mədəniyyət işçisi və ya" sözləri çıxarılsın;

2.5. 2.6.6.1-ci və 2.8.6.1-ci yarımbəndlərdən "(azı ikisi həmmüəllifsiz)" sözləri çıxarılsın;

2.6. 3.1.5.2-ci yarımbəndin sonunda nöqtə işarəsi nöqtəli vergül işarəsi ilə əvəz olunsun və aşağıdakı məzmununda 3.1.5.3-cü və 3.1.5.4-cü yarımbəndlər əlavə edilsin:

"3.1.5.3. iddiaçı müvafiq ixtisas üzrə xaricdə siyahısı Komissiya tərəfindən müəyyən edilən akademik nəşriyyatlarda həmmüəllifsiz monoqrafiya (xarici dildə, elmi müəssisə və təşkilatın, ali təhsil müəssisəsinin elmi şurasının qərarı ilə çapa tövsiyə edilməli, fəlsəfə doktoru dissertasiyasını təkrarlamamalı və həcmi dörd yüz min işarədən az olmamalı) nəşr etdirməlidir (bu halda bu Əsasnamənin 3.1.3-cü yarımbəndində nəzərdə tutulmuş monoqrafiyanın nəşr etdirilməsi tələb olunmur);

3.1.5.4. iddiaçının siyahısı Komissiya tərəfindən müəyyən edilən beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərində (bazalarında) H-indeksi humanitar və ictimai elmlər üzrə azı beş, dəqiq və təbiət elmləri üzrə azı on olmalıdır (özünə istinadlar istisna olmaqla).";

2.7. 3.6.3-cü və 3.7.3-cü yarımbəndlərə "xaricdə" sözümdən sonra "siyahısı Komissiya tərəfindən müəyyən edilən akademik nəşriyyatlarda" sözləri əlavə edilsin;

2.8. 3.6.5.1-ci və 3.7.6.1-ci yarımbəndlərdən "(o cümlədən azı üçü həmmüəllifsiz)" və "(o cümlədən azı beşi həmmüəllifsiz)" sözləri çıxarılsın;

2.9. 3.6.5.2-ci və 3.7.6.2-ci yarımbəndlərdən "(o cümlədən azı ikisi həmmüəllifsiz)" və "(o cümlədən azı üçü həmmüəllifsiz)" sözləri çıxarılsın;

2.10. 3.6.5.2-ci yarımbəndin sonunda nöqtə işarəsi nöqtəli vergül işarəsi ilə əvəz olunsun və aşağıdakı məzmununda 3.6.5.3-cü yarımbənd əlavə edilsin:

"3.6.5.3. iddiaçının siyahısı Komissiya tərəfindən müəyyən edilən beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərində (bazalarında) H-indeksi humanitar və ictimai elmlər üzrə azı beş, dəqiq və təbiət elmləri üzrə azı on olmalıdır (özünə istinadlar istisna olmaqla).";

2.11. 3.7.6.2-ci yarımbəndin sonunda nöqtə işarəsi nöqtəli vergül işarəsi ilə əvəz olunsun və aşağıdakı məzmununda 3.7.6.3-cü yarımbənd əlavə edilsin:

"3.7.6.3. iddiaçının siyahısı Komissiya tərəfindən müəyyən edilən beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərində (bazalarında) H-indeksi humanitar və ictimai elmlər üzrə azı beş, dəqiq və təbiət elmləri üzrə azı on olmalıdır (özünə istinadlar istisna olmaqla).";

2.12. 3.12.5-ci, 3.13.4-cü və 3.14.5-ci yarımbəndlərdən "(azı ikisi həmmüəllifsiz)" sözləri çıxarılsın;

2.13. 5.7-ci bənddə "onu vəsatət qaldıran elmi müəssisə və təşkilata, ali təhsil müəssisəsinə və ya müdafiənin keçirildiyi dissertasiya şurasına qaytarır" sözləri "iddiaçıya elmi ad verilməsindən imtina barədə qərar qəbul edir" sözləri ilə əvəz edilsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 26 noyabr 2022-ci il.

SAĞLAMLIQ GUŞƏSİ

Payızın ekzotik, ətirli, sarı-sulu meyvələri

Hər fəsildə istənilən meyvəyə rast gəlsək də, onların hər biri mövsümündə daha gözəldir. Payız da özünəməxsus meyvələri ilə seçilir.

Payızda meyvələrin şahı nar hesab edilir. Narın adı iki latın sözünün birləşməsindən əmələ gəlib. "Punica" – tünd və ya parlaq qırmızı, "granatus" isə dənə deməkdir. Nar qədim dövrlərdən becərilən və istifadə olunan məhsuldur. Məlumatlara görə, ən qiymətli sortu eramızdan əvvəl Qədim Yunanıstanın Karfagen vilayətində becərilir.

Nar hündürlüyü 1,5-4 metr olan, budaqları qarşı-qarşıya yerləşmiş balaca ağac və ya kol şəklində olur. Qısalmış budaqları çox vaxt tikanlara çevrilir. Çiçəklərinin rəngi çəhrayı, ağ, alabəzək və ya sarı ola bilər. Meyvələri iri, yetişdikdə qabıqlarının rəngi sarı, qırmızı və sair rəng alır. Toxumları çoxsaylıdır, bir meyvədə 1000-1200-dək və daha çox olur. Aprel ayında çiçəkləyən ağacın meyvələri sentyabr-oktyabr aylarında yetişir. Nar ağacı kolun bölünməsi və ya qələmlər vasitəsilə çoxaldılır.

Xalq təbabətində nardan müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunub. Eyni zamanda faydaları nəzərə alınaraq ondan bir çox qida və dərman məhsullarının istehsalı zamanı əsas tərkib hissəsi kimi, həmçinin boya və dekorativ maddə kimi də istifadə edilir.

Müalicəvi xassəsi eramızdan əvvəl assuriyalı, misirli, yəhudi, yunan və romalıların məlum olan nar meyvəsinin qabığını Çin təbibləri eramızdan 1500 il əvvəl qurd dərmanı kimi işlədiblər. Amma nar elmi təbabətə 1807-ci ildən daxil edilib. Bunun təşəbbüskarları isə Hindistan təbibləri olub. Narın şirəsi iştahı artırır, mədənin fəaliyyətini tənzimləyir. O həm də ağrıkəsici xassəyə malikdir. Çiçəklərindən soyuqdəməyə, toxumlarından isə sarılıq xəstəliyində, ürək döyüntüsünə, sinə ağrılarına qarşı istifadə edilir. Narın növündən və sortun-

dan asılı olaraq meyvələri şirin və turş olur. Nara turş dad verən onun şirəsindəki limon turşusudur.

Mədəni üsulla becərilən nar şirəsində 2-4 faiz, cır narda isə 6-9 faiz limon turşusu olar. Nar meyvəsinin tərkibi şəkər və limon turşusu ilə yanaşı, vitaminlərlə, boya maddələri və makroelementlərlə də zəngindir.

Nar muzeyinin yaradılması təşəbbüsü

Bir neçə il əvvəl Azərbaycanda Nar muzeyinin yaradılması da təklif edilib. Bu təkliflə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun direktoru Zeynal Əkpərov çıxış edib.

Alim bildirib ki, narın zəngin genetik müxtəlifliyinin cəmləşdiyi, onun üçün tam əlverişli olan geniş ərazidə bu bitkinin yerli və introduksiya sort və formalarının toplanıldığı "Narın canlı təbiət muzeyi"nin - milli genofond bağının yaradılmasına zərurət var.

Muzeydə canlı kolleksiyalarla yanaşı, narla bağlı bütün mövcud olan maddi-mədəniyyət nümunələri də nümayiş etdirilə bilər. Bu canlı muzey nara aid bütün nailiyyətlərin sərgisi olmaqla yanaşı, onun təbliği, gənc tədqiqatçılar, həvəskar bağbanlar və fermerlər üçün təlim, yerli və xarici qonaqlar, turistlər üçün aqroturizm və istirahət mərkəzi kimi də diqqət çəkər.

Narın bütün növlərinin yetişdirildiyi ölkə

İşıqsevən bitki Azərbaycanda təbii halda Alazan-Əyriçay vadisində, Kür-Araz, Lənkəran-Astara ovalığında, Abşeron yarmadasında bitir.

Ümumiyyətlə, nar tarixən Azərbaycanın demək olar ki, bütün regionlarında yetişdirilib. Lakin quru subtropik zonada yerləşən Şirvan ən yaxşı nar sortlarının yetişdirilməsi məkanı kimi qəbul edilib. Ölkəmizdə nardan və onun meyvələrinin qabığından istifadə olunur. Əsasən

yarı-quru mülayim və subtropik iqlimdə yetişdirilsə də, sərt qış və isti yay fəsilələrini yaşayan bölgələrdə də çox asanlıqla uyğunlaşa bilər. Buna görə də Azərbaycan "şah meyvə"nin bütün növlərinin yetişdirildiyi yeganə ölkə sayılır.

Hazırda Cənubi Qafqazda nar ağacı geniş becərilir. Azərbaycanın bir sıra rayonlarında - Ağsu, Göyçay, Ağdaş, İsmayılı, Lənkəran, Masallı, Şəmkir və digər rayonlarda nar bağları salınıb. Bundan əlavə, həmin rayonların meşələrində, dağ yamaclarında cır nara da rast gəlinir.

Son 25-30 ildə Muğan zonasında - Şirvan, Sabirabad, Saatlı, Salyan, Neftçala, Cəlilabad, Kürdəmir və Beyləqan rayonlarında narın müxtəlif sortları becərilir və bağ sahələri ildən-ildə genişləndirilir.

Azərbaycanda nar deyəndə ağılımıza gələn ilk rayon təbii ki, Göyçaydır. Bu səbəbdəndir ki, nar bayramları da orada keçirilir. Məhz Göyçay narı dünyada tanınaraq, "əsl Azərbaycan narı" kimi qiymətləndirilir. Həmçinin şirə istehsalı üçün də əsasən Göyçay narından istifadə olunur.

Nardan hazırlanan məhsullar

Nardan müxtəlif məhsulların hazırlandığı bəllidir. Bunlardan biri də Şəki rayonunda hazırlanan "nardaşa" adlanan mürəbbədir. Bunun üçün vələs və gülöyşə narlarının dənələrini ayıraraq onu şəkər şərbətində qaynadırlar. "Nardaşa"dan plov, kabab və lülə kabab kimi yeməklərdə iştahartırıcı və dadverici kimi istifadə edirlər.

Azərbaycanda qədim zamanlardan mədəni nar növündən narrub şirəsi, cır nardan isə narşərab hazırlanır. Narşərab həzmetmə prosesinə kömək etməklə yanaşı, sinqa (xüsusən C vitamininin çatışmaması nəticəsində meydana gələn və diş ətinin boşalması, yumşalması və qanaması ilə müşahidə edilən xəstəlik) xəstəliyinin müalicəsində də istifadə olunur. Narrub isə zəifləmiş orqanizmi möhkəmləndirir, xəstə-

tənin ürəyini sərinləşdirir və susuzluğun qarşısını alır.

Xalq təbabətində şəkər xəstəliyi zamanı nardan təzə alınmış şirəni susuzluğun qarşısını alan dərman kimi istifadə edirlər.

Nar şirəsindən həmçinin hipertoniya xəstəliyinin müalicəsində, eləcə də ürək ağrıları zamanı istifadə olunur.

Sarı, ətirli meyvə

Aprel-may aylarında çiçəkləyən heyva ağacının meyvələri sentyabr-oktyabrda yetişir. Amma yay və qış heyvasına da rast gəlmək mümkündür. Heyva meyvəsi və toxumları orqanizm üçün çox faydalıdır. Meyvənin toxumlarında 14-18 faiz selikli maddələr, 16-20 faiz piyli yağ, 1-2 faiz qatran və zülal var. Meyvənin istifadəsi xalq təbabətində geniş yayılıb.

Belə ki, heyvanın yarpaqlarını qurudub, çay kimi dəmləyərək ürək ağrısında sakitləşdirici dərman kimi içirlər. Mürəbbəsi ürək zəifliyində qüvvətverici kimi istifadə olunur və həzm prosesini yaxşılaşdırır. Hələ qədim zamanlardan müalicəvi vasitə kimi istifadə olunan meyvənin həlimindən bir çox ölkələrin təbibləri qida yolunun fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsi zamanı istifadə ediblər. Heyva şirəsi ürək döyünməsi, qan azlığı və sarılıq zamanı xeyirli təsir göstərir.

Respublikamızda da heyvadan müalicə məqsədilə geniş istifadə olunur. Məsələn, heyva ağacının qol-budaqlarının qabıqlarını soyub qurudurlar, sonra ondan çay hazırlayaraq soyuq dəymə hallarında istifadə edirlər. Toxumlarını isə ılıq suda dəmləyərək bəlgəmgətirici və sinəyumşaldıcı dərman kimi qəbul edirlər.

Respublikamızın əksər rayonlarında qədimdən bəri becərilən heyvanın dağ ətəklərində yabani halda bitən növlərinə də rast gəlmək olar. Lakin yeyinti sənayesində, eləcə də təbabətdə ən çox becərilən heyvadan istifadə olunur.

Yunanlar heyvanı məhsuldarlıq, ər-arvad sədaqətinin simvolu kimi qiymətləndirirlərmiş. Nikah mərasimi ilə bağlı yaradılmış portretlərdə qadınlar əllərində heyva tutmuşlar.

Dünyanın ən qədim meyvələrindən olan heyvanın vətəni Qafqaz hesab edilir. Bu ərazilər dağlıq olsa da, heyvanın bir çox növləri burada becərilib və bütün dünyaya yayılıb. Daha sonra heyva Anadoluda yayılmağa başlayıb və Osmanlı mətbəxində geniş istifadə olunub. Hazırda Türkiyə dünyanın ən böyük heyva istehsalçısıdır.

Feyxoə ən çox yod ehtiyatı olan bitkilərdəndir

Portuqal əsilli braziliyalı botanik Xuan da Silva Feyxonun şərəfinə adlandırılan feyxoa meyvəsi Qərbi Paraqvay, Cənubi Braziliya və Argentinada təbii halda bitir. Krım, Soçi və Batumidə geniş sahələrdə əkilir. Ağac və ya kol şəklində olan meyvə oktyabr-noyabr aylarında yetişir.

Meyvənin ən əhəmiyyətli tərəfi suda həll edilən yod birləşmələrinin olmasıdır. Buna görə feyxoa ən çox yod ehtiyatı olan bitkilərdən hesab olunur. Bir kiloqram təzə feyxoa meyvəsində 2-10 qrama qədər yod olur. Ona görə orqanizmdə yod çatışmazlığı ilə müşahidə edilən xəstəliklərdə faydalıdır. Azkalorili meyvə olmasına baxmayaraq, tərkibindəki yoda görə, həmçinin allergik xüsusiyyəti nəzərə alınaraq çox yemək məsləhət görülür. Amma bununla yanaşı, meyvənin mürəbbəsi xəstəliklərin müalicəsində, xüsusən soyuqdəymə zamanı və yüksək təzyiqli şəxslər üçün faydalı hesab olunur.

Azərbaycanda feyxonun yetişdirilməsinə XX əsrin əvvəllərində başlanılıb. Əsasən Lənkəran-Astara zonasında becərilir.

Taclı dərman

Taclı meyvə sayılan nar hələ qədim zamanlardan xalq təbabətində geniş istifadə ol-

unub. Bu şəfali meyvənin çiçəyinin, yarpağının, qabığıının, dənəsinin, şirəsinin, şərbətinin sağlamlıq üçün inanılmaz dərəcədə faydası var.

Meyvənin tərkibi vitaminlərlə, mikroelementlərlə, orqanizm üçün zəruri olan digər maddələrlə zəngindir və müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkən insanlar bu möcüzəvi bitkidən şəfa tapırlar.

Nar ən yüksək antioksidant tərkibli meyvə növlərindəndir. Onun şirəsi gündəlik C vitamini ehtiyacının 40 faizdən çoxunu ödəyə bilən tərkibə malikdir. Antioksidant xüsusiyyətlərə malik olan C vitamini bədəndəki hər cür infeksiyaya qarşı mübarizə apararaq hüceyrələrdə oksidləşdirici zədələnmənin yaranmasının qarşısını alır və hər növ xərçəngə qarşı qorumanı təmin edir.

Nar dənələrinin tərkibindəki polifenollar sərbəst radikalları uzaqlaşdırmağa, iltihabı azaltmağa və hüceyrə zədələnməsinin qarşısını almağa kömək etməklə xərçəng və iltihabın qarşısını alır.

Təbii ürək dərmanı da adlandırılan nar ürək-damar xəstəliklərinə qarşı qoruyucu rol oynayır, bu xəstəliklərdən əziyyət çəkənlərə kömək edir. Qan dövranını sürətləndirən nar toxumalara kifayət qədər oksigen çatdırılmasını təmin edir, infarktdan qoruyur, təzyiqli normallaşdırır.

Bir çox elmi araşdırmada narın müntəzəm istehlakının yaddaş və koqnitiv funksiyaları gücləndirdiyi qənaətinə gəlinib. Xüsusilə diqqət dağınıqlığı və diqqəti cəmləmə problemləri kimi halları aradan qaldırır. Alsheymer və Parkinson xəstəliklərində, xüsusilə erkən mərhələlərdə nar istehlakının xəstəliyin gedişatını yavaşıtmaqda faydası olur.

Narın çiçəyi də sağlamlıq üçün olduqca faydalıdır. Nar çiçəyindən istehsal edilən və turş çay adlandırılan hibiskus çayı başda sidik yolları infeksiyaları olmaqla, bir çox yoluxucu xəstəliyin müalicəsində istifadə edilə bilər.

MÜNDƏRİCAT

<i>İsa Həbibbəyli</i> . Yeni Azərbaycan Partiyası: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə	3
<i>Nizami Cəfərov</i> . Heydər Əliyev – Azərbaycan tarixinin ilk Ümummilli Lideri	10
<i>Səttar Möhbəliyev</i> . Liderlik qüdrəti	12
<i>Kamran Əliyev</i> . Prokurorluq uğurlu inkişaf yolundadır	18
Алина Замула. Международная защита прав женщин	30
<i>Aynurə Əliyeva, Fatimə Hüseynova, Elvin Əzizov</i> . Beynəlxalq Hərbi Tibb Komitəsi hökumətlərarası təşkilat kimi: hüquqi statusu və funksiyaları	41
<i>Anara Hajibəyli</i> . Health insurance system in Azerbaijan	51
<i>Leyla Mirzəyeva</i> . Azərbaycanda insan hüquqlarının təminat mexanizmləri	56
<i>Etibar Əliyev</i> . hüquq və insan haqları: anlayışı və müdafiə vasitələri	64
<i>Səidə Həsənzadə</i> . Ailənin tərbiyəsində informasiya təhlükəsizliyinin rolu	71
<i>Habil Qurbanov</i> . Qanunun təfsiri	83
Эльза Ахмедова. Об основных торгово-экономических проблемах современных государств и их международно-правовое регулирование	95
<i>Səidə Həsənzadə</i> . Ailə zorakılığı ilə mübarizədə istanbul konvensiyasının əhəmiyyəti	102
<i>Aysel Qudratli</i> . Determination of children's rights in national legal regulation	111
<i>Fuad Pənahov</i> . Sağlamlığın qorunması hüququnun dövlətdaxili təminatlarının sistemi	117
<i>Xanımana Qafarova</i> . Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent təcrübəsinin vərsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsində yeri	125
<i>Elnarə Mirzəyeva</i> . Regional hökumətlərarası təşkilatlar və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlığının hüquqi tənzimlənməsi	135
<i>Ləman Abbaslı</i> . Yaxşı idarəetmə hüququnun implementasiyasının hüquqi metodları	143
<i>Leyla Həşimova</i> . Mədəni irsin qorunmasının dövlətdaxili mexanizmləri	150
<i>Vaфа Исмаилова</i> . Кредитный договор в системе гражданского права Азербайджана	163
<i>Vüsal Aslanov</i> . Yüklərin avtomobil yolu ilə daşınmasının beynəlxalq-hüquqi aspektləri	174
<i>Nəsir Məmmədov</i> . Beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsi	183

Yeni kitablar

Azərbaycan Prezidenti: Biz verdiyimiz bütün vədlərə həmişə sadıq olmuşuq, xalqa nə vəd vermişiksə, onu yerinə yetirmişik 193

Rəsmi sənədlər

Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı 194

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaradılan müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı haqqında Əsasnamə 196

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaradılan mərkəzi idarəetmə orqanı haqqında Əsasnamə 198

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantlığının fəaliyyəti Qaydası 201

"Elmi dərəcələr verilməsi Qaydası haqqında Əsasnamə"nin və "Elmi adlar verilməsi Qaydası haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 11 iyun tarixli 728 nömrəli Fərmanında dəyişiklik edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı 204

Sağlamlıq guşəsi 206

Jurnal Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyində
19 fevral 2020-ci il tarixdə qeydə alınmışdır (Şəhadətnamə № 11479)

**JURNALDA ÇAP OLUNAN ELMİ MƏQALƏLƏRƏ
DAİR ƏLAVƏ TƏLƏBLƏR**

Word proqramı

Səhifənin formatı – A4

**Azərbaycan, rus və ingilis dillərində mətnlər «Times New Roman»,
Az_Times_lat şriftləri ilə verilsin**

Əsas mətn – 14 pt

Sətirlərarası məsafə – 1,5 interval

**Vərəqin sağ və sol hissəsindən 2 sm, yuxarı və aşağıdan isə 3 sm ölçüdə
zolaq ayrılınsın**

Məqalənin həcmi – 10 səhifəyədək

Məqalə fiziki kağız və elektron versiyada verilməlidir.

“Hüquqi müstəvi” elmi-nəzəri, təcrübi jurnalın
Redaksiyası” MMC-nin direktoru:
Faiq HÜSEYNOV, hüquqşünas.

Əlaqə telefonları:

+ 99450-210-24-42

+ 99455-210-24-42

“Nextprint” nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi

Tel.: +99412 497 40 58

Mob.: +99455 558 18 66

elshan.shukurlu@nextprint.az

www.nextprint.az

Ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Formatı 70×100 1/16.

Şerti çap vərəqi 13,25. Tirajı 300.

